

БІЛІМ

ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№2 (105)
2023

ISSN 1607-2790 (Print)
ISSN 2960-0642 (Online)

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

Министерство просвещения Республики Казахстан
Национальная академия образования им. И. Алтынсарина

The Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan
Altynsarin National Academy of Education

БІЛІМ

ОБРАЗОВАНИЕ

Ғылыми-педагогикалық журнал • Научно-педагогический журнал
• Scientific and Pedagogical Journal

№ 2 (105) 2023

Астана, 2023

**ҚР ОМ Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының
ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛЫ**

Басылымның кезеңділігі - жылына 4 рет шығады

№ KZ94VPY00064976

есепке қою, қайта есепке қою туралы

КУӘЛІК

Қазақстан Республикасы Ақпарат және
Қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде берілген

ТАҚЫРЫПТЫҚ БАҒЫТЫ:

ғылыми-педагогикалық зерттеулердің
нәтижелерін жариялау.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Тыныбаева М. А., философия докторы (PhD), бас редактор
Бутабаева Л.А., философия докторы (PhD),
қауымдастырылған профессор, бас редактор орынбасары
Абильдина С. К., п.ғ.д., профессор
Булатбаева К. Н., п.ғ.д., профессор
Лазаренко И. Р., п.ғ.д., профессор (Ресей)
Менлибекова Г. Ж., п.ғ.д., профессор
Мехмет Гювен, психол.ғ.д., профессор (Түркия)
Тургунбаева Б. А., п.ғ.д., профессор
Кудышева А. А., п.ғ.к., қауым. профессор
Тастанбекова К. Е., философия докторы (PhD),
қауым. профессор (Жапония)
Қанай Г. Ә., философия докторы (PhD)
Чокушева А. И., философия докторы (PhD)
Сақтағанов Б. К., философия докторы (PhD)
Шаматов Д., философия докторы (PhD)
Тайболатов Қ. М., магистр, жауапты хатшы

Мақала мазмұнына авторлар жауапты.
Талапқа сай келмеген мақаланы редакция қабылдамауға құқылы.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Национальной академии образования
имени И. Алтынсарина МП РК
Периодичность издания – 4 номера в год

RESEARCH AND ACADEMIC JOURNAL

Altynsarin National Academy
of Education, ME RK
Frequency of publication – 4 issues per year

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет, переучете
№ KZ94VPY00064976,
выдано Комитетом информации
Министерства информации и общественного
развития Республики Казахстан

CERTIFICATE

about registration, re-registration No.
KZ94VPY00064976 issued by the
Information Committee of the Ministry of
Information and Public Development of the
Republic of Kazakhstan

ТЕМАТИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ

публикация результатов научно-
педагогических исследований.

THEMATIC FOCUS

publication of the results
of scientific and pedagogical research.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Тыныбаева М. А., доктор философии (PhD), главный редактор
Бутабаева Л. А., доктор философии (PhD), ассоц. профессор, заместитель главного редактора
Абильдина С. К., д.п.н., профессор
Булатбаева К. Н., д.п.н., профессор
Лазаренко И. Р., д.п.н., профессор (Россия)
Менлибекова Г. Ж., д.п.н., профессор
Мехмет Гювен, д.псх.н, профессор (Турция)
Тургунбаева Б. А., д.п.н., профессор
Кудышева А. А., к.п.н., ассоц. профессор
Тастанбекова К. Е., доктор философии (PhD), ассоц. профессор (Япония)
Канай Г. А., доктор философии (PhD)
Чокушева А. И., доктор философии (PhD)
Сактаганов Б. К., доктор философии (PhD)
Шаматов Д. А., доктор философии (PhD)
Тайболатов К. М., магистр, ответственный секретарь

EDITORIAL BOARD

Tynybayeva M. A., Doctor of Philosophy (PhD), Editor-in-Chief
Butabaeva L.A., Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Deputy Editor-in-Chief
Abildina S. K., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Bulatbaeva K. N., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Lazarenko I. R., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Russia)
Menlibekova G. Zh., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Mehmet Guven, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Turkey)
Turgunbayeva B. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kudysheva A. A., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Tastanbekova K. E., Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor (Japan)
Qanay G. A., Doctor of Philosophy (PhD)
Chokusheva A. I., Doctor of Philosophy (PhD)
Saktaganov B. K., Doctor of Philosophy (PhD)
Shamatov D., Doctor of Philosophy (PhD)
Taibolatov K. M., Master, Executive Secretary

Ответственность за достоверность материалов несут авторы.
Редакция оставляет за собой право отклонять материалы.

The authors are responsible for the accuracy of the materials. The editorial board reserves the right to reject the materials.

■ Орта білім берудегі менеджмент

- 11** **Бахишева С. М.**
Басқарудағы жобалау қызметі арқылы педагогикалық жүйелерді дамыту
- 25** **Көшербаева А.Н.**
Қазіргі мектеп менеджментін дамыту және басқарудың ғылыми-практикалық негіздері
- 33** **Тарджибаева С. Қ., Ахметова Б. С.**
Қазақстан Республикасының білім беру мекемелерінде тамақтануды ұйымдастырудың негізгі мәселелері
- 44** **Шаматов Д.**
Мектеп көшбасшыларының жас мұғалімдерді қолдауы

■ Пәндерді оқыту әдістемесі

- 55** **Амирова Р. А., Алиев Н. Л.**
Кездейсоқ процесс ретінде білім беру оқиғасының сенімділігінің математикалық моделі
- 60** **Арыстанбек А. А., Жагпарова С. Ж.**
Сабақты тиімді жоспарлау сапалы білім берудің негізі ретінде: теориялық негіздер мен ұсыныстар
- 72** **Баймишова П. У.**
Физика пәнінің практикалық (зертханалық) сабақтарында 5 E оқыту моделін қолдану жолдары
- 82** **Кажигаева Г., Конкаева Н., Ақтанова А.**
Қазақ балалар әңгімелерін жаңа технологиямен оқыту мен талдау жолдары
- 91** **Мукушев Б. А., Мукушев С. Б., Мукушев А. Б., Еркебұлан Г. Т.**
Орта мектептің информатика пәні бойынша ақпараттық теория негіздерін оқыту
- 97** **Нугманова Ф. Б., Архыматаева А. Ж., Әдиет К. Б., Кайыпбаева А. Т.**
Ұлттық қолөнер арқылы білім алушыларды қолөнер шеберлігіне үйрету технологиясы

■ Тәрбие және тұлғаны дамыту

- 108** **Албытова Н.П., Сламбекова Т. С., Махадиева А. К.**
Экзистенция коммуникациясы ішкі қарама-қайшылықтарды шешу тәсілі ретінде
- 119** **Ильин И. А.**
Ауыр атлеттердің жас буынын даярлаудың қазақстандық жүйесі
- 131** **Кұсайынов А. Қ.**
Ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізі

■ Арнайы және инклюзивті білім беру

- 143** **Рымханова А. Р.**
Аутистік спектрлі бұзылыстары бар балалармен жұмыстың кадрлық қамтамасыз етілу мәселелері

■ Үздіксіз педагогикалық білім беру

- 155** **Караев Ж. А., Чоқушева А. И., Сагиндиқов И. У.**
Педагогтің кәсіби дамуы мектептерде оқыту сапасын арттырудың шарты ретінде
- 166** **Мурзақулов С. В., Имангазиев А. К.**
Ғылыми ұйымдағы этикалық қадағалау: халықаралық стандарттарды талдау және сараптама мазмұнын жобалау
- 181** 2023 ж. сәуір-маусым айларында қорғалған диссертациялар тізімі (педагогикалық ғылымдар)
- 186** Біздің авторлар

СОДЕРЖАНИЕ

■ Менеджмент в среднем образовании

- 11** **Бахишева С. М.**
Развитие педагогических систем через проектную деятельность в управлении
- 25** **Кошербаева А. Н.**
Научно-практические основы управления и развития менеджмента современной школы
- 33** **Тарджибаева С. К., Ахметова Б. С.**
Основные проблемы организации питания в образовательных учреждениях Республики Казахстан
- 44** **Шаматов Д.**
Поддержка начинающих учителей со стороны школьных лидеров

■ Методика преподавания дисциплин

- 55** **Амирова Р. А., Алиев Н. Л.**
Математическая модель надежности образовательного события как случайного процесса
- 60** **Арыстанбек А., Жагпарова С.**
Эффективное планирование урока как основа качественного образования: теоретические основы и рекомендации
- 72** **Баймишова П. У.**
Способы применения модели обучения 5 Е на практических (лабораторных) уроках физики
- 82** **Кажобаева Г., Конкаева Н., Актанова А.**
Изучение и анализ казахских детских рассказов с помощью новых технологий
- 91** **Мукушев Б. А., Мукушев С. Б., Мукушев А. Б., Еркебулан Г. Т.**
Изучение основ теории информации при обучении информатике в средней школе
- 97** **Нугманова Ф. Б., Архыматаева А. Ж., Адиет К. Б., Кайыпбаева А. Т.**
Основы формирования профессиональных навыков обучающихся через народное ремесло

■ **Воспитание и развитие личности**

- 108** **Албытова Н. П., Сламбекова Т. С., Махадиева А. К.**
Экзистенциальная коммуникация
как способ разрешения внутренних противоречий
- 119** **Ильин И.**
Казахстанская система подготовки юных тяжелоатлетов
- 131** **Кусаинов А. К.**
Основы ценностей в воспитании подрастающего поколения

■ **Специальное и инклюзивное образование**

- 143** **Рымханова А. Р.**
Проблемы кадрового обеспечения работы с детьми,
имеющими расстройство аутистического спектра

■ **Непрерывное педагогическое образование**

- 155** **Караев Ж. А., Чокушева А. И., Сагиндинов И. У.**
Профессиональное развитие педагога
как условие повышения качества обучения в школах
- 166** **Мурзакулов С. В., Имангазиев А. К.**
Этический надзор в научной организации: анализ международных
стандартов и проектирование содержания экспертизы
- 181** **Список защищенных диссертаций
в апреле-июне 2023 г. (педагогические науки)**
- 189** **Наши авторы**

CONTENTS

■ Secondary education management

- 11** **Bakhisheva C. M.**
Development of pedagogical systems
through project activities in management
- 25** **Kosherbayeva A. N.**
Scientific and practical foundations of management
and development of modern school management
- 33** **Tarjibayeva C. K., Akhmetova B. S.**
The main problems of catering in educational
institutions of the Republic of Kazakhstan
- 44** **Shamatov D.**
School Leaders' Support to Beginning Teachers

■ Methodology of teaching disciplines

- 55** **Amirova R.A., Aliyev N.L.**
Mathematical model of educational event
reliability as a random process
- 60** **Arystanbek A. A., Zhagparova S. Zh.**
Effective lesson planning as the basis of quality
education: theoretical foundations and recommendations
- 72** **Baimishova P. U.**
Ways to apply the 5 E teaching model
to practical (laboratory) physics lessons
- 82** **Kazhibayeva G., Konkaeva N., Aktanova A.**
Ways of teaching and analyzing Kazakh
children's stories with new technologies
- 91** **Mukushev B. A., Mukushev S. B., Mukushev A. B., Yerkebulan G. T.**
Teaching the basics of information theory
in secondary school computer science
- 97** **Nugmanova F. B., Arkhymataeva A. Zh., Adiet K. B., Kayypbaeva A. T.**
Fundamentals of the formation of students'
professional skills through folk crafts

■ **Nurturing and personal development**

- 108** **Albytova N. P., Slambekova T. S., Mahadieva A. K.**
Existential communication as a way of resolving inner contradictions
- 119** **Ilyin I. A.**
Kazakhstan's system for training young weightlifters
- 131** **Kusainov A. K.**
The basis of values in educating generation

■ **Special and inclusive education**

- 143** **Rymkhanova A. R.**
Problems of staffing for work with children with autism spectrum disorder

■ **Continuous pedagogical education**

- 155** **Karaev Zh., Chokusheva A., Sagindikov I.**
Professional development of a teacher as a condition for improving the quality of education in schools
- 166** **Murzakulov S., Imangaziev A.**
Ethical supervision in a scientific organization: analysis of international standards and design of the content of expertise
- 181** List of defended dissertations in the period between April and June 2023 (pedagogical sciences)
- 192** Our authors

Құрметті оқырмандар!

Алаштың ардақтысы А. Байтұрсынұлы құрған әрі басқарған Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ұлттық білім-ғылымның тағылымды тарихын тұмар тұтып, заман көшіне сай білім беру талаптарын нысанаға алған білім саласындағы танымал мекемелерінің бірі.

Абылайханның «Білекке сенген заманда ешкімге дес бермедік, білімге сенген заманда қапы қалып жүрмелік», – деген ұлтқа ұран болар қанатты сөзін ұстанымға айналдырған Академия қазақстандық білім беру жүйесіндегі ғасырлар сабақтастығы мен заманауи халықаралық тәжірибелер тағылымын үндестіріп келеді.

Ұлт зиялыларының еңбектері ұлтымызға рухани азық болып қана қоймай, олардың педагогикалық көзқарастары мен ағартушылық идеялары ұлттық білімнің қайнар бұлағына айналып, заманауи білім беру жүйесінде де өз жалғасын табуда. Сонымен қатар, қазіргі заманғы үрдістердің отандық білім беру сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолында жаңа тәсілдерді қажет ететіні хақ.

Әлемде орта білім беру саласындағы зерттеулер жоғары білім беру саласындағы зерттеулерден едәуір төмен. Алайда, орта білім берудегі оқу процесін тиімді ұйымдастыру және білім сапасын арттыру осы саладағы терең ғылыми зерттеулерсіз мүмкін емес. Осы орайда, Академияда 20 жылдан артық жарық көріп келе жатқан «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы орта білім беру мәселелеріне арналған бірегей басылым екені сөзсіз. Бұл журнал заман ағымынан қалмай қайдан жаңғырып, зерттеу тақырыптары мен мәселелерін заманауи бағытта ұсынып отыр.

Білімді ұлт құру білім алушыларды мектеп жасынан қалыптастырудан басталады, сондықтан орта білім беру саласындағы зерттеулерді күшейту қажет. Бұл журналға деген қызығушылықтарыңыз осы бағыттағы маңызды қадам болып табылады.

*Құрметпен, Педагогикалық
Ғылымдар Академиясының президенті,
педагогика ғылымдарының докторы,
профессор, академик*

Асқарбек Құсайынов

Басқарудағы жобалау қызметі арқылы педагогикалық жүйелерді дамыту

С. М. Бахишева

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Қазақстан, Орал қ.

Аңдатпа. Ұсынылған мақалада педагогикалық жүйе ретіндегі білім беру ұйымдарын басқарудың мазмұндық және технологиялық жаңғыртылуы қажеттігі анықталып, ондағы жобалау қызметінің рөлі ғылыми және тәжірибелік тұрғыдан негізделген. Жаңа өзгерістердің педагогикалық жүйелердегі қайта құруларды қамтамасыз ететін басқару логикасын айқындалып, оның білім берудің жаңа нәтижелеріне сай ұйымдастырушылық қызметін белгіленген. Зерттеудің ғылыми маңыздылығын педагогикалық құбылыстардың диалектикалық табиғаты мен тұтастық сипатына сәйкес педагогикалық жүйелердің дамуына қажетті компоненттері мен олардың өзара байланыстарының негізделуі айқындайды. Осыған орай, педагогикалық жүйе ретіндегі білім беру ұйымын басқару оның құрылымдық және қызметтік компоненттерінің, қызмет ету шарттарының, жүйеқұраушы факторларының мақсатқа-бағдарлы жобалар арқылы ұйымдастырылуын қажет етеді. Практикалық маңыздылығын басқарудағы жобалау қызметінің мазмұны мен әдістерінің ұсынылуы, жобалаудың тиімділігін бағалау көрсеткіштері мен өлшемдері, білім беру ұйымдарын басқарушылардың құзыреттілігін дамыту әдістері құрайды. Сонымен қатар, ұйымдастырушылық және адам ресурстарын дамыту тұрғысынан қамтамасыз ететін педагогикалық жүйелерді басқарудың жаңа қызметі – жобалау арқылы ұйымның жаңа сапасына жету алгоритмі құрастырылған. Зерттеудің әдіснамасы мен әдістері ретінде жүйелілік, іс-әрекеттік, зерттеушілік тұрғылар; ғылыми-теориялық әдебиеттерді талдау әдістері, эксперимент жүргізу және қорытындыларын жинақтау, салыстыру, рефлексия, жобалау қызметі арқылы ұйымның өзгерістерге дайындығын дамыту тәжірибелері мен ұсыныстар қарастырылған. Қорытындыда басқарудағы жобалау қызметі арқылы педагогикалық жүйелерді дамытудың тиімділігі тұжырымдалған.

Түйін сөздер: педагогикалық жүйелер, жобалау қызметі, басқарушылар құзыреттілігі, ұжымды дамыту, мақсатты-бағдарлы жобалар, жүйе компоненттері, адами ресурстар, ұйымның жаңа сапасы

Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:

Бахишева С. М., Басқарудағы жобалау қызметі арқылы педагогикалық жүйелерді дамыту [Мәтін] // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – №2. – Б. 11-24.

Кіріспе

Қазіргі заманғы педагогикалық жүйелерді басқару қызметі алдында білім берудің жаңа парадигмасына сай негізгі бағыттар – педагогтің білім берушілік рөлі өзгеруін ұйымдастыру және ресурстық қамтамасыз ету міндеттері тұр. Өйткені, бүгінгі өркениеттің ерекшелігіне сай білім беру жүйесін дамытудың қайнар көзі субъектілердің білімді игерушілік емес, жаңа білім тудырушылық сапасына байланысты. Білім берудің жаңа нәтижелерін қалыптастыру міндеттері педагогтердің ойлау мен іс – әрекеттік дағдыларын, мотивациялары мен ұстанымдарын, қалыптасқан түсініктерін өзгертуді талап етуде. Жүйелік тұрғыдан зерттеу барысында аталған өзгерістердің педагогикалық жүйенің бір ғана компонентіне өзгеріс енгізгенімен, мақсат пен күтілетін нәтижелердің соған сәйкес болу қажеттігін ескермейтіні анықталды. Бұлар, өз кезегінде, педагогикалық жүйелерді құрайтын білім беру құрылымдарының динамикалық өзгерістерін жүйелі түрде жүзеге асыруға дәстүрлі басқару әлеуетінің жеткіліксіздігін дәлелдейді.

Жаңғырту кезеңіндегі басқарудың негізгі ерекшелігі – оның кез-келген құбылыстар мен үрдістерге өз болмысы тұрғысынан жауап бере алатын өзіндік тұғыры болуы қажет. Осыған сай, әлеуметтік жүйелерді қайта құру тәжірибесінде қалыптасып келе жатқан жобалау қызметінің мүмкіндіктерін бүгінгі күні педагогикалық жүйелерді басқаруда қарастыруға болады. Жобалауды педагогикалық жүйелерді басқару логикасында зерттеу оның жаңа талаптарға сай өзгерістерді алдын ала болжай отырып, барлық компоненттерінің мақсатқа сай жаңаша ұйымдастырылуын қамтамасыз ете алатынын айқындайды.

Педагогикалық жүйелердегі жобалау қызметін жүзеге асыру басқару технологиясына тікелей байланысты, атап айтқанда, білім алу үдерісін басқару арқылы білім беру қызметі ұйымдастырушылық жобалауға айналады. Жүйелерді басқарудың стратегиялық әрекеттерін алдын ала ойластыру және оны ретімен жүзеге асы-

ру – күрделі қызмет. Жобалауға негіз болатын мақсаттар жүйесі мен тұжырымдамасын, ұйымдастырушылық құрылымын жасау және жүзеге асыру педагогикалық жүйелерді тұтастықта дамытып, өзгертіп отыруға мүмкіндік береді. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге шолу бүгінгі күні аталған мәселенің әлемдік және отандық педагогика саласындағы теориялар мен тәжірибеде өзекті болып отырғанын көрсетті.

Сонымен қатар, отандық педагогика ғылымында білім берудің жаңа нәтижелерін құрылымдық, қызметтік, ұйымдастырушылық және адам ресурстарын дамыту тұрғысынан қамтамасыз ететін педагогикалық жүйелерді басқарудың жаңа қызметі - жобалауды теориялық және тұжырымдамалық негіздейтін теориялық зерттеулердің жеткіліксіздігі байқалады. Зерттеу проблемасы бойынша жинақталған теориялық және тәжірибелік материалдарды талдау қазіргі педагогикалық жүйелерді басқарудағы бірнеше қайшылықтарды айқындады. Олар: білім берудің күтілетін нәтижелері талаптарына сай басқару қызметінде инновациялық өзгерістердің қажеттігі мен оны қамтамасыз етуге дәстүрлі басқарудың мүмкіндігі жеткіліксіздігі арасындағы; педагогикалық жүйенің мақсаттық-бағдарлы өзгерістерін басқарудағы жобалау қызметін ұйымдастыру негізінде қамтамасыз етудің тиімділігі мен басқарушылардың жоба жетекшілері ретіндегі құзыреттіліктерінің қалыптаспауы арасындағы қайшылықтар. Бұл жұмыстың мақсаты аталған проблемаларды теориялық және тәжірибелік тұрғыда қарастырған зерттеулерді талқылау болып отыр.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеуде жүйелілік, іс-әрекеттік, зерттеушілік тұрғылар, ғылыми-теориялық әдебиеттерді талдау әдістері, эксперимент жүргізу және қорытындыларын жинақтау, салыстыру, рефлексия, жобалау қызметі арқылы ұйымды дамыту тәжірибелері мен ұсыныстар пайдаланылды. Зерттеушілер еңбектері негізінде қызметкер-

лердің жүйелі және дәстүрден тыс ойлауға үйрету, өз дағдыларын үнемі жетілдіру және білім беру ұйымының алдағы даму стратегиясын бірлесіп жасаудың теориялық негізі айқындалды.

Тақырыптың зерттелуіне талдау жасау үшін ғылыми әдіснамалық педагогикалық, психологиялық әдебиеттерге теориялық зерттеу әдістері – салыстырмалы анализ, модельдеу, үлгі нысананы талдау жүргізілді. Практикадағы жағдайды анықтау үшін тікелей, жанама бақылаулар, сауалнама, рефлексиялық диагностика, мониторинг, мазмұндық (контент) талдаулар жасалды. Зерттеу қорытындыларын жинақтауда моделдеу, тәжірибелік жұмыстар, статистикалық әдістер қолданылды.

Зерттеулерге шолумен қатар, эксперименттік білім беру ұйымдарының басқарушылық жұмысы зерделенді, педагогтермен сауалнама, әңгімелесу жүргізілді. Сауалнамамен қамтылған басшылардың 72%-ы кәсіби әрекеттер үшін жобалау қызметін пайдалану қажеттігін ұсынса, олардың 64%-ы басқарудағы жобалауды үйренуге сұраныс барын көрсетті. Зерттеу барысында білім беру ұйымы басшыларының 16%-ының басқарудағы жобалау қызметін ұйымдастырудың әдістерімен таныс болса, 12%-ының жобалау қызметімен таныс еместігі анықталды. Басшылардың басым бөлігі заманға сай «өзгерістерге жетекшілік ету рөлін орындауға» қиналады, солай бола тұрса да жобалау қызметі педагогикалық жүйелерді басқарушылардың өздерінің теориялық және тәжірибелік тұрғыдан меңгеруді қажет ететін өзекті мәселелері қатарына әлі қосылмай отыр. Жалпы зерттеу нәтижелері жобалау қызметі өзгерістерге жағдайында басты назарда емес екенін көрсетті.

Теориялық шолу. Педагогикалық жүйелер ретіндегі білім беру ұйымдарын басқарудағы жобалау қызметінің философиялық, әдіснамалық, педагогикалық негіздерін қарастыру барысында шетелдік және отандық көптеген зерттеушілердің еңбектері зерделенді. Ғылыми-зерттеулер мен әдебиеттерге шолу бүгінгі күні

аталған мәселенің әлемдік және отандық педагогика саласындағы теориялар мен тәжірибеде өзектілігін көрсетеді. Педагогикалық жүйелер тұрғысынан (Ф.Ф. Королев, Н.В. Кузьмина, В.А. Сластенин, Ә.М. Мұханбетжанова, т. б.); психологиялық тұрғыдан (Л. С. Выготский, В.В. Давыдов, Ж.Пиаже, т.б.); менеджмент теориясы мен тәжірибесі (П.Сенге, Г.Минцберг, Э.Шейн, И.Адизес, Р.Дафт, К.Арджирис, М.Педлер т.б.); білім беру ұйымдарын басқару (М.М. Поташник, В.С. Лазарев, К.М. Ушаков, Т.М. Баймолдаев, С.Д. Мұқанова т.б.); педагогикалық жүйелерді басқару (Т.И. Шамова, Ю.А. Конаржевский, П.И. Третьяков, т.б.); құзыреттілік нәтижелерін жобалау (И.Д. Фрумин, Е.Я. Коган, А.В. Хуторской, М. Жадрин, С. Исламгулова т.б.); педагогикадағы жобалау (И.А. Колесникова, В.В. Сериков, Е.С. Заир-бек, А.Ө. Мұханбетжанова, т. б.) туралы еңбектерге талдау жасалды.

Европалық Экономикалық бірлесу және даму ұйымының (ОЭСР) көптеген елдерде жүргізген зерттеулері қорытындысында білім саласы «білім индустриясына» айналуы тиіс дей отырып, «*білім беру жүйесінің өзі де білім алуы, одан әрі дамуы керек*», өйткені, «білім нәтижелерін жақсарту үшін жүйелердің өздері тиімді» болуы қажеттігі атап айтылған [1].

П. Сенгенің айтуынша «ұйымдар қазіргі кезде жылдам өзгерістерге ұшырайды және олардың басшылары мен қызметкерлері күтпеген жағдайларға дайын болуы» үшін оның басшылары да үздіксіз оқудан өтуі керек, бұл тиімділіктің қажетті шарты болатыны нақтыланған [2] (Сенге, 2004:56). Р. Дафттың айтуынша өзін-өзі оқыту ұйымы менеджмент, ұйымішілік коммуникация және ұйымдастырушылық қызметтерге қатысты және оны дамыту қазіргі менеджменттің басты бағыттарының бірі болады [3]. Бұған академиялық қоғамдастық та үлкен қызығушылық білдіруде, оның себептері түсінікті. Біріншіден, жаһандану үдерісіне сай экономиканың дамуы, сұраныстың сан алуандығы бәсекелестікке әкеліп, ұйымның өзгерістерін, жаңа сапалы қызметін жедел ұйымдастыру қажеттігі пайда болды. Екіншіден, ұйымдардың адами ресурстың

сапасына, интеллектуалдық еңбекке басымдық беру үрдісі қалыптасты. Бұлар өз кезегінде ұжымды дамытуды ұйымдастыруға алып келуде. Майк Педлер әрекет негізінде адам тек жаңа нәрсені ғана үйреніп қоймайды, өздері туралы жаңалықтар аша алатыны айта келіп, ұйымдағы төмендегі қызметтерді жобалау арқылы ұйымдастыру қажеттігін ұсынады. Олар: қызметкерлерді ұйымның стратегиясы мен тактикасын жасауға белсенді қатыстыру; ұйымның дамуына ықпал ететін есеп пен бақылау; ішкі қызметтер алмасу; ынталандырудың икемді жүйесі; әріптестермен үнемі тәжірибе алмасу; қызметкерлерді дамытып отыруға мүмкіндіктер жасау [4]. Білім ұйымдарын басқаруда сапалы өзгерістерге қол жеткізу үшін педагогтердің үнемі кәсіби дамып отыруына жағдайлар жасалуы тиіс, бұл жағдайда ұжым мүшелері бір-біріне сеніммен қарауға, өзара қолдау көрсетуге дағдыланады [5].

Заманауи менеджментте ұйымдастырушылық дамытудың негізіне ұйымдағы адам әлеуетін тиімді пайдалануға жағдай туғызу, тұлғалық және тұлғаралық қатынастарды дамыту, қызметкерлердің кәсіби құндылықтық бағдарларына ықпал ету, ұйымның нәтижелі қызметін қамтамасыз ету үшін ұйымдастырушылық мәдениетін өзгерту сияқты адамға қатысты факторлар алына бастады. Г.Минцберг, Б.Альстрэнд, Дж.Лэмпэлдің зерттеулерінде қазіргі заманғы ұйымдарды тиімді басқаруға қажетті сапалар мен дағдылар терең талданған. Олар қоғамда болып жатқан күрделі өзгерістерге сай қызметкерлерге, соның ішінде басшыларға аса қажетті сапалар мен дағдыларға назар аударады [6].

К. М. Ушаковтың айтуынша «мектеп басқарудың нәтижелілігі, оны тиімді ұйымдастыру түрлері туралы көптеген оқулықтар мен құралдар жарық көруде, бірақ оларда ұйымдардың әлеуметтік сипатына сай басқарудағы адам факторларын ескеру туралы нұсқаулар жоқ деуге болады. Қызметкерлердің дамуын басқару жалпы ұйымның нәтижелілігін арттыруға үлкен үлес қоса алады, оны ұйымның болашағына қызмет ететін, өзгерістерге жау-

ап бере алатын қызметкерлер дайындау деуге болады» [7]. В. С. Лазаревтың пікірі де осыған ұқсас: «ұйымдастырушылық дамуды жүзеге асыру басшылар тарапынан арнайы бағдарлама жасалуын қажет етеді. «Ұйымдастырушылық дамыту» бағдарламасы, ең алдымен, мектептің ұжымы мен ішкі топтардың қарым-қатынасын, тәртіптерін, жұмыс нәтижелерін өзгертуге бағытталады, яғни, «ұйымдастырушылық дамыту» – өзін-өзі дамытатын ұйым қалыптастыру» [8]. Менеджментті зерттеушілердің айтуынша, «адам ресурстарының жедел эволюциясы нәтижесінде ұйымның тиімділігін арттыратын өзгерістерді жүйелеу, жобалау, жүзеге асырудың жаңа әдістері мен процедуралары табылды» [9].

Қазақстандық зерттеушілердің пікірінше, «қалыптасқан білім беру жүйесі қоғамның талаптарын қанағаттандыра алмай отырғандықтан оны жаңарту қажеттіктері пайда болды. Сонымен қатар, жүйенің өзінің бойында оны жетілдіруге қабілетті әлеуеті бар екенін, олардың қатарына мектептерде үнемі жаңа педагогикалық идеялардың туындап жататынын, инновациялық әрекеттер теориясының дамуын, озық педагогикалық тәжірибенің болуын атай аламыз. Дегенмен, олардың кеңінен таратылмай отырғаны да белгілі, өйткені, білім беру реформасын жүргізудегі ең күрделі мәселе – мектепішілік өзгерістерді ғылыми тұрғыдан негіздей отырып, талап етіліп отырған білім беру сапасын қамтамасыз етуді жүйелі және мақсатты түрде жүзеге асыру» [10]. Білім берудің күтілетін сапасын қамтамасыз ету оны басқаруды жүйелік пен тұтастық тұрғылардан ұйымдастыруды қажет етеді, бұл тәжірибеде жиі қолданылып жүрген ұғымдар болғанымен шын мәнінде құрылымдық және мазмұндық сәйкестігі белгіленбеген проблемалар [11]. Педагогтердің кәсіби сапалары мен әдістемелік деңгейлерін дамыту оқыту кәсіби іс-әрекеттерінің барысында, практикада жүзеге асырылады, тәжірибе арқылы өз әрекеттерін зерттеу, рефлексия жасауға даярлығы қалыптасады. Бейресми қарым-қатынас жиі болатын шығармашылық және инновациялық топта мұғалім өзінің қабілеттерін көрсете алады [12]. Ұжымда пе-

дагогтерді білім беру субъектілерінің бірі ретінде қарастыра отырып, «тұлғаның өзін де өздігінен ұйымдасқан, өздігінен білім ала алатын, өздігінен дами алатын жүйе ретінде қарастыру қажет» [13].

Аталған зерттеулерді талдау басқару теориясы мен тәжірибесінде ұйымның, мекеменің адам ресурстарын жаңа жағдайларға сай дамыту ұйымның өзін дамыту, атап айтқанда, оған ұйымдастырушылық өзгерістер енгізуге негіз бола алады. Жаңа ақпараттық қоғамда адам ресурстарының басты орын алуы мен өндірісте тиімді нәтиже алу үшін оларды жетілдіру міндеттері басқаруда «ұйымдастырушылық өзгерістері» ұғымын ендіріп, оның түрлі бағдарламалары мен тұжырымдамаларын жасауға әкелді.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау

Білім беру үрдісін басқарудың жаңа мазмұны субъектінің өзіндік білім алуына бағытталған қарым - қатынастарды ұйымдастыру болуы тиіс. Басқару әрекеті – басқа адамдардың әрекетін ұйымдастыруға бағытталады. Алайда, қалыптасқан дәстүрлі құзыреттіліктер білім беру ұйымдарын құрылымдық, қызметтік тұрғыдан басқаруға бағытталып, субъектілердің өз әрекетін ұйымдастырудың негізгі ресурсы ретінде дамытуға мүмкіндік бере алмай отыр. Бұл педагогикалық жүйелерді дамытуда басқару субъектілерінің өзіндік даму мүмкіндіктерін қамтамасыз ететін құзыреттіліктердің жеткіліксіздігін айқындайды.

Білім берудің жаңа нәтижелерін қамтамасыз ететін басқарудың аталған проблемаларын шешу оның құрылымдары мен компоненттерін қамтитын ұйымдастырушылық өзгерістер жүргізуді қажет етеді. Бұл өзгерістер белгілі бір жүйені күтілетін жүйеге сәйкестендіру үшін: 1) іс жүзіндегі жүйенің белгілі бір қызметін өзгерту; 2) оны күтілетін жүйе деңгейіне жеткізетін жаңа сипатты жүйе құрастыру; 3) іс жүзіндегі жүйеден күтілетін жүйеге өту процесін жоспарлау; 4) шешімді жүзеге асыру – логикасында жүзеге асырылады. Бұл компоненттер бір-бірімен

тығыз байланысты болғандықтан бір мезгілдегі өзгерістерді талап етеді. Осыған сай, басқарудың нәтижелілігі жүйенің ұйымдастырушылық дамуындағы өзгерістерден көрінеді.

Жалпы ұйымды дамыта отырып басқарудың бір жолы – қызметкерлерді дамыту бағдарламалары мен жобалары негізінде өзін-өзі дамыту болса, екінші жолы, мақсатты-бағдарлы ұйымдастырушылық өзгерістерді қамтамасыз ету. Кез - келген ұйым, соның ішінде білім беру ұйымы институционалдық сипатта болғандықтан, сондықтан оған қажет болатын өзгерістер деңгейі ұжымда қалыптасқан қарым-қатынастарға байланысты жасалады. Білім беру ұйымдарын дамыту өзгерістері қалыптасқан құндылықтардың өзгеруіне әкелетіндіктен, оларды енгізу ұйым мүшелерінің мақұлдауын қажет етеді. Сондықтан, ұйымдастырушылық өзгерістердің табысты жүзеге асырылуы оны ең әуелі сол ұжымдағы адамдардың дайындығын қамтамасыз еткен жағдайда ғана мүмкін болады.

Жобалау қызметі басқару стилін өзгертіп, әркімнің өзіндік дамуы мен ұжым дамуындағы ортақ мүдделерді айқындайды. Ол үшін педагогикалық жүйелердің барлық деңгейлеріндегі басшыларының, педагогтердің ұйымдастырушылық жұмыстардың жаңа түрлерін: бірлескен шығармашылық жұмыстар жасау, өз мүмкіндіктерін анықтай білу және пайдалану, өзгелермен қарым-қатынас, проблемаларды талдау мен шеше білу жолдарын игеруіне жағдайлар туғызылуы тиіс. Педагогикалық жүйелерді басқарудағы жобалау қызметінің тиімділігі субъектілерді дамыту тұрғысынан қарастырылады. Өйткені, біріншіден, кез келген субъектінің бойында өзіндік дамытуды жүзеге асыратын барлық қасиеттері бар екені белгілі, екіншіден, педагогтердің құзыреттілігін дамыту жалпы білім беру ұйымының жаңа сапаға өтуінің факторы бола алады. Үшіншіден, педагогикалық әрекеттерді басқару субъектілерінің өз бетімен оқу әрекеттерін ұйымдастыру, өмірдегі өзгермелі жағдайларды қабылдай алу, оған даяр болуды қамтамасыз ететін басқарушылардың құзыреттіліктерін жобалау

қызметі барысында жүзеге асыруға болады.

Басқарудағы *жобалау қызметін* ұйымдастыру кез келген ұйымды дамытудың факторы ретінде соңғы кездері қарастырыла бастады. Басқару субъектілерінің басқару объектілеріне, процестерге, әрекет түрлеріне оң ықпал ететіні белгілі бола тұра, күні бүгінге дейін білім беру ұйымдарын басқару тәжірибесінде кеңінен пайдаланылмай жүргені анықталды. Оның себебі, көбіне басқару, ұйымдастыру қызметтерінде «жобалау» ұғымы орнына «құру», «жасау», «құрастыру» деген сияқты түсініктер пайдаланылып келеді, шын мәнінде, жобалау қызметінің педагогикалық жүйелерді басқаруда пайдаланылатын уақыты жетіп отыр. Өйткені, білім беру ұйымдарындағы қайта құрулар мен өзгерістер динамикасы басқарудағы жобалау қызметтерінің өзектілігін арттыруда.

Жүйе компоненттерін мақсатты түрде дамытуды жүзеге асыру кез-келген педагогикалық жүйені басқарушылар тарапынан мақсаттық-бағдарлы жобалар жасалуын қажет етеді. Бұл жобалар, ең алдымен, ұйым мүшелері мен топтардың қарым-қатынасын, ішкі тәртіптері мен жұмыс нәтижелерін өзгертуге бағытталады. Басқаша айтқанда, жобалау қызметін ұйымдастыруды өзін-өзі дамытатын жүйе қалыптастыру әдісі деуге болады.

Ол үшін педагогтерді мақсатты-бағдарлы *жобалау қызметіне тарту арқылы* педагогикалық жүйені дамытудың жобасы жасалады. Онда: біріншіден, «*нені жасау керек?*» деген сұраққа сай, педагогикалық жүйенің «шығудан» көрінетін күтілетін нәтижелері құрастырылады. Олар жүйенің ішкі және сыртқы өзгерістерге, ұйымның мүмкіндіктері мен ресурстарына сай жасалады; екіншіден, «*неге олай жасау керек?*» сұраққа сай атқарылатын әрекеттердің мақсаты мен міндеттерін анықталады. Олар сыртқы орта, үлкен жүйе талаптарына сай жасалған педагогикалық жүйе ретіндегі білім беру ұйымының жалпы мақсаты мен соған сәйкес жүйедегі әрбір құрылымның мақсаттары мен міндеттері үйлестіріледі. Ол жобалауға қатысушылардың мақсаттар жүйесіндегі

өз міндеттерін ұғынуға мүмкіндік береді; үшіншіден, «*қалай жасау керек?*» деген сұраққа сай, яғни, мақсат пен міндеттерді жүзеге асыруда қандай құндылықтардың басшылыққа алынатыны, қандай әдіс - тәсілдер мен құралдар пайдаланатыны белгіленеді.

Жобалау қызметі тиімді ұйымдастырылған жағдайда басқару қызметі негізінен педагогтердің белсенділігіне, шығармашылығын дамытуға және қолдауға, олардың топтық құрылымдардағы қызметі мен желілік ойлау дағдыларын қалыптастыруға бағыттала бастайды. Басқарудағы жобалауды жүзеге асыру келесі міндеттерді орындауға мүмкіндік береді:

- педагогикадағы дәстүрлі құндылықтардың тиімділерін сақтай отырып, қоғам талабына сай жаңа педагогикалық ұжымның жаңа сапасын қалыптастыру;
- педагогикалық жүйе ретіндегі білім беру ұйымының тұжырымдамасын, миссиясы мен стратегиялық дамуын құрастыруды көздейтін стратегиялық қызметтерді басқару мазмұнына енгізу,
- жүйеде болып жатқан үрдістерді реттеп отыру, ұжымдық құрылымға қажет өзгерістерді уақытылы жасап отыру, өзгерістерді байқай және бағалай білу;
- педагогикалық жүйелерде функционалдық қарым-қатынастарды қайта құруға бағытталған, иерархиялық тәуелділік емес, өзара тәуелділік пен байланыстылықты нығайтатын матрицалық ұйымдастырушылық өзгерістер жасау, оған міндеттерді қайта бөлісу, әр бөлімше деңгейіндегі жауапкершілік пен құзіреттіліктің міндеттелуі, т. б. матрицалық, желілік байланыстарды жатқызуға болады;
- педагогтерді дамытуға бағытталған жобаларды ұйымдастыруда мотивациялар мен ынталандыру жүйесін қалыптастыру.

Педагогтерді жобалау қызметіне тарту олардың нақты іс-әрекетін жобалау арқылы өз тәжірибелері негізінде жүргізілуі тиіс. Мақсаттық-бағдарлы жобалар көбіне жаңа бағыттарды, мысалы, ұйымның даму стратегиясын анықтау, адам ресурстарын дамыту, білім берудің жаңа технологияларын игеру, т.б. инновацияларды жүзеге асыратын болғандықтан, жобалау бастапқы кезеңде оқу-тәжірибе алаңы, оқу-жобалау қызметтері түрінде ұйымдастырылады.

Білім беру ұйымдарын басқарушылардың құзыреттілігін дамыту олардың басқарудағы жобалау қызметінің мазмұны мен әдістерін меңгеру, оның тиімділі-

гін бағалау көрсеткіштері мен өлшемдерін жасай білуіне байланысты. Біздің зерттеуімізде, олар мақсатты-бағдарлы жобалау қызметін ұйымдастыру құзыреттіліктері болып белгіленді: мақсатты-бағдарлы дамыту стратегиясын жобалай білуі; мақсатты-бағдарлы жобалау қызметін ұйымдастыра білу; жобалардың тиімділігін бағалай білу құзыреттіліктері. Берілген талаптарға сай педагогикалық жүйенің дамуын қамтамасыз ететін мақсаттық-бағдарлы жобалау қызметін ұйымдастыру және оның тиімділігін бағалау басқарудың нәтижелі болуын қамтамасыз етеді. Олар төмендегі мақсаттық-бағдарлы жобалау қызметінің кезеңдері негізінде жүргізіледі (1-сурет):

1-сурет – Мақсаттық-бағдарлы жобалау қызметін ұйымдастыру кезеңдері

Мақсаттық-бағдарлы жобалау қызметін ұйымдастыру кезеңдері жоғарыда көрсетілген бағыттар ретімен жүргізіледі, суреттегі шартты белгілердің мәні: ПА – проблеманы анықтау; МҚ – проблема анықталғаннан кейін оны мақсатты-бағдарлы жобалау қызметі арқылы шешу мақсатын қою; ЖҚ – жобалар құрастыру; оның тиімділік көрсеткіштерін белгілеу, варианттарын қарастыру арқылы тиімді жобаны бекіту; ЖА – қабылданған шешімді жүзеге асыру, орындау; ББ – жобаны жүзеге асыру барысын бақылау, орындалу нәтижесін бағалау.

Жүйелік тұрғыдан басқару категорияларына сай, педагогикалық жүйені басқаруда орын алып отырған проблеманы шешу жолы – нақты мақсат қою, басқару қызметін жүйелі ұйымдастыру, ондағы адам ресурстарының сапасын жетілдіріп отыруға жағдай туғызу арқылы негізгі процестерді дамыту. Проблеманы шешу

мақсаттық-бағдарлы жобалар құрастыру, қалыптасқан жүйенің бір негізгі компонентін өзгертіп, іс жүзіндегі нәтижеден күтілетін нәтижеге өту процесін жоспарлау және шешімді жүзеге асыру кезеңдерінен тұрады. Осылайша, жүйені дамытудағы алдын-ала белгіленген жаңа өзгерістерін мақсатты бағдарлы жобалар арқылы жүзеге асыру орындалады.

Педагогикалық жүйедегі ұйымдастырушылық сапалық өзгерістер жасалуына мүмкіндік беретін маңызды факторлар – оларды басқарушылардың құзыреттіліктері болып табылады. Зерттеу барысында басқарушылардың құзыреттіліктерін жоба жетекшілері ретінде арнайы дамыту жүйенің қызметтік және құрылымдық компоненттеріне белгілі бір өзгерістер ендіріп, оның мамұндық, құрылымдық, стратегиялық дамуындағы жаңа сапалық өзгерістерді қамтамасыз ететіні анықталды.

Төмендегі 2-суретте басқарушылардың құзыреттілігін дамыту нәтижесінде педагогикалық жүйелердегі өзгерістердің жүзеге асырылу кезеңдері берілген.

5 - кезең - КН -5

4 - кезең - КН -4

3- кезең - КН -3

2 – кезең - КН -2

1 - кезең - КН -1

2-сурет – Басқарушылардың құзыреттілігін дамыту нәтижесінде педагогикалық жүйелердегі өзгерістердің жүзеге асырылу кезеңдері

Бірінші кезеңде – жобалау қызметіндегі іс-тәжірибесі нәтижесінде жүйені басқарушылардың құзыреттілік сапаларын дамыту деңгейі. Онда жүйенің түрлі деңгейлеріндегі басқарушылар мен педагогтердің жоба жетекшілері ретіндегі құзыреттіліктері қалыптасып, одан әрі дамытыла бастайды. Бұл кезеңде олардың жобалау барысындағы әлеуметтік-педагогикалық, тұлғааралық қарым-қатынастар негізінде өз әрекетінің мақсатын айқындай алушылық, құндылықтық, өзін-өзі дамытушылық көзқарастары өзгеріп, жаңа сапалары қалыптаса бастайды. Жаңа құзыреттілік сапалары өзара қарым-қатынастың жаңа түрлерін қалыптастырып, нәтижесінде жүйедегі педагогтардың өз әрекеттерін ұйымдастырудағы құндылықтық мақсаттары өзгере бастайды.

Екінші кезең – білім беру процесінде, педагогикалық жүйе ретіндегі білім беру ұйымдарында қалыптасқан іс-әрекеттерді, қарым-қатынастарды өзгере бастауы, дамуы. Онда түрлі деңгейлердегі жүйелерде басқарушылық іс-әрекеттер мазмұнында, өзара қарым - қатынаста өзгерістер пайда болды. Бұл алдыңғыға қарағанда күрделірек, өйткені, бұндағы

әрекеттер бір адамға емес, адамдар тобына, немесе, басқарылушы субъектілерге қатысты. Іс-әрекеттерді, қарым-қатынастар мен әдіс-тәсілдерді өзгерту тәжірибеде нормаға айналып кеткенше қадағалау мен қалыптастыруды қажет етеді және жаңа стандарттық жағдайлар тудырады. Бұл жағдайда негізінен қалыптасқан әрекет түрлерін өзгерту жүзеге асырылып, топтар мен адамдар көзқарастары түбегейлі болмағанымен ішінара өзгере бастайды.

Үшінші кезеңде – ұйымдағы басқару субъектілері (педагогтер, білім алушылар, ата-аналар бірлестіктері, т.б.) ұжымды басқаруға қатыстырылып, түрлі деңгейлердегі жүйелерде ұйымдастырушылық-құрылымдық өзгерістер пайда болады, педагогикалық әрекеттердің мазмұны мен әдістері жаңарып, педагогтер тарапынан білім беру процесінде, сабақтардың құрылымына өзгерістер енгізіле бастайды. Бұл күрделі міндет, өйткені, ол қосымша құрылымдар енгізу емес, қалыптасқан құрылым мазмұнына өзгеріс енгізуге байланысты. Соған орай, өкілеттіктерді, міндеттер мен жауапкершіліктерді, құрылымдық бағыныштылықты қайта бөлісу, оны талқылау мен реттеп отыру нәтижесіндегі өзгерістер ұйым мүшелерінің, жалпы ұжымның, білім алушылар мен педагогтердің іс-әрекеттік тәртіптері мен көзқарастарының, өзара қарым-қатынастарының жаңа сапасын әкеледі.

Төртінші кезеңде – білім беру процесінде, педагогикалық жүйе ретіндегі білім беру ұйымдарында қалыптасқан басқару қызметтері – мақсат қою, міндеттер мен күтілетін нәтижелерді жаңаша нақтылау жүзеге асырылады.

Бұл жағдайда түрлі деңгейлердегі жүйелерді басқарудың стратегиялық мақсатына бағдарлы өзгерістері, яғни, жүйені әрбір компоненті нәтижелерінің жалпы жүйе мақсатына, күтілетін нәтижелеріне сәйкестігі қамтамасыз етілді. Осылайша, басқарушылар мен педагогтердің өзіндік мақсаттарын анықтау арқылы құндылықтық бағыттарының қалыптасуына, өзін-өзі дамытушылық көзқарастары ғана

емес, жалпы білім беру ұйымының, білім беру процесін ұйымдастыру мақсатына сай ұйымның даму стратегиясын өзгертуге ықпал етуге мүдделі болуы қамтамасыз етіледі.

Бесінші кезеңде – жүйенің ұйымдастырушылық өзгерістері, жаңа сапаға өтуі – педагогикалық жүйенің мақсатқа сәйкес даму өзгерістері жүзеге асырылады. Осы деңгейде педагогикалық жүйе ретіндегі білім беру ұйымдарында, білім беру процесін басқаруда жаңа бағыттар, тұжырымдамалық өзгерістер пайда болады. Бұндай түбегейлі өзгерістер біртіндеп дамытуды қажет ететіндіктен, әрқайсысының орындалуы өзінің алдындағы деңгейдің орындалуына тікелей байла-

нысты болып келеді. Сондықтан, жаңа стратегиялық міндеттерді орындау қалыптасқан басқару құрылым жағдайында мүмкін емес.

Педагогикалық жүйені мақсат қою арқылы өзгерту, дамыту әдетте белгілі бір деңгейде ықпал ету әрекеттерін қажет етеді. Бірақ өзгерістерді дәл жоспарлау мүмкін емес. Өйткені, өзгерістер жоспардың жақсы болуынан емес, ұйымдағы күрделі қарым қатынастардың тиімді, қолайлылығы нәтижесінде пайда болады. Сөйтіп, педагогикалық жүйені даму логикасында қарастыру басқарудағы жобалау қызметінің жаңа мүмкіндіктерін айқындайды (1-кесте).

1-кесте – Педагогикалық жүйені дамытудағы өзгерістердің кезеңдері мен күтілетін нәтижелері

Кезеңдері	Өзгерістер	Күтілетін нәтижелер		
		Білім алушылар деңгейінде	Педагогтер деңгейінде	Білім беру ұйымдары деңгейінде
I	Жобалау қызметі нәтижесі -жүйені басқарушылардың құзыреттілік өзгерістері	Білім беру субъектілерінің өзгеруі	Педагогикалық жүйе - әдістемелік ұйым, топтар, кіші жүйе басшыларының құзыреттілік сапасы	Педагогикалық жүйе ретіндегі білім беру ұйымы басшылары мен орынбасарлары құзыреттілік сапасы
II	Басқару қарым -қатынастағы өзгерістер	Оқытудағы қатынастың түрлері, білім алушылар позициясы өзгеруі	Әдістемелік жаңа қарым - қатынастар, педагогтерді оқу зертханалары, жобаларға т.б. қатысуы	Басқару, ұйымдастыру технологиялары әдістер мен педагогтер позициялары өзгеруі
III	Жүйенің құрылымдық дамуындағы өзгерістер	Жұппен, топпен оқыту, бірлескен жобалар топтары	Жобалау топтарының матрицалық- желілік байланыс түрі	Басқарудағы иеархиялық – матрицалық құрылымдар
IV	Мақсат қою стратегиясындағы өзгерістер	Өзіндік білім мақсатын қоя білу, білім мақсаттары, жеке білім траекториясы	Педагогикалық мақсат қоя білу, жаңа әдістемелер, бағдарламалар құру, авторлық шеберхана, зертханалар	Ұйымның мақсаты мен педагогтар мақсатын үйлестірудегі тұжырымдама, даму жобасы, бағдарламасы
V	Дамудың жаңа деңгейі	Білім берудің жаңа нәтижелері қалыптасуы	Педагогтердің жаңа сапалық өзгерістері	Ұйымның жаңа сапалық өзгерістері

Кестеден көрініп тұрғандай, жүйені басқарушылардың құзыреттілік сапаларын дамыту нәтижелері барлық деңгейлердегі жүйелерді қамтиды және дамыту мақсатындағы өзгерістер тек басқару мазмұны мен әдісіне қатысты шектеулі өзгерістерді ғана емес, барлық педагогикалық жүйелерді тұтас қамтитын жүйелі өзгерістер жасалу бағыттары анықталды.

Ұйымды дамытуды жобалау қызметі мазмұны мен құрылымы сатылы өзгерістер алгоритміне сай құрастырылды. Оны тәжірибеде жүзеге асыру кезеңдері анықталып, күтілетін нәтижелері төмендегідей белгіленді: дайындау кезеңінде – педагогикалық ұжымның инновациялық өзгерістерге мотивациялық даярлығы; жүзеге асыру кезеңінде – теориялық тәжірибелік даярлығы; қорытынды бағалау кезеңінде – күтілетін деңгей мен қалыптасқан деңгейлердің сәйкестігін анықтау, сәйкестендіру. *Дайындау кезеңінде педагогтердің өзгерістерге мотивациялық даярлық деңгейі диагностикаланады. Жүзеге асыру кезеңі* – бұл кезеңде әдістемелік қызмет құрылымына иерархиялық өзгерістер енгізілді, матрицалық шығармашылық зертханалар, тәжірибе алаңдарын, кеңесшілік топтар құрылады. Тақырыптық семинарлар, іскерлік ойындар, практикумдар, тренингтер, талдау, әріптестерімен талқылау түрінде жүргізіледі. Мысалы, педагогтерді әдістемелік дамыту үшін оқыту жобалары жүргізіледі. Берілетін ақпараттар мазмұны, тақырыптарды меңгеру Д. Колбтың «тәжірибе арқылы оқыту» – (experiential learning) әдістемесіне негізделді. Ересектерді қызмет орнындағы тәжірибе барысында оқытуды Д. Колб кезеңдерге бөледі. Әр кезең төрт әрекеттен тұрады және оқыту өз мақсатына жету үшін бұл талаптардың берілген ретпен орындалуы міндетті. Бұл әдіс бойынша оқыту кезеңдері төмендегідей: тәжірибе (ситуация); рефлексия (ұғыну, болған ситуацияны түсіну); түсініктерді жинақтау (тұжырымдар құрастыру, кейбір қажетті шешімдер қабылдау); тәжірибені жобалау. *Қорытынды кезеңде педагогтердің зерттеу тақырыптары бойынша тәжірибелік эксперименттер, шығармашылық*

ізденістік жобаларын қорғау ұйымдастырылып, тәжірибелік конференциялар мен проблемалық, әдіснамалық семинарлар өткізіледі. Педагогтер мен басқарушылардың авторлық бағдарламалары, арнайы курстары мен әдістемелік құралдары шығарылады.

Одан кейін, бағдарлама бойынша жоспарланған оқыту мен тәжірибені ұштастыру барысында жобалау әдістерін игерген жоба жетекшілерінің аталған құзыреттіліктерінің қалыптасу деңгейі олардың жұмыс өнімдері, немесе, күтілетін нәтижелері – *жасалған* жобаларды бағалау іске асырылады. Жобаларды бағалаудың бүгінгі күні бірнеше өлшемдері мен көрсеткіштері қалыптасып отыр, біз бағалаудың бірнеше параметрлерін қамтитын төмендегі бағалау картасын басшылыққа алуды ұсынамыз:

Өзектілігін бағалау. Жобалау қызметі ұйымның жұмысындағы белгілі бір қиындықтар туғызып отырған проблемаларды анықтап, оны тиімді шешуге бағытталған болуы тиіс. Басым бағыттарды айқындау, талдау жасау арқылы негіздеу және шешу жолдарын ұсыну, жобалау қызметінің маңызды мәселеге бағытталғанын көрсетеді.

Өлшемдері болуын бағалау. Жобалау қызметінің нәтижесі қалыптасқан жағдайды өзгертетін, не жетілдіретін болуы керек. Ол үшін алдын ала анықтау алуды қажет ететін сұрақтар: 1) жобалау қызметінің қандай көрсеткіштері нәтижелер деп есептеледі; 2) оларды қандай параметрлер арқылы өлшеуге болады және олар немен өлшенеді? Атап айтқанда: *қолжетімдігін бағалау.* Жобалау қызметінің қолжетімдігі стратегиясын жүзеге асыру барысында оның күтілетін нәтижелерінің алдын ала анықталуы және оны орындау жолдары мен механизмдерінің нақты кезеңдері мен алгоритмінің жасалуынан белгілі болады. *Шынайылығын бағалау.* Жобалау қызметі жүйенің ішкі қажеттігі және сыртқы орта талаптарына сәйкестігі, оны іске асыратын лайықты адамдар тобы белгіленуі, жобалаудың мазмұны мен технологиясы, қажетті ре-

сурстары анықталуы. Осы әрекеттердің болуы жобалаудың шын мәнінде жүзеге асырылуына мүмкіндік жасайды. *Уақыт шектеулерінің белгіленуін бағалау.* Бұл жобалау қызметінің басталу және аяқталу мерзімдерін, орындау барысындағы аралық кезеңдерді және әрбір аралық кезеңнің мақсаты мен күтілетін нәтижелерінің нақты белгіленуінен көрінеді. *Болуы мүмкін күтілетін кедергілермен тәукеелдік дәрежесінің анықталуы.* Жобалау қызметі барысында осыған ұқсас тәжірибелерді зерттеу және талдау арқылы алдын ала болжау әрекеттеріне сүйене отырып, болуы мүмкін кедергілер мен қиындықтардың, одан шығатын жолдардың алдын ала белгіленуі. *Жобаның өміршеңдігін бағалау.* Оның мәнісі жоба жетекшілерінің алдына қойылған міндеттерді орындап, жобаны жасағаннан кейінгі жағдайын анықтау болып табылады.

Көрсеткіштер төмендегі бағалар бойынша анықталады. Мысалы, толық сәйкес – 3 балл, ішінара сәйкес – 2 балл, сәйкес емес – 1 балл. Жобаның сәйкестік формуласы: $K = K_f : K_m$. Аталған нәтижелерді бағалауда төмендегі коэффициенттік көрсеткіштер пайдаланылады: өте төмен – $K < 0,45$; төмен – $0,45 < K < 0,65$; жеткілікті – $0,65 < K < 0,85$; қажетті – $K > 0,85$. Аталған нәтижелерді бағалауда пайдаланылған коэффициенттік көрсеткіштердің өзгерістері: эксперименттік және бақылау топтарында зерттеу басында орта есеппен $0,45 < K < 0,62$ аралығында болса, зерттеу соңында эксперименттік топтардың нәтижелері әлдеқайда ілгерілеп, $0,65 < K < 0,77$ -ге жетті. Бұл көрсеткіштер келесі сатыдағы жұмыстың – педагогикалық ұжымды дамыту жобаларының – нәтижелерін бағалауда эксперименттік топта одан әрі көтерілгенінен $0,65 < K < 0,77$ $K < 0,85$ коэффициенттерінен байқауға болады. Бақылау топтарының нәтижелері зерттеу басындағы $0,45 < K < 0,62$ ден, соңындағы $0,48 < K < 0,59$ дейін, яғни, аздаған өзгерістерін көрсетті. Одан кейінгі күтілетін деңгей мен қалыптасқан деңгейлердегі сәйкессіздіктердің себептерін анықтау және одан әрі жалғастыру бағдарламасын жасау жұмыстары жоспарланды.

Басқарушылардың жоба жетекшілері ретіндегі құзыреттілігін тәжірибе барысында дамытудың ұйымның жалпы мақсатын, құрылымы мен ұйымдастырылуын айқындауға, сонымен қатар, бірлесіп жұмыс жасауға қажетті жағдайлар туғызудағы маңызы зор.

Қорытынды

Педагогикалық жүйенің өзгерістерін жобалау арқылы қамтамасыз ету ішкі ресурстарды тиімді пайдалану нәтижесінде мүмкін болады. Педагогикалық жүйелерді дамытудың синергетикалық факторларының бірі – өзін-өзі басқара алушылығы, яғни, жүйенің өзінде оның тұтастығын, қызмет етуін, жетілдірілуі мен дамуын қамтамасыз ететін тетіктер мен басқару факторларының болуы.

Қазіргі жүйелерді басқару қызметі белгілі бір жүйенің осы кездегі жағдайымен салыстырғанда жобаланып отырған болашақ жағдайының басым құндылық екенін ұғыну, оны ұйымдастыру және жүзеге асыруды көздейді. Бұл жерде жобалау қызметіне даму кадамдарын орындаушы «белсенді агент» позициясы беріледі және ол белгілі бір мақсаттық-құндылықтық ұстанымдары негізінде күтілетін нәтижені орындаудың жолдарын белгілейді, ұйымдастырады, бағалайды.

Жүйе компоненттерінің өздігінен ұйымдастыру заңдылықтарына орай, басқарудағы жобалауды жүзеге асыру педагогикалық жүйенің жаңаша дамуын қамтамасыз етеді. Тұтас жүйені құрамындағы әрбір құрылымның өзара әрекеттесуі, бірлескен қызметтері тұтас жүйенің өзгерістеріне қызмет етеді. Бұл білім беру жүйесіндегі барлық ресурстардың бірін-бірі дамытуына мүмкіндік жасайды. Соған байланысты, жүйенің субъектілік компоненттерін – басқарушылар мен педагогтерді – дамыту, олардың өзіндік дамуына жағдайлар туғызу тұтас жүйенің жаңа сапасын құруға ықпал етеді.

Қолданылған деректер тізімі:

1. **Шляйхер, А.** «Экономика знаний: почему образование – ключ к успеху Европы (пер. с англ. Е. Фруминой)». Вопросы образования / Educational Studies Moscow, 2010. – №1, С. 28-43.
2. **Čuk P., Senge R., Lauri M., Frintrop S.** Teacher Network Calibration Improves Cross-Quality Knowledge Distillation // Computer Vision and Pattern Recognition, 2023, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2304.07593>
3. **Macintosh, N. B., Daft, R. L.** Management control systems and departmental interdependencies: An empirical study // Management Control Theory, 2019, pp. 289–301
4. **Pedler, M., Hudson, S., & Yeigh, T.** (2020). The teachers' role in student engagement: A review. Australian Journal of Teacher Education (Online), 45(3), 48–62. <https://search.informit.org/doi/10.3316/ielapa.270830255864389>
5. **Fullan, M.** The New Meaning of Educational Change, Moscow «Prosvesheniye», 2006, 59 p.
6. **Минцберг, Г., Альстрэнд, Б., Лэмпэл, Дж.** Школы стратегий /Пер. с англ, под ред. Ю.Н.Каптуревского. – СПб: «Питер», 2001. – 336 с.
7. **Ушаков, К. М.** Управление школой: кризис в период реформ. – М.: Сентябрь, 2017. – 52-53с.
8. **Лазарев, В. С.** Системное развитие школы, М.: «Педобшчество Россия», 2008, С.18-19
9. **Мескон, М., Альберт, М., Хедоури, Ф.** Основы менеджмента. – М., 1993. – 538 с.
10. **Исламгулова, С. К.** Теория и практика управления развитием педагогической системы общеобразовательной средней школы: – Алматы, 2000. – 314 с.
11. **Баймолдаев, Т. М., Безруков, В. С., Носков Н. А.** Научное управление развитием школы. – Алматы, 2008. – 180 с.
12. **Таубаева, Ш. Т., Кудайбергенова, К. С.** Профессиональная самореализация учителей общеобразовательных школ: инновационный аспект. – Алматы, 2017. – 130 с.
13. **Мұханбетжанова, Ә.** Педагогикалық жүйетану негіздері [Мәтін] : оқулық / Ә. Мұханбетжанова, С. Бахышева, А. Кемешова. – Алматы: Дәуір, 2015. – 319 б.
- E. Fruminoj)» [Knowledge Economy: Why education is the key to Europe's success]. Voprosy obrazovaniya / Educational Studies Moscow, 2010. – №1, S. 28-43.
2. **Čuk P., Senge R., Lauri M., Frintrop S.** Teacher Network Calibration Improves Cross-Quality Knowledge Distillation // Computer Vision and Pattern Recognition, 2023, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2304.07593>
3. **Macintosh, N. B., Daft, R. L.** Management control systems and departmental interdependencies: An empirical study // Management Control Theory, 2019, pp. 289–301
4. **Pedler, M., Hudson, S., & Yeigh, T.** (2020). The teachers' role in student engagement: A review. Australian Journal of Teacher Education (Online), 45(3), 48–62. <https://search.informit.org/doi/10.3316/ielapa.270830255864389>
5. **Fullan, M.** The New Meaning of Educational Change, Moscow «Prosvesheniye», 2006, 59 p.
6. **Mincberg, G., Al'stred, B., Lempel, Dzh.** Shkoly strategij [Strategy Schools] /Per. s angl, pod red. YU.N.Kapturevskogo. – CPb: «Piter», 2001. – 336 s.
7. **Ushakov, K. M.** Upravlenie shkoloj: krizis v period reform [School management: a crisis in a time of reform]. – M.: Sentyabr', 2017. – 52-53 s.
8. **Lazarev, V. S.** Sistemnoe razvitie shkoly [Systemic School Development]. – M.: «Pedobshchestvo Rossiya», 2008, S.18-19.
9. **Meskon, M., Al'bert, M., Hedouri, F.** Osnovy menedzhmenta [Basics of Management]. – M., 1993. – 538 s.
10. **Islamgulova, S. K.** Teoriya i praktika upravleniya razvitiem pedagogicheskoy sistemy obshcheobrazovatel'noj srednej shkoly [Theory and Practice of Managing the Development of Pedagogical System of General Education Secondary School]. – Almaty, 2000. – 314 s.
11. **Bajmoldaev, T. M., Bezrukov, V. S., Noskov N. A.** Nauchnoe upravlenie razvitiem shkoly [Scientific management of school development]. – Almaty, 2008. – 180 s.
12. **Taubaeva, Sh. T., Kudajbergenova, K. S.** Professional'naya samorealizaciya uchitelej obshcheobrazovatel'nyh shkol: innovacionnyj aspekt [Professional self-realization of general education school teachers: innovative aspect]. – Almaty, 2017. – 130 s.
13. **Mūhanbetjanova, Ä.** Pedagogikalyq jūietanu negizderi [Mätin] [Fundamentals of pedagogical systemology] : oqulyq / Ä. Mūhanbetjanova, S. Bahışeva, A. Kemeşova. – Almaty: Däuir, 2015. – 319 b.

References

1. **Shlyajher, A.** «Ekonomika znaniy: pochemu obrazovanie – klyuch k uspekhu Evropy (per. s angl.

Развитие педагогических систем через проектную деятельность в управлении

С. М. Бахишева

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Казахстан, г. Уральск

Аннотация. В представленной статье определена необходимость содержательной и технологической модернизации управления организациями образования как педагогической системы, научно и экспериментально обоснована роль проектной деятельности в ней. Определены логика управления, обеспечивающая преобразования в педагогических системах новых изменений, установлена ее организационная деятельность в соответствии с новыми результатами образования. Научную значимость исследования определяет обоснованность компонентов и их взаимосвязей, необходимых для развития педагогических систем в соответствии с диалектической природой и целостностью педагогических явлений. В этой связи управление образовательной организацией как педагогической системой требует организации ее структурных и служебных компонентов, условий функционирования, системообразующих факторов посредством целенаправленных проектов. Практическую значимость представляет представление содержания и методов проектной деятельности в управлении, показатели и критерии оценки эффективности проектирования, методы развития компетенций управляющих образовательными организациями. Кроме того, разработан алгоритм достижения нового качества организации посредством проектирования – новой функции управления педагогическими системами, обеспечивающей с точки зрения развития организационных и человеческих ресурсов. Системность, деятельностный, исследовательский контекст как методология и методы исследования; рассмотрены методы анализа научно-теоретической литературы, опыт и рекомендации по развитию готовности организации к изменениям посредством проведения экспериментов и обобщения, сравнения, рефлексии, проектной деятельности. В заключении сформулирована эффективность развития педагогических систем через проектную деятельность в управлении.

Ключевые слова: педагогические системы, проектная деятельность, компетенции управленцев, развитие коллектива, целенаправленные проекты, компоненты системы, человеческие ресурсы, новое качество организации

Development of pedagogical systems through project activities in management

S. M. Bakhisheva

West Kazakhstan Innovative Technological University,
Kazakhstan, Uralsk

Abstract. The article identifies the need for substantive and technological modernization of management of educational organizations as a pedagogical system, scientifically and experimentally justified the role of project activities in it. The logic of management, providing transformations in pedagogical systems of new changes is defined, its organizational activity in accordance with new results of education is established. The scientific significance of the study determines the validity of the components and their relationships necessary for the development of pedagogical systems

in accordance with the dialectical nature and integrity of pedagogical phenomena. In this regard, the management of the educational organization as a pedagogical system requires the organization of its structural and service components, conditions of functioning, system-forming factors through purposeful projects. The presentation of the content and methods of project activities in management, indicators and criteria for assessing the effectiveness of design, methods of developing competencies of managing educational organizations is of practical importance. In addition, an algorithm for achieving a new quality of the organization through design - a new function of management of pedagogical systems, providing in terms of development of organizational and human resources is developed. Systemic, activity, research context as methodology and research methods; methods of analysis of scientific-theoretical literature, experience and recommendations for the development of organization readiness for change through experimentation and generalization, comparison, reflection, project activity are considered. In the conclusion, the effectiveness of the development of pedagogical systems through project activities in management is formulated.

Key words: pedagogical systems, project activity, managerial competence, team development, goal-oriented projects, system components, human resources, new quality of organization

Материал баспаға 24.05.2023 ж. келіп түсті.

Научно-практические основы управления и развития менеджмента современной школы

Кошербаева А. Н.

Казахский Национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Республика Казахстан

 Аннотация. Настоящая статья посвящена научно-практическим основам управления и развития менеджмента в современной школе. Исследование фокусируется на анализе организационной структуры школы, использовании информационных технологий, управлении кадровым потенциалом и качестве образования. Учитывая социально-экономические и культурные особенности, статья предлагает практические рекомендации, основанные на научных основах, для улучшения эффективности управления школой. Основная задача статьи заключается в структурировании эффективных психолого-педагогических, учебно-материальных и дидактических условий для успешной деятельности педагогов и развития личности учащихся. Важное внимание уделяется мотивации коллектива на инновационные программы, доступности информации для всех членов коллектива, участию сотрудников в корпоративных решениях и стимулированию их деятельности. Анализируя современные требования и вызовы, статья предоставляет конкретные научно-практические основы, учитывающие закономерности, которые могут быть использованы школьными администраторами и педагогами для эффективного управления и развития школы в соответствии с современными требованиями и ожиданиями общества.

 Ключевые слова: управление, развитие, менеджмент, современная школа, кадровый потенциал, педагогический процесс.

 Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:
Кошербаева, А. Н. Научно-практические основы управления и развития менеджмента современной школы [Текст] // Научно-педагогический журнал «Білім». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – №2 (105). – С. 25-32.

Введение

Исходя из требований быстроменяющегося времени важно отметить, что современное образование уже не нуждается в учителе, привыкшем действовать в соответствии с инструкцией и не способном к самостоятельному принятию решений. Готовность педагога к выполнению профессиональных функций, гармоничное единство социальных установок и психолого-педагогической подготовки характеризует педагога как субъекта управления. Основополагаю-

щими в характеристике личности педагога выступают знания по дисциплине, эрудированность методические компетенции. Актуальность проблемы видится в многочисленных исследованиях отечественных и зарубежных ученых-педагогов [1,2,3]. В частности, профессор С. Исламгулова отмечает: «Специфика школы как социальной системы заключается в том, что обеспечить достижение цели руководитель не может ни в одиночку, ни с творческой группой. Здесь нужны усилия всего коллектива, причем усилия целенаправленные и осознанные.

Эффективность управления школой связывается с формированием системы взаимодействия организационно-педагогических и правовых факторов в управлении. Рассматривая данную проблему, следует иметь в виду, что существуют *система отношений* с внешней средой и отношения внутри школы. Кроме того, мировые тенденции способствуют открытию различных типов школ управления, педагогический коллектив которых отличается согласно поставленной концепции, характеру образовательной организации.

В условиях современной школы, когда декларируется уход от «образования на всю жизнь» к «образованию в течение всей жизни» крайне важно включение ученика в осознанную образовательную деятельность, а учителей – в соуправление школой, то есть развитие субъектно-субъектных отношений. Вследствие иерархизации цели система управления имеет свои цели и задачи, направленные на достижение цели педагогической деятельности [4].

Учитывая интеграцию Казахстана в международное образовательное пространство, сегодня вопросы управления современной школой приобретают особую значимость. Школа стала полноправным участником рыночных отношений, что меняет подходы к ее управлению. Актуальными становятся наличие стратегии развития, эффективность функционирования на рынке образовательных услуг, освоение современных технологий и внедрение передовых методик управления.

Материалы и методы

В процессе подготовки статьи нами был проанализирован современный отечественный и зарубежный опыт в тенденциях управления школьным образованием. При этом, нами установлено, что в мире такого рода исследования давно проводятся с применением различных исследовательских стратегий и ориентированы на изучение различных его аспектов. Была предпринята попытка систематиче-

ского обзора эмпирических исследований российских и казахстанских авторов, опубликованных в рецензируемых научных журналах и в виде самостоятельных учебных пособий, монографий. Для поиска соответствующей литературы была разработана стратегия поиска. Объектами поиска были следующие термины: «менеджмент», «школьный менеджмент», «школьная культура», «образовательная среда», «школьная среда». Методами исследования выступали анализ, синтез идей, описание наблюдений и опыта современных школ.

Результаты

Результаты аналитической работы при подготовке текста статьи освещены в систематизации основных точек зрения по рассматриваемой проблеме. Так, казахстанские эксперты в области школьного менеджмента в настоящий момент справедливо отмечают, что основными направлениями развития школьного менеджмента являются адаптация школы к происходящим изменениям в стране и обществе через профилизацию школ, активное внедрение в практику работы учителей информационных технологий. Важное значение имеет формирование нового менталитета у учителей в трудовой деятельности. Современный учитель должен идти впереди молодого поколения и иметь навыки работы с новыми информационными технологиями. Приведем некоторые позиции в этом плане.

Основой успеха выступает стратегия конкуренции кадров. Необходимо создание конкурентной среды в педагогическом коллективе, формирование творческой атмосферы в образовательной деятельности и прием педагогов на контрактной основе (*Леонид Ким, директор Международной школы-лицея «Достар»*).

Попечительские советы должны быть на уровне закона об образовании, вынесены на самый верх системы управления, являться заказчиком образования от имени общества. (*Елена Ожго, директор ОФ «Социальная динамика»*)

Необходимо поменять всю систему образования и переоформить все внимание на методологию работы с информацией, а не на ее зубрежку. Уже со школы нужно учить детей работать с информацией, потому что, будучи взрослыми людьми, поступая на различные должности и выполняя определенные функции, они будут сталкиваться с разнообразным спектром информации. И здесь они просто должны будут уметь работать с этой информацией, уметь ее обрабатывать, усваивать, перенаправлять, переформировывать и пускать дальше. Основной вопрос, который диктует нам сегодняшний век, – это изменение принципа образования с зубрежки на методологию (*Шокан Маратулы, ОФ «Ұлағатты жанұя»*).

Качество образования на 90% зависит от эффективности управления. Эффективность управления зависит от системы управления. Если правильно выстроена система, могут ли быть неэффективно управляемые школы? (*Асылбек Кожахметов, AlmaU*). (Приведены высказывания из заседания Клуба Института политических решений (КИПР), 19.05.21) [5]. Точки зрения общественных деятелей, менеджеров убедительно свидетельствуют, что отношение к современной школе и ее управлению в корне меняется. Сегодня в этот процесс привлечены специалисты из разных слоев общества.

Таким образом, исходя из вышесказанного, характерной особенностью управления выступает формирование нового направления в деятельности педагога, осознании его новой роли в развитии личности обучающегося как организатора. Предметом труда педагога как менеджера образовательного процесса является управленческая деятельность, которая направлена на учебно-познавательный процесс обучаемых, на реализацию обучения. Использование приёмов педагогического менеджмента предполагает умение педагога управлять педагогическими ситуациями, процессом социализации, учебно-познавательным процессом и поведением обучающихся, что выступает одним из главных компонентов деятельности. Область профес-

сиональной деятельности менеджера – обеспечение рационального управления системой образования, организация систем управления в режиме развития, совершенствование управления в соответствии с потребностями общества.

Обсуждение

Особую значимость в управлении представляет знание руководством и педагогами основ школьного менеджмента. Интуиция и талант не дают эффективного и результативного управления. Оно должно основываться на соответствующей теоретической базе. Школьный менеджмент как наука и сфера деятельности человека создается, действует и развивается на основе собственных законов и принципов. В управленческой деятельности используют постоянные и неопровержимые нормы управления организациями, а именно законы менеджмента. Законом является необходимое, существенное, устойчивое, повторяющееся отношение в природе и обществе. Выделяют три группы законов управления различными системами, в том числе и педагогическими:

1. Всеобщие или универсальные: законы диалектики;
2. Общие для больших групп явлений: закон общественного отбора и др.;
3. Частные или специфические: закон оптимальной управляемости и др.

Законы носят объективный характер и существуют независимо от сознания людей. Познавание законов составляет задачу науки. Их нельзя запретить, забыть, отметить.

Закон менеджмента – это категория, отражающая существенные, общие, устойчивые, повторяющиеся отношения зависимости между предметами и явлениями объективной действительности, вытекающие из их сущности.

Выделяются следующие законы менеджмента, относящиеся к школьному управлению:

1. *Закон общности целей.* Предполагает, что эффективная совместная деятельность людей в организации возможна лишь при наличии общей цели. И, напротив, отсутствие общей цели делает работу людей бессмысленной.
2. *Закон внешнего дополнения.* Предполагает, что любая организация должна обладать потенциалом, способным компенсировать последствия, обусловленные различного рода внешними воздействиями, влияние которых на организацию не может быть заблаговременно предусмотрено.
3. *Закон специализации управления.* Предусматривает распределение управленческой деятельности на основе применения частных функций менеджмента и таких категорий, как полномочия, компетентность, ответственность и др.
4. *Закон интеграции управления.* Этот закон направлен на достижение единства усилий всех подразделений и работников для выполнения задач организации путем применения правил, процедур иерархии управления, личных связей, стилей руководства.
5. *Закон оптимального сочетания централизации и децентрализации управления.* Он призван сформировать оптимальный уровень делегирования полномочий высшего руководства нижшим уровням с целью достижения высоких результатов и благоприятного психологического климата в организации.
6. *Закон демократизации управления.* Акцентирует внимание на участии работников в управленческих процессах, обеспечении двустороннего общения, развития личных и профессиональных качеств подчиненных и т.п.

7. *Закон инерции.* В соответствии с этим законом, для эффективной деятельности любой организации, подверженной воздействию внешней среды, необходимо, чтобы информация о результатах ее собственных действий передавалась как часть той информации, в соответствии с которой она должна функционировать, сохраняя свои свойства.
8. *Закон экономии времени в управлении.* Он направлен на повышение эффективности управленческой работы, уменьшение трудоемкости через внедрение передовых методов и приемов работы.
9. *Закон пропорционального развития системы управления.* Предусматривает последовательную и перманентную (постоянную) эволюцию всех управленческих систем организации (производственной, финансовой, социальной, информационной и т.п.)

Категория «**закономерность**» относится к той же группе категорий, что и «закон». Закономерности, как и законы, устанавливают общие, существенные и необходимые зависимости и связи между изучаемыми явлениями. Между этими категориями практически не существует различия. В теории менеджмента закономерность рассматривается как первоначальное формулирование закона в начале его теоретического осмысления и исследования. Закономерности менеджмента являются связующим звеном между экономическими законами и законами управления.

Закономерности менеджмента – объективные, устойчивые, общие и повторяющиеся связи между явлениями, процессами, категориями менеджмента.

В соответствии с этим, многочисленные исследователи в области теории и практики управления разграничивают **закономерности**:

- процесса менеджмента;
- функций и методов менеджмента;
- управленческих решений;
- управляющей и управляемой систем организации;
- внутренней и внешней среды организации;
- развития менеджмента.

Исходя из такой позиции, важнейшие закономерности управления, можно объединить в три большие группы:

- единство системы управления (выражается в устойчивости внутренних связей системы управления при изменении состояния внешней среды);
- централизация и децентрализация управления (выражается в распределении задач, функций и полномочий (прав и ответственности) по уровням иерархии управления);
- соотносительность и адекватность управляющей и управляемой подсистем (выражается в соответствии управляющей подсистемы управляемой) [6,7 и др.].

Менеджмент является особой сферой жизнедеятельности человека, имеющей отношение ко всем явлениям социальной жизни. Кроме того, как бы это не звучало громко, в настоящий период необходимо учитывать континентальную взаимозависимость и взаимообусловленность всего мирового сообщества. Это связано с неизбежными процессами глобализации и масштабной информатизации, которые ведут к интеграции. Поэтому вышеназванные закономерности следует укрупнить и дополнить, учитывая всесторонний характер управленческой науки.

Такой подход позволяет закономерности современного менеджмента представить в следующей системе:

1. *Соответствие организации и управления состоянию развития общества.* Эта закономерность отображает объективный характер формирования систем управления соответственно условиям функционирования экономики страны. Так, в связи с нынешней экономикой Казахстана, организация и управление предприятиями любого уровня должны основываться на общепризнанных в мире основах менеджмента. Так как, стратегические задачи нашего государства ориентированы на мировые стандарты.
2. *Диверсификация производства и управления.* Диверсификация производства проявляется в освоении новых областей и сфер, расширении ассортимента и преобразовании предприятий на многоотраслевые комплексы. Соответственно, диверсифицированное предприятие нуждается в диверсификации управления.
3. *Соотносительность управляющей и управляемой систем.* Она состоит в достижении пропорций между всеми элементами управляемых и управляющих систем при их формировании и в процессе функционирования. Поскольку управляющая и управляемая системы непрерывно взаимодействуют, то структура и процессы управляемой системы определяют структуру и движение управляющей, что проявляется в совершенствовании форм и методов управления.
4. *Децентрализация и демократизация управления.* Децентрализация управления предусматривает передачу низшим уровням максимума полномочий и ответственности в осуществлении управленческих процессов. Ее преимущества состоят в стимулировании инициативы низших руководителей и исполнителей, лучшему соответствию особенностям функционирования объектов управления. Децентрализацию сопровождает демократизация управления, ведь чем больше полномочий и от-

ветственности передается на низшие уровни, тем более работников привлекается к процессу их реализации.

5. *Определяющая роль человеческого фактора в производстве и управлении.* Одним из достижений мирового менеджмента является признание новой роли человека в производстве и управлении, создание соответствующего механизма его активизации.

Как видим, в представленной систематизации закономерностей выдвигаются более глобальные проблемы, демонстрирующие соотношенность экономики и образовательной деятельности, демократический характер управления, выражающийся в автономности и свободе выбора и, самое главное – внимание к человеку как высшей ценности общества.

Таким образом, законы и закономерности управления определяются как объективно существующие устойчивые связи между явлениями, их причинами и следствиями. В отличие от законов управления, которые носят всеобщий характер, закономерности управления имеют конкретное содержание. Иначе, связи, обобщаемые в закономерностях управления, справедливы лишь для определенного пространства и времени.

Заключение

Обобщая рассуждения в области управления современной школой отметим: основная задача состоит в структурировании эффективных психолого-педагогических, учебно-материальных, дидактических, опытно-экспериментальных условий для успешной деятельности педагогов и личностного развития субъектов учебной деятельности, учащихся. Вместе с тем, нельзя не согласиться, что успешность управления (менеджмента) зависит также от того, в какой степени в концепции руководства отражены реальные ожидания членов коллектива, как мотивирован коллектив на инновационные программы, полностью ли владеет он всей информацией (или часть ее оста-

ется для избранных), пропорционально ли уровню личностного вклада в общее дело, стимулируются и награждаются сотрудники, принимают ли они участие в корпоративных решениях и т.д.

Список использованных источников

1. Шарипов, Ф. В. Педагогический менеджмент: учеб. пособие / Ф.В. Шарипов. – М.: Университетская книга, 2014. – 480 с.
2. Кошербаева, А. Менеджмент в образовании как современная система программно – целевого управления и его реализация в КазНПУ имени Абая // «Современное образование». – Алматы, 2018.
3. Lazarev, V. S. On the problem of creating a model of the “school of the future” (2021) Psychological Science and Education, 26 (4), pp. 69 - 79, DOI: 10.17759/PSE.2021260406
4. Исламгулова, С. К. Управление развитием школы: технологический аспект. Учебно-методическое пособие. – Алматы: ИПК ПКСО, 2010. – 300 с.
5. Кошербаева, А. Н. Менеджмент в образовании. Теория и практика управления педагогическими системами. – Алматы, 2022. – 400 с.
6. Сейтешев, А.П. Избранные педагогические произведения в тридцати томах. Т.25 [Текст]. – Алматы: НАН РК, Ғылым, 2008.- 338 с.
7. Трапицын, С. Ю. Менеджмент в образовании: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / [и др.]; под ред. С.Ю. Трапицына. – М.: Юрайт, 2019. – 413 с.

References

1. Sharipov, F. V. Pedagogicheskij menedzhment [Pedagogical management]: ucheb. posobie / F.V. SHaripov. – M.: Universitetskaya kniga, 2014. – 480 s.
2. Kosherbayeva, A. Menedzhment v obrazovanii kak sovremennaya sistema programmno – celevogo upravleniya i ego realizaciya v KazNPU imeni Abaya [Management in education as a modern system of program-targeted management and its implementation in KazNPU named after Abay] // «Sovremennoe obrazovanie». – Almaty, 2018.
3. Lazarev, V. S. On the problem of creating a model of the “school of the future” (2021) Psychological Science and Education, 26 (4), pp. 69 - 79, DOI: 10.17759/PSE.2021260406

4. **Islamgulova, S. K.** Upravlenie razvitiem shkoly: tekhnologicheskij aspekt [Managing school development: the technological aspect]. Uchebno-metodicheskoe posobie. – Almaty: IPK PKSO, 2010. – 300 s.
5. **Kosherbaeva, A. N.** Menedzhment v obrazovanii. Teoriya i praktika upravleniya pedagogicheskimi sistemami [Management in Education. Theory and practice of pedagogical systems management]. – Almaty, 2022. – 400 s.
6. **Sejteshev, A. P.** Izbrannye pedagogicheskie proizvedeniya v tridcati tomah. T.25 [Selected pedagogical works in thirty volumes. Vol. 25] [Tekst]. – Almaty: NAN RK, Fylym, 2008.- 338 s.
7. **Trapicyn, S. Yu.** Menedzhment v obrazovanii [Management in education]: uchebnik i praktikum dlya bakalavriata i magistratury / [i dr.]; pod red. S.YU. Trapicyna. – M.: YUrajt, 2019. – 413 s.

Қазіргі мектеп менеджментін дамыту және басқарудың ғылыми-практикалық негіздері

А. Н. Көшербаева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл мақала қазіргі мектепте менеджментті дамыту мен басқарудың ғылыми-практикалық негіздеріне арналған. Зерттеу мектептің ұйымдық құрылымын талдауға, ақпараттық технологияларды қолдануға, кадрлық әлеуетті басқаруға және білім сапасына бағытталған. Әлеуметтік-экономикалық және мәдени ерекшеліктерді ескере отырып, мақала мектепті басқарудың тиімділігін арттыру үшін ғылыми негіздерге негізделген практикалық нұсқауларды ұсынады. Мақаланың негізгі міндеті – мұғалімдердің табысты қызметі мен оқушылардың жеке бағының дамуы үшін тиімді психологиялық-педагогикалық, оқу-материалдық және дидактикалық жағдайларды құрылымдау. Ұжымды инновациялық бағдарламаларға ынталандыруға, ұжымның барлық мүшелері үшін ақпараттың қолжетімділігіне, қызметкерлердің корпоративтік шешімдерге қатысуына және олардың қызметін ынталандыруға маңызды назар аударылады. Қазіргі заманғы талаптар мен сын-қатерлерді талдай отырып, мақалада мектеп әкімшілері мен тәрбиешілері мектепті қоғамның қазіргі талаптары мен үміттеріне сәйкес тиімді басқару және дамыту үшін қолдана алатын заңдылықтарды ескеретін нақты ғылыми-практикалық негіздер берілген.

Тірек сөздер: басқару, даму, менеджмент, заманауи мектеп, кадрлық әлеует, педагогикалық процесс.

Scientific and practical foundations of management and development of modern school management

A. N. Kosherbayeva

Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Almaty, Republic of Kazakhstan

Abstract. The present article is devoted to the scientific and practical foundations of management and management development in a modern school. The study focuses on the analysis of the organizational structure of the school, the use of information technology, human resource management and the quality of education. Considering socio-economic and cultural characteristics, the article offers practical

recommendations, based on scientific foundations, to improve the effectiveness of school management. The main objective of the article is to structure effective psychological, pedagogical, educational, material and didactic conditions for the successful activity of teachers and development of students' personality. Important attention is paid to the motivation of the team to innovative programs, the availability of information for all members of the team, the participation of employees in corporate decisions and incentives for their activities. Analyzing modern requirements and challenges, the article provides specific scientific and practical framework, taking into account patterns that can be used by school administrators and teachers to effectively manage and develop the school in accordance with modern requirements and expectations of society.

 Key words: management, development, management, modern school, human resources, pedagogical process.

Материал поступил в редакцию 05.05.2023

Основные проблемы организации питания в образовательных учреждениях Республики Казахстан

С. К. Тарджибаева*¹, Б. С. Ахметова²

¹НИИ профилактической медицины имени Е. Д. Даленова,
НАО «Медицинский университет Астана»
Республика Казахстан, г. Астана

²Национальная академия образования имени И. Алтынсарина,
Республика Казахстан, г. Астана

 Аннотация. Питание детей дошкольного и школьного возраста в Казахстане реализуется в виде предоставления горячего питания, но в настоящее время в системе имеются некоторые проблемы, требующие дальнейшего совершенствования. В данной статье изложены результаты научных исследований по оценке физического состояния детей школьного возраста, где отражены уровни распространенности избыточной массы тела и ожирения, недостаточности питания. В результате социологического опроса исследованы уровни осведомленности детей и их родителей о здоровом питании. Авторами предложена методика по оценке качества организации питания, а также освещены основные аспекты в сфере организации питания в учреждениях дошкольного и среднего образования в Казахстане. На основании выводов, сделанных авторами, предлагаются обоснованные пути решения, направленные на решение описанных проблем системы школьного питания и предложены этапы по их реализации.

 Ключевые слова: дети дошкольного и школьного возраста, питание, физическое развитие детей, организация питания.

 Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:
Тарджибаева, С. К., Ахметова, Б. С. Основные проблемы организации питания в образовательных учреждениях Республики Казахстан [Текст] // Научно-педагогический журнал «Білім». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – №2. – С. 33-43.

Введение

Питание как важнейший фактор формирования и укрепления здоровья играет огромную роль в функционировании физического и психического развития ребенка [1]. Недостаточность питания у детей чревато в первую очередь нарушением физического развития ребенка и как следствие развитием макро и микронутриентной недостаточности. Так, среди детей младше пяти лет уровень недостаточности питания в Казахстане все еще

вызывает тревогу, недостаточность массы тела составляет 3,0 %, а задержка роста 6,0 % [2].

Среди детей младшего школьного возраста недостаточная масса тела или худоба выявлена у 5,0 % всех детей (5,0 % мальчиков и 5,0 % девочек), задержка роста выявлена у 2,0 % детей (1,8 % мальчиков и 2,2 % девочек). Причем доля детей с низкорослостью выше в сельской местности (3,3 %) по сравнению с городской местностью (1,1 %) со значимыми разли-

чиями по полу среди детей из городских территорий. Количество детей с дефицитом массы тела по отношению к возрасту составила 3,0 % (2,8 % мальчиков и 3,2 % девочек). Среди детей из городской местности доля детей с низким весом – 2,3 %, из сельской местности – 3,9% с различиями по полу среди детей из городской местности.

Наблюдается также во всем мире тенденция роста числа детей с избыточной массой тела и ожирением. Так по данным эпидемиологического исследования по изучению уровня распространённости избыточной массы тела и ожирения среди детей младшего школьного возраста, проведенного в Казахстане ВОЗ (COSI, 2020 г), было выявлено, что 20,6 % детей 6-9 лет имеют избыточную массу тела (включая ожирение) (больше мальчиков – 23,6 %, чем девочек – 17,6 %), а 6,6 % детей имеют ожирение (больше мальчиков – 8,7 %, чем девочек – 4,6 %) [3]. Дошкольный и школьные периоды жизни ребенка характеризуются ускоренными темпами роста и развития, для полноценного обеспечения которого необходимы пищевые ресурсы. Только благодаря правильной организации питания в этот период, отвечающей принципам сбалансированности, мы можем обеспечить полное физическое и психическое здоровье детей [4, 5]. С этой точки зрения создание условий для здорового питания детей в организациях образования занимает важнейшее место.

На сегодняшний день по организации питания в учреждениях образования в Казахстане определена нормативно-правовая база по работе конкурсной комиссии по определению аутсорсинговых компаний, реализующих питание в школах, санитарно-эпидемиологические требования по работе пищеблоков и т.д [6]. КАП РК разработала Единые стандарты по рациону питания школьников в РК [7]. Однако возникновение экономических изменений, усложнение эпидемиологической ситуации проводимая работа в данной сфере также требует преобразований.

В связи с чем в данное время в рамках ПЦФ ОР 11465474 «Научные основы модернизации системы образования и науки» 2021-2023 гг., Национальная академия образования им. Ы. Алтынсарина проводит научные исследования по изучению обеспеченности сбалансированным питанием детей в организациях дошкольного и среднего образования.

Материалы и методы

В социологическом исследовании по изучению уровня информированности школьников и их родителей о здоровом питании детей принимали участие 406 школьников и 135 родителей. Из всех опрошенных детей, 65,8% проживали в сельской местности, а 78,5% были городские дети. В опросе родителей участвовали 135 человек, стоит отметить, что в основном это были мамы, что составило 97% из всех опрошенных и большинство из них имели высшее образование 63%.

В научно-полевых исследованиях участвовало 733 ребенка различного пола и возраста, которое проводилось в учреждениях образования в следующих регионах: Акмолинская область – 271, Карагандинская область – 87, Костанайская – 135, Туркестанская – 120, Алматинская – 44, области и города Алматы – 18 и Астана – 58. В социологическом исследовании участвовали 583 родителя, 30 медицинских работников, 75 сотрудников пищеблока, а также 600 детям провели антропометрические измерения.

Все участники исследования были распределены по полу и возрасту. Из них общее количество мальчиков составило – 353, а девочек – 380.

Цель исследования: изучение состояния физического развития детей и уровня информированности о принципах здорового питания с последующим анализом состояния качества организации питания в образовательных учреждениях Республики Казахстан для формирования практических рекомендаций по их дальнейшему совершенствованию.

Задачи исследования:

1. Изучить состояние физического развития детей дошкольного и школьного возраста и уровня удовлетворенности и информированности детей и их родителей о принципах здорового питания.
2. Определить качество питания в дошкольных и школьных учреждениях Казахстана;
3. Разработать практические рекомендации по совершенствованию системы организации питания детей в образовательных учреждениях Республики Казахстан.

Методы исследования:

- 1) вычисление возраста ребенка. Распределение детей по возрастным группам проводилось с использованием таблицы для определения возраста ребенка на момент обследования для последующей возрастной группировки данных;
- 2) антропометрические измерения детей проводили по стандартизованным процедурам измерения веса тела, роста;
- 3) социологический опрос;
- 4) оценка фактического питания детей проводилась по частотному методу путем анкетирования;
- 5) оценки физического развития проводилась с использованием программы, разработанная ВОЗ для детей от 5 лет AntroPlus;
- 6) оценка качества организации питания в образовательных учреждениях по методу «Чек-листа». Данная методика может быть использована в работе бракеражных комиссий по оценке качества питания в учреждениях образования и здравоохранения, социальных учреждениях.

Результаты

Изучение уровня заболеваемости детей алиментарно-зависимыми заболеваниями, такими как: заболевания пищеварительной системы, недостаточность питания, избыточная масса тела и ожирение, различные формы микронутриентной недостаточности показал, что уровень распространенности нарушений увеличивается [8]. В основе которого по предварительному анализу проводимых научных работ лежит множество факторов, для определения которых был проведен социологический опрос школьников и их родителей.

Опрос школьников показал:

- 1) 64 % детей предпочитают домашнюю еду; при этом, несмотря на проведение большей части времени в школе, они не носят еду с собой в школу и не имеют навыков использования ланч-боксов;
- 2) школьные столовые дети посещают в основном во время завтрака или для покупки буфетной продукции, сладостей, но не в обеденный перерыв, что необходимо учитывать при формировании ассортимента горячих блюд для завтрака, а «популярность» буфетной продукции и сладостей может указывать на низкие вкусовые качества предлагаемых горячих блюд;
- 3) 3 % детей не имеют возможности посещать школьные столовые, что требует более внимательного отношения соцработников к обучающимся по оказанию адресной материальной помощи;
- 4) 48 % детей считают, что имеют знания о «Здоровом питании детей», и лишь 13 % детей имеют практические навыки при выборе продуктов питания, отдавая предпочтение по полезности пищевого продукта;
- 5) в 30 % случаев в организациях образования мероприятия по здоровому

питанию детей не проводятся, что негативно отражается на отношении детей к данному вопросу.

Опрос родителей выявил:

- 1) 33 % детей находились на искусственном вскармливании, что говорит о недостаточности знаний у родителей о важности грудного вскармливания для формирования здоровья ребенка;
- 2) 17 % родителей не обеспечивают питание ребенка по утрам;
- 3) 53 % родителей, несмотря на большую занятость детей в школе, не обеспечивают их питанием, а 15 % родителей дают им сладкое для перекусов;
- 4) 54 % родителей не удовлетворены качеством бесплатного и 44 % - платного питания в школе;
- 5) основные базовые знания у родителей формируются в 47 % случаев от источников из интернета, несмотря на то что они считают получение знаний о здоровом питании для детей важным.

Таким образом, проведенные предварительные данные позволили сделать следующие выводы:

1. При организации питания для детей в школах необходимо улучшить качество предоставляемого питания путем расширения ассортимента блюд горячего питания, пересмотра рецептуры и технологии приготовления, эстетического вида блюд и т.д.
2. Родителям и детям привить навыки использования ланч боксов и правильных перекусов;
3. Дать рекомендации по улучшению работы социальных работников для

увеличения числа детей, обеспеченных бесплатным питанием;

4. Для формирования знаний и навыков здорового питания необходимо ввести в образовательные программы обучающие методы преподавания;
5. С целью привлечения родителей активизировать роль родительского комитета в составе мониторинговых комиссий по оценке качества питания в ОО.

Изучение мнений детей и родителей показал, что качество предоставляемого питания не в полной мере отвечает их ожиданиям, в связи с чем исследовательской группой были проведены полевые научные исследования в различных регионах РК. На основании обращения в КОПД Министерства просвещения РК о формировании региональных исследовательских баз были определены региональные организации образования.

Анализ индекса массы тела (BAZ) показал, что были различия в значениях индекса массы тела у детей. Так, нормальные значения были у детей 1-3 лет – 63,7, 7-10 лет – 75,2%, 11-13 лет – 83,7%, 14-17 лет – 90,2%. Количество детей с избыточной массой тела и ожирением в зависимости от возраста была разной. Так его максимальное значение с избыточной массой тела наблюдалось у 7-10 летних детей – 21,8%, в то время как нормальные значения были у детей 1-3 лет – 9,1%, 4-6 лет – 15,6%, 11-13 лет – 17,4%, а минимальное значение было выявлено у детей 14-17 лет – 5,9%. Количество детей с недостаточной массой тела также отличалось по возрасту. Максимальное значение составило у детей 4-6 лет – 12,2%, а минимальное у детей 7-10 лет – 5,3%. Недостаточность по значению BAZ было выявлено у детей всех возрастных групп, преимущественно среди детей 4-6 лет и составил 12,2%. Ожирение чаще встречается у мальчиков чем у девочек во всех возрастных группах (таблица 1).

Таблица 1 – Анализ антропометрических данных детей проводился согласно возрасту и полу

1-3 лет (n=44)						
Показатель	< -2	-2- -1	-1-0	0-+1	+1-+2	>+2
WAZ*, абс. (%)	2 (4,5%)	12 (27,3%)	5 (11,4%)	10 (22,7%)	3 (6,8%)	12 (27,3%)
HAZ, абс. (%)	10 (22,7%)	5 (11,4%)	7 (15,9%)	5 (11,4%)	5 (11,4%)	12 (27,3%)
BAZ, абс. (%)	3 (6,8%)	4 (9,1%)	12 (27,3%)	8 (18,2%)	4 (9,1%)	13 (29,5%)
4-6 лет (n=147)						
Показатель	< -2	-2- -1	-1-0	0-+1	+1-+2	>+2
WAZ*, абс. (%)	9 (6,1%)	34 (23,1%)	58 (39,5%)	31 (21,1%)	11 (7,5%)	4 (2,7%)
HAZ, абс. (%)	21 (14,3%)	36 (24,5%)	32 (21,8%)	37 (25,2%)	10 (6,8%)	11 (7,4%)
BAZ, абс. (%)	18 (12,2%)	25 (17%)	30 (20,4%)	37 (25,1%)	23 (15,6%)	14 (9,7%)
7-10 лет (n=170)						
Показатель	< -2	-2- -1	-1-0	0-+1	+1-+2	>+2
WAZ*, абс. (%)	4 (2,3%)	25 (14,7%)	53 (31,2%)	46 (27,1%)	27 (15,9%)	15 (8,8%)
HAZ, абс. (%)	17 (10%)	26 (15,3%)	48 (28,2%)	44 (25,9%)	16 (9,4%)	19 (11,2%)
BAZ, абс. (%)	9 (5,3%)	13 (7,6%)	38 (22,3%)	45 (26,5%)	37 (21,8%)	28 (16,5%)
11-13 лет (n=98)						
Показатель	< -2	-2- -1	-1-0	0-+1	+1-+2	+1-+2
HAZ, абс. (%)	10 (10,2%)	13 (13,3%)	31 (31,6%)	31 (31,6%)	9 (9,2%)	4 (4,1%)
BAZ, абс. (%)	6 (6,1%)	10 (10,2%)	23 (23,5%)	32 (32,6%)	17 (17,4%)	10 (10,2%)
14-17 лет (n=102)						
Показатель	< -2	-2- -1	-1-0	0-+1	+1-+2	+1-+2
HAZ, абс. (%)	2 (2,0%)	9 (8,8%)	42 (41,2%)	27 (26,5%)	17 (16,6%)	5 (4,9%)
BAZ, абс. (%)	7 (6,9%)	22 (21,6%)	(35,3%)	28 (27,4%)	6 (5,9%)	2 (2,0%)

При проведении нами анализа образовательных учреждений было выявлено слабое техническое оснащение пищеблоков, учреждения нуждаются в капитальном ремонте, имеются трудности при работе с местными поставщиками продуктов питания. Только 33,3 % учреждений по

чек-листу имеет удовлетворительные условия организации питания.

Так, на сегодняшний день в школах реализуется буфетная продукция, а также платное и бесплатное горячее питание детям младшего школьного возраста, а

также обучающимся из социально уязвимых семей. На данном этапе охват горячим питанием среди детей младшего школьного возраста осуществляется в регионах по-разному, так, например, в Астане дети 1-4 классов, в Караганде и Карагандинской области, в Акмолинской области дети только 1 классов, в Костанайской области обучающиеся не получают питание вообще, что вызывает немало критических замечаний среди родителей.

Имеются различия в стоимости питания по регионам от 320 тенге до 450 тенге, а стоимость буфетной продукции также сильно различается. Хотя в каждой ОО работает мониторинговая группа, все же буфеты реализуют сахаросодержащие продукты (сокосодержащие напитки, бисквитные печенья, конфеты и т.д.), пиццы и хот доги и т.д., тем самым создавая условия для отказа ребенка от горячего питания. Интересен опыт организации питания в некоторых школах г. Степногорска, где буфетная продукция не реализуется, а охват горячим питанием составляет 100%. Но платное горячее питание оплачивается родителями и составляет 400 тенге, что затруднительно для бюджета семьи, потому необходимо выделение государственных дотаций в размере 50% стоимости горячего питания.

Реализация всех форм горячего питания в школах проводится согласно меню рационов питания, которые формируются и утверждаются в Управлении образования в регионах. Однако, в утвержденных меню рационов питания не проводятся расчеты по содержанию основных пищевых веществ и энергии, а это значит, что не учитываются физиологические потребности детей в питательных веществах. При этом учет идет только лишь по сырым пищевым продуктам согласно нормам питания, по расчетным ведомостям (с финансовой точки зрения), поэтому требования по формированию меню рационов питания нужно пересмотреть.

Было выявлено отсутствие единой картотеки по технологии приготовления блюд,

отсутствует отечественная методическая база рецептуры блюд для организации питания в ОО на казахском языке, используются картотеки блюд с «Советского питания». Данная проблема отражается на качестве мониторинга питания при проведении оценки блюд, поэтому необходимо сформировать методическую базу на русском и казахском языке.

В государственных дошкольных организациях нашей страны питание оплачивается родителями, но утверждение размера оплаты также производится Управлением образования региона, где также выявлены различные ценовые данные (от 8 тыс. тенге до 15560 тенге), несмотря на то, что нормы питания для детей едины. Понимая, что здесь учитываются региональные особенности социального статуса населения (количество многодетных семей, размер средней заработной платы), считаем необходимым выделить государственные социальные выплаты для детей дошкольного возраста так же, как в школе.

Одним из путей снижения стоимости питания в детсадах и школах предлагается привлечение местных производителей продуктов питания (овощи, фрукты, молоко и мясо производители) по минимальной стоимости в обмен на льготные скидки налогообложения (взаимодействие государственных учреждений и НПО). Это тем самым будет стимулировать бизнес, что эффективно используется во многих странах. Такой подход был бы интересен не только для производителей продуктов питания, но и для других промышленных предприятий в виде оказания спонсорской помощи по оплате питания.

На сегодняшний момент имеется слабое техническое оснащение пищеблоков, а также ряд ОО нуждается в их капитальном ремонте. Во многих случаях аутсорсинговые компании проводят незначительные оснащения пищеблоков за свой счет, ресурсы которых сильно ограничены. Осложняется сейчас ситуация по оснащению пищеблоков дошкольных

учреждений, где началось подушевое финансирование, и ресурсы по оснащению отсутствуют.

Интересен опыт внедрения безналичной оплаты питания в одной из школ г. Караганды где внедрена система «е-Асхана», когда ребенок может оплатить еду только в столовой через карту, которая неактивна в магазинах, и таким образом ребенок не имеет возможности купить нездоровую еду в близлежащих торговых точках. Предлагаем рассмотреть данный опыт для использования его в системе организации питания во всех школах.

В работе деятельности диетической сестры в дошкольных организациях также выявлены некоторые затруднения по нормативно-правовой базе в области питания, в частности, объем блюд для детей, указанных в санитарных правилах, перечень продуктов питания по норме питания для детей (количество сахара, фруктов и овощей и т.д.), что также требует профессионального практического подхода.

Работа отдельных аутсорсинговых компаний испытывает трудности, так, анализ деятельности организации питания в регионах выявил, что система доставки пищевых продуктов идет некачественно, во многих случаях поставщик осуществляет доставку за свой счет, что отражается на стоимости буфетной продукции и потому внедрение централизованной системы организации питания было бы уместно. Для выполнения такой задачи предлагается привлекать крупных поставщиков продуктов питания (мегамаркеты, консорциумы и т.д., комбинаты) или внедрить систему «комбинатного питания», которые будут уже реализовывать готовые блюда в регионы.

Отдельного подхода требует организация лечебного питания в школе, на данный момент питание детей, требующих особого подхода (сахарный диабет, пищевая непереносимость, синдром мальабсорбции и т.д.) осуществляется только лишь родителями, и решение проблемы

на уровне школьного питания необходимо и нужно осуществлять. Предлагается активно привлекать врачей из ПМСП в составление меню рационов питания, потому как диетических сестер в школе не имеется.

Качество организации питания в системе образования осуществляется кадровым потенциалом. На данный момент диетологической службой обеспечены только лишь дошкольные учреждения в Казахстане, если учесть, что число детских садов составляет 3128, а мини-центров 5462, и их количество растет, то на сегодняшний момент она представляет собой обширную базу специалистов в области питания, осуществляющих свою практическую деятельность именно в системе образования. Но, несмотря на огромное количество специалистов, учет обеспеченности данными кадрами ОО не проводится, поэтому считаем, что Министерство просвещения РК также должно быть заинтересовано в усилении профессиональных компетенций, ведь качество системы образования включает качество организации питания. Из этого следует, что МО РК необходимо рассмотреть вопрос о формировании образовательной системы по повышению квалификации для всех работников питания.

В школах данная диетологическая служба отсутствует, контроль качества питания осуществляется мониторинговой группой в состав которой входит: администрация школы, социальный педагог, родители и медицинская сестра. Медицинская сестра не имеет специфических профессиональных компетенций по мониторингу качества питания, а штатные должности медицинских сестер, подведомственных МЗ РК, не предусматривает данный вид деятельности. Таким образом, в школах для улучшения качества питания необходимы специалисты, обладающие знаниями по организации питания, в связи с чем нами предлагается обучение педагога-нутрициониста в школе из числа педагогов, психологов, социальных педагогов.

Педагог-нутриционист будет обладать наряду с общими педагогическими компетенциями также специфическими

профессиональными знаниями и навыками (рисунок 1).

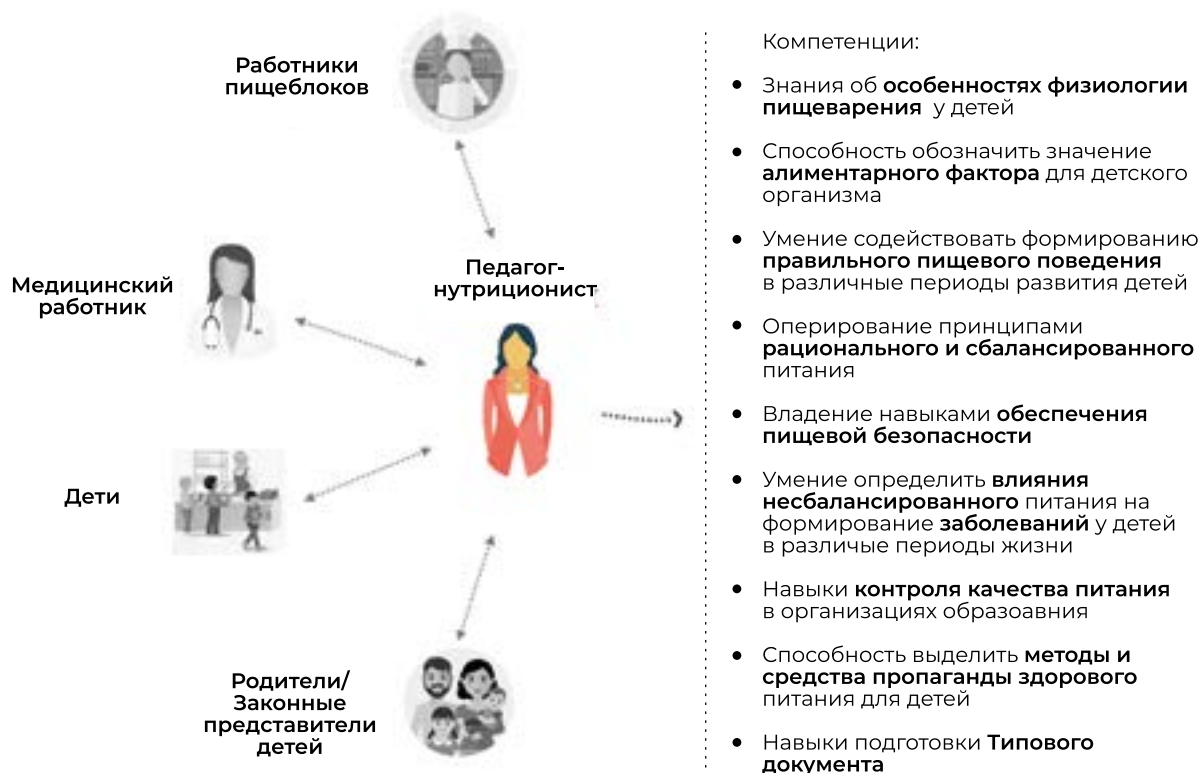

Рисунок 1. Перечень профессиональные компетенций педагога-нутрициониста.

Обсуждение

Таким образом, по данным исследования состояние здоровья, связанных с фактором питания, у детей дошкольного и школьного возраста претерпевает значительные изменения. В частности, обнаружен высокий уровень распространённости избыточной массы тела включая ожирение и недостаточности питания. При этом, как у детей, так и родителей наблюдается низкий уровень информированности о принципах здорового питания, а основным источником знаний служат данные из интернета. Большинство респондентов заинтересованы в получении знаний по данной теме, и предпочитают проводить обучение в

школе. Школа как важное звено занимает важнейшее место в обеспечении здоровым питанием, и предоставленное горячее питание не совсем отвечает ожиданиям.

Заключение

Для оптимизации питания детей необходимо

в дошкольных учреждениях:

- необходимо проводить учет энергетического и макронутриентного состава при формировании меню рационов питания, что должно быть одним из

определяющих критериев по оценке качества питания;

- внести некоторые изменения в нормативно-правовую документацию по питанию детей в дошкольном возрасте в частности, норма количества сахара, фруктов и овощей, объемы блюд для детей, перечни продуктов, включаемые 2-3 раза в неделю и т.д.;
- инициировать государственные социальные выплаты по питанию для детей дошкольного возраста;
- с целью снижения стоимости платного питания инициировать вовлечение в систему обеспечения продуктами питания местных производителей (овощи, фрукты, молоко и мясо) по сниженной себестоимости в обмен на льготные скидки налогообложения (взаимодействие государственных учреждений и НПО);

в образовательных организациях среднего образования:

- также вести учет энергетического и макронутриентного состава при формировании меню рационов питания;
- сформировать методическую базу технологических карт приготовления блюд для организации питания в ОО;
- инициировать выделение государственных дотаций на питание детей независимо от возраста, социального статуса, в размере 50% от стоимости горячего питания;
- внедрить в систему организации питания в школах опыт безналичной оплаты по системе Е-Асхана;
- внедрить систему единой централизованной доставки пищевых продуктов, особенно в сельской местности;
- инициировать образовательную систему по повышению квалификации для работников системы питания,

для медицинских сестер при взаимодействии МЗ РК;

- разработать образовательный инструмент рационального и сбалансированного питания по обучению педагога-нутрициониста.

Организация питания в дошкольных учреждениях и организациях среднего образования нуждается в дальнейшей оптимизации как в сфере совершенствования нормативно-правовой базы, так и в улучшении материально-технической, методической базы, кадрового потенциала. Предлагаемая нами компетенция нового специалиста будет способствовать решению основных проблем.

Список использованных источников

1. Физическое и психосоциальное развитие детей раннего возраста: учебно-методическое пособие [Текст]. – Астана: Детский фонд организации объединенных наций (ЮНИСЕФ), 2014. – 60 с.
2. Доклад о ситуации в области неинфекционных заболеваний в мире 2014 г. [электронный ресурс] // https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/148114/WHO_NMH_NVL_15.1_rus.pdf (дата обращения 02.06.2023).
3. Аскарлов, К. К., Абдрахманова, Ш. З., Слаженева, Т. И., Адаева, А. А., Калмакова, Ж. А., Акимбаева, А. А., Сулейманова, Н. А. Эпидемиологический надзор за детским ожирением, питанием и физической активностью в Республике Казахстан. Национальный отчет, 2020 год [Текст]. – Нур-Султан: НЦОЗ МЗ РК, 2022. – 42 с.
4. Schultchen D, Reichenberger J, Mittl T, Weh TRM, Smyth JM, Blechert J, Pollatos O. Bidirectional relationship of stress and affect with physical activity and healthy eating. Br J Health Psychol. 2019 May;24(2):315-333. doi: 10.1111/bjhp.12355. Epub 2019 Jan 22. PMID: 30672069; PMCID: PMC6767465.
5. Суворова, А. В., Якубова, И. Ш., Шацких, В. А. Гигиеническая оценка организации питания школьников, страдающих сахарным диабетом, в общеобразовательных организациях в разных регионах Российской Федерации [Текст] // Актуальные вопросы гигиены. – 2022. – С. 283-289.
6. Методические рекомендации по разработке нормативных документов по вопросам организации школьного питания в Республике Казахстан [Текст] / Под. ред. Даленова Е.Д. – Астана, 2014. – 210 с.

7. Берденова, Г. Т., Катарбаев, А. К., Килыбаева, Б. А., Есмагамбетова, А. С., Ахметова, З. Д., Сейтмагамбетова, Ш. А. Единые стандарты по рациону питания школьников (4-х недельные меню блюд для организации питания школьников в общеобразовательных организациях): методические рекомендации [Текст] / Под руководством Шарманова Т. Ш. Алматы: ТОО «Аледми», 2017. – 72 с.
8. Басманова, Е. Д., Перевощикова, Н. К. Распространенность алиментарных дефицитов у детей школьного возраста [электронный ресурс] // <https://cyberleninka.ru/article/n/rasprostranennost-alimentarnyh-defitsitov-u-detej-shkolnogo-vozrasta> (дата обращения 03.06.2023).
4. Schultchen D, Reichenberger J, Mittl T, Weh TRM, Smyth JM, Blechert J, Pollatos O. Bidirectional relationship of stress and affect with physical activity and healthy eating. *Br J Health Psychol*. 2019 May;24(2):315-333. doi: 10.1111/bjhp.12355. Epub 2019 Jan 22. PMID: 30672069; PMCID: PMC6767465.
5. Suvorova, A. V., YAkubova, I. SH., SHackih, V. A. Gigienicheskaya ocenka organizacii pitaniya shkol'nikov, stradayushchih sahnym diabetom, v obshcheobrazovatel'nyh organizaciyah v raznyh regionah Rossijskoj Federacii [Hygienic assessment of catering for schoolchildren suffering from diabetes mellitus in general education organizations in different regions of the Russian Federation] [Текст] // *Aktual'nye voprosy gigienny*. – 2022. – S. 283-289.
6. Metodicheskie rekomendacii po razrabotke normativnyh dokumentov po voprosam organizacii shkol'nogo pitaniya v Respublike Kazahstan [Methodological recommendations for the development of regulatory documents on the organization of school meals in the Republic of Kazakhstan] [Текст] / Pod. red. Dalenova E.D. – Astana, 2014. – 210 s.
7. Berdenova, G. T., Katarbaev, A. K., Kilybaeva, B. A., Esmagambetova, A. S., Ahmetova, Z. D., Sejt-magambetova, Sh. A. Edinye standarty po racionu pitaniya shkol'nikov (4-h nedel'nye menyuu blyud dlya organizacii pitaniya shkol'nikov v obshcheobrazovatel'nyh organizaciyah): metodicheskie rekomendacii [Uniform standards for the diet of schoolchildren (4-week menus of meals for catering schoolchildren in educational organizations): methodological recommendations] [Текст] / Pod rukovodstvom SHarmanova T. SH. Алматы: ТОО «Аледми», 2017. – 72 с.
8. Basmanova, E. D., Perevoshchikova, N. K. Rasprostranennost' alimentarnyh deficitov u detej shkol'nogo vozrasta [Prevalence of alimentary deficiencies in school-age children] [электронный ресурс] // <https://cyberleninka.ru/article/n/rasprostranennost-alimentarnyh-defitsitov-u-detej-shkolnogo-vozrasta> (дата обращения 03.06.2023).

References

1. Fizicheskoe i psihosocial'noe razvitie detej ranego vozrasta: uchebno-metodicheskoe posobie [Physical and psychosocial development of young children: educational and methodical manual] [Текст]. – Astana: Detskij fond organizacii ob»edinnennyh nacij (YUNISEF), 2014. – 60 s.
2. Doklad o situacii v oblasti neinfekcionnyh zabolovanij v mire 2014 g. [Report on the situation in the field of noncommunicable diseases in the world 2014] [электронный ресурс] // https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/148114/WHO_NMH_NVI_15.1_rus.pdf (дата обращения 02.06.2023).
3. Askarov, K. K., Abdrahmanova, SH. Z., Slazhneva, T. I., Adaeva, A. A., Kalmakova, ZH. A., Akimbaeva, A. A., Sulejmanova, N. A. Epidemiologicheskij nadzor za detskim ozhireniem, pitaniem i fizicheskoj aktivnost'yu v Respublike Kazahstan. Nacional'nyj otchet, 2020 god [Epidemiological surveillance of childhood obesity, nutrition and physical activity in the Republic of Kazakhstan. National Report, 2020] [Текст]. – Nur-Sultan: NCOZ MZ RK, 2022. – 42 s.

Қазақстан Республикасының білім беру мекемелерінде тамақтануды ұйымдастырудың негізгі мәселелері

С. Қ. Тарджибаева ^{*1}, Б. С. Ахметова ²

¹ Е. Д. Дәленов атындағы профилактикалық медицина ҒЗИ «Астана медицина университеті» ҚЕАҚ
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

² Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

Аңдатпа. Қазақстанда мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балаларды тамақтандыру ыстық тамақпен қамтамасыз ету түрінде жүзеге асырылады, бірақ қазіргі уақытта жүйеде одан әрі жетілдіруді талап ететін кейбір мәселелер бар. Бұл

мақалада мектеп жасындағы балалардың физикалық жағдайын бағалау бойынша ғылыми зерттеулердің нәтижелері келтірілген, онда артық салмақ пен семіздіктің, тамақтанудың жеткіліксіздігінің таралуы көрсетілген. Әлеуметтік сауалнама балалардың және олардың ата-аналарының дұрыс тамақтану туралы хабардарлық деңгейлерін зерттеді. Авторлар тамақтандыруды ұйымдастыру сапасын бағалау әдістемесін ұсынды, сондай-ақ Қазақстандағы мектепке дейінгі және орта білім беру мекемелерінде тамақтандыруды ұйымдастыру саласындағы негізгі аспектілерді атап өтті. Авторлар жасаған қорытындылар негізінде мектептегі тамақтану жүйесінің сипатталған мәселелерін шешуге бағытталған негізделген шешу жолдары ұсынылады және оларды жүзеге асыру кезеңдері ұсынылады.

 Тірек сөздер: мектепке дейінгі және мектеп жасындағы балалар, тамақтану, балалардың физикалық дамуы, тамақтануды ұйымдастыру.

The main problems of catering in educational institutions of the Republic of Kazakhstan

C. K. Tarjibayeva^{*1}, B. S. Akhmetova²

¹ E. D. Dalenov Research Institute of Preventive Medicine,
Astana Medical University
Republic of Kazakhstan, Astana

² National Academy of Education named after I. Altynsarin,
Republic of Kazakhstan, Astana

 Abstract. Nutrition for pre-school and school children in Kazakhstan is realized in the form of providing hot meals, but now there are some problems in the system, which require further improvement. In this article the results of scientific research to assess the physical condition of children of school age, which reflects the prevalence of excess body weight and obesity, malnutrition. As a result of a sociological survey the levels of awareness of children and their parents about healthy eating were investigated. The authors proposed a methodology to assess the quality of nutrition organization, and also highlighted the main aspects in the field of nutrition organization in pre-school and secondary educational institutions in Kazakhstan. On the basis of the conclusions made by the authors, the substantiated solutions aimed at solving the described problems of school catering and the stages of their implementation are offered.

 Key words: children of preschool and school age, nutrition, physical development of children, organization of nutrition.

Материал поступил в редакцию 16.05.2023

School Leaders' Support to Beginning Teachers

D. Shamatov

Nazarbayev University
Astana, Republic of Kazakhstan

Abstract. This article is about school leadership education. The article presents the school leaders support to beginning teachers in Kyrgyzstan. Beginning teachers' initial experiences are the most challenging and influential in their future careers. School leaders are reportedly the most significant persons in beginning teachers' initial experiences at school. This article is based on the findings of a qualitative case study which explored beginning teachers' initial period of work at schools, and in particular what challenges they face and how they get support from school administrators. The study demonstrates that school leaders play critical role in helping new teachers adjust well to a new workplace. The study findings offer significant policy and practical implications.

Keyword: leadership, school leader, beginning teacher, induction, mentor

How to cite / Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать:

Shamatov, D. School Leaders' Support to Beginning Teachers // Scientific and Pedagogical Journal "Bilim". – Astana: Altynsarin National Academy of Education, 2023. – №2 (105). – P. 44-54.

Introduction

First, I present a brief background of the country. Kyrgyzstan, officially the Kyrgyz Republic, is a small, landlocked and mostly mountainous country in Central Asia. Kyrgyzstan was part of the former Soviet Union. After the breakup of the Soviet Union in 1991, Kyrgyzstan faced serious challenges in the field of education [1]. Preschool enrolment declined radically during the 1990s. Preschool institutions decreased from 1,604 to 416 by 2000. According to the Ministry of Education and Science (MoES) statistics in 2009–2010, there were 2,134 public schools in Kyrgyzstan: 1,379 were Kyrgyz-medium schools, 162 were Russian-medium schools, 137 were Uzbek-medium schools, and seven were Tajik-medium schools. Four hundred and forty nine schools had two or more languages of instruction (Interview, staff of Ministry of Education and Science, July 5th, 2009).

This chapter describes how school leaders in Kyrgyzstan provide support to beginning teachers in their initial period of adjustment at a new workplace. Internationally, beginning teachers face many challenges in their initial period of work at schools, and their initial experiences are described as the most challenging and influential in their future careers [2]. Thus, they need a great support during this period of their work. When they get proper support, it is more likely to help beginning teachers survive their initial period and adjust more successfully [3]. Without a strong support, many beginning teachers are likely to struggle and quite teaching profession, and this causes further problems including the increase of teacher shortage added with worsening quality of education. School leaders thus need to take this issue seriously. They need to offer a strong support for beginning teachers by making it one of the priority areas. School leaders develop and use different approach-

es and strategies to support beginning teachers to help them adjust well and become effective members of school community [4]. Thus, this chapter explores school leaders' support for beginning teachers in Kyrgyzstan employing a qualitative study method. The study explores challenges beginning teachers face and kind of support they get from their school leaders in dealing with the challenges.

Literature Review

School leaders are the most significant persons in beginning teachers' initial experiences at school. They play a key role starting from the moment when they hire beginning teachers and then welcome and supervise them. School leaders also guide beginning teachers' work, provide them with professional support and induction to help them adjust to a new workplace [5]. School leaders also make decisions while they distribute resources, allot schedules and tasks, and decide on beginning teachers' promotion or dismissal.

Ideally, beginning teachers should be provided with such support as a reduced workload, and a greater distribution of resources and facilities and maintain regular supervision, because they are still learning to become teachers. Ongoing professional support and induction can help beginning teachers adjust more successfully [6]; help make their experiences less traumatic and more positive and at the same time continue to develop them as professionals. If beginning teachers are not provided adequate support and assistance, they may experience serious challenges during their initial period of work. As a result, many potentially good teachers become discouraged and quit teaching profession [7].

Among school leaders, principals play the most crucial role in beginning teachers' adjustment at schools. Blasé (1997) states: "Principals are the ultimate authority on student discipline and make decisions about the allocation of space, materials, and equipment – decisions that strongly influence teachers' working conditions" (p. 948).

They play an important role in helping beginning teachers develop a sense of membership in their schools.

School principals form a school culture by establishing the climate and vision for their schools. Accordingly, the school climate can be pleasant and welcoming for beginning teachers or unpleasant, even threatening. Goodlad (1984, cited in Bullough, 1989, p. 12) observe that "Principals establish and maintain the academic tone of their schools and are extremely important to faculty morale".

School principals and her deputies observe beginning teachers' practices to monitor the teachers' instructional and classroom management strategies. Veenman (1984) comments that school leaders may often focus on how well beginning teachers can well beginning teachers teach their classes and handle discipline and control their pupils and therefore, beginning teachers have a fear and uncertainty while interacting with the school leaders. On the basis of their observations, principals make decisions regarding teachers' performance, renewal, promotion and disciplinary measures. Thus, beginning teachers attempt to meet their principals' expectations, and they may feel apprehensive or fearful when they are observed and until they receive feedback and affirmation from their principals [8].

School principals can be supportive or not and as a result, beginning teachers may or may not get proper support depending on the type of their leadership. Brock and Grady (2001) argue that supportive principals "organize and orchestrate induction activities, share their philosophy of education with newcomers, and provide information and encouragement" (p.45). Beginning teachers who have supportive principals receive adequate, effective professional support and a welcoming induction in the new workplace adjust better. These beginning teachers can improve their practices significantly during and after effective induction.

Well being

Stress

For example, Feiman-Nemser and Remillard (1996) showed how a small number of beginning teachers remarkably improved their practices through professional support during their induction. These teachers improved their use of instructional time, classroom management techniques, blackboard use, record-keeping systems, voice inflections, eye contact and questioning strategies. They began paying attention to every pupil individually rather than paying attention only to those who were active and interested in learning. They also encouraged pupils to understand concepts rather than merely memorize facts [9].

Brock and Grady (2001) add that beginning teachers can feel more comfortable and freer to innovate if their principals treat them as competent professionals and support new ideas. However, critical and punishing principals create an unhappy and unhealthy climate, which alienates beginning teachers, making them afraid of experiment and creates frustration [8].

Many beginning teachers want their principals to support them in their practices, and especially in pupil discipline matters. They also want principals to support and protect them from outside pressures, such as pupils' parents, education board administrators and other community member.

As stated above, school administrators make decisions about beginning teachers' hiring, supervising their practices, evaluating, promoting, sanctioning, allocating space, materials or equipments to them. Therefore, beginning teachers are usual-

ly cautious in interacting with their school administrators though they want to remain on good terms with them. They experience self-concerns, feelings of uncertainty and self-doubt while interacting with their administrators. They feel vulnerable to external criticism and feelings of personal failure. They worry about how they are accepted by the school community. "The experience of professional success inside and outside the classroom proves to be essential in the development of professional self-confidence to beginning teachers" [10]. Beginning teachers thus seek self-affirmation and try to demonstrate to their administrators that they can cope with the tasks they are assigned to do.

Beginning teachers worry that their professional competencies may not be accurately assessed by those limited, partial observations. Therefore, they do not want to expose any possible weakness, instead, they try to camouflage doubts and show their best practices to their administrators. Teachers come to terms with their administrators' expectations and definitions of good classroom management and good discipline; then they try to demonstrate that they can control their classrooms and impose discipline on their pupils.

Blase and Anderson (1995) point out that teachers' relations with their administrators are determined by what kind of principals they have. They categorize principals broadly into "open" and "closed" and explain how these types of principals and teachers influence each other (Table 1) [11].

Table 1: Principals' Characteristics and Teachers' Responses (Blaze and Anderson, 1995)

Nº	Principals' Characteristics	Teachers' Responses
1	"Open" principals	Based on honesty, collegiality, non-manipulation, supportiveness, communicativeness, and participation "Open" political responses Diplomacy, conformity, extra work, and visibility Greater proactivity, two-way (bilateral) communication and influence, and complexity

№	Principals' Characteristics	Teachers' Responses
2	"Closed" principals	Authoritarian, inaccessible, inflexible Manipulative, control-oriented Use of sanctions, harassment, and the management of personal access Accommodative, reactive, and protective political responses Anger, confusion, depression, insecurity, and sense of resignation Avoidance and ingratiation Covert and indirect responses Individualized, privatized and reactive responses Passive political orientations Survival considerations

The authors further elaborate that when principals are open, honest and supportive, beginning teachers implement these political tactics.

- They exhibit diplomacy to create a good image of themselves in the eyes of principals and colleagues;
- They may disagree with some of their principals' demands.

However, when principals are "closed" and authoritarian, beginning teachers may often use conformity as a strategy to avoid criticisms and sanctions as well as to gain certain benefits. "Conformity is essentially an adaptive response without the corresponding value basis on which the behaviour rests" [12].

Blase argues that an effective principal also plays an important role by establishing a teacher culture that may either enable or impede beginning teachers' relating to their colleagues. An effective principal encourages teachers to interact with one another with respect, to cooperate and to support each other. Beginning teachers, who join schools where there is an ineffective principal, encounter a teacher culture in which flaunting, gossip, spying, criticism, tensions, and aloofness are common [11].

In many schools, principals assign mentors who provide beginning teachers with continuous direction and assistance, guiding them in their most difficult period of adjusting and learning to work as teachers [13] define mentor as "an individual with experience and expertise who has assumed primary responsibility for providing support and guidance for a beginning teacher" (p.71). Mentors are usually assigned from amongst experienced teachers, often teachers of the same class (grade) and subject, to help beginning teachers with their problems, including instructional and classroom management issues. Beginning teachers without mentors' support face far greater challenges and are more likely to quit teaching [8].

Research Design

The study employed qualitative research approach to explore the beginning teachers' initial period of work and what kind of support the school administrators provided to the beginning teachers [14]. Qualitative research involves an interpretative, descriptive and naturalistic approach to the world [15]. The qualitative approach enabled me to learn first-hand about the beginning teachers' experiences through my participation and involvement in their social world.

Working within the qualitative paradigm, I conducted in-depth case study. The main and secondary participants of this study are the beginning teachers who worked at secondary schools (Classes of 6 to 11) of Kyrgyzstan for less than three years. I thus selected two main participants: Ainura (pseudonym), a biology teacher from an urban school and Kanybek (pseudonym), a history teacher from a rural school. They were teachers of two different subjects (social science and natural science). I also had 28 secondary participants, whose inputs I used to supplement and verify data from the two main participants. All these participants were selected with the help of purposive sampling strategy.

Data were mainly collected with the help of individual interviews, group interviews and observations. I conducted 10 semi-structured indepth interviews with each of the main participants. Each interview took from one to two hours. They were arranged at a mutually convenient time and place. I conducted interviews prior to and following field observations and at any opportune times (e.g., break, lunch, preparation periods) during the course of the school day.

I also did group interviews with the secondary participants. With 28 secondary participants I conducted overall twelve group interviews (6 to 8 participants in each group interview). I conducted these group interviews “to test a specific research question about consensus beliefs; to obtain greater depth and breadth in responses than occurs in individual interviews; to verify research plans or findings; and, more speculatively, to enhance the reliability of interviewee responses” [16]. These group interviews yielded additional data with wider perspectives; they also helped to corroborate the findings from the main participants’ interviews.

In addition to interviews, I also used observation as a data-gathering tool with my main participants. Observation is systematic, deliberate and question-specific means of gathering data. I observed them in their classrooms, schools and communities while they interacted with their pupils, colleagues,

school administrators, parents and other community members.

Data analysis is a rigorous continuous process of systematically searching and arranging the accumulated data in order to increase one’s understanding of them [14]. This process involved making sense of the data by arranging them into coherent and plausible arguments. I developed coding categories and kept different categories in separate files. I arranged data by using the following process codes: sequence of events; changes over time; and participants’ chronological experiences, namely, childhood and school, university (pre-service) and joining a school.

In the next section, I present the findings of the study. Unfortunately, due to shortage of space and word limit, I cannot present the findings of both of the main participants. Instead, I present the findings from one of them only, Ainura, a young female teacher of biology from Osh town school.

Findings of the Study

The findings of the study demonstrated that when Ainura joined the town school as a biology teacher, she faced many challenges, but she also got a lot of support from school administrators, in particular from the principal of the school and a mentor assigned to her.

Initial encounters with a principal

In Ainura’s school, the school leadership comprised the principal and four vice-principals. Kanyshay (pseudonym), the principal of the school, was a very serious woman of around 60 years old. She was a very strict principal and she tightly controlled all the teachers. Ainura noticed immediately that all the teachers were compliant and did not talk back to Kanyshay. Kanyshay demanded discipline from all teachers and she discouraged teachers from disobeying or talking back to her. In fact, some teachers warned Ainura to avoid getting into trouble with the principal. A senior teacher advised, “If you get into trouble with her, the principal can

make your life miserable. Your name will go into her “blacklist”, and she will chase after you. She will attend your classes, and will discuss your problems in a staff meeting”. Ainura thus was very careful in her relations with the principal. She tried to avoid conflicts with her and did not want to get on Kanyshay’s blacklist. She often tried to avoid meeting the principal at school and she did not spend much time in the staff room, where the principal would be able to see the teachers.

The principal’s unexpected visits

The principal regularly attended teachers’ lessons to assess and appraise. The teachers were generally afraid to have the principal as an observer. They were especially worried when the principal made visits without prior notice. The principal would come and sit in the class, and check whether the teacher had a lesson plan and was following it, whether the teacher used visual aids or other teaching resources, and whether the pupils were active in the class or not. Based on those visits, the principal would usually make a judgement about the teachers’ work, who should be promoted and so on.

Ainura was usually well prepared for her lessons. Nevertheless, she always worried about the principal’s dreaded visit to her classes for observation. She feared that the principal would negatively judge her teaching on the basis of a particular lesson and that she might not be able to show what she could do in just one lesson. Ainura started working hard on her teaching practices; she would often remind her pupils that they should not let her down when the principal came to observe.

Then one day, the principal came to her class. Ainura was very nervous when the principal attended her lesson. She tried really hard: She had prepared a detailed lesson plan which she followed; the pupils seemed to understand what she explained in the class; and she also had colorful visual aids to explain the concepts. When the observation was over, Ainura thought her lesson went well; she was confident that the

principal would praise her teaching. Instead, the principal commented that Ainura should encourage the pupils to be more active and should involve them in their learning, rather than pouring out information on them.

Later, the principal attended Ainura’s lessons again. She was pleased that Ainura was putting a lot of effort into improving her practices; particularly, she noted that Ainura was now asking more questions of her pupils and was trying to engage them in talking. The principal told other teachers that Ainura was trying to improve and that she liked Ainura’s interest in self-development. Ainura observed, “She did not praise my lesson to me personally. Maybe that is her strategy. She does not want to praise people in their presence, but it was still good to know from my colleagues that she liked my lesson”.

During one of the staff meetings, the principal spoke about the necessity of hiring more teachers in several subjects, because the teachers of those subjects could not do a good job due to their overload of teaching commitments. However, the principal was positive about the Biology teachers and said that she was pleased with them, “We have few Biology teachers, but they are enough for us because they work well, they are doing good job”. She also referred to Ainura’s teaching, saying that Ainura conducted her classes well despite her lack of experience. She encouraged the other teachers to attend Ainura’s lessons, saying, “Ainura is a young teacher, but she teaches better than many experienced teachers. You should attend and learn something useful from her teaching.” Ainura was very pleased to hear this kind of comment in front of the whole staff and this really encouraged Ainura and raised her self-esteem as a teacher.

The more Ainura got to know the principal, the more she started feeling good about her principal. Contrary to Ainura’s initial fears, the principal proved to be a very sympathetic, fair and objective administrator. What we learn here is maybe that often the beginning teachers regard their heads to be more worrisome than they actually are

out of their sheer fear. Therefore, beginning teachers need to be more open to feedback and do not necessarily entertain apprehension from their heads.

Growing appreciation towards the principal

As mentioned above, Ainura thought initially that the principal was an overly strict and perhaps an authoritarian administrator, but by the end of the academic year she had more respect and understanding for the principal. She associated the school's successes with the principal's leadership, stating:

The school is good because of her. She maintains good discipline. With our large staff, we need someone like her; otherwise, there could be a lot of conflicts and fights among teachers over various issues. I think our school is far better than many other schools because of her.

Ainura also thought the principal was doing a good job because her school had a reputation of being one of the strongest in Osh town. Many pupils were regularly winning various regional and national Olympiads in different subjects, and many graduates were entering higher educational institutions. Because of the principal's proactivity, the school had established contacts with foreign educational institutions and many pupils visited other countries for study trips and exchange programs.

The principal made sure that teachers develop collegial relationships with each other. She did not tolerate teachers who were involved in gossip, blackmailing each other, or fighting to burnish their images or establish their own positions. She was strict, but she was also a motherly figure. She often would say that the school staff members were a family, and she insisted that anything that happened should stay in the family. When teachers quarrelled with each other, she would immediately remind the teachers that "those were internal family issues" and that no one should air them outside the school "as dirty linen".

Ainura improved her relations with the principal and increasingly she developed a lot of appreciation for the principal. She felt that her classroom performance helped her to gain more recognition from the school administrators. Ainura said, "Kanyshay is a role model for me. I want to be like her". The principal too noted that Ainura was a promising young teacher and started sending her to attend various in-service teacher education programs such as seminars, workshops and conferences. For example, the principal chose and sent Ainura to Bishkek (capital city) to attend professional development courses. Kanyshay was also pleased with Ainura's commitment and interest in self-development. She explained to Ainura that she wanted to prepare her to become a vice-principal of the school; therefore, she encouraged her to participate in professional development courses.

Support from a mentor

The principal assigned a mentor to help Ainura adjust to teaching at the school: Kalys (pseudonym), an experienced Biology teacher. Ainura's mentor guided her carefully during the initial period of her work at the school. Initially, Ainura got a lot of help from her mentor with school documentation and planning. She learned how to manage documents such as the class register, calendar plan and other teacher records. Kalys also shared teaching resources with Ainura, including illustrations and other visual aids for teaching Biology that she had collected at the school for many years.

Kalys also advised Ainura on personal and professional matters. She explained that the school was large and that there were different problems with various teachers; in addition, some teachers did not get along well with each other. She told Ainura to be aware of those groups and individuals and not to get involved in any conflicts. She also advised her to "stay away from other teachers" and spend less time in the staff room in order to avoid becoming involved in gossip or conflicts. She also helped with classroom management issues. An important lesson

that Ainura learned from her mentor was to be consistent in applying strategies of classroom management. Kalys told her, “Whatever you do, do it with consistence. Pupils can get confused if they get mixed messages, and they may revolt if you do not follow what you do consistently”.

However, Kalys could not always be available for offering support to Ainura, because she was often busy teaching her own classes; she had 28 hours to teach per week instead of the usual 18. Whenever she could, the mentor also helped with class management, however, Ainura also felt that the mentor’s help was sometimes negative than positive, as one example of her interference with Ainura’s teaching showed; she actually undermined Ainura’s authority in front of her pupils (Box 1). It was the beginning of the lesson; Kalys ejeke entered Ainura’s classroom while the pupils were greeting Ainura.

Box 1: Lesson episode

Ainura: Good morning.

P: [greeted her in chorus] I am strong. I am clever. I love my country and I will make my country prosperous. [The pupils did not speak in unison, and several were talking to each other. At that time, Kalys entered the room to get teaching materials. She noted that the pupils were not greeting “properly” and that there was noise in the room. When the pupils saw her, they grew quiet. Kalys then intervened with a loud and firm voice].

Kalys: What happened to you? You are not greeting your teacher properly. You forgot how to do it? Now greet again [emphases hers]. Repeat once more... Again... Again... [Ainura became visibly uncomfortable.... Pupils repeated the greeting several times.... Kalys ejeke was finally pleased that she had succeeded in organizing the class to greet in chorus, and she looked at Ainura as if to say “That is the way they should greet you”. She took her materials and left the room.]

Even after Kalys left the room, Ainura felt uncomfortable, because Kalys had intervened in her practices in front of her pupils, rather

than guiding her with classroom management strategies later outside the class:

I was upset because it was not professional of her. I did not say anything. But she should have told me how to address such issues in private and not to embarrass me in front of you and more important in front of my pupils. What will my pupils think of me now? They’ll think I cannot handle things on my own.

Ainura also often substituted in her mentor’s classes, because Kalys was a very senior person and often used to get sick. She had taught at the school for more than 35 years and had already passed retirement age; she was still working because she needed the salary. At first, Ainura complied with her mentor and took over her classes. She said, “I can’t say ‘no’ to her because of my respect towards her and other senior teachers”. She did not mind teaching the mentor’s lessons, especially because she thought she could gain more teaching experience and thus improve her practices. While substituting for her mentor, Ainura worried about whether she could do a good job and whether the pupils would appreciate her teaching, because she was inexperienced.

After substituting for her mentor several times, Ainura became very disappointed with the pupils’ lack of knowledge and lack of interest in studying. There were many disciplinary issues; most of the pupils did not do their assignments and just sat in the classes looking indifferent. Ainura said: “These pupils just waste their time, come to school, sit in class and hope to get a school leaving certificate one day. When I began teaching them I asked very simple questions, but they could not answer them.” Ainura then realized that her mentor did not teach her pupils well. Ainura was disappointed, because often Kalys would tell her how to teach, how to attract the pupils’ interest in lessons, how to engage everyone in lessons, and how to help pupils learn well. Now Ainura saw how poorly the mentor’s own pupils performed.

Ainura planned her activities well; tried to engage the pupils in question-and-answer

sessions and discussions, and provided additional information about the course content. As a result, after several lessons, the pupils started appreciating her teaching. The pupils were happy that they were learning more when Ainura taught than when Kalys did. They told Ainura that Kalys conducted “boring lessons”; therefore, they had lost all interest and their knowledge was poor. They said to Ainura, “Kalys comes to classes with her old notes, sits on her chair and tells us to study on our own. We read the text and go home. Her classes are boring.”

Ainura was pleased at the improvement in the pupils’ attitudes towards their studies. She said, “Many pupils became more interested in learning Biology. They listened attentively in classes and asked questions. When I questioned them, they tried to respond.” The pupils liked her teaching so much that they wanted to write a letter to the principal, requesting her to assign Ainura to them on a regular basis instead of the mentor. But Ainura refused, because she feared that it could hurt her mentor; she did not want to create a conflict with her mentor. Ainura recalled an incident when the pupils wanted to change one of her colleagues because they did not like her teaching. They wrote a letter of complaint to the principal, requesting she change their teacher. The principal put in another teacher. She also brought up the issue during a staff meeting in front of the whole staff; she cautioned the teachers to improve their teaching practices in order to avoid such embarrassing situations. The teacher who was changed became very upset that the principal had brought the issue up in public; she left the school soon after. Hence, Ainura did not allow the pupils to write the letter to the principal, though she was pleased that the pupils recognised her efforts and preferred her teaching to that of the more experienced teacher.

As a new teacher, Ainura faced many challenges. For example she did not have a classroom when she started teaching. Instead, she used any classroom which was available for her classes. The older teachers had already distributed the available class-

rooms among themselves before the academic year started. These senior teachers usually locked their classrooms when they did not have lessons, because they feared other teachers’ pupils would damage their classroom furniture if they are opened without their supervision. Ainura thought she would have fewer troubles and feel much more relaxed if she had a permanent classroom. Instead, she had to teach in small, uncomfortable rooms and move from room to room for her lessons. Therefore, she faced difficulties in conducting her classroom activities, demonstrating experiments or arranging visual aids and illustrations.

Ainura preferred conducting her classes in the Biology classroom. A senior Biology teacher, Kalys, who was Ainura’s mentor, was responsible for this Biology classroom. This classroom had colorful pictures of animals and birds, as well as a large hand-drawn diagram of the theory of evolution displayed on the walls; most of these illustrations were from Soviet times. “Illustrations are helpful for pupils to understand Biology concepts better”, Ainura explained. She believed, “If I stay at school longer, perhaps next year I may get opportunities to choose better classrooms, better classes and an easier schedule in the future. Besides, Kalys promised she will leave this classroom with me when she leaves the school in a couple of years”.

Thus, by the end of this study Ainura has developed a lot of confidence and her adjustment at the school has been going well. She is gaining respect of the students, trust and support from the principal and the mentor.

Conclusion

This study explored how beginning teachers in Kyrgyzstan are supported in their new experiences at schools and how different systems such as the support of school leadership and assigning mentors are in place. The chapter presented the findings at one example of a young female teacher in Osh town of south Kyrgyzstan. The study found out that this new teacher had, as expected, different perceptions of school heads and

general nervousness about this experience. Interestingly enough, her experience was not that horrifying, instead she had a growing admiration towards her strict principal who, after some initial introductory challenges, supported her in full to the extent of seeing her (the teacher) as a model teacher. In fact, the young teacher wanted to emulate the strict but fair principal.

The study demonstrated that the school administrators provided support to the new teacher. This is similar to what is widely documented in international research literature, effective professional support enables beginning teachers to continue to develop their teaching skills and helps them confront the adjustment difficulties of the first year. The study showed that the beginning teachers needed a lot of support, not only in their teaching work or disciplinary matters but also in working with other people such as colleagues, pupils' parents and education officials.

The study shows the findings of this study are consistent with other studies where the role of the principal of the school is a critical factor for the success or otherwise of the school. Ainura (pseudonym) reports that her principal is the key to the success of her school. This leads us to the conclusion that the school principals can ensure a steady career selection as teachers if they provide conducive, enabling and empowering environment particularly for beginning teachers.

References

1. **Shamatov, D.** (2013). Everyday realities of a young teacher in post-Soviet Kyrgyzstan: A case of history teacher from a rural school. In a book entitled *Post-Soviet Kyrgyzstan: Political and Social Challenges* (editors: Pinar Akcali and Cennet Engin Demir) by Routledge.
2. **Bullough, R.** (1997). "First-year teacher" eight years later: An inquiry into teacher development. New York: Teacher College Press.
3. **Hahs-Vaughn, D., & Scherff, L.** (2008). Beginning English teacher attrition, mobility, and retention. *Journal of Experimental Education*, 77(1), 21-53
4. **Price, H. E.** (2012). Principal-teacher interactions: How affective relationships shape principal and teacher attitudes. *Educational Administration Quarterly*, 48, 39-85.10.1177/0013161X11417126
5. **Aspfors, J. & Fransson, G.** (2015). Research on mentor education for mentors of newly qualified teachers: A qualitative meta-synthesis. *Teaching and Teacher Education*, 48, 75-86.10.1016/j.tate.2015.02.004
6. **Gold, Y.** (1996). Beginning teacher support. Attrition, mentoring, and induction. In J. Sikula (Ed.), *Handbook of research on teacher education* (pp. 548-594). New York, London: Macmillan.
7. **Blase, J.** (1997). The micropolitics of teaching. In B.J. Biddle, T.L. Good, & I.F. Goodson (Eds.), *International Handbook of Teachers and Teaching* (pp. 939-970). The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
8. **Brock, B.L. & Grady, M.** (2001). *From first-year to first-rate: Principals guiding beginning teachers.* (2nd ed.). Thousand Oaks: A Sage Publication Company.
9. **Feiman-Nemser, S. & Remillard, J.** (1996). Perspectives on learning to teach. In F. Murray (Ed.). *The teacher educator's handbook: Building a knowledge base for the preparation of teachers* (pp. 63-91). San Francisco: Jossey-Bass. Final report submitted to Teacher Education Council, Ontario.
10. **Kelchtermans, G., & Ballet, K.** (1999). Micropolitical literacy and teachers' career stories: A narrative-biographical study on professional development. Paper presented at the European Conference on Educational Research, Lahti (Finland), September 22-26. Retrieved on November 6, 2004 from <http://www.edu.uulu.fi/homepage/life/Ecer99gk.htm>
11. **Blase, J., & Anderson, G.** (1995). *The micropolitics of leadership: From control to empowerment.* London: Cassell Teachers College Press.
12. **Zeichner, K. & Tabachnick, B.R.** (1985). The development of teacher perspectives: Social strategies and institutional control in the socialization of beginning teachers. *Journal of Education for Teaching*, 11, 1-25.
13. **Borman, D. G., & Dowling, M. N.** (2008). Teacher attrition and retention: A meta-analytic and narrative review of the research. *Review of Educational Research*, 78(3), 367-409
14. **Creswell, J. W.** (2014). *Research Design Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA Sage.
15. **Bell, J.** (2005). *Doing your Research Project.* Buckingham, OUP.
16. **Hitchcock, G., & Hughes, D.** (1995). *Research and the teacher: A qualitative introduction to school-based research.* London: Routledge.

Поддержка начинающих учителей со стороны школьных лидеров

Д. Шаматов

Назарбаев Университет
Астана, Республика Казахстан

Аннотация. Данная статья посвящена образованию школьных лидеров. В статье представлена поддержка школьных лидеров начинающим учителям в Кыргызстане. Начальный опыт начинающих учителей является наиболее сложным и важным в их будущей карьере. Школьные лидеры, как сообщается, являются наиболее значимыми лицами в первоначальном опыте начинающих учителей в школе. Эта статья основана на результатах качественного тематического исследования, в котором изучался начальный период работы начинающих учителей в школе, в частности, с какими трудностями они сталкиваются и как они получают поддержку от школьной администрации. Исследование показывает, что руководители школ играют важную роль в том, чтобы помочь начинающим учителям хорошо адаптироваться на новом рабочем месте. Выводы исследования имеют важное политическое и практическое значение.

Ключевые слова: лидерство, школьный лидер, начинающий учитель, индукция, ментор

Мектеп көшбасшыларының жас мұғалімдерді қолдауы

Д. Шаматов

Назарбаев Университеті
Қазақстан, Астана қ.

Аңдатпа. Бұл мақала мектеп көшбасшыларының біліміне арналған. Мақалада Қырғызстандағы жаңа бастаған мұғалімдерге мектеп көшбасшыларын қолдау көрсетілген. Жаңадан бастаған мұғалімдердің алғашқы тәжірибесі олардың болашақ мансабындағы ең күрделі және ықпалды болып табылады. Мектеп басшылары мектептегі алғашқы мұғалімдер тәжірибесіндегі ең маңызды тұлғалар болып табылады. Бұл мақала бастауыш мұғалімдердің мектептегі жұмысының бастапқы кезеңін, атап айтқанда, олар қандай қиындықтарға тап болатынын және мектеп әкімшілерінен қалай қолдау алатынын зерттеген сапалы кейс-стади нәтижелеріне негізделген. Зерттеу көрсеткендей, мектеп басшылары жаңадан бастаған мұғалімдерге жаңа жұмыс орнына жақсы бейімделуге көмектесуде маңызды рөл атқарады. Зерттеу нәтижелері маңызды саяси және практикалық мәнге ие.

Тірек сөздер: көшбасшылық, мектеп жетекшісі, бастаушы мұғалім, индукция, тәлімгер

Material received on 15.05.2023

2

Пәндерді оқыту әдістемесі

Методика преподавания дисциплин

Methodology of teaching disciplines

IRSTI 14.25.07

DOI: 10.59941/2960-0642-2023-2-55-59

Mathematical model of educational event reliability as a random process

Amirova R. A.*¹, Aliyev N. L.²

¹Azerbaijan Technical University, Baku, Azerbaijan,

²Azerbaijan State Oil and Industry University, Baku, Azerbaijan

Abstract. This article addresses the application of probability theory in models of education reliability, specifically focusing on the development of events over time. The use of non-monotonic models introduces random variables that exhibit non-monotonic behavior with respect to time, representing the final outcomes of the educational process under the influence of various factors. The article utilizes the Logical-probabilistic method to analyze the reliability of education systems. Mathematical parameters and solutions for educational events are defined, and a model is created to provide a scientific analysis of these events. The article presents a task model involving a system with redundancy and Poisson failure flows. The system consists of a main element and reserves, and their failure and activation processes are described. Furthermore, the article introduces a mathematical model for system reliability using logical algebra and logical reasoning. The reliability of the system is expressed as a logical function dependent on the states of its elements. The article concludes by emphasizing the importance of mathematical modeling and analysis in understanding and ensuring the reliability of educational systems.

Key words: reliability theory, random process, system rejection intensity, operational state, rejection state.

How to cite / Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать:

Amirova R. A., Aliyev N. L. Mathematical model of educational event reliability as a random process [Text] // Scientific and Pedagogical Journal “Bilim”. – Astana: Altynsarin National Academy of Education, 2023. – №2 (105). – P. 55-59.

Introduction

Determining the mathematical parameters of each event and its scientific analy-

sis according to these parameters is very important in the process of understanding it. Mathematical modeling of certain risks, as random processes, and analysis of their solutions are very relevant.

Reliance on the methodological principle "general - special - individual" allows us to distinguish three possible levels of analysis of education from the standpoint of reliability: - at the general level - the reliability of education as a system, - at the level of the special - the reliability of education as a social phenomenon, - at the level of the individual - the reliability of education as a pedagogical process.

The article deals with the problematic issue of applying the theory of probability in models of the reliability of education, reflecting the development of events in time. The problematic of these issues lies in the fact that the final events, the outcomes of the educational process under the possible influence of various factors, as a result of the use of non-monotonic models, are characterized by the implementation of random variables, in the general case with a non-monotonic function of the current time. The meaning of this function characterizes the current probability of the corresponding nonmonotonic event.

Models of the educational process generally reflect real processes - the functioning of elements at different levels of education. The results of the computational implementation of such models are the probabilistic characteristics of the functioning of these tools.

Private processes in such models are implemented using systemic sequences of elementary events that reflect real processes only in the abstract form of the probabilistic characteristics of their occurrence.

Methods

This article uses the Logical-probabilistic method for analyzing the reliability of education systems.

Results and discussion

Let's define the mathematical parameters of the educational event and ways to solve it. Let's create a model to give a scientific analysis of an educational event. Let us de-

fine the mathematical parameters of this concept. We characterize events as random events.

Task model. For the mathematical description of a random process and the process of restoring the reliability of the system, the mathematical apparatus of Markov random processes is used. [1,5]

Consider a system with redundancy and Poisson failure flows

$$P_n(t) = \frac{(\lambda t)^n}{n!} e^{-\lambda t}, \quad n = 0, 1, 2, \dots$$

where is the average number of events over a certain time interval.

1. Let the system consist of the main element A_1 and two reserve A_2, A_3 . If element A_1 fails, A_2 is switched on, if A_2-A_3 fails. Before switching on, each of the reserve elements is in reserve and cannot fail. Flow intensity of the main element λ_1 ; $\lambda_2 = \lambda_3$. All failure flows are Poisson. It is required to determine the reliability of the system. Element A_1 is the current state of the system, that is, a conflict event. A_2 - peaceful conflict resolution, A_3 - conflict resolution through negotiation. The probability of element A_1 is equal to p_1 , the probabilities of A_2 and A_3 are equal to p_2 and p_3 , respectively.

Let's imagine the process running in the system as a Markov random process with continuous time and discrete states: S_i - element A_i works, $i=1,2,3$, S_4 - no element works. The system of Kolmogorov equations for such states has the form

$$\begin{cases} \frac{dP_1}{dt} = -\lambda_1 P_1, & \frac{dP_2}{dt} = -\lambda_2 P_2 + \lambda_1 P_1 \\ \frac{dP_3}{dt} = -\lambda_2 P_3 + \lambda_2 P_2, & \frac{dP_4}{dt} = -\lambda_2 P_3 \\ P_1(0) = 1, P_2(0) = 0, P_3(0) = 0 \\ P_1 + P_2 + P_3 + P_4 = 1 \end{cases}$$

By integrating the equations with the initial conditions, we obtain

$$P_1 = e^{-\lambda_1 t}, P_2 = \frac{\lambda_1}{\lambda_2 - \lambda_1} e^{-\lambda_1 t} - \frac{\lambda_1}{\lambda_2 - \lambda_1} e^{-\lambda_2 t},$$

$$P_3 = \frac{\lambda_1 \lambda_2}{(\lambda_2 - \lambda_1)^2} e^{-\lambda_1 t} - \frac{\lambda_1 \lambda_2}{(\lambda_2 - \lambda_1)^2} e^{-\lambda_2 t} - \frac{\lambda_1 \lambda_2 t}{\lambda_2 - \lambda_1} e^{-\lambda_2 t}$$

$$P_4 = 1 - P_1 - P_2 - P_3$$

Then the reliability of the system is equal to the sum of the corresponding probabilities:

$$P(t) = P_1 + P_2 + P_3$$

where $P(t)$ - is the reliability of the system, i.e., full decision event.

- Let the system consist of the main element A_1 and three reserve A_2, A_3, A_4 ; in case of failure of the main element A_1 , reserves are included in the work, A_2 -

solution at the next level, A_3 - solution of the problem at a high level, A_4 - Audit is a key factor in solving the problem of reliability.

Flow intensity of the main element λ_1 ; $\lambda_2 = \lambda_3$.

All failure flows are Poisson. It is required to determine the reliability of the system. The probability of element A_1 is equal to p_1 , the probabilities of A_2 and A_3 are equal to p_2 and p_3 , respectively $p_4 = 1 - p_1 - p_2 - p_3$. Consider the states S_{ij} , where $i=1$ - the main element is operational, $i=0$ - the main element is not operational, $j=1$ out of 3 reserve 1 is operational, $j=2$ failed: 2 out of 3 reserve 2 are operational, 1 failed; $j=3$ out of 3 reserve 3 are operational. Probability data $p_{13}, p_{12}, p_{11}, p_{10}, p_{03}, p_{02}, p_{01}, p_{00}$ correspond to states $S_{13}, S_{12}, S_{11}, S_{10}, S_{03}, S_{02}, S_{01}, S_{00}$.

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{dP_{13}}{dt} = -(3\lambda_2 + \lambda_1)P_{13}, \quad \frac{dP_{12}}{dt} = -(2\lambda_2 + \lambda_1)P_{12} + 3\lambda_2 P_{13}, \\ \frac{dP_{11}}{dt} = -(\lambda_2 + \lambda_1)P_{11} + 2\lambda_2 P_{12}, \quad \frac{dP_{10}}{dt} = -\lambda_1 P_{10} + \lambda_2 P_{11}, \\ \frac{dP_{03}}{dt} = -3\lambda_2 P_{03} + \lambda_1 P_{10}, \quad \frac{dP_{02}}{dt} = -2\lambda_2 P_{02} + \lambda_1 P_{12} + 3\lambda_2 P_{03}, \\ \frac{dP_{01}}{dt} = -\lambda_2 P_{12} + \lambda_1 P_{11} + 3\lambda_2 P_{02}, \quad \frac{dP_{00}}{dt} = -\lambda_1 P_{10} + \lambda_2 P_{01}, \\ P_{13} + P_{12} + P_{11} + P_{10} + P_{03} + P_{02} + P_{01} + P_{00} = 1 \\ P_{13}(0) = 1, P_{12}(0) = \dots = P_{00}(0) = 0 \end{array} \right.$$

The integration of the system can be carried out in the following order: from the first equation we find

$$P_{13} = e^{-(3\lambda_2 + \lambda_1)t}$$

Then we substitute this expression into the second equation and find P_{12} , we substitute P_{12} into the third equation, and so on. Then the reliability of the system is equal to the sum of the corresponding probabilities:

$$P(t) = P_{13} + P_{12} + P_{11} + P_{10} + P_{03} + P_{02} + P_{01}$$

Consider a mathematical model of system reliability in logical algebra with logical reasoning. $P(t)$ - the reliability of the system corresponds to the state $S_{ij} = S_{13}$ (where $i=1$

means that the main element is working, $j=3$ means that all 3 out of 3 backup ones are working).

Let there be some system consisting of the main element and 3 reserve elements. The system starts up with a functional main element that performs the function assigned to the system. The state of the main element is A_i , where $A_i=1$ if the element is operational, and $A_i=0$ if it is not operational.

Similarly, we denote the state of the i -th reserve element A_j , $i=(2,4)$, where $A_j=1$ if it is operational, and $A_j=0$ if it is not operational.

The state of the entire system $P(t)$, where $P(t)=1$, if the system performs the function

assigned to it, i.e. is operational, and $P(t)=0$ if it does not perform (inoperable).

The system is operational if only the main element or at least one of the 3 backup elements is operational in it.

System state function

$$P(t)=f(A_1A_2A_3A_4),$$

expressing the dependence of the state of the system $P(t)$ on the states of its elements $A_1A_2A_3A_4$ at the same arbitrary point in time, can be written as the following logical function, in which the sign \vee means the operation of a logical Boolean disjunction

$$P(t) = A_1 \vee A_2 \vee A_3 \vee A_4 = 0111111111111111 (*)$$

This means that an existing failure can now be restored. Through these methods, ways of analyzing and ensuring the reliability of the situation identified by the Markov process are analytically presented.

Conclusion

The article draws an analogy with classical research methods. Based on this, a mathematical model of this event was created and

methods for restoring this state as a system were studied. Modeling this random process and restoring its performance provide a scientific approach to solving this process.

The final events, the outcomes of the educational process, as a result of the application of non-monotone models, are characterized by the implementation of random variables, in the general case with a non-monotone function of the current time of the development of the education system. The meaning of this function characterizes the current probability of the corresponding nonmonotonic event.

References

1. **Amirova R. A., Alev T. N.** Calculation of reliability of restored power supply systems // 9ROXPH. – 2022. – P. 108.
2. **Amirova, R. A.** Reliability problem in some algebraic structures // Control and optimization with industrial applications. – 2020. – P. 119.
3. **Amirova, R. A.** Reliability of the dynamics of functioning systems of objects with the structure (2020) Asia Life Sciences, Supp22 (2), pp. 257 - 272.
4. **Ryabinin, I. A.** Logical probabilistic calculus: An apparatus for studies in reliability and safety of structurally complex systems (2003) Avtomatika i Telemekhanika, (7), pp. 178 – 186.

Математическая модель надежности образовательного события как случайного процесса

Амирова Р. А.*¹, Алиев Н. Л.²

¹Азербайджанский технический университет, Баку, Азербайджан

²Азербайджанский государственный университет нефти и промышленности, Баку, Азербайджан

Аннотация. В данной статье рассматривается применение теории вероятности в моделях надежности образования, в частности, уделяется внимание развитию событий во времени. Использование немонотонных моделей вводит случайные величины, которые демонстрируют немонотонное поведение относительно времени, представляя конечные результаты образовательного процесса под влиянием различных факторов. В статье используется логико-вероятностный метод для анализа надежности образовательных систем. Определяются математические параметры и решения для образовательных событий, создается модель для на-

учного анализа этих событий. В статье представлена модель задачи, включающая систему с резервированием и пуассоновскими потоками отказов. Система состоит из основного элемента и резервов, описаны процессы их отказа и активации. Кроме того, в статье представлена математическая модель надежности системы с использованием логической алгебры и логических рассуждений. Надежность системы выражается в виде логической функции, зависящей от состояний ее элементов. В заключении статьи подчеркивается важность математического моделирования и анализа для понимания и обеспечения надежности образовательных систем.

Ключевые слова: теория надежности, случайный процесс, интенсивность отказов системы, рабочее состояние, состояние отказа.

Кездейсоқ процесс ретінде білім беру оқиғасының сенімділігінің математикалық моделі

Р. А. Амирова*¹, Н. Л. Алиев²

¹Әзірбайжан техникалық университеті,
Баку, Әзірбайжан

²Әзірбайжан мемлекеттік мұнай және
өнеркәсіп университеті, Баку, Әзірбайжан

Аңдатпа. Бұл мақалада білім берудің сенімділік модельдерінде ықтималдық теориясын қолдану қарастырылады, атап айтқанда, уақыт өте келе оқиғалардың дамуына назар аударылады. Монотонды емес модельдерді қолдану әр түрлі факторлардың әсерінен білім беру процесінің соңғы нәтижелерін білдіретін уақытқа қатысты монотонды емес мінез-құлықты көрсететін кездейсоқ шамаларды енгізеді. Мақалада білім беру жүйелерінің сенімділігін талдау үшін логикалық-ықтималдық әдісі қолданылады. Білім беру оқиғаларының математикалық параметрлері мен шешімдері анықталады, осы оқиғаларды ғылыми талдауға модель жасалады. Мақалада брондау жүйесі мен пуассондық сәтсіздіктер ағындары бар тапсырма моделі берілген. Жүйе негізгі элемент пен резервтерден тұрады, олардың істен шығу және белсендіру процестері сипатталған. Сонымен қатар, мақалада логикалық алгебра мен логикалық пайымдауды қолдана отырып, жүйенің сенімділігінің математикалық моделі келтірілген. Жүйенің сенімділігі оның элементтерінің күйлеріне байланысты логикалық функция түрінде көрінеді. Мақаланың қорытындысы білім беру жүйелерін түсіну және сенімділікті қамтамасыз ету үшін математикалық модельдеу мен талдаудың маңыздылығын көрсетеді.

Түйінді сөздер: сенімділік теориясы, кездейсоқ процесс, жүйенің істен шығу қарқындылығы, жұмыс күйі, істен шығу күйі.

Material received on 10.05.2023

Эффективное планирование урока как основа качественного образования: теоретические основы и рекомендации

А. А. Арыстанбек*, С. Ж. Жагпарова²

^{1,2} Национальная академия образования имени И. Алтынсарина
г. Астана, Республика Казахстан

 Аннотация. Планирование уроков является сложной и неотъемлемой частью процесса обучения. Важность взаимосвязи между качеством урока и эффективным процессом преподавания широко признана исследователями во многих предыдущих научных работах в области планирования учебных действий и подготовки уроков. Поэтому развитие навыков планирования у педагогов является ключевым фактором для улучшения результативности обучения. В связи с этим, данная статья представляет собой ознакомление с главными теоретическими основами эффективного планирования и подготовки уроков в виде обзора международной литературы и эмпирических исследований. Более того, в этой статье рассматриваются различные практические стратегии разработки планов урока и основываясь на них, будут предложены рекомендации по созданию эффективного учебно-воспитательного процесса. В данной статье также предоставляется информация про подходы и виды планирования урока. Данная информация поможет действующим и будущим педагогам ознакомиться с различными формами организации этапов урока, тем самым, развить понимание о преподавании на более глубоком уровне.

 Ключевые слова: планирование уроков, этапы уроков, подходы и виды планирования, стратегии по планированию, обучение и преподавание.

 Как цитировать / Қалай дәйексөз алуға болады / How to cite:
Арыстанбек, А. А., Жагпарова, С. Ж. Эффективное планирование урока как основа качественного образования: теоретические основы и рекомендации [Текст] // Научно-педагогический журнал «Білім». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – №2. – С. 60-71.

Введение

Планирование урока – одно из ключевых направлений деятельности педагога, которое непосредственно влияет на уровень освоения обучающимися учебного материала.

Зарубежные эмпирические исследования свидетельствуют о том, что каждый учитель должен следовать плану урока для эффективного преподавания и достижения результатов обучения.

Ряд исследователей обозначают планирование как «скрытый мир преподавания» и «деятельность по повышению качества» [1]. План урока помогает учителю оптимально использовать время, ресурсы, материалы и методы преподавания [2].

Планирование уроков имеет важное значение для образовательного процесса:

- решения и мероприятия по планированию являются одним из главных

факторов, влияющих на качество и характер обучения в классе;

- можно оценить влияние планируемых решений и мероприятий на обучение;
- затраты на внесение корректировок в процесс планирования уроков минимальны, при этом это потенциально мощный инструмент для повышения качества обучения [3].

Кроме того, планирование урока является творческим процессом, который позволяет учителям синтезировать свое понимание о преподавании со своими знаниями об учениках, учебной программе и контексте преподавания. Планирование для учителей – это инструмент, который помогает им представить обучение, которое они хотят получить, и анализировать, как все элементы учебного процесса должны сочетаться друг с другом, чтобы воплотить это видение в реальность в классе.

Таким образом, планирование урока предполагает рассмотрение множества разных аспектов работы в классе, начиная от способов и методов вовлечения обучающихся в изучение материала и приобретение знаний, и заканчивая разнообразными видами обратной связи учеников [4].

Роль планирования урока в учебном процессе. Зарубежными исследователями выделяются следующие преимущества планирования уроков.

Во-первых, планирование урока позволяет упорядочить и стандартизировать процесс обучения [5]. Во время планирования уроков учителя обдумывают свой выбор целей урока, видов учебно-познавательной деятельности для достижения этих целей, действий учеников, необходимых материалов и ресурсов и др. Учителя могут проанализировать последовательность различных видов деятельности на уроке, связи между текущим уроком и любыми прошедшими или предстоящими уроками, а также связи между учеб-

ной деятельностью на уроке и методами оценивания [6]. Такой подход позволяет сделать урок более эффективным.

Во-вторых, процесс планирования урока позволяет учителям оценить свои собственные предметные знания и навыки преподавания [7]. Например, если учителю нужно объяснить сложную грамматическую структуру, но он не уверен в правилах, учитель узнает об этом в процессе планирования урока и может предпринять шаги для получения необходимой информации и знаний [6]. Таким образом, учитель, у которого есть план урока, более уверен в своих профессиональных навыках, поскольку он четко понимает, что, как и когда нужно сделать на уроке [5]. Запланированный урок, как правило, проходит более гладко, так как вся нужная информация и материалы заранее отобраны, а детали урока – продуманы.

В-третьих, качественно спланированный урок вызывает больше уважения у учеников в адрес учителя, что приводит к решению проблем с дисциплиной в классе и повышению мотивации и открытости детей к обучению [5]. Исследованиями доказано, что обучающиеся положительно реагируют на усилия, прилагаемые их учителями по планированию и подготовке уроков. Ученики ценят, если запланированные учебные мероприятия и материалы отвечают их образовательным интересам. Таким образом, время и усилия, которые учителя уделяют на планирование, оказывают положительное влияние на то, что происходит на уроке [8].

Безусловно, эффективность обучения также зависит от мастерства учителя и какие методы преподавания он будет использовать в зависимости от особенностей предмета. Поэтому для качественного проведения урока необходимо планирование активного участия обучающихся в учебном процессе:

- на протяжении всего урока каждый ученик находится в активной познавательной деятельности;

- обучение организовано посредством развития новых навыков у обучающихся и применением проблемного обучения;
 - оказание эмоциональной поддержки каждому ученику на уроке;
 - мотивирование учеников к познавательной деятельности;
 - на каждой стадии урока проведение самоконтроля и рефлексии;
 - планирование заданий для самостоятельной работы и творчества учеников;
 - достижение целей обучения всеми обучающимися [9, 47].
- В связи с этим, для учителей важно составлять планы уроков, которые обеспечат наиболее полное и точное усвоение учениками темы урока, и будут направлены на достижение целей обучения [10], что последовательно обеспечит активность обучающихся в процессе мыслительной и практической деятельности (Рисунок 1).

Важность планирования уроков для учителей

- 1 направляет учителя относительно того, чему и каким образом учить учеников;
- 2 мотивирует учителя улучшать предстоящие уроки;
- 3 помогает учителю оценивать эффективность и результативность своего преподавания;
- 4 помогает учителю развить уверенность в себе;
- 5 дает возможность учителю подготовить материалы в соответствии с текущим образовательным уровнем и предварительными знаниями учеников;
- 6 побуждает учителя мыслить систематично и комплексно;
- 7 помогает пробудить у обучающихся интерес к уроку;
- 8 помогает учителю лучше понять учебные цели и выработать продуктивные стратегии по их достижению

Рисунок 1 – Важность планирования уроков для учителей

Источник: Sarah, G. (2022). *Lesson Preparation and Planning*, retrieved from www.Researchgate.net/publication.

Подходы к планированию урока. Зарубежные исследователи предлагают разные подходы к планированию уроков.

Одной из доминирующих моделей планирования урока является *рационально-линейная структура Тайлера* [11]. Такой вид планирования состоит из четырех этапов, которые осуществляются последовательно:

1. *Определение целей*
2. *Выбор учебных мероприятий*
3. *Организация учебных мероприятий*
4. *Определение методов оценки.*

Эта модель основана на линейной модели «цели-средства», в которой планирование логически строится из поставленных целей. Таким образом, планирование учебной программы характеризуется как задача, которая требует упорядоченного и тщательного продумывания, так как эта модель предлагается как рациональный и научный метод для решения поставленных задач и целей.

Модель Тайлера до сих пор широко используется в планировании уроков, несмотря на данные, свидетельствующие о том, учителя не всегда следуют линейному, последовательному процессу, указанному в применении этой модели [12]. Например, Taylor [13] изучал, как учителя на самом деле применяют планы на уроках и обнаружил, что они в основном сосредоточены на интересах и потребностях своих учеников. Поэтому учителя не всегда могут четко следовать плану урока, поскольку они ставят потребности своих учеников на первое место. В рамках своего исследования Taylor [13] также выявил, что учителя не были достаточно подготовлены в рамках курсов и программ для повышения квалификации учителей к планированию уроков.

В ответ на такие выводы были предложены другие модели планирования, такие как *альтернативная модель Йингера* [14].

Эта модель планирования разработана в качестве дополнения к модели Tyler [11]. Согласно данной модели, первый этап состоит из «концепции проблемы», на котором планирование начинается с определения цикла целей, знаний и опыта учителей, которые будут интегрированы в процесс обучения, как формулируется проблема и какими способами достигается ее решение. На следующем этапе идет реализация плана наряду с его оценкой. Таким образом, этот процесс рассматривается как ежедневная рутина, при которой на каждое событие планирования влияет то, что было раньше и что может произойти в будущем. Yinger [14] также предлагает рассмотреть опыт каждого учителя как фактор, влияющий на этот непрерывный процесс планирования.

Другие исследователи рекомендуют *обратный подход к планированию*, при котором планирование урока начинается с четкого определения методов и приемов оценивания на уроке [15; 16]. Таким образом, начиная с планирования оценивания, учителя избегают таких ошибок, как неизмеримые цели обучения и несоответствие этих целей содержанию учебной деятельности в классе. Поэтому эмпирические исследования касательно ежедневного планирования урока предполагают, что данные оценивания могут быть полезным инструментом при планировании предстоящих/будущих уроков [17]. В частности, это может развивать у учителей стремление поддерживать межпредметные связи, а также заранее выявлять неправильные представления обучающихся о содержании изучаемой темы. Поэтому данные об оценивании могут помочь учителям в разработке более эффективных планов, способствующих успешному выполнению учебных задач обучающимися.

Другая интегрированная модель планирования, предложенная Mac Donald [18], Mac Donald, Wolfson & Zaret [19] и Einser [20], предполагает, что планирование не начинается с определения целей урока и затем переходит к решениям, основан-

ным на деятельности и оценке. Вместо этого, фокус направлен на определение видов учебной деятельности для обучающихся, а цели урока возникают во время учебной деятельности с помощью работы и взаимодействия с учениками, потому что обучающиеся сами выбирают свой опыт обучения и выполняют свои собственные цели. Таким образом, обучение интегрируется со средствами обучения, и определение целей перед учебной деятельностью теряет свое значение.

Виды планирования уроков. В последние годы в сфере образования также набирает популярность совместное, вертикальное и горизонтальное планирование уроков, которые направлены на групповую работу учителей. Более того, такие виды планирования обеспечивают профессиональное взаимодействие среди учителей, что положительно отражается на результативности обучения и преподавания (Рисунок 2, 3).

ВИДЫ ПЛАНИРОВАНИЯ УРОКОВ

Рисунок 2 – Виды планирования уроков

Источник: образовательная платформа и конструктор онлайн-курсов Stepik.
<https://stepik.org/lesson/377120/step/1>

ГОРИЗОНТАЛЬНОЕ
ПЛАНИРОВАНИЕВЕРТИКАЛЬНОЕ
ПЛАНИРОВАНИЕ

Рисунок 3 – Особенности и сходства горизонтального и вертикального планирования

Источник: образовательная платформа и конструктор онлайн-курсов Stepik.
<https://stepik.org/lesson/377120/step/1>

Трудности при планировании урока.

Как показывают различные зарубежные и отечественные исследования, значительную роль в поурочном планировании играет определение четких целей урока [4]. Правильно поставленная цель – залог эффективности урока. Использование учебных целей помогает учителю сосредоточиться на том, что обучающиеся должны знать в конце из плана урока, а обучающимся – помогает понять, какие ожидания стоят перед ними на уроке. Учебные цели служат картой как для учителей, так и для обучающихся, поскольку они помогают учителям планировать, каким образом вести урок [21].

Несмотря на важность определения четких целей урока, данный этап планирования урока является одним из наиболее сложных для педагогов. По мнению

ряда исследователей, наиболее распространенной ошибкой при планировании урока для учителей является неясность цели обучения [22]. Результаты обширных эмпирических работ показали, что отсутствие четкой цели приводят к тому, что учителя пытаются за один урок передать большое количество информации, что ставит обучающихся в затруднительное положение. Более того, неправильно поставленные цели урока могут привести к недостаточному развитию базовых навыков и нехватке времени для использования индивидуального подхода к обучающимся.

Поэтому для учителей крайне важно понимать, что четкое определение цели урока позволит им провести эффективный урок. Исследование также показало, что государственные стандарты являются

хорошей отправной точкой для определения того, чему учить [4].

Среди других проблем, связанных с планированием урока, является планирование учебной деятельности в классе, которая соответствует *разным образовательным потребностям и возможностям обучающихся*, способствует повышению их уровня знаний, понимания и навыков, а также мотивации в контексте преподаваемого предмета. Для этого план урока должен учитывать не только предыдущее обучение, но и опыт, возможности и потребности обучающихся, их готовность или неготовность принимать новое обучение [8]. При этом все это должно быть сделано в увлекательной форме – независимо от содержания урока, времени проведения урока, и от того, проводится ли урок в начале, середине или в конце четверти / учебного года.

Наряду с этим, исследования показывают проблему отклонения учителей от первоначального плана во время уроков [23]. Несмотря на то, что план урока является необходимым элементом для улучшения преподавания и усвоения материала, в классе редко практикуется его строгое выполнение [1]. Это может быть связано с тем, что при составлении планов урока, учителя могут не учитывать четкие формулировки предполагаемых результатов обучения обучающихся несмотря на то, что учителей этому методу обучают на курсах повышения квалификации и во время обучения в вузах. Вместо этого, более опытные учителя склонны планировать свои уроки как последовательность действий и учебных мероприятий [24], или сосредотачиваться на потребностях конкретных обучающихся [23].

Нехватка у педагогов знаний о теоретических основах и практических стратегиях составления плана урока также считается одной из главных проблем планирования уроков [25]. Представление учителей о соответствующих теориях планирования урока должно быть приоритетным для улучшения преподавания.

По этой же причине в большинстве случаев у учителей бывают нечетко сформулированные и несогласованные цели и учебные действия, что в итоге приводит к тому, что педагоги разрабатывают планы уроков, уделяя больше внимания видам деятельности, чем потребностям и нуждам обучающихся. В частности, учителя в основном уделяют внимание планированию согласно стандартам, нежели планированию в соответствии с потребностями определенного класса или обучающихся [17].

Как утверждает ряд исследователей, *источник проблемы недостатка теоретических знаний учителей по планированию уроков кроется в их профессиональной подготовке в вузах* [26; 27; 28]. Согласно работам указанных исследователей, многие студенты-практиканты во время прохождения педагогической практики столкнулись именно с трудностями в планировании и подготовке уроков. Источником трудностей будущих педагогов в основном были различные внешние и внутренние факторы, которые не позволяли им всецело использовать свои знания на практике. Lestari и Siwi [28] выявили несколько препятствий, такие как недостаток опыта, трудности в организации учебной деятельности и оценивания, нехватка времени, проблемы с определением потребностей обучающихся и постановка учебных целей. Следовательно, вышеуказанные трудности препятствовали эффективному планированию уроков студентами-практикантами, которые готовились к педагогической деятельности.

Результаты и обсуждение

Стратегии для эффективного планирования урока. Учитывая все вышеуказанные проблемные вопросы касательно планирования уроков, зарубежными исследователями предлагаются различные стратегии по эффективному планированию (Рисунок 4).

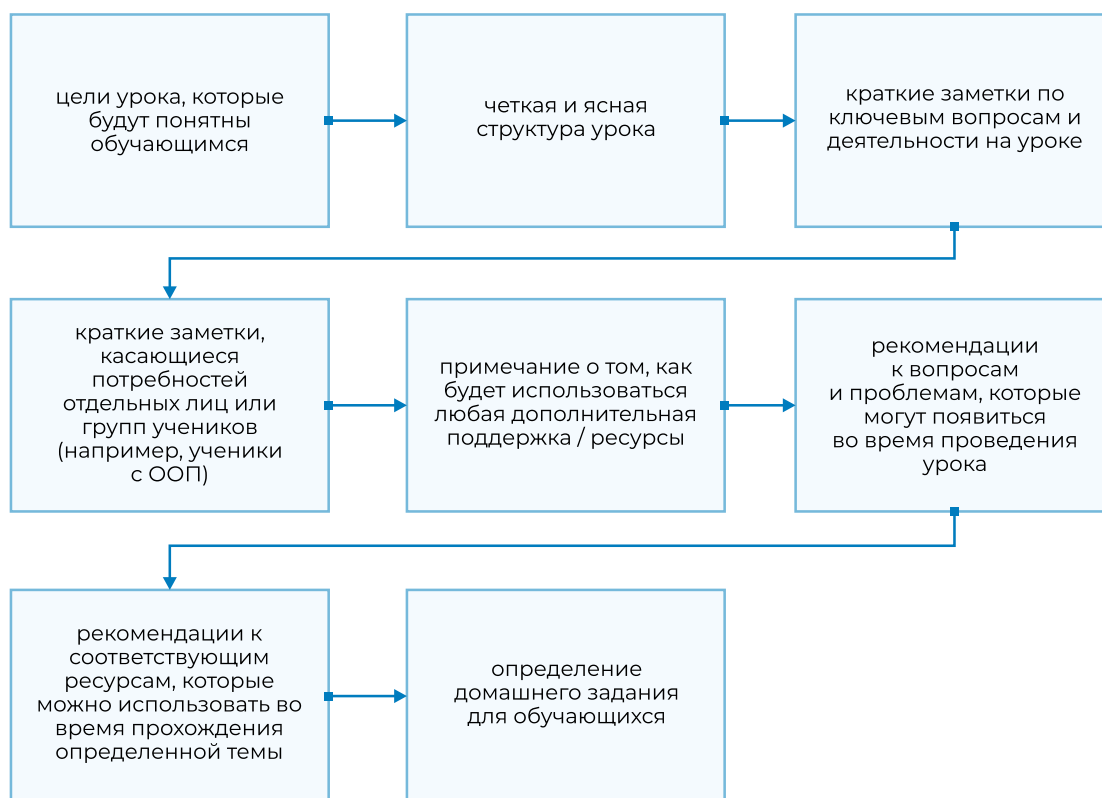

Рисунок 4. Важные пункты, которые должны быть в планах урока

Источник: Butt, G. (2008). *Lesson planning 3rd edition*. Bloomsbury Publishing.

Как утверждает Milkova [29], эффективный план урока не обязательно должен быть длинным документом, описывающим всевозможные ситуации занятий. Более того, в планировании не всегда нужно предугадывать ответ или вопрос каждого обучающегося. Вместо этого план урока должен предоставить учителям общее описание их целей преподавания, задач обучения и средств их достижения.

Исследователь представила несколько стратегий для эффективного планирования урока. Данные стратегии могут идти как дополнение к пунктам, предложенным Butt [8], так как они сопровождаются набором вопросов, которые помогут учителям провести рефлексию и поразмышлять над собственной педагогической деятельностью (Таблица 1).

Таблица 1. Стратегии для эффективного планирования урока

Стратегии	Вопросы и идеи для рефлексии
Сформулируйте цели обучения	<ul style="list-style-type: none"> - Какая тема урока? - Чему я хочу научить учеников? - Что я хочу, чтобы обучающиеся поняли и смогли сделать в конце урока?

Стратегии	Вопросы и идеи для рефлексии
Сформулируйте цели обучения	<ul style="list-style-type: none"> - Что я хочу, чтобы обучающиеся вынесли из этого конкретного урока? - Какие наиболее важные концепции, знания, или навыки я хочу, чтобы обучающиеся смогли усвоить и применить? - Почему они важны? - Если у меня не хватит времени, какие из целей нельзя будет пропустить? - И наоборот, какие из целей урока я мог(ла) бы пропустить, если бы у меня было мало времени?
Организируйте введение в тему урока	<ul style="list-style-type: none"> - Каким образом я буду проверять знания и представления обучающихся об этой теме? - С какими общепринятыми идеями (или, возможно, неправильными/предвзятыми представлениями) могут быть знакомы ученики и каким образом они могут их поддерживать? - Что я сделаю, чтобы представить тему?
Планируйте конкретные учебные действия (основную часть урока)	<ul style="list-style-type: none"> - Что я должен сделать, чтобы объяснить тему? - Что я могу сделать, чтобы развить и показать тему различными способами/по-другому? - Как я могу вовлечь обучающихся в изучение этой темы? - Какие подходящие примеры из реальной жизни, аналогии или ситуации могут помочь ученикам понять тему? - Что нужно будет сделать ученикам, чтобы помочь им лучше понять тему?
Планируйте проверку на понимание	<ul style="list-style-type: none"> - Какие вопросы я могу задать ученикам, чтобы проверить их понимание? - Что я могу попросить учеников сделать, чтобы они продемонстрировали, что следуют учебным действиям? - Какое действие я могу предложить обучающимся выполнить, чтобы проверить, были ли выполнены цели обучения? / Возвращаясь к моему списку целей обучения, какое действие я могу предложить обучающимся выполнить, чтобы проверить, была ли выполнена каждая из них?
Подготовьте заключение и предварительный просмотр	<p>Учителям рекомендуется просмотреть материал, пройденный на уроке и кратко изложить значимые и ключевые моменты урока. Они могут это сделать несколькими способами:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Учителя сами могут изложить важные моменты (например, «Сегодня мы говорили о...»); • Учителя могут попросить ученика помочь кратко подытожить/изложить основные моменты урока; • Как альтернатива, учителя также могут попросить всех обучающихся записать на листе бумаги ключевые моменты из урока, которые, по их мнению, были самыми запоминающимися.
Создайте реалистичную шкалу времени	<p>Ниже перечислены несколько стратегий эффективного распределения времени на реализацию всех этапов урока:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Оцените, сколько времени займет каждое из мероприятий, затем запланируйте дополнительное время для каждого из них.

Стратегии	Вопросы и идеи для рефлексии
Создайте реалистичную шкалу времени	<ul style="list-style-type: none"> • Во время составления плана урока распишите сколько времени, по вашему мнению, займет каждое упражнение. • Выделите несколько минут в конце урока, чтобы ответить на все оставшиеся/появившиеся вопросы и подвести итог по основным моментам. • На случай, если у вас останется время, запланируйте дополнительные занятия или вопрос для дискуссии. • Будьте гибкими - будьте готовы адаптировать свой план урока в соответствии с потребностями класса и сосредоточиться на том, что кажется более эффективным вместо того, чтобы придерживаться первоначального запланированного плана.

Источник: Milkova, S. (2012). Strategies for effective lesson planning. Center for Research on learning and Teaching, 1(1), 1-29.

Таким образом, учителям необходимо использовать инновационные стратегии и подходы к преподаванию, такие как индивидуальный подход к обучению, обучение на основе проектов и другие различные методы, соответствующие учебным задачам и целям. Более того, учитывая важность обратной связи, учителям необходимо не только давать конструктивную обратную связь, но и получать ее от учеников.

Заключение

Для достижения эффективных результатов обучения, учителям необходимо использовать свои дополнительные навыки, чтобы предоставить ученикам более богатый опыт обучения. Учителя должны составить правильные цели обучения, которые помогут ученикам расширить их знания и навыки по предмету. Следовательно, правильно составленные цели урока будут способствовать изучению нового материала обучающимися, развивая их стратегии обучения и учебные навыки.

Также, учителям рекомендуется проводить саморефлексию для анализа того, что на уроке сработало эффективно и почему, а также о том, чтобы они могли бы сделать по-другому. Как результат такой

саморефлексии, у учителей будет возможность выявить успешную или менее успешную организацию учебного времени и мероприятий, что также облегчит их адаптацию к непредвиденным обстоятельствам в классе. Кроме этого, для того чтобы понять и увидеть результаты своего планирования, учителя могут воспользоваться такими ресурсами, как отзывы учеников, наблюдение со стороны коллег, просмотр видеозаписи своего преподавания и консультации с более опытными учителями.

Список использованных источников

1. **Iqbal, M. H., Siddiqie, S. A., & Mazid, M. A.** (2021). Rethinking theories of lesson plan for effective teaching and learning. *Social Sciences & Humanities Open, 4(1)*, 100172.
2. **Chickering, A. W., & Ehrmann, S. C.** (1996). Implementing the seven principles: Technology as lever. *AAHE Bulletin, 49*, 3-6.
3. **Smith, J. K.** (1977). Teacher planning for instruction (Report No. 12). St. Ann, MO: Central Midwestern Regional Educational Lab.
4. **Straessle, J. M. W.** (2014). *Teachers' perspectives of effective lesson planning: A comparative analysis*. The College of William and Mary.
5. **Jensen, L.** (2001). Planning lessons. In M. Murcia (Ed.), *Teaching English as a second or foreign*

- language (pp. 403 - 413). Heinle & Heinle Publishers.
6. **Ashcraft, N.** (2014). *Lesson planning*. TESOL International Association.
 7. **Reed, M., & Michaud, C.** (2010). *Goal-driven lesson planning for teaching English to speakers of other languages*. University of Michigan Press ELT.
 8. **Butt, G.** (2008). *Lesson planning 3rd edition*. Bloomsbury Publishing.
 9. **Евсюкова, Т. А., & Чукреева, Е. Л.** (2018). Планирование эффективного урока в рамках обновления среднего образования в РК. *Приоритеты Педагогики и Современного Образования: сборник*, 46.
 10. **Sarah, G.** (2022). Lesson Preparation and Planning, retrieved from www.researchgate.net/publication.
 11. **Tyler, R. W.** (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. Chicago: University of Chicago Press.
 12. **Borko, H., & Niles, J. A.** (1987). Descriptions of teacher planning: Ideas for teachers and researchers. *Educators' handbook: A research perspective*, 167-187. Boston: McGraw Hill.
 13. **Taylor, C. P.** (1970). The Expectations of Pygmalion's Creators. *Educational Leadership*, 28(2), 161-164.
 14. **Yinger, R. J.** (1980). A study of teacher planning. *The Elementary School Journal*, 80(3), 107-127.
 15. **Jones, K. A., Vermette, P. J., & Jones, J. L.** (2009). An integration of "backwards planning" unit design with the "two-step" lesson planning framework. *Education*, 130(2), 357-360
 16. **McTighe, J., & Wiggins, G.** (1998). *Understanding by design* (Alexandria, VA, Association for Supervision and Curriculum Development).
 17. **Chizhik, E. W., & Chizhik, A. W.** (2018). Using activity theory to examine how teachers' lesson plans meet students' learning needs. *The Teacher Educator*, 53(1), 67-85.
 18. **MacDonald, J. B.** (1965). Myths about instruction. *Educational Leadership*, 22(8), 609-617.
 19. **MacDonald J. B., Wolfson B. J., and Zaret E.** (1973) *Preschooling Society: A Conceptual Model*. Washington, D.C.: Association for Supervision and Curriculum Development.
 20. **Eisner, E. W.** (1967). Educational objectives: Help or hindrance? *School Review*, 75, 250- 266.
 21. **Ornstein, A. C. & Lasley, T. J.** (2004). *Strategies for Effective Teaching (3rd ed.)*.
 22. **Jones, K., Jones, J., & Vermette, P.** (2011). Six common lesson planning pitfalls—Recommendations for novice educators. *Education*, 131(4), 845-864.
 23. **Richards, J. C., & Lockhart, C.** (1994). *Reflective teaching in second language classrooms*. Cambridge University Press.
 24. **Freeman, D.** (1996). Redefining the relationship between research and what teachers know. In K. M. Bailey & D. Nunan (Eds.), *Voices from the language classroom: Qualitative research in second language classrooms* (pp. 88-115). New York: Cambridge University Press
 25. **Cullen, J. B., Long, M. C., & Reback, R.** (2013). Jockeying for position: Strategic high school choice under Texas' top ten percent plan. *Journal of Public Economics*, 97, 32-48.
 26. **Alanazi, M. H.** (2019). A study of the pre-service trainee teachers' problems in designing lesson plans. *Arab World English Journal (AWEJ)*, 10(1), 166-182. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol10no1.15>
 27. **Gülten, A. Z.** (2013). Am I planning well? Teacher trainees' voices on lesson planning. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 1409-1413.
 28. **Lestari, I. W., & Siwi, N. U.** (2022, December). Exploring Pre-service EFL Teachers' Experiences in Lesson Planning. In *International Conference on Sustainable Innovation on Humanities, Education, and Social Sciences (ICOSI-HESS 2022)* (pp. 202-213). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-2-494069-65-7_19
 29. **Milkova, S.** (2012). Strategies for effective lesson planning. *Center for Research on Learning and Teaching*, 1(1), 1-29.

Сабақты тиімді жоспарлау сапалы білім берудің негізі ретінде: теориялық негіздер мен ұсыныстар

А. А. Арыстанбек*, С. Ж. Жагпарова

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Астана қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Сабақты жоспарлау оқу процесінің күрделі және ажырамас бөлігі болып табылады. Алдыңғы жоспарлау және сабаққа дайындық саласындағы көпте-

ген зерттеу жұмыстарында сабақтың сапасы мен оқыту тиімділігінің арасындағы байланыстың маңыздылығын зерттеушілер кеңінен мойындаған болатын. Сол себепті мұғалімдердің жоспарлау дағдыларын дамыту – оқу нәтижелерін жақсартудың негізгі факторы болып табылады. Осыған байланысты бұл мақала – халықаралық әдебиеттер мен эмпирикалық зерттеулерге шолу түріндегі сабақты тиімді жоспарлау мен дайындаудың негізгі теориялық негіздеріне кіріспе болып табылады. Сонымен қатар, бұл мақалада сабақ жоспарын құрудың әртүрлі тәжірибелік стратегиялары қарастырылып, соның негізінде тиімді оқыту мен тәрбие үдерісін құру бойынша ұсыныстар беріледі. Сондай - ақ, бұл жұмыста сабақты жоспарлаудың негізгі тәсілдері мен түрлері туралы да ақпарат берілген. Бұл ақпарат қазіргі және болашақ мұғалімдерге сабақтың кезеңдерін ұйымдастырудың әртүрлі формаларымен танысуға және сол арқылы оқыту туралы түсініктерін тереңірек деңгейде қалыптастыруға көмектеседі.

 Тірек сөздер: сабақты жоспарлау, сабақ кезеңдері, жоспарлаудың тәсілдері мен түрлері, жоспарлау стратегиялары, оқу және оқыту.

Effective lesson planning as the basis of quality education: theoretical foundations and recommendations

A. A. Arystanbek *, S. Zh. Zhagparova

National Academy of Education named after Y. Altynsarin
Astana, Republic of Kazakhstan

 Abstract. Lesson planning is a complex and integral part of the teaching process. The importance of the relationship between the quality of the lesson and the effective teaching process has been widely recognized by researchers in many previous scientific papers in the field of lesson planning and preparation. Therefore, the development of planning skills among teachers is a key factor for improving the effectiveness of teaching process. In this regard, this article is an introduction to the main theoretical foundations of effective planning and preparation of lessons in the form of a review of international literature and empirical research. This article also discusses various practical strategies based on the theoretical and empirical findings of previous research and proposes recommendations for creating an effective and successful educational process. In addition, this article provides information about approaches and types of lesson planning that will help current and future teachers to familiarize themselves with the various forms of organization of the lesson stages, thereby developing an understanding of teaching at a deeper level.

 Key words: lesson planning, lesson stages, approaches and types of lesson planning, lesson planning strategies, learning and teaching.

Материал поступил в редакцию 22.05.2023

Физика пәнінің практикалық (зертханалық) сабақтарында 5 E оқыту моделін қолдану жолдары

П. У. Баймишова

Әлихан Бөкейхан атындағы BINOM SCHOOL
мектеп-лицейі, Л. Гумилев атындағы ЕҰУ
Қазақстан, Астана қ.

Аңдатпа. Физиканы оқытудағы практикалық (зертханалық) жұмыстың мақсаты – оқушыларға бақылау және зерттеу дағдылары мен әдістерін үйрету, проблемаларды шешу дағдылары мен физика пәніне қызығушылығын дамыту болып табылады. Практикалық (зертханалық) жұмысты оқушыларға жасату барысында мұғалімдер дәстүрлі оқыту әдістерінен ауысып, оқушыларды ақпаратты өз бетінше іздеуге, зерттеуге бағыттайды. Осыған сүйене отырып, зерттеудің мақсаты физика пәнінің практикалық сабақтарында 5E оқыту моделіне сәйкес әзірленген материалдардың оқушылардың меңгеруіне әсерін зерттеу болып табылады.

Тірек сөздер: 5 E оқыту моделі, физикалық білім беру, зертханалық сабақ.

Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:

Баймишова, П. У. Физика пәнінің практикалық (зертханалық) сабақтарында 5 E оқыту моделін қолдану жолдары [Мәтін] // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – №2 (105). – Б. 72-81.

Кіріспе

Қазіргі білім берудегі оқытудың ең тиімді модельдерінің бірі – бұл конструктивизм. Конструктивистік тәсіл адамдар өз білімдерін басқалардан тікелей алудың орнына өздері құруы керек деп болжайды. Білім саласына конструктивистік көзқарастың әсері өте маңызды. Атап айтар болсам, осы теорияны жаратылыстану біліміне енгізу мақсатында әзірлеген 5E оқыту моделі. 5E оқыту моделі бес кезеңнен тұрады: қатысу, зерттеу, түсіндіру, дамыту және бағалау. 5E оқыту моделі конструктивистік тәсілдің талаптарын толықтай қамтамасыз етеді: оқушыларға тұжырымдамаларды зерттеуге, осы ұғымдарды түсіндіруге және оларға осы жаңа тұжырымдамаларды қолдануға мүмкіндік береді. 5E оқу моделі оқушы-

ларға жаңа ұғымдарды үйренуге немесе белгілі тұжырымдаманы егжей-тегжейлі түсінуге көмектеседі. Оқушылар жаңа ұғымдарды үйрену кезінде бұрынғы білімдерін қолдануы керек. Бұл зерттеуде 5E оқыту моделіне сәйкес физикалық практикалық сабақтарды қалай құру керек екендігі көрсетіледі.

Оқушылардың оқу нәтижелеріне тиімді әсер ету үшін мұндай зерттеулерге негізделген оқу стратегияларын дәйекті түрде жиі қолданған жөн.

Материалдар мен әдістер

Физиканы оқытудың негізгі принциптерінің бірі оқушыларға ғылыми принциптерді түсінуге және ғылыми ойлау дағдыларын дамытуға көмектесу болып

табылады. Сондықтан осы іргелі принципке қол жеткізудің кез-келген қолайлы құралын физика мұғалімі дұрыс таңдауы керек. Физика пәнін оқуда оқушыларға оқу нәтижелерін барынша арттыруға көмектесудің бір жолы-тиімті оқыту стратегияларын пайдалану, яғни оқушылардың оқу қажеттіліктерін және ұмтылыстарын қанағаттандыратындай және оқудың максималды нәтижелеріне қол жеткізуге көмектесетіндей оқыту стратегиясын таңдауы керек. Демек, физика мұғалімдері өз сабақтары үшін стратегияларды таңдағанда, олар әдетте оқушыларының не, қалай, қайда және қашан оқығысы келетініне назар аударуы тиіс [1].

Мұғалімдердің мақсаты оқушыларды оқуға ынталандыру және оқушыларды дағдыларды мақсатты дамытуға бағыттау үшін қажетті, сәйкес және пайдалы оқыту стратегиясын таңдау болып табылады. Практикалық сабақтарды дәстүрлі түрде өткенде оқушылардың бойында ХХІ ғасырдың қажетті дағдылары дамиды деп күту қате, өйткені дәстүрлі сабақ жағдай-

ында жасалған сабақтар оқушыларға сыни тұрғыдан ойлауға, басқа оқушылармен ынтымақтастыққа немесе проблемаларды шешуге, жаңа ақпаратты сыныптан тыс тәжірибемен байланыстыруға мүмкіндік бермейді. Сонымен қатар, оқушылар жаңа ақпаратты алдыңғы идеялармен салыстыра отырып, оқыту мен білімді игеру процесіне белсенді қатысуы керек. Оларды мұғалім жаңа идеялар жасай алатындай етіп бағыттауы керек. Оқушылардың сыни ойлауын қамтитын, ынталандыратын және дамытатын осындай оқыту стратегияларының бірі – 5Е оқыту моделі, ол қатысуды, зерттеуді, түсіндіруді, дамытуды және бағалауды қамтитын бес кезеңнен тұратын зерттеулерге негізделген оқу циклдарын қарастырады. Физика мұғалімдерінің 5Е оқу моделін оқытуға енгізуі оқушыларға мағыналы оқу тәжірибесі арқылы жаңа мазмұнды зерттеуге қатысуға, зерттеу арқылы білімдерін қалыптастыруға қосымша мүмкіндіктер береді және дискуссия, талқылау және түсініктеме арқылы жоғары деңгейлі ойлауды дамытады [2].

1-кесте – 5Е моделін оқытудың кезеңдері

Кезеңдер	Мұғалімнің іс-әрекеті	Оқушының іс-әрекеті	Оқу нәтижелері
Engagement / қатысу	Жаңа әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, оқушыларға кіріс ұғымдарымен байланыс орнатуға көмектеседі.	Оқушылар жаңа ақпаратпен танысуға қызығушылық танытып, сұрақтар қояды, ойларын білдіреді, бақылауларымен бөліседі.	Оқушылардың алдын ала білімдерін анықтау. Жаңа тұжырымдаманы оқытуды бастамас бұрын оқушылардың ықтимал қате түсініктерін анықтау. Сабаққа белсенді қатысуға ынталандыру.
Exploratory / зерттеу	Оқушыларға қажетті құралдарды, зерттеулер үшін ережелер мен нұсқаулық береді, зерттеулерді дамытуға көмектеседі.	Болжамдар мен гипотезаларды тексереді, деректерді бақылау, сипаттау және жазу арқылы зерттеу жүргізеді. Деректерді, идеяларды және қорытындыларды басқа оқушылармен салыстырады.	Оқушының зерттеу дағдылары, тұжырымдамалық түсінігі, идеяларды байланыстыру, экстраполяциялау қабілеті дамиды. Оқушылардың ғылыми идеяларды зерттеуге негізделген оқыту нәтижелері беки түседі.

Кезеңдер	Мұғалімнің іс-әрекеті	Оқушының іс-әрекеті	Оқу нәтижелері
Explanation / түсіндіру	Сыныпта талқылауды бастайды. Ғылыми ойдың мағынасын беру үшін ашық, оқушыны ойландыратын сұрақтар қояды.	Ғылыми тұжырымдамаларды жеткізу үшін белгілерді, ережелерді, бақылауларды, жалпылауды және заңдарды қолданады, басқа оқушылардың түсініктемелерін мұқият және сыни түрде тыңдайды және сұрақтар қояды немесе пайдалы ақпарат қосады. Жаңа жаңалықты басқа оқушыларға хабарлайды /талқылайды.	Оқушылардың қарым қатынас, ғылыми пайымдаудың логикасы мен дәйектілігін, ғылыми ойлау дағдыларын дамыту
Elaboration / дамыту	Оқушыларды алдыңғы білімді жаңа ғылыми ұғымдармен байланыстыру үшін ғылыми терминдерді қолдануға ынталандырады, нәтижелерге, деректерге немесе дәлелдерге сүйене отырып қорытынды жасауға көмектеседі.	Алынған нәтижелерді, анықтамаларды және жаңа дағдыларды ұқсас ғылыми тұжырымдамаларға қолданады. Жаңа және алдыңғы білім арасында тұжырымдамалық байланыс орнатады, басқа оқушылардың түсіндірмелерін дәлелді ғылыми фактілер мен принциптерді қолдана отырып сынға алады.	Жаңа ғылыми тұжырымдамаларды құру, жүйелеу және өңдеу мүмкіндігі. Ғылыми ұғымдарды кеңірек түсіну. Ғылыми тұжырымдамаларды жалпылау қабілеті. Күрделі ғылыми мазмұнды өңдеу.
Evaluation / бағалау	Оқушылардың сабақты түсінгенін тексеру үшін бағалау құралдарын пайдаланады.	Ғылыми фактілер мен принциптерді қолдана отырып, сұрақтарға жауап береді. Рефлексияға белсенді қатысады.	Оқушы алған жаңа ғылыми білімді / тұжырымдамалық ойлауды анықтау. Оқудағы олқылықтарды анықтау [3].

Эксперименттік сыныпта практикалық немесе зертханалық сабақты өткізуге дайындық ретінде эксперименттік топта қолданылатын, 5E оқыту моделінің кезеңдерін қамтитын экспериментке арналған нұсқаулық парақтарды әзірлеу маңызды болып табылады.

5E оқыту моделінде зертханалық сабақты қалай өткізуге болатынын 9-сыныптағы № 3 зертханалық жұмыс «Математикалық маятниктің көмегімен еркін түсу үдеуін анықтау» (оқу мақсаты: 9.2.5.8 – математикалық маятник периодының формуласынан еркін түсу үдеуін анықтау; 9.2.5.9

– период квадратының маятник ұзындығына тәуелділік графигін тұрғызу және талдау) тақырыбы арқылы ұсынамыз. Ескерту: зертханалық жұмысты жүргізуге 2 сағат уақыт бөлген жөн.

Оқушылардың практикалық (зертханалық) сабаққа қызығушылығын тудыру үшін сабақ басында қызықты кіріспе жасау керек немесе қызықты әңгіме (тарихы қызықты болса сол эксперименттің тарихын), болмаса оларға эксперимент туралы ойлануға және осы тақырып бойынша білімдерін ұсынуға мүмкіндік беру үшін қызықты сұрақтар қою керек.

Бұл іс-шаралардың мақсаты оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы мен ынтасын арттыру болып табылады.

Мысалы: егер сарай қақпасын күзететін сарбаз үнемі алға-артқа жүрсе, бұл қарапайым гармоникалық қозғалыс па? Маятник сағаты теңіз деңгейінен таудың басына ауысқанда уақытты жоғалтады ма немесе ұтады ма? Қарапайым маятниктің ұзындығын секундомермен анықтауға бола ма? Қалай?

Кейбір эксперименттік тапсырмаларға тақырып бойынша қызықты суреттер қолдануға, қызықты ұқсастықтар келтіруге, проблема немесе күнделікті өмірден бақылау ұсынуға болады. Оқушыларға идеяларды бір-бірімен талқылауға рұқсат етілді және олардан тиісті идеяларды ұсынуды және мәселені шешу үшін эксперименттер жүргізу сұралады.

Ойланыңыз: қарапайым маятник жасауды сұраса, экспериментті қалай жоспарлар едіңіз?

Зерттеуге кіріспе кезеңінде оқушылардың назарын сабаққа аударғаннан кейін олардан эксперименттегі тәуелді, тәуелсіз және бақылау айнымалыларын анықтау сұралды. Олар осы айнымалыларды анықтаған кезде экспериментке әсер етуі мүмкін барлық факторларды ұсынады. Бұл кезең-оқушылардың белсенділігінің максималды деңгейін қамтитын кезең. Зерттеу кезеңі 5 бөлімге бөлінеді. Бұл бөлімдер келесідей: В-зерттеу

уақыты сіз жасаған эксперимент үшін тізбекті орындаңыз. 1. Зерттеу айнымалыларын анықтаңыз. 2. Өз гипотезаңызды жасаңыз. 3. Экспериментке қажетті құралдарды орнатыңыз. 4. Болжам жасаңыз. 5. Деректерді (мәліметтерді) жазыңыз.

Айнымалыларды орнатыңыз: жалпы экспериментке әсер ететін көптеген айнымалылар бар. Егер біз байқаған нәтиженің нақты себебін тапқымыз келсе немесе өзгерістің нәтижесіне қызығушылық танытсақ, қарастырылып отырған айнымалыдан басқа айнымалыларды анықтап, оларды басқаруымыз керек [4]. Ғылыми зерттеуде айнымалылардың үш түрі бар. Тәуелсіз (өзгертілетін) айнымалы-бұл эксперимент барысында зерттеушілер әдейі өзгерткен фактор немесе шарт. Тәуелді айнымалы-бұл «нәтиже» түрі және дәл осы жағдайды зерттеуші түсіндіруі керек. Тәуелді айнымалыны зерттеушілер таңдайды және осы айнымалы туралы жиналған ақпарат мәселені шешуге көмектеседі. Зерттеу барысында тұрақты болып қалған айнымалылар бақылау айнымалылары деп аталады. Экспериментте бірнеше бақылау айнымалылары болуы мүмкін. Мақсатқа жету үшін бір айнымалыны әдейі өзгерту керек, ал қалған барлық айнымалыларды бақылауда ұстау керек. Егер бірнеше айнымалылар бір уақытта өзгерсе, эксперимент нәтижелерін сенімді түрде түсіндіру мүмкін емес. Оқушылар анықталған айнымалыларға сәйкес кейінірек тексерілетін гипотеза ұсыныстарын жазады.

2-кесте – Айнымалыларды орнатыңыз

Бұл экспериментте қандай айнымалыларды қолдануға болады?	
Тәуелсіз айнаамалылар	
Тәуелді айнаамалылар	
Бақыланатын айнаамалылар	

Өз гипотезаңызды жасаңыз: гипотезалар-бұл эксперимент нәтижесінде алынған ақпаратқа негізделген, бірақ

формальды және бақыланатын болып көрінетін негізделген бағалау. Бұл гипотеза міндетті түрде дұрыс болуы міндет-

ті емес. Гипотеза жасалғаннан кейін оны тексеру керек. Бұл эксперимент жүргізу арқылы мүмкін болады. Осы екі айныма-

лының арасындағы байланысты анықтау үшін олардың екеуінен басқа барлық айнымалылар бақылауда болуы керек [5].

3-кесте – Өз гипотезаңызды жасаңыз

Осы эксперимент барысында қандай гипотезалар жасауға болады?	
1-гипотеза	
2-гипотеза	
3-гипотеза	

Экспериментке құрал-жабдықтарды орнатыңыз: эксперименттің осы кезеңінде жасалған гипотеза оның дұрыс немесе дұрыс еместігін анықтау үшін қажетті құралдар мен құрылғыларды қолдана отырып дайындалған эксперимент қондырғысындағы айнымалыларды өзгерту арқылы тексеріледі. Бұл кезеңде оқушыларға эксперименттерді өз бетінше жүргізуге және эксперименттік материалдармен және құралдармен тікелей байланыста болуға рұқсат етіледі. Осылайша, олар тақырып туралы білімдерімен жұмыс істейді. Осы кезде оқушыларға қажетті құралдар мен құрылғыларды қолдана отырып дайындалған эксперименттік қондырғының ішіндегі айнымалыларды өзгерту арқылы оның дұрыс немесе дұрыс еместігін білу үшін гипотезасын тексеру ұсынылады.

Бұл кезеңді нұсқаулықта мынандай мәтінде көрсетуге болады: Металл штанганы, штативті, байланыстырушы бөлікті, ілгегі бар кішкене шарды, жеңіл салмақты жіпті, бұрыш өлшегішті, есептегішті және секундомерді пайдаланып экспериментке құралдарды орнатуды өзіңіз дайындаңыз. Мұны топтағы достарыңызбен талқылаңыз.

Болжам жасау: болжау-бұл бізде бар деректерді немесе бұрынғы тәжірибемізді пайдалана отырып, оқиғаның нәтижелерін болжау. Олар дұрыс та, бұрыс та

болуы мүмкін; оқиға күтілетін немесе күтпеген жолмен аяқталуы мүмкін, дегенмен болжау оқушыларда дамытылуы керек дағды [6, 7]. Оқушылардан өздері дайындаған эксперименттерге қатысты болжамдар жасауды сұру керек, осылайша олар болжамдары дұрыс па, жоқ па, соны анықтай алады.

Бұл кезеңді нұсқаулықта мынандай мәтінде көрсетуге болады: эксперимент кезінде жасаған бақылауларыңыз негізінде қандай болжамдар жасай аласыз?

Деректерді жазу: оқушыларға эксперименттер арқылы алынған деректерді жазу және зерттеу деректерін жазу кезеңінде осы деректерді пайдаланып кестелер жасау ұсынылады. Эксперимент барысында сандық және сапалық деректер алынады. Бұл деректерді графика, суреттер және мәтіндік файлдар сияқты көптеген форматтарда жазуға болады. Бұл деректерді жазу оқушыларға келесі қадамда графиктерді салуға көмектеседі. Егер деректер кестеге дұрыс көшірілсе, талдаудың бір бөлігі оңайырақ болады. Егер деректер жақсы түсіндірілсе, жақсы және дәйекті нәтиже алу оңай болады.

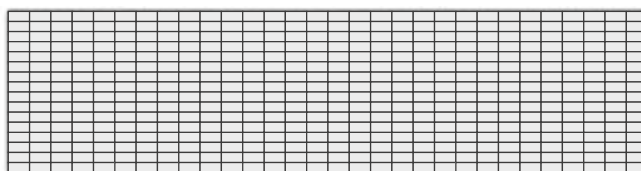
Бұл кезеңді нұсқаулықта мынандай мәтінде көрсетуге болады: Алынған деректерді төмендегі кестеге жазыңыз.

4-кесте – Өлшеу кестесі

Эксперимент туралы есептердің түсіндірме кезеңі. Түсіндірме кезеңінде жасалған өтінімдер екі бөлімге бөлінді. Бұл бөлімдер келесідей: график құру: бұл кезеңде оқушылар өздерінің эксперименттерінен алынған мәліметтерге сәйкес графиктер салады. Олар өздерінің кестелері туралы ақпаратты достарымен бөліседі. Осылайша, оқушылар өздерінің бақылауларымен, жобаларымен және эксперименттерінің нәтижелерімен достарымен

бөлісуге және талқылауға шақырылатын ортада танысады. Сонымен қатар, әр топтың астында оқушыларға графикке қатысты өз пікірлері мен ойларын жазуға мүмкіндік беретін біраз орын болуы керек.

Бұл кезеңді нұсқаулықта мынандай мәтінде көрсетуге болады: Алынған деректерді пайдаланып сәйкес графикті немесе графикалық кескіндерді салыңыз.

Графикке түсіндірме жазыңыз.

Қорытынды: қорытынды-жүргізілген эксперименттер нәтижесінде алынған мәліметтерге негізделген пайымдау, деректерді жинау кезінде қолданылатын ойлау процесі. Бұл процесс жүйелі және мұқият жүзеге асырылған кезде, кейбір тұжырымдар ақпараттың бірнеше фрагменттері немесе логикалық қорытындылары бар бақылаулар негізінде жасала-

ды. Қорытынды жасау кезінде жиналған дәлелдемелерді пайдалану маңызды. Оқушылардан эксперимент пен сызылған графиктерді қолдана отырып, өз болжамдарын жазу сұралады.

Бұл кезеңді нұсқаулықта мынандай мәтінде көрсетуге болады:

5-кесте – Өз қорытындыңызды жазыңыз.

Сіз жасаған эксперимент пен графиктер негізінде қандай қорытынды жасауға болады? болады?	
1-қорытынды	
2-қорытынды	
3-қорытынды	

Дамыту кезеңі: Осы кезеңде оқушылардан экспериментке қатысты күнделік-

ті өмірінен мысалдар келтіру сұралады. Олар осы эксперименттерден алынған

жаңа идеялар мен жаңа мүмкіндіктерді достарымен бөлісіп, алдағы кезеңдерде (өз өмірлерінде) қолдану мүмкіндіктерін талқылайды. Ақпарат алмасу кезеңі маңызды қадам болып табылады, өйткені бұл оқу процесіне басқа оқушылар кіреді, олар осы уақытқа дейін үйренген ақпарат пен тұжырымдамалардың дәлдігін қайта қарастырады және сол ұғымдар мен ақпаратты басқа салалардағы ұғымдар мен ақпаратпен байланыстырады.

Бұл кезеңді нұсқаулықта мынандай мәтінде көрсетуге болады: Топ мүшелерімен талқылағаннан кейін күнделікті өмірде

көретін басқа қолданбалар туралы не ойлайтыныңызды жазыңыз.

Бағалау кезеңі: Бағалау кезеңінде оқушылар алынған ақпаратты бағалау арқылы қорытынды жасайды. Бағалау кезеңінде оқушылар зерттеу барысында білген ақпарат пен тұжырымдамалар аясында қойылған сұрақтарға жауап табуға тырысады. Әр экспериментте шамамен 3-4 сұрақ қойылды және олар сабақ алды ма, жоқ па, соны анықтау үшін бағаланды. Бұл тұжырымдамалық сұрақтар физика оқулықтарынан алынды.

Бұл кезеңді нұсқаулықта мынандай мәтінде көрсетуге болады:

Осы эксперимент барысында алынған ақпарат пен мәліметтерге негізделген келесі сұрақтарға жауап беріңіз

1-сұрақ: Тарзан ағашқа ілініп, жүзім бұтасында екіншісіне секірді. Жүзім бұтағы қай уақытта сынып кетуі мүмкін?

2-сұрақ: Сіз жүргізген эксперимент негізінде маятникке қатысты формулалар туралы не айта аласыз?

3-сұрақ: келесі сөздердің дұрыстығы туралы не ойлайсыз?

Егер олар дұрыс болмаса, себептерін көрсетіңіз.

- а) Период (T) тербеліс нүктесіндегі ауырлық күшінің (g) квадрат түбіріне кері пропорционал.
- б) Период (T) маятник ұзындығының квадрат түбіріне пропорционал (l).
- в) Период зат пен заттың массасына байланысты емес.
- д) Период $\alpha < 10$ кіші бұрыштарындағы тербеліс амплитудасына тәуелді емес.

Дайындалған нұсқаулықтың соңғы бөлігінде оқушылар эксперименттер кезінде жіберген қателіктері және осы қателіктердің себептерін көрсетіп жазады.

Бұл кезеңді нұсқаулықта мынандай мәтінде көрсетуге болады: Эксперимент кезінде қандай қателіктер жібердік және рұқсат етілген қатені арттыратын факторлар қандай?

Нәтижелер мен талқылау

5E оқу моделінің тиімділігін тексеру Әлихан Бөкейхан атындағы BINOM SCHOOL мектеп-лицейінде 9 сыныпта жүргізілді. Бұл зерттеуге 9 сыныптың екі сыныбы (5E оқу тобы және дәстүрлі сыныпта

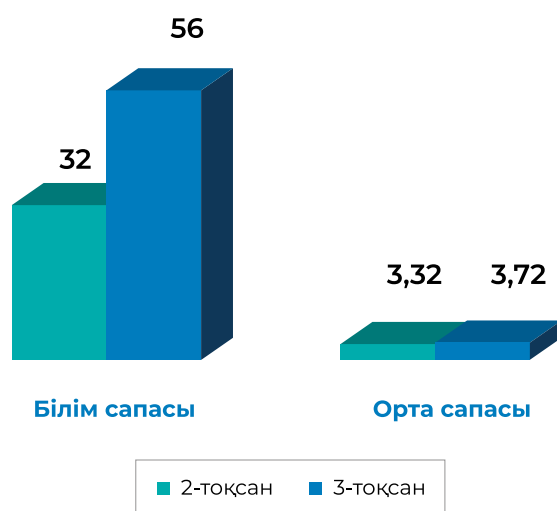
оқыту тобы), жынысы (еркек пен әйел), қабілеттері (физика пәні бойынша орташа және ортадан төмен) және тоқсандық бағалары (зерттеуге дейін және кейін) кірді. Зерттеудің негізгі тәуелсіз айнымалылары 5E оқыту моделі, жынысы және қабілеттері болды, ал тәуелді айнымалылар физика пәні бойынша оқушылардың академиялық жетістіктері болды. Зерттеу барысында субъектілер ретінде эксперименттік және бақылау сыныптары таңдап алынды. Атап айтқанда, зерттеуге дейінгі және кейінгі бақылау топтарының факторлық талдауы қолданылды.

Эксперименттік сыныптың оқушыларына практикалық сабақта 5E оқу моделін қолдана отырып әзірленген материал-

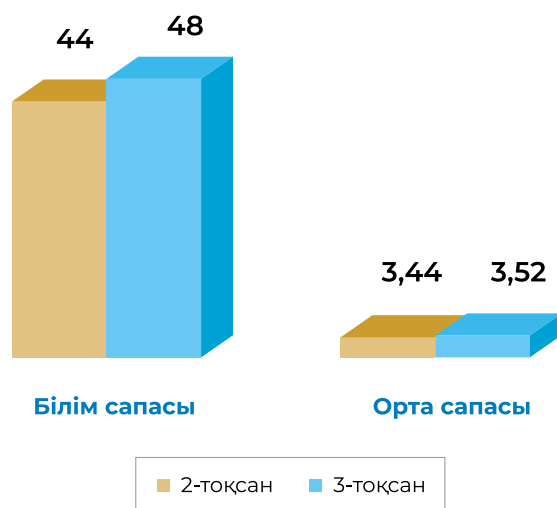
ды қолдану арқылы нұсқау берілді, ал бақылау тобының оқушыларына дәстүрлі тәжірибелер арқылы нұсқау берілді. Зерттеу көрсеткендей, 5E оқу үлгісіне негізделген материалдар бойынша оқытылған оқушылар өздерінің оқу үлгерімін арттырды және олардың физикаға де-

ген көзқарасы дәстүрлі тәсілмен оқыған оқушыларға қарағанда көбірек жақсарды.

<https://kundelik.kz/> порталына алынған эксперименттік және бақылау сыныптарының тоқсандық қорытындыларының нәтижесі.

1-сурет. Эксперименттік сынып көрсеткіші

2-сурет. Бақылау сыныбы көрсеткіші

Нәтижелерге сүйене отырып, конструктивтік оқыту теориясына негізделген 5E оқу моделін қолдана отырып дайындалған және нұсқау берілген материалдар оқушылардың физика пәніне деген қызығушылығын арттыратыны, ақпаратты тереңірек түсінуге, зерттеушілік және

коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға жақсы көмектесетіні анықталды.

Қорытынды

Бұл зерттеудің мақсаты 5E оқыту моделіне сәйкес физикада практикалық (зерт-

ханалық) пайдалануға арналған материалдарды әзірлеу жолын көрсету болып табылады. Практикалық (зертханалық) сабақтарды 5Е оқыту моделіне сәйкес өткізу, оқушылармен ынтымақтастық орнатуға, олардың зертханалық сабақтарда табысқа жетуіне көмектеседі деп ойлаймыз.

Қолданылған деректер тізімі

1. **Башарұлы, Р., Шүйіншина, Ш., Сейфоллина, К.** Физика: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық / Р. Башарұлы, Ш. Шүйіншина, К. Сейфоллина. – Алматы: Атамұра, 2019. – 272 б.
2. **Hawkins, L., & Williams, L.** (2020). Retrieved from Learn 5E instructional strategies: <https://learn.k20center.ou.edu/professional-learning/14/pdf>.
3. **Bybee, R. W., Taylor, J. A., Gardner, A., Scotter, P. V., Powell, J. C., Westbrook, A., & Landes, N.** (2006). The BSCS 5e Instructional Model: Origins and Effectiveness. A Report Prepared for the Office of Science Education National Institutes of Health. Colorado, Springs: BSCS.
4. **Bagcı Kılıç, G.** (2003). Ucuncu uluslararası matematik ve fen araştırması (TIMSS): Fen Öğretimi, bilimsel araştırma ve bilimin doğası. *İlköğretim Online*, 2(1), 42-51.
5. **Özden Karagöz, Ahmet Zeki Saka.** Development of Teacher Guidance Materials Based On 7E Learning Method In Virtual Laboratory Environment, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Volume 191, 2015, P. 810-827, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.524>.
6. **Boymirov Sh. T., Gayibnazarov R. B., Axmedova M. G., Berdikulova Sh. U., & Saparova G. B.** (2022). Principles of Selection of Materials on the Problem Method of Teaching Physics in Secondary Schools. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 7, 283–288.

7. **Chanthala Ch., Santiboon T., Ponkham K.** Instructional designing the STEM education model for fostering creative thinking abilities in physics laboratory environment classes. *AIP Conference Proceedings* 5 January 2018; 1923 (1): 030010. <https://doi.org/10.1063/1.5019501>

References

1. **Basharuly, R., Shúinshina, Sh., Seifollina, K.** Fızıka: Jalpy bilim беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқылық / R. Basharuly, Sh. Shúinshina, K. Seifollina. – Алматы: Atamura, 2019. – 272 b.
2. **Hawkins, L., & Williams, L.** (2020). Retrieved from Learn 5E instructional strategies: <https://learn.k20center.ou.edu/professional-learning/14/pdf>.
3. **Bybee, R. W., Taylor, J. A., Gardner, A., Scotter, P. V., Powell, J. C., Westbrook, A., & Landes, N.** (2006). The BSCS 5e Instructional Model: Origins and Effectiveness. A Report Prepared for the Office of Science Education National Institutes of Health. Colorado, Springs: BSCS.
4. **Bagcı Kılıç, G.** (2003). Ucuncu uluslararası matematik ve fen araştırması (TIMSS): Fen Öğretimi, bilimsel araştırma ve bilimin doğası. *İlköğretim Online*, 2(1), 42-51.
5. **Özden Karagöz, Ahmet Zeki Saka.** Development of Teacher Guidance Materials Based On 7E Learning Method In Virtual Laboratory Environment, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Volume 191, 2015, P. 810-827, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.524>.
6. **Boymirov Sh. T., Gayibnazarov R. B., Axmedova M. G., Berdikulova Sh. U., & Saparova G. B.** (2022). Principles of Selection of Materials on the Problem Method of Teaching Physics in Secondary Schools. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 7, 283–288.
7. **Chanthala Ch., Santiboon T., Ponkham K.** Instructional designing the STEM education model for fostering creative thinking abilities in physics laboratory environment classes. *AIP Conference Proceedings* 5 January 2018; 1923 (1): 030010. <https://doi.org/10.1063/1.5019501>

Способы применения модели обучения 5 Е на практических (лабораторных) уроках физики

Баймишова П. У.

Школа-лицей VINOM SCHOOL имени Алихана Бокейхана,
ЕНУ имени Л. Гумилева
Казахстан, г. Астана

Аннотация. Целью практической (лабораторной) работы по преподаванию физики является обучение учащихся навыкам и методам наблюдения и исследова-

ния, развитие навыков решения проблем и интереса к физике. При выполнении практической (лабораторной) работы с учащимися учителя переключаются с традиционных методов обучения, ориентируют учащихся на самостоятельный поиск, изучение информации. Исходя из этого, целью исследования является изучение влияния материалов, разработанных в соответствии с моделью обучения 5е на практических занятиях по физике, на усвоение учащимися.

 Ключевые слова: 5 E модель обучения, физическое образование, лабораторное занятие

Ways to apply the 5 E teaching model to practical (laboratory) physics lessons

Baimishova P. U.

BINOM SCHOOL-lyceum named after Alikhan Bokeykhan,
L. N. Gumilyov ENU
Kazakhstan, Astana

 Abstract. The purpose of practical (laboratory) work on teaching physics is to teach students the skills and methods of observation and research, development of problem solving skills and interest in physics. When carrying out practical (laboratory) work with students, teachers switch from traditional methods of teaching, orienting students to independent search, study of information. Based on this, the purpose of the study is to investigate the impact of materials developed in accordance with the 5e model of learning in practical physics classes on students' absorption.

 Key words: 5e teaching model, physics education, laboratory lesson

Материал баспаға 18.05.2023 ж. келіп түсті

Қазақ балалар әңгімелерін жаңа технологиямен оқыту мен талдау жолдары

Г. Кажибоева*¹, Н. Конкаева², А. Ақтанова³

^{1,2}Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті

Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы

³Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

Астана қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Мақалада қазақ балалар әңгімелерінің қазіргі білім беру жүйесінде оқытылуы мен оқытуға берілген ұсыныстар қарастырылған. Прозалық шығармаларды жаңа технологиялардың көмегімен оқыту кезіндегі қиындықтар мен оны жеңілдетудің тәсілдері көрсетілген. Балалардың өмірі мен мінез-құлықтарына және олардың қоршаған әлемді тануына, рухани білім алып, жетілуіне ықпал ететін шығармалар да талданып берілді. Мақаланың ерекшелігі мектеп бағдарламасында қарастырылған балаларға арналған шығармалармен қатар, қосымша оқытуға ұсынылатын шығармаларды талдап беруінде. Мақаланың басты мақсаты да балаларға арналған әңгімелердің мектеп бағдарламасы бойынша алынғандарының оқытылуы және мектеп бағдарламасынан тыс алынғандарының талдау үлгісін көрсетіп, мұғалімге көмек болатын жағын қарастыру. Балаларға арналған әңгімелердің тақырыбы мен идеясы, көркемдігі мен тілдік ерекшеліктері талданып, кейіпкерлер жүйесі сараланып берілді.

Тірек сөздер: әңгіме, оқыту технологиясы, көркемдігіне талдау, әңгіменің тақырыбы, инновациялық технологиялар.

Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:

Кажибоева, Г., Конкаева, Н., Ақтанова, А. Қазақ балалар әңгімелерін жаңа технологиямен оқыту мен талдау жолдары [Мәтін] // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – №2. – Б. 82-90.

Кіріспе

Әдеби шығарма жөнінде сөз қозғағанда, алдымен «шығарма арқауы, айтылатын жай-жағдайлардың бағыт-бағдары» тақырып сөз болары анық. Жазушының тақырыптық ізденісі – күрделі шығармашылық процесс. Қазіргі кезеңде балалар мен жеткіншектерге, жасөспірімдерге шығарма жазып жүрген жазушылардың шығармашылығында қандай тақырыптық ізденістер бар деген сауал әдебиеттану ғылымында өзектілігін көрсетіп отыр. Қазақ балалар әдебиеті күн санап жаңа тақырыптармен арнасы толығып келеді.

Ал сол шығармаларды оқырманына оқытып, талдатуға жаңа технологияларды қолдану қашан да маңызды. Инновациялық технология оқу мен үйренудің негізін ойлау мен рефлексияға негізделген интербелсенді әдістер құрайды [1].

Материалдар мен әдістер

Мақалада негізгі әдіс ретінде талдау, саралау, жинақтау және жаңа инновациялық технологияларды қолдану әдістері қарастырылды. Мақаланың талдау материалдарына мектеп бағдарламасына кірген және бағдарламадан тыс оқытылуға

ұсынылатын балаларға арналған әңгімелер алынды.

Нәтижелер

Қазақ балалар әңгімелерін жазу барысында жазушылардың шығармашылық процесінде жиі кездесетін және жиі жазылуы тиіс тақырыптардың бірі – балалар өмірі, мінез-құлық тәрбиесі.

Ә. Толымбектің «Жоғалған сөмке», «Еркешора», Д.Досжанның «Арман баланың бастан кешкен қызықты оқиғалары», Б. Сарыбайдың «Рауғаш ерте гүлдейді», «Бейкүнә күнәһарлар», А.Мантайдың «Балалықтың көктемі», М. Бейсенбайқызының «Әкесін іздеген ұл», Айкерім Қиықбайдың «Ағамның ақ ұшағы», «Мейірім», Әдина Жүсіптің «Мен ұры емеспін», Әлібек Файзуллаев «Бауырмалдық», «Жоғалған кәмпит», «Ұрлық», «Жаңа бәтеңке», «Ескі бәтеңке», Серік Үсенұлы «Сәби арманы», «Арман», Лира Қоныс «Тиын» әңгімелері бүгінгі қазақ балалар әдебиетін тақырыптық, жанрлық-көркемдік тұрғыдан байытуға айтарлықтай үлес қосты. Бұл әңгімелердің ерекшеліктері оқиғалығында, сюжет тартымдылығында, танымдық тағылымыдық, тәрбиелік мәліметтерінің молдығында.

Қазақ балалар әдебиетінің көрнекті өкілі, жазушы – Толымбек Әбдірайым бүгінге дейін балалар прозасында өзіндік қолтаңбасын қалыптастырып үлгерген қаламгер. Жазушының осыған дейін көптеген прозалық жинақтары жарық көрген. Атап айтсақ «Еркек шора» әңгіме, ертегілер мен повестер жинағы, «Мақтаншақ сары сағат», «Ине мен жіп», «Жалқаулыққа кім үйір?» ертегілер топтамасы, «Әуелеп ұшқан тырналар», «Аю құлақ», «Меңді қыз» повестер мен әңгімелер жинағы жарық көрген, өзінің жазушылық жолын әбден қалыптастырған, бүгінгі күннің шебер қаламгерлерінің бірі. Жоғарыда аты аталған кітаптарының көбі балалар мен жасөспірім, балаларға арналған. Жазушы әңгімелерінің тілі жеңіл. Балалар тіліне, қызығушылығына лайықтап жазылған. Ең бастысы баланың психологиясын жақсы суреттей алған.

Ә. Толымбектің «Еркешора» әңгімесінің басты кейіпкері – Жанат. Отбасыларында сегіз жан. Атасы, апасы, әкесі, анасы, әпкесі, екі сіңілісі. Үлкендері – Күләш апасының, Жанат – атасының баласы. Күләш шала туғандықтан әлсіздеу, аурушаң болғандықтан, анасының қолқанаты – Жанат. Әңгіме Жанаттың Тошанды ұрып тастауынан өрбиді. Жанат ұлдармен ойнағанды, төбелескенді ұнатады және әпкесімен әрқашан сөзге келіп, ренжісіп қалады. Оған Күләштың үй шаруасына көмектеспеуі, бауырларын қарамауы, қуыршақтарын ғана жақсы көруі, сәл нәрсеге жылап қалуы ұнамайды. Жаңа оқу жылы басталғанда қызық көріп әжесі мен Күләшқа еріп Жанатта мектепке барады. Күләштың сыныбына кіріп, оқушылармен бірге отырады. Әңгіме оқиғасы күнделікті балалар өмірде кездесетін қалыпты оқиғалар, бірақ сол қалыпты оқиғалардан жазушы балалар өміріне сабақ боларлық тағылымды ойды алға шығара білген [2].

Балалар прозасындағы тақырыптардың бірі – қорғансыз жетім бала тағдыры. Бұл тақырып – әлемдік көркем әдебиет тарихындағы мәңгілік тақырып десек, жетім бала өмірі қай әдебиетте, қай дәуірде болсын өзекті тақырыптардың бірі болып қала бермек. Әлемдік әдебиеттегі жазушылардың ізденісіне көз жіберсек, дат жазушысы, ертегіші Ганс Христиан Андерсеннің «Шырпы сатқан қыз» ертегі-әңгімесі, ағылшын жазушысы Чарльз Диккенстің «Оливер Твисттің басынан кешкендері», Марк Твеннің «Том Сойердің басынан кешкендері», Джеймс Гринвудтің «Өгей бала», орыс қаламгерлері А.Чеховтың «Ванька», «Ұйқы келеді», А.М.Горькийдің «Жетімек», А.С.Серафимовичтің «Торғай түн» әңгімелері, хикаяттары болса, қазақ әдебиетінде қорғансыз балалар тағдыры көркем бейнеленген М.Әуезовтің «Қорғансыздың күні», «Жетім», С.Дөнентаевтың «Көркемтай», Қ.Кемеңгерұлының «Жетім қыз», «Момынтай», Б.Соқпақбаевтың «Балалық шаққа саяхат» шығармалары санаға ораналары сөзсіз.

Ал қазіргі кезең балалар әдебиетінде мәңгілік тақырып – жетім бала өмірі қандай деңгейде суреттеліп жүр десек,

жазушылардың ізденісіне көз жеткізуге болады. Қоғамдағы әлеуметтік, отбасылық ауыртпалықтар белең алды. Осыған орай бұл тақырып тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында көптеп көтерілді. Солардың бірқатары – Маркиза Базарбайқызының «Қызыл топлай», «Әке мейірімін аңсау», «Көсеу» әңгімелері [3], Әбдірайым Толымбектің «Тұнжыр» хикаяты [2], А.Елгезектің «Болмаған балалық шақ» хикаяттары [4]. Бұл шығармалар ерекшеліктері не дегенде, жазушылардың жетім бала тағдырының әлеуметтік қоғамдық шындығын психологиялық тұрғыдан шынайы жеткізе білуінде. Әбдірайым Толымбектің «Тұнжыр» хикаятында Рауан есімді он екі жасар баланың кезбелік тағдырға ұшырауы, оған бірден-бір себепкер – ата-аналарының мінез-құлқы, өгей шешенің қатыгездігі суреттелсе, А.Елгезектің «Болмаған балалық шақ» хикаятында автордың өгей әкеден көрген қорлығы бейнеленеді [4].

Жас буынның санасына ұлттық құндылықтарды сіңіру тақырыбының да бүгінгі балалар әдебиетінде өзіндік атқарар көркемдік жүгі, қызметі бар. Ә. Толымбек «Наурыз», «Әже, келдің бе?», Нұрдәулет Ақыш «Нағыз әже қайда?», Әлібек Файзуллаев «Әже өсиеті», Елдос Тоқтарбай «Қара жорға» Есей Жеңісұлы «Талапкердің әкесі», Бақытгүл Бабаш «Кие» әңгімелері ұлттық танымға негізделіп жазылған.

Ә. Толымбек «Наурыз» әңгімесі балдырғандар қабылдауына ықшамдалып жазылған. Әңгіме ерекшелігі: наурыз мезгілінің қазақ ұлты үшін қаншалықты қадірлі екендігін бала санасына жеткізуінде.

Нұрдәулет Ақыштың «Нағыз әже қайда?» әңгімесінің атауының өзі қоғамға немесе сол қоғамда тіршілік кешіп жатқан барша қазақ қауымына қойылған сұрақ іспеттес. Әкенің өз балалары үшін назғыз әжені іздеуі кез келген адамға ой салады. «Бұрынғы әже» мен «қазіргі әже» деген екі түсінік алдымыздан қылаң береді. Қазақ баласы үшін қасиетті ат, қадірлі жан «Әже» неге екі түрлі сипатқа енген деген

сұраққа жауап іздеген қаламгер әңгімедегі кішкентай бала мен үлкен адам образын қатар ала отырып, олардың әжеге деген көзқарасын салыстыра суреттеген. Әңгіме сюжеті басты образдың ішкі жан дүниесінен бастау алады. Алғашында балаларына ертегі айтып беріп, оны әдетке айналдырған басты кейіпкер өзінің туып өскен ортасында айтылған ертегілер арқылы сол сәтке қайта оралған еді [5].

Дәстүрлі тақырыптардың бірі – еңбек. Арасанбай Естенов «Маңдай тер» әңгімесінде кішкентай баланың жеміс ағашын отырғызуы және оның өсуіне балалық таңданысын суреттейді. – Ата, маңдай тер деген не? – Ә-ә, маңдай тер деген бе? Маңдай тер деген – сенің осы жеміс ағашының жайқалып өсуіне төккен терің, сіңірген адал еңбегің. Атамыздан қалған «табан ақы, маңдай тер» деген сөз бар. Міне, ала жаздай осы бау-бағымызды күтіп-баптап, сары күзде жинаған жемісіміз екеуіміздің табан ақы, маңдай теріміз, яғни өзіміздің таза еңбегіміздің төлеуі болып саналады. Демек, өзіміз егіп, өзіміз өсірдік, өзіміз жинадық. Ешкімнен сұрап та, сатып та алған жоқпыз. Рас қой? – Иә! – Ендеше, біліп қой, табан ақы, маңдай термен тауып жеген астан дәмді ештеңе жоқ. Бақыт дегенің де – сол еңбегіңнің жануы, маңдай теріңнің жемісін жеу деген сөз, балам! Атасының салиқалы сөздері көңіліне қанат бітірген кішкентай Олжас қолына шап-шағын күрегін алып, алма ағашының түбін қопсытуға кірісіп кетті. Кішкентай немересінің құлшынысына көңілі сүйсінген атасы да кетпенін иығына асып, саяжайдың екінші жағына аяңдады. «Иә, раббым, кішкентай бағбаныңның талабына өзің медет бере гөр!» [6. 220]. Атасы мен немересінің диалогы арқылы балаларға адал еңбектің қадірін ұғындырады. Әңгімеде «табан ақы, маңдай тер» деген сөз бар. Бұл ұлттық дүниетанымның көрінісі. Біреудің «табан ақы, маңдай терін жеуге болмайды» деген керемет ғибрат халықтық тәрбиенің өзегі. Қаламгер әңгіме сюжетін ұлттық таным негізінде өрбіткен. Ата мен немеренің арасындағы даналыққа толы диалог сюжеттің негізгі идеясын ашады. Адал еңбек ету, еңбек-

тің жемісін көру, еңбекпен тапқан астық қадірі деген адами құндылыққа жетелейтін ойлар арқылы өрбіген сюжет өзінің көркемдік шешімін тапқан. Кішкентай Олжастың еңбек етуге деген құлшынысын ұлтымыздың ұлы дүниетанымымен жеткізген ата ғибраты тұнып тұрған ұлттық тәрбие. Бұдан әңгіменің ұлттық сипаты көрінеді. Жалпы кез келген шығармадағы ата мен әже бейнесі сол туындыға ұлттық сипат беретіні анық.

Поэзияда жиі өрнегін тапқан тақырыптардың бірі – мамандық тақырыбы болса, прозада бұл тақырып сәл бәсеңдеу жазылатындығы байқалады. Нұрлан Құмардың «Дәрігер қыз» әңгімесінде Еркін мен Ерік ерегісіп, Ерік ызаланып қолындағы ойыншық темір қалақпен Еркіннің тізесінен салып қалады, аяғы жараланып қалуы баяндалады. Бұл отбасында күнделікті бала өмірінің боямасыз шындықтың суреттері. Ал сол шындықты жазушы қаншалықты тартымды суреттей алды десек, әңгімеде бала жасына сай қақтығыс бар екендігіне куә боламыз. Әңгімедегі сюжетті өрбіткен, оның тартысына серпін берген де сол шағын оқиға [7].

Талқылау

Бүгінгі балалар әңгімелерінде экология, табиғат тақырыбындағы ізденісті көруге болады. А.Алтайдың «Дегелеңдегі қызыл күн», Р.Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» әңгімелерінде қазақ даласын жайлаған полигон зардабы суреттелсе, А.Алтай «Сарытау серісі», «Аютамыр», «Бөкентұмсық», Жаңабай Кемал «Шөлдеген шағала», Маркиза Базарбайқызы «Су – тазалық», Әбдірайым Толымбек «Қайыңның көз жасы», Әлібек Файзуллаев «Ақ көбелек», «Ақ қар», «Жаратылысты жете білу» әңгімелерінде табиғат қазынасын қадір тұту, табиғат құбылыстарының әдемілігін түйсіну, бағалау, адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас өрнегін тапқан.

А.Алтайдың «Дегелеңдегі қызыл күн», Р.Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне» әңгімелері Семей полигонының адам

өміріне, әсіресе жас буын, ұлтымыздың ұрпағына әкелген трагедиясын шынайы суреттеумен ерекшеленеді.

А.Алтайдың «Дегелеңдегі қызыл күн» әңгімесін талдауға алсақ, әңгіме оқиғасы бір топ баланың Абыралы тауынан арқар көруге барған алаңсыз балалар тіршілігі әсерлі суреттелуімен басталады. Сол бір алаңсыз, әдемі тіршілікті полигондағы сынақ бұзады. Және ол атом бомбасының сынағы кішкентай Қамыжұмақанның мәңгілік суқараңғы болып қалуына әкеледі. Бұл тек қана бір кейіпкердің емес, қазақ даласындағы талай кішкентай Қажымұқандардың трагедиясына айналған еді құрайды [8].

Инновациялық технология оқу мен үйренудің негізін ойлау мен рефлекцияға негізделген интербелсенді әдістер құрайды [1]. «Түймедақ», «Семантикалық карта», «Домино», «Балық қаңқасы», «Венн диаграммасы», «ПОПС формуласы», «Қос жазба күнделігі» т.б. [9].

Білім алушының жеке дамуына бағытталған инновациялық білім беру технологиялары балалардың шығармашылық қабілеттері мен белсенділігін дамытумен байланысты екенін атап өткен жөн. Бұл мәселелерге байланысты «Түркі халықтарының балалар поэзиясын оқытудың инновациялық-технологиялық ерекшеліктері» деген зерттеу мақаласында біршама тиянақты талданған [10].

Балаларға арналған әңгімелерді талдау барысында жоғарыда аталған әдіс-тәсілдерге сүйене отырып, шығарма талдауға ұсынылады.

- Қазақ балалар әңгімелерінің қалыптасуы мен дамуын «Венн диаграммасы» арқылы салыстырыңыздар.
- «ПОПС формуласы» арқылы қазақ балалар әңгімелеріндегі дәстүр мен жаңашылдық туралы пікірлеріңізді білдіріңіздер.

ПОПС формуласы:

Бірінші сөйлем: «Менің ойымша...»

Екінші сөйлем: «Себебі, мен оны былай түсіндіремін...»

Үшінші сөйлем: «Оны мен мына фактілермен, мысалдармен дәлелдей аламын...»

Соңғы сөйлем: «Осыған баланысты мен мынандай қорытындыға келдім...»

- «Толымбек Әбдірайым прозасының құндылығы неде?» деген сұрақ төңірегінде кластер құрыңыздар.
- М.Базарбайқызы әңгімелері бойынша «Блум түймедағы» тәсілі арқылы қарапайым сұрақтар, анықтаушы сұрақтар, тәжірибелік сұрақтар, интерпретациялық сұрақтар, шығармашылық сұрақтар (болжам), бағалаушы сұрақтар (салыстыру) құрастырыңыздар.

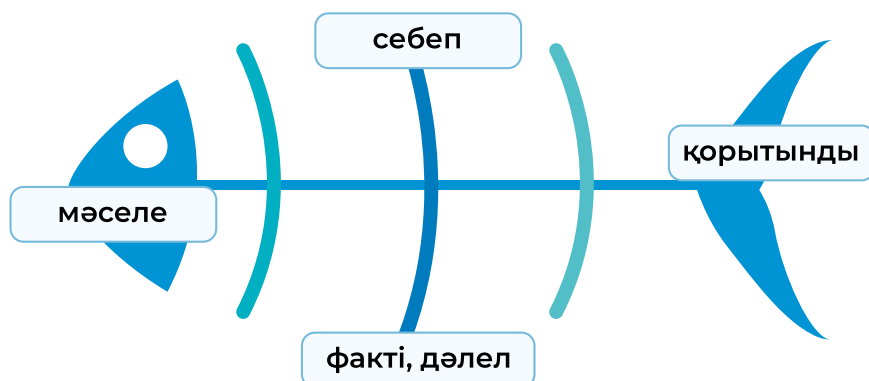

- Бейбіт Сарыбайдың «Рауғаш ерте гүлдейді» әңгімесі жөнінде пікірлеріңізді «Төрт сөйлем» тәсілі арқылы (пікір, дәлел, мысал, қорытынды) білдіріңіздер.

4-тапсырма. «Төрт сөйлем» әдісі

1. ПІКІР
2. ДӘЛЕЛ
3. МЫСАЛ
4. ҚОРЫТЫНДЫ

- Серік Жетпісқалиұлының «Жер иісін сағынған бала», «Су астындағы сұңғыла тайпа» ертегілерін «Балық қаңқасы» тәсілімен (мәселе, себептері, дәлелдер, қорытынды) талдап, қорытынды жасаңыздар.

- А.Алтайдың «Дегелеңдегі қызыл күн», Р.Мұқанованың «Мәңгілік бала бейне», А.Алтай «Сарытау серісі», «Аютамыр», «Бөкентұмсық», Жаңабай Кемал «Шөлдеген шағала», Маркиза Базарбайқызы «Су – тазалық», Әбдірайым Толымбек «Қайыңның көз жасы», Әлібек Файзуллаев «Ақ көбелек», «Ақ қар», «Жаратылысты жете білу» әңгімелері бойынша «Ойлаудың алты қалпағы» тәсілі арқылы алты топқа бөлініп, «ақ қалпақ» (пролемаға қатысты деректерді талассыз келтіру), «сары қалпақ» (кейіпкерлер өмірінің сәтті кезеңдерін айту), «қара қалпақ» (кейіпкерлер өмірінің сәтсіз кезеңдерін айту), «көк қалпақ» (талдау жасау, «не үшін?», «неге», «неге байланысты?» деген сұрақтарға жауап іздеу), «жасыл қалпақ» (тың деректер мен болжамдар айту), «қызыл қалпақ» (сезімдерін тұжырымдау, ой қорытындысын жасау) көзқарастарыңызды білдіріңіздер.

«Алты қалпақ» ойыны

Балалар прозасын зерттеген ғалым Б.Ыбырайым: «Ал, адамның рухани дамуы бала кезден басталатыны белгілі. Жазылмаған ақ қағаздай бала жанына дүние таңбасы түсіп, қоршаған орта, табиғат,

қоғам сыры бала санасында хал-қадырынша бейнеленіп жатады. Егер соның бірі бала санасында ешқандай жүйесіз, бей-берекет түрде бейнелесе, өмірді өзгенің әсерінсіз, дербес ұғынған жас

өскіннің жан-жақты рухани жетілуі -келденуі мүмкін емес. Өзгенің әсері дегеніңіз – түптеп келгенде, ұзақ жылдар бойы, тіпті ғасырлар бойы қалыптасқан қоғамдық-ұлттық таным мен интернационалдық тәжірибенің ықпалы ғой. Егер ертеректегі балаларға осындай ықпал жасайтын негізгі рухани қуат фольклор болса, бүгінде ондай факторлардың түрі соншалықты көбейген. Соның ішінде, балаларға, әсіресе, айрықша әсер ететін балалар прозасының орны өзгеше. Қоғамымыздың жас буынына – келешек атпал азаматтарымызға жасалар қамқорлық қашанда да зор. Соған орай әдебиетке, соның ішінде балалар прозасына қойылар басты талаптар – өмірдің, тарихтың өзекті сырларын, негізгі шындығын таныту, этикалық, эстетикалық тұрғыдан жан-жақты тәрбиелеу қоғамдық мүддеден туындап жатады» [11.136] деп жазғандай, қазіргі кезең балалар әңгімелерінде кейіпкерлер әлемін сомдауда жазушылар бала психологиясына сай келетін оқиғаларды өрбітіп, характерлерді туғызаып, балалардың рухани жетілуіне үлес қосып келеді.

Сонымен бірге білім беру үрдісінде оқытудың жаңа тәсілдеріне, мұғалімдерді оқыту стратегияларына, құралдарға, әдістер мен тәсілдерге байланысты да жаңалықтар қарастырылуы керек. Қазіргі білім беру жүйесін зерттеп отырған ғалымдар мен әдіскерлер заманауи талаптарға сай шетелдік және отандық әдістемені саралап беріп отырғаны да жақсы үрдіс деуге болады [12]. Ойымызды жинақтай келе білім алушылардың жас ерекшеліктері мен көркем туындыны қабылдау психологиясына байланысты шығармаларды саралап және оларды оқыту әдістері үнемі аман талабына сай жаңаланып отыруы керек деп санаймыз.

Қорытынды

Қорыта келе, балалар оқуына ұсынылатын және балаларға арналған шығармаларды мектепте оқытуға байланысты жасалып отырған зерттеулер бүгінгі күні өзінің нәтижелерін бере бастады деуге болады. Жаңартылған білім беру мазмұнына байланысты және онда қарасты-

рылған оқу мақсаттарындағы ғылыми-теориялық ұғымдардың да талданып, саралануы қазіргі оқыту әдістемесінің ең өзекті мәселесі болмақ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. **Пиаже, Ж.** Речь и мышление ребенка [Текст] / Пер. С фр. и англ. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 347 б.
2. **Әдірайым, Т.** Алабұға аулаған күн: Хикаят, әңгімелер, ертегілер, мысалдар [Мәтін]. – Алматы: Балалар әдебиеті, 2012. – 256 б.
3. **Базарбайқызы, М.** Әкесін іздеген ұл: балаларға арналған әңгімелер жинағы [Мәтін]. – Алматы: Орнак, 2015. – 176 б.
4. Алтын қалам [Мәтін]. – Алматы: Өнер, 2010. – Б. 23-82.
5. **Ақыш, Н.** «Нағыз әже қайда?» әңгімесі [Электронды ресурсы] // <https://bilim-all.kz/article/8880-Nagyuz-azhe-qaida> [Қаралған күні: 31.05.2023]
6. **Естенов, А.** «Маңдай тер» әңгімесі [Электронды ресурсы] // <https://bilim-all.kz/article/10815-Mandaiter> [Қаралған күні: 31.05.2023]
7. **Құмар, Н.** «Дәрігер қыз» әңгімесі [Электронды ресурсы] // <https://bilim-all.kz/article/12236-Darigerqyz> [Қаралған күні: 31.05.2023]
8. **Алтай, А.** Дегелеңдегі қызыл күн [Мәтін]. – Алматы: Арда+7, 2017. – 232 б.
9. **Курманова, А. К.** Жаңартылған білім мазмұнына сай студенттердің шығармашылығын дамытуда қолданылатын интербелсенді әдістер // «Қазақ тіл білімінің өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми конференция материалдары [Мәтін]. – Көкшетау, 2017, 2 том. – Б.194
10. **Mukhamedzhanova, A., Sartbayeva, D., Zhapparkulova, A., Meirbekov, A., Moldashova, A.** Innovative-technological features of teaching children's poetry of the Turkic peoples [Características tecnológicas innovadoras de la enseñanza de la poesía infantil de los pueblos Turcos] (2020) Opcion, 36 (91), pp. 551 - 567.
11. **Ыбырайымов, Б.** Қазіргі қазақ балалар повестерінің көркемдік ерекшеліктері [Мәтін]. Ф.ғ.к. дисс. – Алматы, 1990. – 163 б.
12. **Naimanbaev, A., Satemirova, D.A., Alpysbay, T., Rakhat, S., Abdigazievich, B., Nazarova, A.** Teaching Kazakh novels with electronic book applications; Teacher and student opinions (2021) Cypriot Journal of Educational Sciences, 16 (5), pp. 2808 - 2818. DOI: 10.18844/cjes.v16i5.6369

References

1. **Piazhe, Zh.** Rech' i myshlenie rebenka [Speech and thinking of the child] [Tekst] / Per. S fr. i angl. – М.: Pedagogika-Press, 1999. – 347 б.

2. **Ádiraiym, T.** Alabuğa aýlağan kún [Day of catching perch]: Hikaiat, áńgimeler, ertegiler, mysaldar [Mátin]. – Almaty: Balalar ádebieti, 2012. – 256 b.
3. **Bazarbaiqyzy, M.** Ákesin izdegen ul [Son looking for his father]: balalarǵa arnalǵan áńgimeler jinaǵy [Mátin]. – Almaty: Ornak, 2015. – 176 b.
4. **Altyn qalam [Golden Pen]** [Mátin]. – Almaty: Óner, 2010. – B. 23-82.
5. **Aqysh, N.** «Naǵyz áje qaida?» [Where is the real grandmother?] áńgimesi [Elektrondy resýrs] // <https://bilim-all.kz/article/8880-Nagyaz-azhe-qaida> [Qaralǵan kúni: 31.05.2023]
6. **Estenov, A.** «Mańdai ter» [Forehead Sweat] áńgimesi [Elektrondy resýrs] // <https://bilim-all.kz/article/10815-Mandai-ter> [Qaralǵan kúni: 31.05.2023]
7. **Qumar, N.** «Dáriger qyz» [Doctor girl] áńgimesi [Elektrondy resýrs] // <https://bilim-all.kz/article/12236-Dariger-qyz> [Qaralǵan kúni: 31.05.2023]
8. **Altai, A.** Degeleńdegi qyzyl kún [red sun in Degelen] [Mátin]. – Almaty: Arda+7, 2017. – 232 b.
9. **Kýrmanova, A. K.** Jańartylǵan bilim mazmunyna saı stýdentterdiń shyǵarmashylyǵyn damytýda goldanylatyn interbelsendi ádister [interactive methods used in the development of students' creativity in accordance with the updated content of education] // «Qazaq til biliminiń ózekti máseleleri» aty halyqaralyq ǵylymı konferenııa materialdary [Mátin]. – Kókshetaı, 2017, 2 tom. – B.194
10. **Mukhamedzhanova, A., Sartbayeva, D., Zhaparkulova, A., Meirbekov, A., Moldashova, A.** Innovative-technological features of teaching children's poetry of the Turkic peoples [Características tecnológicas innovadoras de la enseñanza de la poesía infantil de los pueblos Turcos] (2020) *Option*, 36 (91), pp. 551 - 567.
11. **Ybyraıymov, B.** Qazirgi qazaq balalar povesteriniń kórkemdik erekshelikteri [Artistic features of modern Kazakh children's stories] [Mátin]. f.ǵ.k. diss. – Almaty, 1990. – 163 b.
12. **Naimanbaev, A., Satemirova, D.A., Alpysbay, T., Rakhat, S., Abdigazievich, B., Nazarova, A.** Teaching Kazakh novels with electronic book applications; Teacher and student opinions (2021) *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 16 (5), pp. 2808 - 2818. DOI: 10.18844/cjes.v16i5.6369

Изучение и анализ казахских детских рассказов путем новой технологии

Г. Кажибоева*¹, Н. Конкаева², А. Актанова³

^{1,2} Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова

г. Кокшетау, Республика Казахстан

³Национальная академия образования имени И. Алтынсарина

г. Астана, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассмотрены рекомендации по преподаванию и изучению казахских детских рассказов в современной системе образования. Показаны трудности при изучении прозаических произведений и способы их изучения с помощью новых технологий. Также были проанализированы произведения, способные повлиять на жизнь и поведение детей, познание окружающего мира, получению и совершенствованию духовных знаний. Специфика статьи заключается в анализе произведений, предлагаемых к дополнительному чтению, а также произведений для детей, предусмотренных школьной программой. Главная цель статьи также – изучить те рассказы для детей, которые помогут учителю, показав пример анализа полученных по школьной программе и полученных вне школьной программы. Были проанализированы темы и идеи рассказов для детей, художественность и языковые особенности, проанализирована система персонажей.

Ключевые слова. Рассказ, технология обучения, анализ художественности, тема рассказа, инновационные технологии

Ways of teaching and analyzing Kazakh children's stories with new technologies

G. Kazhibayeva*¹, N. Konkaeva², A. Aktanova³

^{1,2} Kokshetau University named after sh. Ualikhanov
Kokshetau, Republic of Kazakhstan

³ Y. Altynsarin National Academy of Education
Astana, Republic of Kazakhstan

Abstract. The article discusses recommendations for teaching and learning Kazakh children's stories in the modern education system. The difficulties in teaching prose works with the help of new technologies and ways to facilitate them are shown. The works contributing to the life and behavior of children and their knowledge of the surrounding world, obtaining and improving spiritual knowledge were also analyzed. The specificity of the article lies in the analysis of works offered for additional reading, as well as works for children provided for in the school curriculum. The main purpose of the article is also to study the side of stories for children that will help the teacher by showing an example of an analysis of those received in the school curriculum and those received outside the school curriculum. The theme and idea of stories for children, artistry and language features were analyzed, the system of characters was analyzed.

Keywords. Short story, learning technology, analysis of artistry, the theme of the story, innovative technologies

Материал баспаға 10.05.2023 ж. келіп түсті

Орта мектептің информатика пәні бойынша ақпараттық теория негіздерін оқыту

Б. А. Мукушев^{*1}, С. Б. Мукушев², А. Б. Мукушев³, Г. Т. Еркебұлан⁴

^{1,2,4} С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

³Қазақ технологиялар және бизнес университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Ақпарат теориясы ғылымдарлық бағыттағы ілімге жатады. Бүгінгі күні ақпарат теориясының ғылыми және практикалық нәтижелері компьютерлік ғылымда, математикада, физикада, лингвистикада және тағы басқа іргелі ғылымдарда жан-жақты қолданыс тауып отыр. Мақалада ақпарат ұғымының теориялық, практикалық және педагогикалық аспектілері баяндалған. Ақпарат іргелі ұғым екендігі және оның әлеуметтік-табиғи процестердегі алатын орны анықталды. Орта және жоғары мектептің оқу үдерісінде ақпарат ұғымының іргелімәселелерін зерттеудегі информатика пәнінің рөлі зерделенді. Ақпараттық теорияның негізгі теңдеулері Хартли және Шеннон формулаларының мәні және қолданбалылығы ашылды. Біқтималдық теориясы негізінде ақпараттық анықталмаушылық және оның өлшем бірлігі туралы түсінік берілді. Ақпараттық теорияның әртүрлі ғылыми бағыттары зерттелді: ақпарат шамаларын өлшеу және шеннон теңдеуін тестілеу үдерісінде қолдану.

Тірек сөздер: ақпарат теориясы, ақпаратты өлшеу, Хартли формуласы, Шеннон теңдеуі (ақпараттық энтропия), ақпарат құндылығы, тестілеу теориясы.

Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:

Мукушев, Б. А., Мукушев, С. Б., Мукушев, А. Б., Еркебұлан, Г. Т. Орта мектептің информатика пәні бойынша ақпараттық теория негіздерін оқыту [Мәтін] // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – №2. – Б. 91-96.

Кіріспе

Қазіргі қоғамның барлық аймағы ақпараттанып жатқан кезде, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар адамдардың зияткерлік және практикалық жұмыстарында кең түрде қолданып жатқанда информатика ғылымындағы негізгі ғылыми бағыт ақпарат теориясы да табысты даму үстінде. Атап айтқанда, «ақпарат», «ақпарат алмасу», «ақпарат мөлшері», «ықтималдылық», «ақпараттың орташа мәні», «ақпараттың құндылығы», «ақпаратты

кодтау» және т.б. мәселелердің шешімі әлі де толық табылған жоқ.

Бүгінгі күні ақпарат теориясының негізгі заңдары мен заңдылықтары информатика ғылымы аймағынан шығып, жаратылыстану ғылымдарында, кибернетикада, лингвистикада және басқа да ғылыми салаларда қолданыс табу үстінде. Информатика ғылымы ақпарат теориясы көмегімен ғылымдарлық теорияға айналды. Қазіргі уақытта бұл теория әлемнің жалпыланған ғылыми суретінің

негізгі бөлігі болып табылатын әлемнің ақпараттық суретін жасап отыр. Ақпарат теориясы негіздерімен оқушылар орта мектепте информатика пәнін оқып үйрену кезінде танысады [1-4].

Ақпарат теориясы жеке ғылыми бағыт ретінде мынандай міндеттерді шешу мақсатында туды: ақпарат көзінен ақпарат қабылдаушыға хабарламаның сенімді әрі тиімді берілуін қамтамасыз ету;

Информатикадағы ақпарат ұғымының көптеген анықтамалары бар. Бірақ осы уақытқа дейін нақты анықтама берілген жоқ. Ақпарат ұғымын кибернетиканың негізін жасаушы Н.Винер ғылыми ортаға енгізді. Ол ақпаратқа анықтама берген жоқ. Бірақ ол аталған ұғым туралы былай деді: «Ақпарат материя да емес, энергия да емес, ол тіптен басқа дүние»[5]. Осылайша Н.Винер, ақпаратты материя мен энергия ұғымына жатпайтынын аша отырып оның феномендік мәнін ашады, екінші жағынан, ақпараттың іргелі ұғым екенін айта отырып, материя және энергия ұғымдармен бір қатарға қояды.

Материалдар мен әдістер

Әр түрлі коммуникациялардың дамуына және басқа аймақтарға берілетін мәліметтің көлемінің күрт ұлғаюына байланысты ақпарат теориясында ақпаратты өлшеу проблемасы пайда болды. Атап айтқанда: ақпарат мөлшері, ақпараттың құндылығы, ақпараттың орташа мәні және т.б. өлшеуді қажет ететін параметрлерге жатады.

Ақпаратты өлшеу жұмысында бір аймақтан екінші аймаққа тасымалданған мәліметтердің мөлшері басты рөл атқарады. Бұл шама математикалық жолмен былайша есептеледі: ақпарат мөлшері ақпаратта орын алған оқиғаның орындалу ықтималдылығының теріс таңбамен алынған логарифміне тең. Егер белгілі бір оқиға жиі орындалса, онда оның ақпаратының мөлшері нөлге жақын шама болады. Ал ықтималдылығы аз оқиғаның ақпараты керісінше өте үлкен болады. Ақпарат ұғымын қазіргі ғылымның тұрғысынан зерделеу әр түрлі есептелген үрдістерге бір көзқараспен қарау керектігін ай-

қындады: ақпараттарды техникалық байланыс каналдары арқылы жеткізу, нерв жүйесінің және есептеу машиналарының қызметі, әр түрлі басқару жүйелерінің жұмыс жасауы, тұқым қуалаушылықтың гендар арқылы келесі ұрпаққа берілуі және т.б.

Нәтижелер

Ақпараттың қолдану аясының кең болуы оны сипаттайтын параметрлерді өлшеу тәсілдерін жетілдіруді талап етеді. Ақпараттың қасиеттерін өлшеу ғылыми танымның әдіснамасының басты мәселесі болып отыр. Ақпаратты өлшеу мына тұжырыммен байланысты болады: белгілі бір нысан туралы ақпарат келіп түскен, осы нысанның қасиеттері туралы білмеушілік азая береді.

Мысалы, Б оқушы А қаласында тұрады. Ал оқушының осы қаланың Есіл көшесінде тұратыны туралы хабарлама анықталмаушылықты азайтпады. Сөйтіп, бір ғана ақпарат дозасын алған соң, біз бұрынғыға қарағанда көп білетін болдық. Бірақ ақпараттық анықталмаушылық (информационная неопределенность) азайғанымен жоғалып кетпеді. Ақпараттық анықталмаушылықтың кері шамасының логарифмі ықтималдық деп аталады.

Анықталмаушылықты екі есе азайтатын мәліметте 2 бит информация болады. Бит – информация мөлшерінің бірлігі.

1-мысал. Зат 4 қораптың біреуінде орналасқан.

Бұл мәліметтегі ақпараттық анықталмаушылық төртке тең, ал затты тауып алу ықтималдылығы $\frac{1}{4}$ шамасына тең.

2-мысал. Кітап екі сырманың (жоғарғы және төменгі) бірінде орналасқан.

Кітаптың жоғары суырмада жатқаны туралы мәліметте бір бит ақпарат бар.

3-мысал. Кітап үш суырманың (жоғарғы, ортаңғы және төменгі) бірінде жатыр. Кітап ортаңғы суырмада жатыр деген хабарламада бір биттен үлкен ақпарат бар.

1928 жылы американдық инженер Р.Хартли ақпаратты бағалайтын өзінің теңдеуін ұсынды. Бұл теңдеу – Хартли формуласы деп аталады.

$$I = \log_2 N \quad (1)$$

N – тең ықтималдылықтағы оқиғалар саны, I хабарламадағы бит саны.

4-мысал. Кітап үш суырманың бірінде жатыр деген ақпараттың мөлшері

$$I = \log_2 3 = 1,585 \text{ бит ақпарат.}$$

Хартли формуласын (1) басқаша да жазуға болатыны белгілі. N оқиғаның әрқайсысының ықтималдықтары бірдей болғандықтан былайша жазуға болады: $P=1/N$, то $N=1/P$, демек

$$I = \log_2 N = \log_2(1/P) = -\log_2 P \quad (2)$$

5-мысал. N әр түрлі ықтималдықтағы оқиғалардың біреуінің ақпарат мөлшерін есептеп шығару керек. Әлдебір генератор өз экранында $1, 2, 3, \dots, i, \dots, K$ сандарының кез келгенін шығаратын болсын. Аталған сандардың экранда пайда болу ықтималдықтары $P_1, P_2, P_3, \dots, P_i, \dots, P_k$. Көрнекілік үшін төмендегі кестені толтырамыз.

1	2	3	...	i	...	$K-1$	K
P_1	P_2	P_3	...	P_i	...	P_{k-1}	P_k

Әрбір сан оның көріну ықтималдығына сәйкес экранға шығады. Экранда N сан ($N \gg k$) пайда болсын делік. Егер бізді i саны қызықтыратын болса, онда ол экранда ($N P_i$) рет пайда болады. Әрбір i – i нші санның экранда көрінуі ($-\log_2 P_i$) бит ақпарат береді. Ал барлық N сан көрінгеннен кейінгі жалпы ақпарат мөлшерін есептеу үшін әрбір санның көрінуіне сәйкес ақпарат мөлшерін есептейміз және олардың қосындысын аламыз. Жалпы ақпарат

$$I = -N \sum_{i=1}^n P_i \log_2(P_i) \quad (3)$$

Ал бір санға ғана сәйкес келетін орташа ақпарат мөлшері:

$$I_{op} = - \sum_{i=1}^n P_i \log_2(P_i) \quad (4)$$

Бұл формуланы 1948 жылы бірінші рет американдық математик К. Шеннон ұсынды. Сол себепті оны *Шеннон теңдеуі* деп те атайды [6].

Талқылау

Ақпаратты өлшеу орташа ақпаратпен тікелей байланысты болады. Орташа

ақпаратты өлшеуге арналған формула ақпарат жеткізілетін хабарламаның мағынасымен байланысты емес. Оның көмегімен мағыналы және мағыналы емес, пайдалы және пайдалы емес ұғымдарын бойына сіңірген ақпараттарды өлшеу мүмкін емес.

Ақпараттың орташа мәні *ақпараттық энтропия* деп аталады [7, 8]. (4) формуладағы негізі екі болатын логарифмді натураль логарифммен алмастырады. Бірақ одан орташа ақпарат теңдеуінің мағынасы өзгермейді. Сонда ақпараттың орташа мәнін мына түрде жазылады:

$$S = - \sum_{i=1}^n P_i \ln P_i \quad (5)$$

Орташа ақпаратты өлшеуге арналған теңдеудің мән-мағынасын терең түсіну үшін бірнеше мысал қарастырайық.

6-мысал. Тиынды лақтырған кездегі ақпараттық энтропияны табу керек.

Мұнда екі элементар оқиға орындалуы мүмкін: A_1 – «орел» түрінде түседі; A_2 – «решка» түрінде түседі. Осы оқиғалардың

орындалу ықтималдықтары $P_1 = P_2 = \frac{1}{2}$. (5) теңдеу бойынша

$$S = -\frac{1}{2} \log \frac{1}{2} + -\frac{1}{2} \log \frac{1}{2} = 1$$

яғни анықталмағандық бір битке тең.

7-мысал. Жәшікте үш ақ шар және бір қара шар бар. Жәшіктен бір шар алу керек.

Ақ шарды жәшіктен алып шығу оқиғасы A_1 , ал қара шарды алып шығу оқиғасы A_2 болсын. Олардың ықтималдықтары $P_1 = \frac{3}{4}$ және $P_2 = \frac{1}{4}$ болады. Информациондық энтропиясы

$$S = -\frac{3}{4} \log \frac{3}{4} + -\frac{1}{4} \log \frac{1}{4} \approx 0,812$$

Ақпараттық энтропия бірден кіші болып шықты. Өйткені жәшік ішінде қара шарға қарағанда ақ шарлар көп болғандықтан, сынақ кезінде көбінесе ақ шарлар көбірек шығады. Демек анықталмағандық бір биттен аз. Егер жәшік ішінде тек ақ шарлар болса, онда шарларды алу сынақтарының энтропиясы нөлге тең болар еді. Мұндай сынақ кезінде анықталмағандық болмайды – үнемі жәшіктен ақ шарлар ғана шығады.

Осы екі мысалды салыстыра отырып мынандай қорытынды жасаймыз: тең ықтималды оқиғалардың орындалуына қарағанда тең емес ықтималдығы бар оқиғалардың энтропиясы аз болады.

Ары қарай табиғаты әр түрлі сигнал көздерінен алынған информацияларды өлшеу мәселесін қарастырайық. Мынандай сұраққа жауап іздейік: көру мүшелері арқылы алынған ақпарат шамасы мен есту мүшесі арқылы алынған ақпарат мөлшерін салыстыруға болады ма? Бұл жерде «ақпарат» және «энергия» ұғымдары арасындағы сәйкестікті еске ала отырып жылулық, механикалық және электрлік энергиялардың бірдей өлшем бірлігімен (джоуль) өлшенетінін есімізге түсірейік. Бұл жағдайда аталған энергия түрлерінің табиғаты есепке алындайды. Сол сияқты

адамның әр түрлі сезім мүшелері арқылы алған ақпараттары бірдей бірлікпен өлшенеді (өлшем бірлігі – бит).

Қорытынды

Әлемдік қоғамдастық постиндустриалдық кезеңнен ақпараттық кезеңге аяқ басып отырған жағдайда ақпараттың рөлі және орны қоғамдық қарым-қатынастағы, экономикадағы және ғылымдағы ерекше болып отыр. Информатика ғылымының үлкен салаларының бірі ақпарат теориясының жетістіктері әлемнің ғылыми-техникалық, экономикалық және мәдени-гуманитарлық кеңістігінде жан-жақты қолданыс табауда.

Ақпарат теориясының негізгі теңдеулері синергетика теориясында, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде, криптографияда, лингвистикада, ақпараттық сигналдарды байланыс желілері арқылы тиімді тасымалдауда және ақпарат теориясының басқа салаларында жемісті қызмет етуде [9]. Демек ақпарат теориясының негіздерін (ұғымдарын, шамаларын, теңдеулерін және заңдарын) орта мектепте оқып үйрену арқылы информатиканың пәнаралық ғылымға жататынын және информатика ғылымының әлемнің жалпыланған ғылыми суретінің негізін қалайтынын білім алушыларға жеткізуге болады.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Жұмыс Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің қаржылық қолдауымен орындалды (Грант № АР 14869376).

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Райхерт Т.Н., Хеннер Е.К. Место теории информации в подготовке учителя информатики // Информатика и образование.- 1999.- №2.- С.32-38.
2. Колин К. К. Информатика как фундаментальная наука // Информатика и образование. - 2007.- №6.- С.47-52.
3. Колин К. К. Феномен информации и философские основы информатики // Alma mater.- 2004. - №11.- С.33-38.
4. Мелик-Гайказян И. В. Информационные процессы и реальность. М.: Наука, 1998.-191 с.

5. **Wiener N.** Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. (Hermann & Cie Editeurs, Paris, The Technology Press, Cambridge, Mass., John Wiley & Sons Inc., New York.- 1948. -194 p.
6. **Мукушев Б.А., Мукушев С.Б., Турдина А.Б.** Изучение основ теории информации в процессе обучения информатике // Информатика и образование, 2008. -№5.- С.86-89.
7. **Жанабаев З.Ж., Мукушев Б.А., Мукушев С.Б., Турдина А.Б.** Использование информационной энтропии при контроле учебной деятельности обучающегося // Информатика и образование, 2008.- №10. -С.120-124.
8. **Аванесов В.С.** Композиция тестовых заданий. – 3 изд. М.: Центр тестирования, 2002. -240 с.
9. **Mukushev B.A., Zheldybaeva B.S., Musatayeva I.S., Mukushev B.A., Kariev K.U., Turdina A.B.** Formation of the scientific worldview in schoolchildren based on the inclusion of synergetic ideas in the content of education // Integratsiyaobrazovaniya = Integration of education. 2018. T.22, No. 4. Pp. 632-646.) DOI: 10.15507 / 1991-9468.093.022.201804.632-647.
3. **Kolin K. K.** (2004) Fenomen informacii i filosofskie osnovy informatiki [The Phenomenon of Information and the Philosophical Foundations of Informatics]./ Alma mater. № 11, 33-38. (In Russian)
4. **Melik-Gajkazjan I. V.** (1998) Informacionnye processy i real'nost' [Information processes and reality]. M.: Nauka, 191. (In Russian)
5. **Wiener N.** (1948) Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. (Hermann & Cie Editeurs, Paris, The Technology Press, Cambridge, Mass., John Wiley & Sons Inc., New York, 194.
6. **Mukushev B.A., Mukushev S.B., Turdina A.B.** (2008) Izuchenie osnov teorii informacii v processe obuchenija informatike [Learning the basics of information theory in the process of teaching computer science]. Informatika i obrazovanie. №5, 86-89. (In Russian)
7. **Zhanabaev Z.Zh., Mukushev B.A., Mukushev S.B., Turdina A.B.** (2008) Ispol'zovanie informacionnoj jentropii pri kontrole uchebnoj dejatel'nosti obuchajushegosja [The use of information entropy in the control of educational activity of a student]. Informatika i obrazovanie. №10, 120-124. (In Russian)
8. **Avanesov V.S.** (2002) Kompozicija testovyh zadaniy [Composition of test items]. 3 izd. M.:Centr testirovaniya. 240. (In Russian)
9. **Mukushev B.A., Zheldybaeva B.S., Musatayeva I.S., Mukushev B.A., Kariev K.U., Turdina A.B.** (2018) Formation of the scientific worldview in schoolchildren based on the inclusion of synergetic ideas in the content of education // Integratsiyaobrazovaniya = Integration of education. T.22, No. 4, 632-646. DOI: 10.15507 / 1991-9468.093.022.201804.632-647.

References:

1. **Rajhert T.N., Henner E.K.** (1999) Mesto teorii informacii v podgotovke uchitelja informatiki [The place of information theory in the training of a computer science teacher]. Informatika i obrazovanie. №2, 32-38. (In Russian)
2. **Kolin K. K.** (2007) Informatika kak fundamental'naja nauka [Informatics as a fundamental science]. Informatika i obrazovanie. № 6, 47-52. (In Russian)
9. **Mukushev B.A., Zheldybaeva B.S., Musatayeva I.S., Mukushev B.A., Kariev K.U., Turdina A.B.** (2018) Formation of the scientific worldview in schoolchildren based on the inclusion of synergetic ideas in the content of education // Integratsiyaobrazovaniya = Integration of education. T.22, No. 4, 632-646. DOI: 10.15507 / 1991-9468.093.022.201804.632-647.

Изучение основ информации при обучении информатике в средней школе

Мукушев Б. А.*¹, Мукушев С. Б.², Мукушев А. Б.³, Еркебулан Г. Т.⁴

^{1,2,4} Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
г. Астана, Республика Казахстан

³ Казахский университет технологий и бизнеса,
г. Астана, Республика Казахстан

Аннотация. Теория информации относится к учению междисциплинарной направленности. На сегодняшний день научные и практические результаты теории информации нашли широкое применение в компьютерных науках, математике, физике, лингвистике и других фундаментальных науках. В статье изложены теоретические, практические и педагогические аспекты понятия информации. Установлено, что информация является фундаментальным понятием и определено ее место в социально-природных процессах. Рассмотрена роль предмета информатика в изучении фундаментальных проблем понятия информации в учебном процессе средней и высшей школы. Раскрыты сущность и прикладной

характер формул Хартли и Шеннона, которые являются основными уравнениями теории информации. На основе теории вероятностей представлено понятие информационной неопределенности и представлены единицы ее измерения. Исследованы различные научные направления теории информации: измерение величин информации и использование уравнения Шеннона в процессе тестирования.

Ключевые слова: теория информации, измерение информации, формула Хартли, уравнение Шеннона (информационная энтропия), ценность информации, теория тестирования.

Teaching the basics of information theory in secondary school computer science

Mukushev B.A.*¹, Mukushev S.B.², Mukushev A.B.³, Yerkebulan G.T.⁴

^{1,2,4} S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University,
Astana, Republic of Kazakhstan

³ Kazakh University of Technology and Business,
Astana, Republic of Kazakhstan

Abstract. Information theory refers to the teaching of an interdisciplinary orientation. To date, the scientific and practical results of information theory have found wide application in computer science, mathematics, physics, linguistics and other fundamental sciences. The article describes the theoretical, practical and pedagogical aspects of the concept of information. It is established that information is a fundamental concept and its place in social and natural processes is determined. The role of the subject of computer science in the study of fundamental problems of the concept of information in the educational process of secondary and higher schools is considered. The essence and application of the Hartley and Shannon formulas are revealed. These equations are the basic equations of information theory. Based on the theory of probability, the concept of information uncertainty is given and the unit of its measurement is presented.

Various scientific directions of information theory are investigated: the measurement of information values and the use of the Shannon equation in the testing process.

Keywords: information theory, information measurement, Hartley formula, Shannon equation (information entropy), information value, testing theory.

Материал баспаға 15.05.2023 ж. келіп түсті

Ұлттық қолөнер арқылы білім алушыларды қолөнер шеберлігіне үйрету технологиясы

Ф. Б. Нугманова^{*1}, А. Ж. Архыматаева², К. Б. Әдиет³, А. Т. Кайыпбаева⁴

^{1,2,3,4} Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

Астана қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Зерттелетін мәселенің өзектілігі XIX ғасырда және XX ғасырдың бас кезінде қазақ халқының қолөнері оның ішінде киіз үй жасау, ағашты өрнектеу, кесте тігу, өрмек тоқу, кілем жасау, т.с.с. кең еріс алған. Мақала авторлары көркем еңбек пәні арқылы, білім алушылардың қазақ халқының қолөнері шеберлік жүйесіне арнайды, білім алушылардың болашақ көркем еңбек мұғалімі мамандығын таңдауына жол ашады. Мақалада атап көрсетілген мамандыққа, білім алушыларды, үнемі өзін-өзі дамытатын жүйеге ұмтыла отырып, көркем еңбек пәнінің негіздері ашылған. Бүгінгі таңда жаңалыққа жаны құмар жас ұрпаққа заман талабына сай тәрбие мен білім беру, оны ұлттық құндылықтар арқылы жүзеге асыруын қарастырған. Білім алушылардың көркем еңбек пәнінің «Сәндік-қолданбалы өнер» бөлімі арқылы, олардың көңілін сәнді-қолөнер бұйымдарын жасау жолдарына, ұлттық құндылықтарын бойына сіңіріп, адамгершілік, еңбексүйгіш, дағдыларын қалыптастыру жолдары құрастырылған. Қазақ халқының ата-мұрасын жаңғырту және жалғастыру құрметтеу керектігін үйрену керектігіне қорытынды жасаған. Өнер туындыларының мазмұнын жете меңгерту. Білім алушыларды болашақ көркем еңбек мұғалімін таңдау, таңдаған мамандыққа құрмет көрсету керектігі жөнінде әзірлеген.

Тірек сөздер: білім, тәрбие, ұлттық құндылық, ұлттық игілік, мәдениет.

Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:

Нугманова, Ф. Б., Архыматаева, А. Ж., Әдиет, К. Б., Кайыпбаева, А. Т. Ұлттық қолөнер арқылы білім алушыларды қолөнер шеберлігіне үйрету технологиясы [Мәтін] // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – №2. – Б. 97-107.

Кіріспе

Бүгінгі мақсат – ғасырлар қойнауында пісіп-жетілген ұлттық өнер дәстүрлерін игеру, заман талабына сай дамыту, жалпы халықтық игілікке айналдыру.

Қолөнер, қолданбалы өнер – дәстүрлі тұтыну және сәндік бұйымдарын жасайтын өндіріс. Қолөнер туындылары қайталанбас, алуан түрлі әсем әшекейлерден және шағын ойыншықтардан бастап күрделі кестеленген композициялардан тұратын көлемді кілемдерді, тоқыма мата-

дан жасалған көп заттық жиынтықтарды, шыны, ағаш және металл бұйымдарын камтиды. Пішіндердің ықшам да мәнді үйлесімі, түстердің жоғары талғамы, өрнектердің әсемдігі, композициялық шешімі көздің мүлтіксіздігі мен қолдың дәлдігін, қиял ұшқырлығын ұштастырып, шебердің жұмысты өзіне тән тәсілдермен орындауына жеткізеді. Әрбір қолөнер туындысы өз заманының материалдық мәдениетінің үлгісі және халық талғамының, әлеуметтік қоғамдық жағдайының, діни сенімінің, салт-дәстүрінің нақтылы көрінісі[4].

Ұлттық мәдениет пен өнер негізінде жан-жақты тәрбие беру, сұлулыққа, тазалыққа үйрету, адамзат қоғамындағы бұрын-соңды жасалған мәдени мұраны жүйелі меңгеруге жалпы әлемдік рухани игіліктерді бағалай білуге тәрбиелеу жақтары қарастырылған [1].

Қазақ халқының кезіндегі қолөнері сан ғасырлық ақыл-ойдың тәжірибесін табиғатты түсіне білудің, сондай-ақ дәулескер шеберлік пен даналық суреткерліктің құдіретті туындылары десек, асыра айтқандығымыз болмас.

Қоғамның қазіргі кезеңде мектеп алдына қойып отырған негізгі міндеті – жастарға әлемдік ғылым мен прогресс деңгейіне сәйкес білім мен тәрбие беру, оның рухани байлығы мен мәдениеттілігін, ойлай білу мүмкіндігін, инабаттылық қасиетін жетілдіру, сонымен қатар әр адамның кәсіби біліктілігі мен білімділігін, іскерлігін арттыру.

Адамның жеке басының қалыптасып, саналы еңбек ететін азамат болып өсуі ата-баба мұрасының мол байлықтарын сақтай білу, салт-дәстүріміздің, қолөнеріміздің жақсы жақтарын бойларына сіңіре отырып өсіру қажеттігінен туындайды.

Қоғам байлықтарының барлығы да адам еңбегімен жасалады. Міне осы халқымыздың тәрбие негіздерін жалпы білім беретін мектептерде болашақ ұрпағымызды ұлттық қолөнерге баулуды оқу-тәрбие процесіне терең енгізе оқыту бүгінгі күннің көкейкесті мәселелерінің бірі болып отыр. Халық шығармашылығының қандай түрі болса да халық өмірімен, сол халықтың қоғамдық тарихымен, күнкөрісімен, кәсібімен, салт-дәстүрімен тығыз байланысты өркендеп, дамитынын көреміз.

Қолөнер шеберлері балалардың бойындағы қайрат пен күш-жігерін парасаттыққа бағдарлаған: үлкенді сыйлау, кішіге инабатты болуға, имандылыққа, әдептілікке, еңбекқорлыққа, әсемдікке баулыған. Бастаған ісін тастап кетпей, оны аяқтай білуге үйреткен.

Қолөнер шеберлері ата-бабаның көркем мұрасына, дәстүрлі қолөнердегі игі қасиеттерге ұқыпты болуға, оларды қастерлеуге тәрбиеленген. Қолөнер шеберлері ағаш өңдеу, металл өңдеу, тері өңдеу, жүн өңдеу, тоқымашылық зергерлік өнер түрлерімен айналысқан.

Қолөнер шеберлері өз ісінде өнер туралы мақал-мәтелдерге жүгінген, олар арқылы жастарға ақыл-кеңес берген. «Өнерді үйрен де жирен», «Өнерлі өзге жүзер», «Ер жігітке жеті өнер де аз», «Олақтан, салақ жаман» деген мақал-мәтел нұсқаларын үнемі пайдаланып отырған.

Қазақ отбасындағы ата-ана бала тәрбиесінде қолөнері мен сөз өнеріне ерекше мән берген: «Ақыл көпке жеткізер, өнер көкке жеткізер», «Қол өнері кілемде, сөз өнері өлеңде», «Ер қадірін ерлер білер», «Өнер еңбектің жемісі», «Зер қадірін зергер білер», «Үлгісіз ұста болмас, пішкені қысқа болмас», деп халық даналығы өнердің қадір-қасиетін жан-жақты ашып көрсетіп, баланы жас шағынан отбасындағы өнерге тәрбиелеген[5].

Қолөнер – қазаққа туа біткен қасиет. Бұл жерде қазақ халқының керегін алыстан іздемей өз қолындағы табиғат байлығы мен шикізаттарды үлгірте білетіндігін, әр іске машық, тапқыр, ұшқыр қиялын айрықша айта кету керек [4].

Материалдар мен әдістер

Біздің елімізде ұмытылған қол еңбегі сериялық өнеркәсіптік үлгілерден өздерінің құндылығы мен артықшылығына ие болады. Адамдар әрдайым қолмен жұмыс жасауды эмоционалды руханияттың қайнар көзі ретінде бағалағаны таңқаларлық емес. Қолөнердің белгілі түрлерінің ішінде тамырлары алыс өткенге кететін кілем жасау ерекше орын алады. Ою-өрнектерді құрастыруда қалдық маталардан құрастыру жолдарын ашып көрсету. Соған байланысты шет мемлекетте оны патч техникасы деп қарастырған.

Мата қысқа мерзімді материал болып табылады, сондықтан патч техникасының

пайда болу уақыты мен орны бөлек. Бір уақытта бірнеше елде патчтардың пайда болу мүмкіндігі жоққа шығарылмайды. Алайда, бұл әдіс Англияда пайда болды, содан кейін біртіндеп басқа жерлерге таралды. Жапқыштан жасалған бұйымдар Ресейде, Америкада, Австралияда пайда бола бастады.

Жылдар өте келе, қиын өмірлік жағдайлардан мәжбүрлеп шығу сияқты қолөнердің бұл түріне деген көзқарас біртіндеп өткенге айналды. АҚШ, Германия, Швеция, Швейцария, Австралия сияқты елдердің мұражайларының экспозицияларында патч жасау, стилінде жасалған бұйымдардың барлық коллекциясы бар. Мұндай коллекция бүкіл ресейлік сәнді-қолданбалы және халықтық өнер мұражайында бар [2-3].

Ұлыбритания мен Голландияда жамылғы бұйымдары ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан отбасылық жәдігерлер болып саналды, ал жас қыздарға ерте жастан бастап жамылғы тігуге және тігуге үйретілді.

Ресейде үйде жасалған маталар үйді безендіру үшін негізінен шаруалар, ал XIX ғасырдың екінші жартысына дейін қала тұрғындары қолданған. Бірақ XVIII ғасырдың аяғынан бастап, әсіресе XIX ғасырда, Ресейде машина өндірісінің дамуына байланысты арзан, түрлі-түсті, жарқын мақта маталары үй шаруашылығына ене бастады [1].

Ал, Қазақстанда, қолөнер шеберлігі, ертеден дамыған. Соның ішінде, құрақ сөзі енген, оның екі мағынасы қарастырылған. Біріншісі, көлдің жағасында өсетін құрақ десек, екіншісі мата қиындысынан жасалатын бұйымды құрақ дейді. Сондықтан құрақ дегеніміз шығынсыз өнім жасау деген мағына береді. Құрақтың 200-ден аса түрі бар. Құрақ құру екі мақсаты көздейді, біріншіден, мата қиындықтарын іске ұқсату, кәдіге жарату, яғни үнемшілдікке үйрету. Екіншіден, үлкен сәнділікпен мата қиындықтарынан әртүрлі пішінді жасай отырып, қиюластырып, көрпе көрпешелер тігу, кілемге ою салып жасау. Құрақ

құру техникасы екі бағытта дамып келеді: бірінші, құрақ құрау (құрақ мозайкасы); екіншіден жапсырмалау (апликация).

Оюлап құрақ құраудың жасалу жолдары:

- а) композициялық орналасуы, симметрия сақтау;
- б) қағазға геометриялық элементтерін түсіру, дұрыс және бірдей орналасуын қадағалау.

Кілем жасаудағы құрақ құрау технологиясы:

1. қандай өрнекті құрасақ та, сол өрнектің сызбасын қағаз бетіне түсіріп аламыз;
2. жүнің түр түсінің үйлесімділігін анықтап оны түсін таңдаймыз және бояп аламыз;
3. геометриялық пішінде үлгілі қағаз даярлап аламыз да, сол қағазды үлгілі етіп, пайдалану арқылы, жүнді қағаз мөлшерімен оюлап аламыз;
4. оюлап дайындаған жүнді өрнек бойынша рет-ретімен: әуелі ортаңғы бөлік, содан кейін шеткі бөліктерді қосып аламыз.

Жүннен жасалған құрақ оюларды түрлі-түсті бояуларға бояймыз. Түрлі-түсті әсем құрақтар пайда бол бастайды нәтижесінде. Құрақ жиегінен жиектеп сызып, сызық бойынша ойып алынады. Оюлаған қағазды бұйымның оң бетімен беттестіріп шетіне 1 см тігіс есептеп сызып шығамыз.

Сызылған сызық бойынша оюлап жасаймыз. Ал кілем жасауда, құрақ жүннен жасалып оның өлшемі 10-15 см қылып салынады.

Нәтижелер

Қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері арқылы оқушылардың технологиялық іскерлігі мен дағдысын қалыптастыру

мазмұны 5-9 сынып білім алушыларының «Көркем еңбек» оқу бағдарламасының «Сәндік-қолданбалы өнер», Қазақстанда кілем және кілем бұйымдары көшпенді қазақтың тұрмысында ерекше орын алды, әсіресе, киіз үй жиһазы ретінде ағаш бұйымдары маңызды болған. Жасалу әдістеріне байланысты киіз үйдің жылулығы және сәнділігі үшін кілемдердің түрлері, киіз үйдің алаша мен киізін тартып бекітуге арналған бау, басқұрлар; үй-ішілік сәндік бұйымдар: есік, кереге басына ілінетін бұйымдар, сандыққап, теңқап, қоржын, түрлі тоқыма дорбалар мен заттар салып сақтау үшін қажетті бұйымдар, атқа салатын қоржындар және тағы басқа тоқыма бұйымдар дайындалатыны жайлы ұғым беру арқылы білім алушылардың өнерге деген қызығушылығын артыру. Осы аталған сәндік-қолданбалы өнер түрлерін бағдарламаға сай, 5-9 сынып білім алушыларын сәндік қолөнер бұйымдарын технологиялық өңдеуге үйрету көзделген. Көркем еңбек пәні білім алушының кәсіби даярлығын кәсіби іскерлігін қалыптастыру мәселесінің құрамында қарастырған жөн [6].

Білім алушылардың болашақта, жоғары оқу орнында алған білімі олардың қолөнер шеберліктеріне қол жеткізу үшін, халық шеберлерінің қолынан шыққан бұйымдарының жасалу жолдарын қарастыра отырып шешуге бағытталады.

Қазақ халқының ұлттық құндылықтарын бағалауға тәрбиелей келе оларды осы бұйымдарды жасау үшін қандай технологиялар қолдануға болатынына талдау жасап кететін болсақ, соған байланысты кілем жасау технологиясын жасау жолдарын мысал ретінде қарастырдық. Олар кілем жасау технологиясын қолдану арқылы, міне осы технологияны үйрете отырып, білім алушыларды қолөнер шеберлік жолына бағыттау. Сол сияқты мектеп қабырғасынан бастап, білім алушыларды шеберлік жолына талпындыру қажет. Жоғарыда келтірілген әдістерге сүйене, отырып білім алушыларға қолөнер шеберліктерін дамыту үшін, оларға ою-өрнектерді кілем жасау технологияларында қалай қолдануға болатынын үйрету. Соған орай 1-кестеде білім алушыларды қолөнер шеберлігіне үйретуге, кілем жасау технологиясы ұсынылған.

1-кесте – Кілем жасау технологиясы

№	Жұмыс реті	Нобайы	Құрал- жабдықтар, материалдар
1	Кілем жасауға қажетті материалдарды дайындаймыз		қоңыр және қара қойдың жүнінен жасалған жіп
2	Кілем жасауға қажетті материалдарды дайындаймыз		қайшы ине табақ және су сабын, пленка

№	Жұмыс реті	Нобайы	Құрал- жабдықтар, материалдар
3	Кілем жасауға қажетті материалдарды дайындаймыз		қайшы ине табақ және су сабын, пленка
4	Ең алдымен қара жіпті дайындаймыз		жіп
5	Целлофан мешокты жайып оған қара жіпті бетіне жаямыз		целлофан мешок, жіп
7	Қара жіпті целлофан мешоктың бетіне жайып оның бетіне сабынды суды құямызда целлофан мешокты бетіне жабымызда, бетін сабынмен суамыз		целлофан мешок, жіп,су, сабын
8	Қара жіпті целлофан мешоктың бетіне жайып оның бетіне сабынды суды құямызда целлофан мешокты бетіне жабымыз		целлофан мешок, жіп
9	Қара жіпті целлофан мешоктың бетіне қойып қоңыр жіппен қабаттаймыз		целлофан мешок, жіп
10	Қара жіпті целлофан мешоктың бетіне қоңыр жіппен қабаттаймызда, оюды қағаздан ойып дайындаймыз		целлофан мешок, жіп,қағаз және қайшы
11	Қара жіпті целлофан мешоктың бетіне қоңыр жіппен қабаттаймызда, оюды қағаздан ойып дайындаймыз, инемен дайындаған қара жіптің бетіне инемен ортанып оямамыз		жіп, қағаз және қайшы

№	Жұмыс реті	Нобайы	Құрал- жабдықтар, материалдар
12	Қара жіпті целлофан мешоктың бетіне қоңыр жіппен қабаттаймызда, оюды қағаздан ойып дайындаймыз, инемен дайындаған қара жіптің бетіне инемен ортанып оямамыз		жіп, қағаз және қайшы
13	Қоңыр жіптің бетіне ойылған оюды қоямыз		ою, жіп
14	Оюды қоңыр жіптің бетіне орналастырып оған сабынды суды құяды		ою, жіп
15	Оюды қоңыр жіптің бетіне орналастырып оған сабынды суды құяды		целлофан мешок, жіп
16	Оюды қоңыр жіптің бетіне орналастырып оған сабынды су құяды да оның бетіне целлофан мешокты жабады		целлофан мешок, жіп
17	Оюды қоңыр жіптің бетіне орналастырып оны сабынды су құяды да, оның бетіне целлофан мешокты жабады да, оны орап суын сорғытады		целлофан мешок, жіп
18	Оюды қоңыр жіптің бетіне орналастырып оны сабынды суды құяды да, оның бетіне целлофан мешокты жабады да, оны орап суын сорғытады және оның бетіне мата жауып кептіреді		целлофан мешок, жіп, мата
19	Дайын өнім		

Қазақ халқының сәнді-қолданбалы өнердің қолөнер шеберліктерін дамыту арқылы, қолөнердің жасалу жолдарының технологияларының нәтижелерін көрсете отырып, қолөнер шеберлік ұғымын білім алушыға бойына сіңіре үйрету керек.

Жалпы халқымыздың қолөнері арқылы көркем еңбек саласындағы болашақ мамандарды оқытып тәрбиелеу мәселесіне бірталай еңбектер арналғанымен, халық қолөнерін үйрету және сол арқылы өмірге даярлау тұрғысынан сан түрлі мәселелерді шешуді ғана зерттеу нысаны етіп алған А.Қ. Ахмедина т.б. кәсіби қызығу мәселелерін қарастырып, құнды тұжырымдар жасауға болады.

«Көркем еңбек» бағдарламасында материалдарды өндеудің барлық түрлері және олардың технологиясы, көркемдеп құрастырылуының, сәндік-қолданбалы шығармашылықтың негіздері берілген. Олардың пайымдауынша, адамды іс-әрекеттің қайсы бір түріне болса да баулу тұлғаның шығармашылық қасиетінің қалыптасу үрдісіне мақсатты түрде ықпал етеді. Ғалымдардың зерттеулері қолөнерге бағытталған іс-әрекеттегі білімнің кіріктірілген сипатын кеңейтеді. Бүгінгі ғылыми әдебиеттерге және педагогикалық тәжірибеге жасалған талдау болашақ мамандарды ұлттық қолөнерлік іс-әрекетке кәсіби даярлау мәселесінің әлі де болса теория мен өмірде өз шешімін таппай отырғанын көрсетеді. Көркем еңбек мұғалімдерін ұлттық қолөнер арқылы қолөнер шеберліктерін жетілдіруде қоғамның сұранысы мен бүгінгі жағдайы арасында, еңбек үрдісіндегі білім алушыларды өзіндік шығармашылық жұмыстарының мүмкіндіктері мен олардың ұлттық қолданбалы қолөнерге жеткіліксіз назар аударылуы арасында, көркем еңбек пәнінде қолөнерлік іс-әрекетке кәсіби мамандық даярлығын қалыптастыру қажеттілігі мен арнайы ғылыми әдістеменің жоқтығы арасында қарама-қайшылық байқалады.

Мектепте көркем еңбек пәні бойынша білім алушыларды жоғарғы оқу орнына даярлау барысында білім беру моделінің

жаңа бағыттарының бірі ол болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдердің кәсіби білімін жетілдіру жолдарын қарастыру [9].

Бүгінгі білім алушы ертеңгі болашақ маман иелеріне қолөнердің сырын, бейнелілік тілін меңгерту және олардың өнер салаларындағы шығармашылық іс-әрекеттерін дамыту арқылы халқымыздың ғасырлар бойы жинақтаған эстетикалық көркемдік мәдени бай мұраларын игерту, туған халқының өнеріндегі парасатты дәстүрлеріне танымдық көзқарастарын қалыптастыру, қолөнерге деген қызығушылығын ояту, қазіргі кезеңдегі мектептен бастап жоғары оқу орындарының, білім беру жүйесінің барлық саласындағы имандылық тәрбиенің негізгі басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Білім алушылардың кәсіби білімдерін арттыруда көркем еңбек пәні мұғалімдерінің шығармашылықпен жұмыс істеуіне, жаңа технологияның ғылыми негіздерін үйреніп, насихаттауына кең жол ашылды. Болашақ көркем еңбек пәні мұғалімдерінің мамандардың кәсіби білімдерін жүзеге асыруда мұғалім тиімді нәтижеге жеткізетін жоспарлы жұмыс атқаруы тиіс. Атап айтқанда, диагностика жасау, жаңа технологияны қолдану, нәтижені тексеру, сараптап баға қою сияқты.

Білім алушылардың қолөнер шеберліктерін жетілдіре отырып жаңа технологиялық әдістерді қолдану, жас ұрпаққа сапалы да терең білім беру арқылы оқу-тәрбие үрдісінде жоғары нәтижеге жету – біздің басты міндетіміз.

Осы міндеттердің бірі – жасөспірімдердің шынайы өмірге, өнерге кәсіби шеберліктерін қалыптастыру. Ал бұл шығармашылық тұрғыдан ізденімпаз тұлғаны дамытудың факторы болып саналады [10].

Қолөнер шеберлігі адамның туа біткен қабілеті болып табылмайды. Ол белгілі бір мәдениеттіліктен, даярлықтан, эстетикалық білімділіктен талап етіледі. Бұл қолөнер шеберлігінің қажеттілігін, қабілетін, талғамын, бағалау және т.б. сапаларды қамтитын жеке тұлғаның қолөнер

шеберлігін қызығушылығын қалыптастырудың қажеттілігін арттыра түседі.

Қолөнер шеберлігін логикалық тұрғыдан ойлау, талдау, деректерді салыстыру және қорытындылау қабілеттеріне негізделеді. Ол үздіксіз өзгеріске түседі, молаяды, жаңа мазмұнмен толықтырылады, адам өмірінің барлық саласында жетілдіріледі [8].

Мектепте білім алушыларының қолөнер шеберліктерін қалыптастыруда адамның қажеттіліктерінен, күнделікті ақпараттардың сапасынан, көркемдік білімділігінен, оның «сұлулық заңы» бойынша іс-әрекеттерінің сипатынан талап етіледі. Өнерді үйрету барлық саладағы іс-әрекеттерді қамтиды. Ұлттық сәндік қолданбалы өнер арқылы мектепте білім алушылардың кәсіби шеберлігін қалыптастыру қажеттіліктердің дамуы адамның ұлттық мәдениетінің жоғары деңгейін көрсетеді және рухани тұрғыдан дамуына ықпал етеді.

Мектепте білім алушылардың қолөнер шеберлігін қалыптастыруда қажеттілік көркемдік көзқарастарда, идеалдарда, талғамда, шығармашылықта пайда болады және адамның іс-әрекеті мен өмірлік мақсаттарына әлеуметтік мінез-құлқына ықпал етеді. Бұл әлеуметтік топтардың көркемдік құндылыққа (өнер, табиғат, еңбек, т.б.) негізделген шындыққа қарым-қатынасы болып табылады.

Талғампаздық пен шеберлік бір-біріне тәуелді және бірін-бірі толықтыра түседі бірлікті құрайды, қажеттіліктің дамуы қабілеттің дамуына әсер етеді. Мәселен, сәндік-қолданбалы өнер туындыларын қабылдау қабілетін дамыту үшін оның көркемдік тілін түсіну, образдарының спецификасын, көркемдік шындығын, шарттылығын және т. б. жете ұғыну қажет.

Мектеп білім алушыларының қолөнер шеберліктерін қалыптастыруда сәндік-қолданбалы өнерді меңгеру үрдісінде қолөнер шеберліктерін қалыптастыру оның адам өміріндегі рөлін жетік түсіндіруден, оның маңыздылығы мен мәнін және спецификасын заңдылықтарын толық ашып көрсетуден де талап етіледі.

Бұл жағдай сабақтарда халық өнерін қазіргі мәдениеттің ажырамас бөлігі тұрғысынан, кәсіби өнермен өзара әрекеттестігі, ерекше типтегі шығармашылық тұрғысынан қарастырғанда ғана мүмкін болады.

Әрбір баланың шығармашылық мүмкіндіктерін ашуға, қиялын, фантазиясын оятуға, мәдени тарихи ескерткіштерді білу, сақтау, насихаттауға байланысты қоғамдық-саяси және мәдени-ағартушылық іс-әрекеттерге белсенді араласуына ықпал етеді. Мектепте білім алушылар ұлттық сәндік-қолданбалы өнерін оқу мен меңгеру барысында еңбек үрдісіндегі өздерінің іс-әрекеттерін басқаруға, оны жоспарлауға, мақсаттар мен міндеттер қоюға, оңтайландыру мүмкіндіктерін табуға, еңбек мақсатына қол жеткізу.

Талқылау

Жоғарыдағы нәтижелер бойынша, кәсіби маман педагогтер дайындауға көңіл бөлген жөн, өйткені болашақ маман ол біздің болашағымыз, білім алушылардың қолөнер шеберлік жолдарын ашыуына ықпалын тигізеді. Сондықтан, бұл жерде болашақ педагог дайындауға көңіл бөлу абзал, ол үшін педагог дайындауға кәсіптік білім беруге келесідей әрекеттер жасаймыз.

Кәсіптік оқыту педагогтарын дайындау идеяларын жүзеге асыру жолдарын келесі әрекеттерден көреміз:

- 1) дамушы және дамып келе жатқан мектептегі мақсаттардың, мазмұнның және технологиялардың қоғамның қажеттіліктерімен байланысы;
- 2) болашақ кәсіптік қызмет саласына қызығушылыққа негізделген тұлғалық-бағдарлы білім беруге көшу;
- 3) белсенді әрекет режимінде университетте танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру;
- 3) жеке тұлғаның мүмкіндіктерін барынша пайдалану және ол үшін қажетті психологиялық-педагогикалық даму мүмкіндіктерін жасау;

4) интегративті тәсіл (тік және көлденең интеграция);

5) білім алушылардың өзіндік жұмысына оның қызметінің негізгі түрі ретінде мән беру.

Кәсіптік білім беру педагогика ғылымының құрамдас бөлігі ретінде педагогика ғылымының міндеттеріне, білімдерін жетілдіруге, педагогика ғылымының тәжірибесін жалпылауға толығымен бағынады [10].

Шынында да, кәсіптік білім беру ұйымдарында білім алушылар жай ғана білім алып қоймайды, сонымен қатар кәсіптік қызметтің белгілі бір саласында білім мен дағдыларды меңгереді. Сондықтан кәсіптік білім беруде мамандыққа, болашақ кәсіптік қызмет саласына қызығушылық жүйе құраушы болуы керек. Осы қағидаттарды ескере отырып, өнерде талғам ізденіп ойын дамытуда қиял, елес және көркемдік ой үлкен мәнге ие болады. Мектепте білім алушылардың осы салаларының дамуына тарихы мен мазмұны терең сәндік-қолданбалы өнер саласындағы жан-жақты білімдер, аталған өнер түрлерінің туындыларын жасау барысындағы шығармашылық тапсырмаларды орындауға ықпал етеді.

Мектептегі оқыту және білім беру көркемдік үрдістің техникалық әдістерін қолдану жүзеге асырылды.

Сонымен, білім алушылардың сәндік-қолданбалы өнер шығармашылығымен ерте танысуы негізінде қызығушылыққа бөленіп, сұлулық пен әсемдікке тәрбиелеу, олардың талғампаздығы жетілуі. Сондай-ақ аталған өнер туындыларының мазмұнын жете меңгеруі мен ондағы ою-өрнектердің мәнін ұғынуы арқылы ақыл-ойлары өседі, адами саналары толыса түседі, сол туындыларды өз қолдарымен жеке және сынып боп жасауы барысында рухани-адамгершілік сапалары артады, қолөнер шеберлігі шыңдалады, еңбекке, еңбек адамдарына құрметі калыптасады, өз еңбегін және өзгелер еңбегін бағалай білуге тәрбиеле-

неді. Осы тұлғалық сапалардың қалыптасуы барысында шеберлік дағдылары да үлкен мәнге ие болады.

Әр мемлекеттің интеллектуалды, экономикалық, әлеуметтік және рухани – мәдени потенциалы оның инновациялық қызметінің өркендеуі, қоғамның тәлім-тәрбие беру жәй-күйімен қатар оның прогресивті даму мүмкіндіктеріне тікелей байланысты [8].

Қазақстан Республикасының бүгінгі де, болашақтағы да кемелділігі, өркендеуі, рухы биік ұрпақ тәрбиесін жандандыру міндеттерінің тиімді шешілуіне оның прогресіне тәуелді. Осы ретте, яғни ұрпақ тәлім-тәрбиесін дамыту бағытында соңғы кезде мемлекет тарапынан игі қадамдар жасала бастады. Бұл міндеттерді шешу үшін мектеп ұжымдарының, әр мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы барлық жаңалықтар мен қайта құру, өзгерістерге батыл жол ашарлық жаңа тәжірибеге, жаңа қарым-қатынасқа өту қажеттігі туындайды. Бүгінгі таңдағы еңбек мазмұны оның интенсивті дәрежесімен ғана өлшенбейді, сонымен бірге шығармашылық деңгейінің пайда болуымен өлшенеді. Еңбек бағасы да, еңбеккер де өзгеруде, қоғам мәнінің басым бөлігін шығармашылық еңбек, яғни шығармашылықпен жұмыс жасаушы адам иеленеді.

Қорытынды

Көркем еңбек сабағында қолөнер шеберлігін қалыптастыру негізінде, білім алушыларды еңбекке баулу қызығушылықтарын арттыру болып табылады.

Сондықтан, сәндік-қолданбалы өнер мәнін түсіндіре отырып, білім алушыны көркем еңбек сабағына қызықтыру, олардың еңбекке қызығушылығын арттыра отырып, олардың еңбекке баулу, қолөнер шеберлік ұғымын бойына сіңіріп тәрбиелеу. Қазақ қолөнері – өресі биік, өрісі кең өнер екенін үйрету. Қазақ халқының қолөнері көне заман тарихымен бірге дамып біте қайнасып келе жатқан бай қазына екенін естерінде сақтау керектігін естеріне салып отыру қажет.

Өнер – әсемдіктің ең жоғары түрі екенін білеміз, өйткені ол табиғаттың әсемдігін де, адам еңбегімен жасалған заттардың әсемдігін де, сол адамның ұлылығы мен сұлулығын да, оның іскерлігі мен шеберлігін және ой-арманын да өз бойына жинақтап, жан-жақты бейнелей алады.

Білім берудің мәдени-этникалық мүдделерге қатысты қызметі-жаңа идеяларды үндеу, оларды жалпы адамзаттық ізгіліктер шеңберіне білім алушыға дарыту. Білім беру жүйесін әлемдік өлшемдерге жақындата түсу, ұлттық тәрбие мен жалпы білімділік деңгейді ұштастыру.

Қазақ халқы өзінің күн көріс тіршілігіне қажетті үй-жай салуды, киім-кешек тігуді, азық-түлік өндіруді өзінің тұрмыстық кәсібі етіп, оларды күнбе-күнгі тіршілік барысында орынды пайдаланса, әсем бұйымдар жасап, өмірде сән-салтанат та құра білетін білім алушының бойына сіңіріп отыру олардың сәндік-қолданбалы өнерлерін бағалауға, қолөнер шеберлік жолға жетелеу. Бұдан біз халық шығармашылықтың қандай түрі болса да, халық өмірімен, сол халықтың қоғамдық тарихымен, күн көрісімен, кәсібімен тығыз байланысты екенін көреміз.

Қолданылған деректер тізімі

1. **Ақназаров, С.** Оқушыларды еңбекке баулу [Мәтін]. – Алматы, 2016. – 40 б.
2. **Әбдрахманова, А.** Еңбекпен шынығуда [Мәтін] // Қазақстан мектебі, 1987. – № 7. – Б. 23-25.
3. **Әбиев, Ж.** Педагогика [Мәтін] / Ж. Әбиев, С. Бабаев, А. Құдиярова. – Алматы: Дарын. – 2014. – 443 б.
4. **Бабаев, С. Б., Оңалбек, Ж. К.** Жалпы педагогика [Мәтін]: Оқулық – Алматы: Заң әдебиеті, 2015. – 228 б.
5. **Батышева, С. Я.** Профессиональная педагогика [Текст]. – М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 2013. – 904 с.
6. **Бершадский, М. Е., Гузеев, В. В.** Дидактические и психологические основания образовательной технологии [Текст] / М.: Центр «Педагогический поиск», 2013. – 256 с.

7. **Дайрабаев, Е., Дайрабаева, А.** Педагогика пәнінің негіздері: Оқу құралы [Мәтін]. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 223 б.
8. **Зеер, Э. Ф.** Психология профессионального образования [Текст]. – М.: МОДЭК, 2013. – 480 с.
9. **Rauner, F.** Measuring and Developing Professional Competences in COMET: Method Manual (2021) Technical and Vocational Education and Training, 33, pp. 1 - 538. DOI: 10.1007/978-981-16-0957-2_1
10. Declaration on professional oriented higher education. To the ministers of Higher Education, present in Bergen (Norway). 2005. URL: http://www.aic.lv/bologna/Bologna/contrib/Statem_oth/decl_on_prof_educ.pdf (date of application: 20.02.2023).

References

1. **Aqnazarov, S.** Oqyshylardy eńbekke baýly [Labor training of students] [Mátin]. – Алматы, 2016. – 40 b.
2. **Ábrahmanova, A.** Eńbekpen shynyǵyda [Hard training] [Mátin] // Qazaqstan mektebi, 1987. – № 7. – B. 23-25.
3. **Ábiev, J.** Pedagogika [Pedagogy] [Mátin] / J. Ábiev, S. Babaev, A. Qudiyarova. – Алматы: Daryn. – 2014. – 443 b.
4. **Babaev, S. B., Ońalbek, J. K.** Jalpy pedagogika [General pedagogy] [Mátin]: Oqylyq – Алматы: Zań ádebieti, 2015. – 228 b.
5. **Batyshva, S. Ya.** Professional'naya pedagogika [Professional pedagogy] [Tekst]. – М.: Associaciya «Professional'noe obrazovanie», 2013. – 904 s.
6. **Bershadskij, M. E., Guzeev, V. V.** Didakticheskie i psihologicheskie osnovaniya obrazovatel'noj tekhnologii [Didactic and psychological foundations of educational technology] [Tekst] / М.: Centr «Pedagogicheskij poisk», 2013. – 256 s.
7. **Dajrabaev, E., Dajrabaeva, A.** Pedagogika pániniń negizderi [Fundamentals of pedagogy]: Oqy quraly [Mátin]. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 223 b.
8. **Zeer, E. F.** Psihologiya professional'nogo obrazovaniya [Psychology of professional education] [Tekst]. – М.: MODEK, 2013. – 480 s.
9. **Rauner, F.** Measuring and Developing Professional Competences in COMET: Method Manual (2021) Technical and Vocational Education and Training, 33, pp. 1 - 538. DOI: 10.1007/978-981-16-0957-2_1
10. Declaration on professional oriented higher education. To the ministers of Higher Education, present in Bergen (Norway). 2005. URL: http://www.aic.lv/bologna/Bologna/contrib/Statem_oth/decl_on_prof_educ.pdf (date of application: 20.02.2023).

Основы формирования профессиональных навыков обучающихся через народное ремесло

Ф. Б. Нугманова^{*1}, А. Ж. Архыматаева², К. Б. Адиев³, А. Т. Кайыпбаева⁴

^{1,2,3,4} Национальная академия образования имени И. Алтынсарина
г. Астана, Республика Казахстан

Аннотация. В данной публикации авторы статьи акцентируют внимание на современной образовательной системе обучения и воспитания обучающихся через предмет художественного творчества, поскольку существует множество проблем при выборе профессий обучающимися.

В статье раскрываются основы художественного труда, обучающиеся, система постоянного саморазвития. Сегодня принято считать, что молодое поколение, должно воспитываться в соответствии с требованиями времени, и реализовываться воспитание должно через национальные ценности. С помощью «декоративно-прикладного искусства» предусмотрены способы привлечения внимания обучающихся к способам создания декоративно-прикладных изделий, привития национальных ценностей, формирование базовых навыков.

Ключевые слова: образование, национальные ценности, национальное богатство, культура.

Fundamentals of the formation of students' professional skills through folk crafts

F. B. Nugmanova^{*1}, A. Zh. Arkhymataeva², K. B. Adiev³, A. T. Kayypbaeva⁴

^{1,2,3,4} National Academy of Education named after I. Altynsarin
Astana, Republic of Kazakhstan

Annotation. In this publication, the authors of the article focus on the modern educational system of training and education of students through the subject of artistic creativity, since there are many problems in the choice of professions for students.

The article reveals the foundations of artistic work, the desire for professions, students, a system of constant self-development. Today it is generally accepted that the younger generation, keen on a new business, should be brought up and educated in accordance with the requirements of the time, and it should be realized through national values. With the help of «arts and crafts» there are ways to attract students' attention to the ways of creating decorative and applied products, instilling national values, forming humane, hardworking and skills.

The conclusion to students when choosing future professions is that they should learn to respect the heritage of the Kazakh people. Familiarization with the content of works of art. He taught students the importance of choosing a future art teacher, showing respect for the chosen profession.

Keywords: education, education, national value, national wealth, culture.

Материал баспаға 03.05.2023 ж. келіп түсті

3

Тәрбие және тұлғаны дамыту

Воспитание и развитие личности

Nurturing and personal development

FTAMP 04.15

DOI: 10.59941/2960-0642-2023-2-108-118

Экзистенция коммуникациясы ішкі қарама-қайшылықтарды шешу тәсілі ретінде

Н. П. Албытова*¹, Т. С. Сламбекова², А. К. Махадиева³

^{1,2,3}Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Астана қ., Қазақстан Республикасы

 Аңдатпа. Мақалада экзистенция коммуникациясы негізінде ішкі қарама-қайшылықтарды шешу тәсілі көтеріледі. Бүгінде жеткіншек жастағы оқушылардың арасында агрессия, невроз, өз-өзіне қол жұмсау, құмар ойындарға әуестіктің артуы, отбасынан алшақтау сияқты фактілердің жиі кездесетіндігіне тоқталады. Авторлар оқушыларда кездесетін агрессия, мазасыздық, депрессия, буллингтің туындауын ішкі қарама-қайшылықтардың салдары деп қарастырады. Және оны осы бағытта зерттеулер жүргізіп жүрген заманауи ғалымдардың еңбектеріне сүйеніп дәлелдейді. Сонымен қатар экзистенция коммуникациясы негізінде құрылған арнайы тренингтерді ішкі қарама-қайшылықтарды шешу мақсатында пайдаланып, жеткіншектердің мазасыздық деңгейін төмендету және эмоционалды тепе-теңдікті қалпына келтіру бағытында жұмыстар жүргізген. Кейбір қатысушыларға өздері орындаған тренингтер мен көрген бейнефильмдер қолдау ресурстары ретінде өзіне деген сенімділік сезімін бекітіп, стресс факторларына психологиялық тұрақтылығын арттырғандығы баяндалады.

 Тірек сөздер: қарым-қатынас, ішкі қарама-қайшылық, экзистенция коммуникациясы, жеткіншек, агрессия, буллинг, мазасыздық, депрессия.

 Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:
Албытова Н. П., Сламбекова Т. С., Махадиева А. К. Экзистенция коммуникациясы ішкі қарама-қайшылықтарды шешу тәсілі ретінде [Мәтін] // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – №2. – Б. 108-118.

Кіріспе

Қазіргі қоғам жас ұрпақты тәрбиелеуде отбасы мен білім беру жүйесіне тәрбие мәселесінде жаңа талаптар қойып

отыр. «2022 жылы елде 155 суицид фактісі және кәмелетке толмағандар арасында 309 суицид әрекеті тіркелді. 2023 жылдың 4 айындағы жағдай бойынша – 47 суицид фактісі және 137 кәмелетке тол-

мағандар арасында суицид әрекетін жауау фактісі тіркелген. ІІБ есебінде 3 924 бала, мектепішілік есепте 6278 бала тұр. Тағы бір өзекті мәселе-жастардың құмар ойындарға қатысуының артуы. «Кейбір мәліметтер бойынша, 2022 жылғы жағдай бойынша ойынға тәуелділіктен зардап шегетін қазақстандықтардың саны 350 мыңға жетті» [1]. Бұл ішкі қарама-қайшылыққа толы адамның әрекеттерінің көрсеткіші. Өйткені ішкі қарама-қайшылықтар тұлғаның бейімделуіне, әлеуметтенуіне кедергі болып, агрессия деңгейіне, мазасыздықтың, депрессияның, невроздың дамуына әсер етеді.

«Ішкі қарама-қайшылық – тәрбиеші талабы мен тәрбиеленушінің мүмкіндігінің, қажеттіліктер мен қанағаттандыру тәсілдерінің арақатынасы, сәйкесінше, сыртқы қарама-қайшылықтар – қоғамдық ережелер мен адамдардың тәртібі арасындағы сәйкессіздік, мұғалім мен оқушы арасындағы қатынас [2].

Әдебиеттерді талдау көрсеткендей, бүгінгі күні ішкі қарама-қайшылықтарды әртүрлі ғылым салалары бала өміріне әсері тұрғысынан зерттеуде. Негізінен зерттеу топтарына мектеп білім алушылары, девиантты мінез-құлқы бар балалар, білім берудің әр түрлі бағытында білім алушы болашақ педагогтер кіреді.

Психология ғылымда ішкі қарама-қайшылық адамның құндылықтары мен мотивтерінің, іс-әрекеттері мен қатынастарының қақтығысын тудырады және тұлғаны белгілі бір дағдарыстан кейін дамуға ықпал ететін жағдаят деп те қарастырады. Егер мұндай ішкі қарама-қайшылықтар тиімді шешілсе, онда ол жеке тұлғаның дамуы мен өсуіне айналады. Мәселен, А. Маслоудың теориясы бойынша ішкі қарама-қайшылық адамның өзін-өзі өзектендіру пирамидасының шыңын субъективті қабылдауының нәтижесі және оның нақты жағдайы. Бұл қарама-қайшылық адамның күтетін нәтижесі мен – нақты жағдай арасында болады. Мұндай қарама-қайшылықтар өзін-өзі танудың ажырамас бөлігі ретінде даму кезеңі болып табылады. Қарама-қайшылық әр адаммен өмір бойы бірге жүреді. Ішкі

қарама-қайшылықтарды жеңе отырып, адам өзі және әлем туралы жаңа білім жинақтайды, тұлғалық жағынан дамиды, өзін-өзі тануға талпынады әрі жаңа дағдылар қалыптастырады [3].

Сонымен қатар, ішкі қарама-қайшылықтың табиғаты адамның өзінде де, оның экзистенциялары мен құндылықтарында да болуы және ішкі қажеттіліктер мен сыртқы талаптарға немесе ережелерге байланысты болуы әбден мүмкін. Бұл жағдайда қарама-қайшылық сипатына қарамастан әрқашан ішкі вакуумды немесе ішкі қарама-қайшылықты тудырады.

Е. Б. Фанталованың тұжырымдамасына сәйкес ішкі қарама-қайшылық бірнеше қайшылықтардан тұрады. Бұл «мен қалаймын – менің қолымнан келеді – мен орындауым керек» және «құндылық – қол жетімділік» арасындағы қарама-қайшылық. Ғалым бұл жерде адам мен оның қол жетімді құндылықтарына сәйкес ішкі әлемінің арасындағы сәйкестіктерге байланысты ішкі тыныштық немесе ішкі қарама-қайшылықтар орын алатындықтары туралы айтылып отыр. Яғни, тұлғаның қажеттілігі мен қоғамдық орта (отбасы, мектеп, әлеуеттік орта және т.б.) талаптары қарым-қатынас құндылықтары негізінде құрылуына мән беріледі.

Құндылық қарым-қатынасқа құрылған әйгілі педагог Ш.А. Амонашвилидің ізгілік педагогикасының негізі оқыту үдерісі оқушының жеке басын дамыту үшін ұйымдастыру болып табылады. Педагог адамға, табиғатқа, еңбекке, қоршаған өмірге деген ізгілік, адамгершілік қатынастарды нығайту; баланың ішкі әлеміне, оның мүдделері мен қажеттіліктеріне мұқият назар аудару, оның жан дүниесін және рухани әлеуетін байытуды алдыңғы орынға шығарады. Ш.А. Амонашвилидің пікірінше, жаңа адамды тек жаңа адам тәрбиелей алады. Ол үшін мұғалім өзі жоғары адамгершілікке ие болуы керек, өйткені адамгершілікті балаға тек жанның мейірімділігімен сіңіруге болады. Демек, ізгілік педагогикасы оқытуды тәрбиенің мақсатына жұмсауды қолдайды. Кез келген адаммен, оның ішінде, оқушымен қарым-қатынастағы ізгілік қатынастар ішкі

қарама – қайшылықтардың алдын алудың негізі ретінде қарастырылады [4].

Юхан Хари «Lost Connections» атты кітабында «Қазіргі адамдардың депрессияға жиі түсуінің себебі – мағынасыз басқосулардың көбейіп кетуі. Мұндай жиындар – бос сөздің мекені. Соның кесірінен адамның миындағы серотонин төмендеп кетеді. Бұл – адамды өмірге құштар қылатын гормон. Депрессия – бос сөз бен мағынасыз жүрістен, мәнсіз өмірден болатын ауру. Әсіресе бос сөзге деген құмарлық адамның болашағын бұлдыратып, өмірлік жолынан адастырады – деп, адамдар арасындағы қарым-қатынасты өзара мағыналы да мәнді етіп құруды атап айтады» [5, 41-42].

Осы орайда XXI ғасырда өскелең ұрпақ бойында қандай дағдыларды қалыптастыру қажет деген сұрақ тұрақты күн тәртібіне айналды. Бірқатар ғалымдар оқу-тәрбие үдерісінде қалыптастыруға қажет түрлі жұмсақ дағдылар (Soft Skills) қатарын ұсынады. Психологтар Кристофер Петерсон, Мартин Селигман өмірде сәттілікке жетуге көмектесетін 7 мінез-құлық қасиеттерін анықтап, оларды «Алтын жетілік» деп бөліп көрсетті:

- Мінездің мықтылығы – өз ұстанымын қорғай білу;
- Өзін-өзі бақылау – эмоциясын басқарып, ойын жинақтай білу;
- Қуаттылық – алға жылжу және сәтсіздікке ұшырағанда мойымай тоқтаусыз даму;
- Әлеуметтік интеллект – басқалардың іс-әрекеттерін дұрыс түсіне білу, ойды сөзбен жеткізе білу және адамдардың жауаптарын ым-ишара, мимика және интонация арқылы оқи білу қабілеттілігі;
- Ризашылық – айналасындағылардың сен үшін қаншалықты қолдау көрсеткенін үнемі ескеру, тек қана жақсылыққа назар аудару. Осылайша адам бұл дүниеде жалғыз емес екеніне сене бастайды. Ризашылық

мейірімділікпен тікелей байланысты. Зерттеулер көрсеткендей, мейірімді адамдардың мазасыздық пен депрессиядан зардап шегуі сирек кездеседі;

- Оптимизм – позитивті ойлауға қабілеттілік – табысқа жету мүмкіндігін біршама арттырады.
- Білуге деген құштарлық – бұл әу баста әр адамға берілген, ата-ананың міндеті оны бұзбау. Өйткені, тек білуге деген құштарлық өмірде өз жолын табуға көмектеседі. Осыны мұқият көре біліңіз, дамытуға жол беріңіз [6].

Авторлар ерекше назар аударып отырған «Алтын жетілік» тұлғаның өз ішкі әлеміне көңіл бөлуіне, өзін-өзі қабылдай білуіне және басқалармен қатынасын түсінуі арқылы ішкі қарама-қайшылықты болдырмаудың алдын ала білуге үйретуді мақсат етеді.

Тәрбиені алдыңғы қатарға шығарып, қарым-қатынасты ізгілікке құру, еркіндікке құрылған қарым-қатынаста жауапкершілікті баланың өзіне таңдату бүгінгі күнгі білім беру мазмұнын жаңартудың негізгі қағидасы болып отыр. Мәселен, оларда оқушылардың коммуникативтік, танымдық, сыни ойлау, креативтілік, шығармашылық және командада жұмыс істей білу дағдыларын қалыптастыру мен дамыту мақсаты қойылады. Себебі, оқушы әлеуметтік ортада өзін-өзі танып, дамиды, командада жұмыс жасау арқылы осы дағдыларды жетілдіріп, ішкі қарама-қайшылықтады болдырмаудың алдын алады.

Жеткіншек жастағы ішкі қарама-қайшылықтардың болу себебтері баланы ерте жастан бастап шексіз «дамыту» жұмыстарына қатыстыру деген пікірді психолог Марина Мелия дәлелдеп келеді. «Біз бәріміз балаларды өмірде табысты, тәуелсіз, бақытты етіп өсіргіміз келеді. Сондықтан олардың өмірін мейілінше белсенді түрде ұйымдастырамыз, қимыл қозғалысын бақылаймыз, үнемі түрлі үйірмелерге, орталықтарға қатыстырып, тынышын аламыз. Дегенмен, өмірлік фактілер көрсетіп отырғандай, біздің басқа адамға (баламыз болса да) сырттай ті-

келей әсер етуіміздің пайдасы болмай жатқандығына тап боламыз. Осының салдарынан жеткіншек шақта баланың өзбеттілігі, жауапкершілігі, таңдау еркіндігінің болмауынан олар ішкі қарама-қайшылықтарға ұшырайды [7]. Психолог М.Мелия тығырықтан шығатын жолдардың бірі – баланы өз-өзімен қалдырып, оның өзінің белсенділігіне назар аударуына, өзінің сөзі мен іс-әрекеттеріне жауапкершілік алуға икемдеуді, яғни баламен қарым-қатынасты түзуді ұсынады.

Қазіргі таңда жеткіншек жастағы балаларда жиі кездесетін ішкі қарама-қайшылықтардың болу себептерін психолог-практик Сейілбек Мырзабек анықтап, ата-аналармен педагогтерге, жалпы жұртшылық арасында ағартушылық жұмыс жүргізіп жүрген бірден бір маман. Психолог: «Әдетте ата-ана былай шағымданады: Баламыз үйде тұрмайды. Көшені аңсайды. Адам құсап елмен бірге бір дастарқанда отырмайды. ...Арамыз күннен-күнге алыстап барады...» – деп, ата-ана мен баланың арасында болатын қарама-қайшылыққа тоқталады. «Мұндай шағым айтатын ата-ана бір мәселені ескермейді. Ол баланың қандай жағдайда үйден алыстайтынын, қай кезде отбасы мүшелерінің арасындағы қарым-қатынастың сәтінеп, үйдің берекесі қашатынын білмейді. Логотерапия мұның «экзистенция коммуникациясының жоқтығынан болатынын анықтап береді. Бала бейсаналы түрде рухани әңгімеге құмар келеді. Қай жерде, қай кезде мәнді сұқпат құрылса, сол сәт – бала үшін ең құнды уақыт. Себебі, бұл кезде ата-ана мен баланың арасында байланыс орнайды» – дей келіп, құндылыққа құрылған қарым-қатынастың отбасын біріктіріп, жеткіншектің ішкі қарама-қайшылықтарын жеңу жолдарын нақты ұсынады [5,39-40]. Осылайша автор жеткіншектермен педагогикалық және психологиялық бағытта дұрыс қарым-қатынасқа түсуге ықпал ететін мәнді, мағыналы қатынастар құру ішкі қарама-қайшылықтардың алдын алу және түзету әдісі бола алады деп тұжырымдайды.

«Экзистенция коммуникациясы» адам мен адам арасындағы сезімге негізделген жүрек қатынасы, «мен» және «сен»

арасындағы махаббат қатынасы. Мұнда жанашырлық, мейірім, махаббат, достық және т.б. жоғары сезімдермен бір-біріне деген өзара ықыласты сезінетін екі адамның қарым-қатынасы орын алады [8]. Шынайы экзистенция коммуникациясы өзара теңдікті, шынайы тануды, қарым-қатынас жағдайына оң көзқарас білдіруді, ынтымақтастықты, екінші адамның жанын түсіне білуді, басқа адамды жеңу принципін ұстанбай өзінің қорғаныс эгосынан бас тартуды талап етеді [9].

«Экзистенция коммуникациясы» тіркесіндегі экзистенциямен қатар қолданылатын экзистенция анализі, экзистенция вакумы ұғымдарына логотерапия ғылымы тұрғысынан берілген төмендегідей түсініктер бар. Логотерапия – адам өміріне мән беру арқылы емдеу [10,464].

Экзистенция деп адам болмысынан, яғни рухынан шығып, адами қасиет болып көрінетін феномендерді айтады [11, 47].

Экзистенция – адамға ғана тән құбылыс. Адамнан басқа мақұлықта керісінше. Жан-жануарлар мен шыбын-шіркей экзистенциямен туылады. Олар экзистенция жасамайды. Саналы түрде таңдау жасап, қайырлы не қайырсыз іске араласып өзін сынап көрмейді. Таңдау арқылы өз тағдырын өзі қашайтын болғасын да адам болмысы ең ардақты, ең қадірлі, ең қастерлі болмыс саналады [12,14-15].

Экзистенция анализі – жауапкершілікке табан тіреп, ауру жанды емдейтін психотерапияның бір түрі [10, 196].

«Пациенттер «ішкі дүнием қаңырап бос тұр» деп шағымданады. Осы ахуалды «экзистенция вакумы» ... «құрдым хәлі» десе де болады» [10, 392].

«Экзистенция вакумы» логотерапия ғылымында бекітілген термин, ол адамның хикмет кеудесінің құндылық пен мән атаулыдан жұрдай болатын аянышты ахуалы» [11].

Жеткіншек шақ білім алушының өзін-өзі тану, әлеуметтік ортада өз орынын анықтап, достық қатынасқа аса көңіл ауда-

ратын, құндылықтарды айырып, өмірдің мәнін іздей бастайтын жас кезеңі және бұл жастағыларға максимализм тән. Кейде осы ерекшеліктеріне қарай олар таны- мал тұлғаларды, субмәдениет өкілдерін т.б. өздеріне үлгі, мұрат ретінде таңдап алатындықтары кездеседі.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің мақсаты – ішкі қарама-қайшылықтар мен мазасыздық деңгейіне диагностика жүргізу негізінде өз әрекетін бағалау және жайсыз қарым-қатынас барысында қорғалмау дәрежесін бағалау сауалнамасын ұсынып, нәтижесіне қарай экзистенция коммуникациясы негізінде құрылған арнайы тренингтер арқылы мазасыздық деңгейін төмендету, эмоционалды тепе-теңдікті қалпына келтіру, ішкі қарама-қайшылықтарды шешу.

Зерттеу болжамы егер, жеткіншектермен қарым-қатынаста экзистенция коммуникациясы негізінде құрылған арнайы тренингтер мақсатты жүргізілсе, онда олардың ішкі қарама-қайшылықтары төмендейді. Өйткені, осы жастағылардың ортасында адам жанын түсінетін, жанашырлық, мейірімділік, махаббат, достық сезімдері орын алып, басқа адамды жеңу принципін ұстанбай өзінің қорғаныс эгосынан бас тарта алатын, ынтымақты мәнді де мағыналы қарым-қатынасқа жағдай жасалады.

Эмпирикалық зерттеу аясында келесі міндеттер қойылды: ішкі қарама-қайшылықтардың пайда болуын және оқушылардың ситуациялық және жеке мазасыздық деңгейін анықтау, психо-эмоционалды дискомфортты субъективті қабылдауға әсер ететін факторлар ретінде ішкі қарама-қайшылықтардың пайда

болуы мен мазасыздық деңгейінің байланысын орнату, тренингтердің көмегімен ішкі қарама-қайшылықтарды үйлестіру бағытындағы жеткіншектердің эмоционалды-сезімтал салаларымен жұмыс істеу бойынша тренинг өткізу, ағымдағы дағдарысты еңсеру және мазасыздық деңгейін төмендетудегі ішкі қарама-қайшылықтарды шешуге әсер етудің бір жолы ретінде эмоционалды күймен жұмыс істеуде тренингтер қолданудың тиімділігі туралы жұмыс болжамын растау немесе жоққа шығару.

Ішкі қарама-қайшылықтар мен мазасыздық деңгейіне диагностика жүргізуде тұлғалық ерекшеліктер, мінез-құлық, жеке әрекеттер мен адамға және өмірге деген көзқарасын анықтау мақсатында виктимиялық мінез-құлық тенденциясын зерттеу әдістемесі ұсынылды. Деректерді жинау үшін 86 сұрақтан тұратын Google Forms онлайн формасы қолданылды. Зерттеуге орташа жасы 13-14 жас аралығындағы 7 сыныптағы 27 оқушы қатысты.

Зерттеу барысында этикалық нормалар қатаң сақталды. Қатысушылардың ата-аналары зерттеуге қатысуға рұқсат берді, ал қатысушылардың өздері қатысуға шешім қабылдады. Деректердің құпиялылығы мен қатысушылардың әл-ауқатын қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шаралар қабылданды.

Нәтижелер

Зерттеу нәтижелері бойынша ішкі қарама-қайшылықтарды тудыратын агрессия, мазасыздық, депрессия, буллингке жақын жағдайларға байланысты жауаптар іріктелініп алынды. Қатысушылардың жауап нұсқалары кестеде берілген.

№	Сұрақтың мазмұны	Иә (%)	Жоқ (%)
1	Менің өмірімде басқаларға қарағанда жағымсыз оқиғалар көп болады деп ойлаймын.	25,9%	74,1%
2	Егер мені ренжіткен болса, онда мен бұл үшін міндетті түрде кек алуым керек.	66,7%	33,3%

№	Сұрақтың мазмұны	Иә (%)	Жоқ (%)
3	Өмірдің маған қоятын талаптары менің қабілеттерімнен әлдеқайда жоғары.	51,9%	48,1%
4	Кейде мен заттарды бүлдіріп, ыдыс-аяқты сындырғым келеді.	25,9%	74,1%
5	Менде өмірімде күндерге, апталарға, тіпті айларға созылатын, ешқандай жұмыс жасай алмайтын, немесе сабақ оқи алмайтын кезеңдерім болды	48,1%	51,9%
6	Мен әрқашан шындықты айта бермеймін	51,9%	48,1%
7	Маған айналамдағыларға жақсы әсер қалдыру маңызды, тіпті олар аз таныс болса да.	40,7%	59,3%
8	Менің ойымша, көптеген адамдар жанашырлық пен көмек алу үшін өздерінің бақытсыздықтарын асыра айтады.	59,3%	40,7%
9	Менің ойымша маған әлсіздер мен дәрменсіздерді қорғауға байланысты жұмыс ұсынылса, ұнайтын болар еді.	44,4%	55,6%
10	Мен көмек сұрап айқайлаған естісем де, көшедегі төбелеске араласпаймын.	55,6%	44,4%
11	Мен басқалардың мен туралы не айтатынына мән бермеймін.	66,7%	33,3%
12	Егер, менде қандай да бір проблемалар туындаса, олардың салдары ауыр болмайды деп үміттенемін.	77,8%	22,2%
13	Мен айналамдағы адамдар үшін жауапкершілікті өз мойныма алмаймын.	59,3%	40,7%
14	Мен адамдарға қатысты шыдамдылықты (сабырымды) оңай жоғалтамын.	51,9%	48,1%
15	Идеялар менің ойыма бірінші келгені үшін мені қызғанатын адамдарды жиі кездестіремін.	44,4%	55,6%
16	Мен жамандықты жақсылықпен қайтаруға болатынына сенемін және соған сәйкес әрекет етемін.	59,3%	40,7%

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, келесі қорытындылар жасауға болады: қатысушылардың 25,9 %-ы басқалармен салыстырғанда өміріндегі жағымсыз оқиғалардың көбірек болуы туралы мәлімдемемен келіседі, ал 74,1%-ы бұл мәлімдемемен келіспейді; 66,7 %-ы егер олар ренжіген болса, олар міндетті түрде кек алуы керек деп санайды, ал 33,3% бұл идеяны қолдамайды; 51,9 %-ы өмір талаптары олардың қабілеттерінен асып түседі деп санайды, ал 48,1 %-ы бұл пікірмен келіспейді; 25,9 %-ы кейде заттарды бүлдіріп, ыдыс-аяқты сындырғысы келеді, ал 74,1%-ы оны сезінбейді; 48,1% қаты-

сушыларда өмірде жұмыс істей алмайтын немесе сабақ оқи алмайтын кезеңдер болды, ал 51,9%-ы мұндай жағдайға тап болған жоқ; 51,9 %-ы әрдайым шындықты айта бермейді, ал 48,1%-ы әрқашан адал болуға тырысады; 40,7%-ы айналасындағыларға, тіпті бейтаныс адамдарға да жақсы әсер қалдыруды маңызды деп санайды, ал 59,3% бұған көп мән бермейді; 59,3%-ы көптеген адамдар өздерінің бақытсыздықтарын жанашырлық пен көмек алу үшін асыра сілтейді деп санайды, ал 40,7 %-ы бұған келіспейді; 44,4%-ы әлсіздер мен дәрменсіздерді қорғауға байланысты жұмысты ұнатамын деп ой-

лайды, ал 55,6%-ы мұндай тілекті сезінбейді; 55,6 %-ы көшедегі төбелеске қатыспайды, тіпті егер олар көмек сұрап айқайласа да, 44,4% қатыса алады; 66,7 %-ы басқалардың олар туралы не айтатынына мән бермейді, ал 33,3% назар аударады. Қатысушылардың 77,8 %-ы өз проблемаларының салдары ауыр болмайды деп үміттенеді, ал 22,2 %-ы бұған сенімді емес; 59,3 %-ы өздерін айналасындағылар үшін жауапты деп санамайды, ал 40,7 %-ы бұл жауапкершілікті өз мойнына алады; 51,9 %-ы адамдарға шыдамдылығын оңай жоғалтады, ал 48,1 %-ы сабырлы бола алады; 44,4 %-ы идеяларды бірінші орынға қойғаны үшін оларға қызғанышпен қарайтын адамдарды жиі кездестіреді, ал 55,6 %-ы мұндай жағдайға тап болмайды; 59,3 %-ы жамандықты жақсылықпен қайтаруға болады деп санайды және соған сәйкес әрекет етеді, ал 40,7%-ы бұл сеніммен бөліспейді.

Талқылау

Зерттеудің нәтижелері сауалнамаға қатысушылар арасында жәбірленуші мінез-құлықпен онымен байланысты аспектілерге қатысты әртүрлі көзқарастар мен сенімдер бар екенін көрсетеді. Пайыздық қатынастар адамдардың көзқарастары мен пікірлері әртүрлі екенін көрсетеді және бәрі де жәбірленуші мінез-құлыққа қатысты мәлімдемелермен келісе бермейді. Бұл нәтижелер осы құбылысты одан әрі зерттеу және түсіну үшін, сондай-ақ ішкі қайшылықтар мен мазасыздықты сезінетін адамдарға қолдау көрсетуге және көмектесуге бағытталған бағдарламалар мен тәсілдерді әзірлеу үшін пайдалы болуы мүмкін.

Анықтау нәтижелеріне сәйкес жеткіншектердің өзара әрекетін экзистенциялық қарым-қатынас негізінде құруға бағытталған жұмыстар жоспарланды.

Бірінші кезекте топтағы психологиялық ахуалды жақсарту, жеткіншектердің өз-өздеріне деген сенімділіктерін арттыру, топтағы қарым-қатынас мәдениеті мен эмпатиясын жоғарылату, өзгенің жеке басын құрметтеуге шақыру, буллингтік

жағдайларды болдырмау және кикілжіңді жағдайларда сындарлы әрекет етуге дағдыландыру мақсатында арнайы психологиялық тренингтер жүргізілді:

1. «Мен басқа адамға жағымды сөз айтқым келеді» жаттығуы орындалды. Бөлмеге кезек-кезек кіретін қатысушыларға алдымен басқаларды, содан кейін өздерін мадақтау ұсынылады. Орындау барысында жүргізуші басқалардың жағымды реакциясын тудырған мадақтауға назар аударады. Содан кейін қатысушылар өздерінің олар мақталған кезде не сезінгенін және оларға не ұнағанын айту ұсынылады, оларға айтылған мақтау сөзді тыңдау ма немесе басқа адамды мақтау ма?
2. «Патша» жаттығуында патша және орындаушылар белгіленеді. Патша бұйрықтар береді, орындаушылар екітпей атқарады. Рөлдер алмастырылып отырады. Соңында Патша болған кезде өзіңізді қалай сезіндіңіз? Бұл рөлде сізге не ұнады? Айналаңыздағыларға бұйрық беру оңай болды ма? Сіз қызметші болған кезде не сезіндіңіз? Патшаның тілектерін орындау сізге оңай болды ма? - деген талқылау сұрақтар қойылады. Бұл келесі патша болғандардың әрқайсысына өз тілектерін қалған балалардың ішкі мүмкіндіктерімен салыстыруға және жақсы патша болу жолдарын үсінуге көмектеседі.
3. «Менің күшті жақтарым» жаттығуы басталғанда жүргізуші: «Парақша алып, оны екіге бөліңіз. Сіздің әрқайсыңызда өзіңіз жоғары бағалайтын жағымды қасиеттеріңіз бар. Бұл сізге ішкі еркіндік пен күшіңізге деген сенімділік сезімін туындатады, сәтсіздікте сізге қайта тұруға күш береді. Қазір өзіңізге тән жағымды қасиеттеріңізді парақшадағы бірінші бағанға жазыңыз. Содан кейін екінші бөлігіне өзіңіз жақсы деп танитын, бірақ әлі қалыптасып үлгермеген жағымды қасиеттерді жазыңыз» - дейді. Осылайша әр қатысушы тапсырманы орындау

кезінде өздерінің кішігірім кемшіліктері, қателіктері, әлсіздіктері туралы мәліметтерді талдауға және өзін-өзі жетілдіруге мүмкіндік алады.

Тренинг барысында «Айна», «Менің күшті жақтарым», «Әзіл-сықақ хат» жаттығулары да жүргізілді.

Келесі кезекте «Мектептегі буллинг» бейнефильмнен үзінді көріп болғаннан кейін, ондағы кейіпкерлердің дұрыс әрекеттері немесе қателіктері, фильмнің негізгі ойы туралы талқылау болды. Оқушыларға қойылған сұрақтар арқылы (Неліктен кейіпкерлердің көңіл-күйлері, өмірлік көзқарастары әртүрлі деп ойлайсыздар? Сіздің мектептегі өміріңізде бейнефильмде көрсетілген жағдайлар орын алды ма? Бұл қаншалықты жиі болады? Бұл жағдайдың алдын алуға бола ма?) теріс қарым-қатынастар, ішкі қарама-қайшылықтарға қатысты қалыптасып қалған сенімдер жүйесі мен дағдыланған әрекеттер сияқты проблемаларға мұқият назар аударту болды. Бейнефильмдер арқылы өздері тап болған проблемаларын тауып, олардан шығудың үйлесімді жолдарын шығармашылықпен еркін таңдап алуға мүмкіндік берілді. Мұндағы негізгі міндет – оқушыға өз тәжірибесін сезінуге, қабылдауға және өзі қалағандай жайлы ортада өмір сүруге еркіндік беру. Тренингтер мен бейнефильмдер бірін-бірі жалғастыратындай етіп құрылды. Мұнда өзін сезіну, белсенділік және көңіл-күй диагностикасы жүргізілді.

Алғашқыда топ мүшелері жұмысқа қызығушылық танытпады, тренингтен ешқандай үміт күтпейтіндіктерін байқатты, ынжықтық, өзіне деген сенімсіздік, топ мүшелерінен ұялу, абдырап қалып, өздерін аулақ ұстауға тырысты. Қатысушылар үнсіз қалуды, пікірталасқа түспеуді жөн көрді. Басым көпшілігі өз сезімдерін анықтап, оны ауызша жеткізу және қазіргі жағдайы мен өздерінің сезімдері арасындағы айырмашылықты түсіну мүмкін емес сияқты жағдайға тап болды. Топ өз сезімдерін көрсетуде еркін сезіне алмай ынжықтық, ұялшақтық танытты. Әсіресе ашу, ыза, агрессия, қамығу сияқты күрделі сезімдерді мойындау қиын болды.

Қатысушылардың жауаптарында «өзінді қабылдай алмайсың, өзіңе сүйіспеншілік таныта алмайсың, басқалардан қолдау ала алмайсың» деген мәлімдемелер көп болды. Тренингтің ортасына қарай динамика өзгере бастады. Топ тапсырмаларды орындау процесіне қызығушылық таныта бастады, бұл олардың сезімдерін, ойларын, күйлері мен тебіреністерін тудырды. Қарым-қатынас деңгейі артты, мотивация, қызығушылық пен белсенділік пайда болды. Қатысушылар арасында диалог, пікірталастар мен талқылау құрыла бастағаны байқалды, қатысушылар өздерін сенімді ұстап, ашықтық пен шынайылық таныта бастады. Қатысушылардың сезімдер мен күйлерін анықтаудағы қиындықтар айтарлықтай азайды. Тренингтермен жұмыс жасау жеткіншектердің көңіл-күйлерін көтерді, ішкі қарама-қайшылықтарын жеңілдетті, ал кейбір жағдайларда физикалық тонусты арттырып, физикалық күшті қалыпқа келтірді.

Қорытынды кездесуде топ мүшелері үдеріске барынша қызығушылық танытты, сұрақтар қойды, бір-біріне өздерінің сезімдері мен күйлерін анықтауға көмектесті және бір-бірін қолдады. Бірнеше қатысушы өздерінің сезімдері мен күйлері тікелей осы сағаттағы өмірінде болып жатқан оқиғалармен байланысты екендігін айтты. Қорытынды сұхбат көрсеткендей, барлық қатысушылар өздері күтпеген тәжірибеге ие болған. Топта эмоционалды жағдайдың айтарлықтай жақсаруы анықталды. Кейбір қатысушылардың ситуациялық мазасыздық деңгейі төмендеді, сыртқы қарама-қайшылықтар шешілді, айтарлықтай соматикалық жақсарулар байқала бастады (тыныш ұйықтау, ұйқы уақытының қалыпқа келуі). Эмоционалды тепе-теңдіктің қалпына келуі және эмоционалды әл-ауқат пен жайлылықты субъективті қабылдау деңгейінің артуы байқалып, ол нәтиже ретінде тіркелді. Кейбір қатысушыларға өздері орындаған тренингтер мен көрген бейнефильмдер қолдау ресурстары ретінде болып, олардың субъективті өзіне деген сенімділік сезімін бекіткен және стресс факторларына психологиялық тұрақтылығын арттырды.

Тренинг жұмыстарын қорытындылап, «Ережелер жинағы», «Толеранттылық ағашы» жаттығуларын орындаттық. Ағаш жапырақтарында «мейірімділік», «достық», «түсінісушілік», «кешірім», «адалдық», «юмор», «көмектепсу», «қолдау» сияқты сөздер басымдық танытты. Тренингтің аяқталуы оқушылардың аздап көңіл-күйін түсірді. Себебі, оларға сыныппен бірге болу, шынайы қатынаста түрлі әрекеттер жасау жағымды әсер етті.

Қорытынды

Экспериментке қатысушыларды бақылаудан алынған мәліметтерге сүйене отырып, экзистенция коммуникациясы негізінде құрылған арнайы тренингтер мазасыздық деңгейін төмендету және ішкі қарама-қайшылықтарды шешу үшін оқушылардың эмоционалды-сезімтал тұстарымен жұмыс жасауда мақсатқа сәйкес келеді және орынды деген қорытынды жасауға болады.

Зерттеу болжамын растау ретінде экзистенция коммуникациясы негізінде құрылған арнайы тренингтерді қолдану қосымша эмоционалды интеллектіні, рефлексияны дамыту үшін жұмыс жасауда тиімді әдіс бола алады, топта жеке тұлғаны ашуға, эмпатияны дамытуға, сонымен қатар, өзін және басқаларды қабылдауға, сондай-ақ стрестік жағдайларға бейімделуге ықпал етеді деген қорытынды жасалды. Бұл әлеуметтік ортада ішкі қарама-қайшылықтардың алдын алу мен шешуде, жеткіншектердің жайлы оқу ортасын құруда ерекше маңызды.

Сонымен, экзистенция коммуникациясының жеткіліксіздігі немесе тіпті жоқтығынан болатын ішкі қарама – қайшылықтарды шешудің бір жолы экзистенция коммуникациясы негізінде құрылған арнайы тренингтер дей аламыз.

Экзистенция вакумынан пайда болатын ішкі қарама-қайшылықтардың алдын алу немесе буллинг, кибербуллингтің алдын алу мәселесінде фольклор жанрларын пайдалануды алдағы уақыттығы жұмысымызға жоспарлап отырмыз.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала BR18574152 «Балаларға қатысты буллингтің алдын алу шараларын әзірлеу және оның өзекті аспектілерін зерттеу» ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің мақсатты-қаржыландыру бағдарламасы аясында орындалды.

Қолданылған деректер тізімі

1. ҚР Президенті әкімшілігі басшысының орынбасары Айда Балаеваның «Ұрпақтар сабақтастығы» форумында сөйлеген сөзінен [Электронды ресурсы] // Nur.kz. URL: <https://www.nur.kz/society/2020629-tokaev-obratilsya-k-roditelskoj-obschestvennosti-kazahstana/> (қаралған уақыты: 01.06.2023).
2. Психология: Энциклопедиялық сөздік [Мәтін] / Бас ред. Б.Ә. Жақып. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 624 б.
3. **Шемякина, О. О.** Исследование внутриличностных конфликтов юношеского этапа развития [Текст] // Психологическая наука и образование. – 2012. – Том 4. – №2. – С. 1-13.
4. **Амонашвили, Ш. А.** Педагогическая симфония. Гуманно-личностный подход к образованию [Текст]. – Амрита, 2020. – 312 с.
5. **Мырзабай, С.** Балалықтан даналыққа. Отбасы хрестоматиясы [Мәтін] / 4-басылым. – Алматы: «Отбасы» баспа үйі. – 2022. – 256 б.
6. **Jardim, J., Pereira, A., Vagos, P., Direito, I., Galinha, S.** The Soft Skills Inventory: Developmental procedures and psychometric analysis (2022) *Psychological Reports*, 125 (1), pp. 620 – 648. DOI: 10.1177/0033294120979933
7. **Мелия, М.** Отстаньте от ребёнка! Простые правила мудрых родителей [Текст]. М.: Бомбора, 2020. – 272 с.
8. **Нёмес, V.** Existence and intersubjectivity in Karl Jaspers (2021) *Filosoficky Casopis*, 69 (1), pp. 5 - 23. DOI: 10.46854/fc.2021.1r.5
9. **Bojda, M.** The existential rationalism of Karl Jaspers (2021) *Filosoficky Casopis*, 69 (1), pp. 75 - 98. DOI: 10.46854/fc.2021.1r.75
10. Логотерапия немесе өмірге құштарлық: отбасы хрестоматиясы [Мәтін] / жобаның авт. С. Керімбай ; құраст.: М. Төлеген, Ә. Нәби, С. Тайғарин. – 6-бас. – Алматы : Полиграфкомбинат, 2022. – 472 б.
11. Махаббаттың мәні: Отбасы хрестоматиясы [Мәтін] / С. Керімбай, М. Төлеген, С. Нұрқабекұлы, Ә. Нәби. – Алматы: «Орхон» Баспа үйі, 2018. – 208 б.
12. **Керімбай, С.** Бейсен және болмыс. Үшінші басылым. «Отбасы хрестоматиясы» [Мәтін]. – Алматы, 2022. – 224 б.

References

1. QR Prezidenti ákimshiligi basshysynyrń orynbasary Aida Balaevanyń «Urpaqtar sabaqtastyǵy» forýmında sóılegen sózinen [From a speech by Aida Balayeva, Deputy Chairman of the Administration of the President of the Republic of Kazakhstan, at the «Continuity of Generations» forum] [Elektron-dy resýrs] // Nur.kz. URL: <https://www.nur.kz/society/2020629-tokaev-obratilsya-k-roditelskoy-obshchestvennosti-kazahstana/> (qaralǵan ýaqty: 01.06.2023).
2. Психология: Энциклопедический словарь [Psychology: Encyclopedic Book] [Mátin] / Bas red. B.Ó. Jaqyp. – Almaty: «Qazaq entsiklopediasy», 2011. – 624 b.
3. **Shemyakina, O. O.** Issledovanie vnutrilichnostnykh konfliktov yunosheskogo etapa razvitiya [Research of intrapersonal conflicts of the youth stage of development] // Psihologicheskaya nauka i obrazovanie. – 2012. – Tom 4. – №2. – S. 1-13.
4. **Amonashvili, Sh. A.** Pedagogicheskaya simfoniya. Gumanno-lichnostnyj podhod k obrazovaniyu [Pedagogical Symphony. Humane and personal approach to education]. – Amrita, 2020. – 312 s.
5. **Myrzabai, S.** Balalyqtan danalyqqa. Otbasy hrestomatiasy [From childhood to wisdom. Family anthology] [Mátin] / 4-basylym. – Almaty: «Otbasy» baspa úii. – 2022. – 256 b.
6. **Jardim, J., Pereira, A., Vagos, P., Direito, I., Galinha, S.** The Soft Skills Inventory: Developmental procedures and psychometric analysis (2022) Psychological Reports, 125 (1), pp. 620 – 648. DOI: 10.1177/0033294120979933
7. **Meliya, M.** Otstan'te ot rebyonka! Prostye pravila mudryh roditelej [Leave the child alone! Simple rules of wise parents]. M.: Bombora, 2020. – 272 s.
8. **Němec, V.** Existence and intersubjectivity in Karl Jaspers (2021) Filosoficky Casopis, 69 (1), pp. 5 - 23. DOI: 10.46854/fc.2021.1r.5
9. **Bojda, M.** The existential rationalism of Karl Jaspers (2021) Filosoficky Casopis, 69 (1), pp. 75 - 98. DOI: 10.46854/fc.2021.1r.75
10. Logoterapiia nemese ómirge qushtarlyq: otbasy hrestomatiasy [Logotherapy or craving for life: family anthology] [Mátin] / jobanyń avt. S. Kerimbai; qurast.: M. Tólegen, Á. Nábi, S. Taıǵarın. – 6-bas. – Almaty : Poligrafkombinat, 2022. – 472 b.
11. Mahabbattyń máni: Otbasy hrestomatiasy [The Meaning Of Love: Family anthology] [Mátin] / S. Kerimbai, M. Tólegen, S. Nurqabekuly, Á. Nábi. – Almaty: «Orhon» Baspa úii, 2018. – 208 b.
12. **Kerimbai, S.** Beisen jáne bolmys [Beisen and being] [Mátin]. Úshinshi basylym. «Otbasy hrestomatiasy». – Almaty, 2022. – 224 b.

Экзистенциальная коммуникация как способ разрешения внутренних противоречий

Н. П. Албытова^{*1}, Т. С. Сламбекова,² А. К. Махадиева³

^{1,2,3}Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева
г. Астана, Республика Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается экзистенциальная коммуникация как способ разрешения внутренних противоречий. Сегодня среди школьников подросткового возраста часто встречаются такие проблемы как агрессия, буллинг, суицид, увлеченность азартными играми, отчуждение от семьи. Авторы рассматривают проявление агрессии, тревожности, депрессии, буллинга, встречающихся у школьников как следствие внутренних противоречий. Подтверждением этому служат труды современных ученых, проводивших исследования в этом направлении.

Проведенный тренинг, сформированный на основе экзистенциальной коммуникации, с целью разрешения внутренних противоречий, проводилась работа по снижению уровня тревожности подростков и восстановлению их эмоционального равновесия. Некоторые из участников сообщили, что выполненные ими тренинги и просмотренные видеofilмы, оказались как ресурсы поддержки, закрепили у них чувство уверенности в себе и повысили психологическую устойчивость к факторам стресса.

Ключевые слова: общение, внутреннее противоречие, экзистенциальная коммуникация, подростковый возраст, агрессия, тревога, депрессия.

Existential communication as a way of resolving inner contradictions

N. P. Albytova*¹, T. S. Slambekova,² A. K. Mahadieva³

^{1,2,3}L. N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Republic of Kazakhstan

Annotation. Existential communication is considered as a way to resolve internal contradictions. Today, there are often problems among teenagers such as bouts of aggression, bullying, suicide, excessive gambling, alienation from the family. The authors consider the manifestation of aggression, anxiety, depression, and bullying among schoolchildren as a result of internal contradictions. This is confirmed by the works of modern scientists who conducted research in this direction.

In addition to the conducted special trainings, formed on the basis of existential communication, in order to resolve internal contradictions, work was carried out to reduce the level of anxiety of adolescents and restore their emotional balance. Some participants were informed that the trainings they completed and the videos they watched, as a support resource, strengthened their sense of self-confidence and increased psychological resilience to stress factors.

Keywords: communication, internal contradiction, existential communication, adolescence, aggression, anxiety, depression.

Материал баспаға 19.05.2023 ж. келіп түсті

MPHTI 14.25.05

DOI: 10.59941/2960-0642-2023-2-119-13

Казахстанская система подготовки юных тяжелоатлетов

И. А. ИльинАкадемия Ильи Ильина,
г. Астана, Республика Казахстан

Аннотация. Данная статья представляет разработку программы тренировок для развития физической подготовки детей в возрасте от 11 до 16 лет, основанной на принципах тяжелой атлетики. Цель исследования заключалась в оценке эффективности и потенциала данной программы, включающей техники тяжелой атлетики, в развитии физической подготовки детей. Был проведен обзор научной литературы как отечественного, так и зарубежного происхождения, после чего была разработана комплексная программа тренировок, включающая основные элементы тяжелой атлетики, такие как рывок, толчок и приседания. Ожидаемыми результатами данной программы являются улучшение координации, гибкости и выносливости, а также освоение правильной техники выполнения упражнений и подготовка к соревнованиям по тяжелой атлетике. Большое внимание уделяется индивидуальному руководству и коррекции, чтобы обеспечить безопасность и эффективность тренировок. Разработанная программа имеет потенциал для развития физической подготовки детей и способствует их общему развитию и благополучию.

Ключевые слова: развитие физической подготовки, обучающиеся, программа тренировок, тяжелая атлетика.

Как цитировать / Қалай дәйексөз алуға болады / How to cite:

Ильин, И. А. Казахстанская система подготовки юных тяжелоатлетов [Текст] // Научно-педагогический журнал «Білім». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – №2. – С. 119-130.

Введение

В концепции развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023-2029 годы важной задачей является формирование сознательного и всесторонне развитого гражданина через систему среднего образования. В связи с этим большое значение во всестороннем развитии личности имеет физическое воспитание [1]. В наше время, когда дети все больше проводят времени перед экранами и меньше занимаются физической активностью, создание эффективной системы тренировок становится необходимостью.

Казахстанская система подготовки юных тяжелоатлетов является актуальной темой, так как развитие физической подготовки и спортивных способностей у детей и подростков играет важную роль в их общем здоровье и физическом развитии.

Тяжелая атлетика является одним из самых эффективных спортивных видов, способствующих развитию силы, гибкости, координации и выносливости. Молодые тяжелоатлеты играют ключевую роль в будущем развитии этого вида спорта. Подготовленные на основе казахстанской системы, они смогут достичь высоких результатов и представлять Казах-

стан на международных соревнованиях. Поэтому разработка эффективной системы подготовки юных тяжелоатлетов является стратегически важной задачей для развития спорта в стране.

Материалы и методы

В статье был проведен анализ международных научно-метрических баз данных, включая Web of Science, Scopus и Google Scholar, для получения актуальной информации об инновационных подходах в физическом воспитании. На основе этих данных был составлен обзор литературы, включая теоретические и систематические обзоры. Это обеспечило широкий спектр информации и позволило выявить основные направления и тенденции в инновационных подходах к физическому воспитанию.

В последние годы исследования в области физического воспитания обучающихся школ стали активно исследовать инновационные подходы, направленные на повышение эффективности и разнообразия уроков физической культуры.

Г. Полевой и др. изучали, улучшается ли внимание детей в возрасте 13-14 лет, если они выполняют физические упражнения, направленные на развитие скоростно-силовых способностей на каждом уроке физкультуры в школе [2].

Huebner M., Arrow H., Garinther A., Meltzer D.E. в своем исследовании показали, что тяжелая атлетика положительно влияет на физическое здоровье (сила, выносливость, скорость), психологические (польза для психического здоровья, снижение стресса) и социальные аспекты, такие как связь с сообществом [3].

Исследование Gao Z., Xiang P., Lee M. A. & Harrison Jr. L. сфокусировано на самоэффективности и ожиданиях результата в начальных классах по тренировке с отягощениями. Результаты исследования показали, что самоэффективность и ожидания результата оказывают влияние на поведение и актуальные действия школь-

ников на тренировках. Эти результаты имеют важное значение для разработки инновационных подходов к физическому воспитанию, которые помогут развить у обучающихся высокую самоэффективность и уверенность в достижении физических целей [4].

Национальный и региональный компонент учебных программ по физическому воспитанию для школьников в Казахстане и России рассматривается в исследовании Botagariev et al. (2021). Авторы изучают содержание и подходы к физическому воспитанию в образовательных системах этих стран и обсуждают различия и сходства в учебных программах [5].

В работе Khaustov, S., & Ilyin, I. (2013) рассматриваются особенности техники тренировки мышечной силы в подготовке тяжелоатлетов. Авторы исследуют специфику тренировки и делятся практическими рекомендациями по улучшению силовых показателей в данном виде спорта [6].

Болгарская система тяжелой атлетики в значительной степени опиралась на использование классических упражнений, при этом тяги и приседания в основном были исключены или минимизированы в тренировочном процессе. Это подход был характерен для соревновательного периода в советской системе, однако в болгарской системе он применялся на протяжении всего периода подготовки. Кроме того, в болгарской системе акцент делался на выполнении упражнений с весами в диапазоне 90-100 процентов от максимальной нагрузки практически на каждой тренировке. Такой подход способствовал продвижению вперед, совершенствованию техники и мастерству на тех весах, которые атлетам приходилось использовать на соревнованиях. Некоторые болгарские атлеты демонстрировали достижение мировых рекордов на тренировках, выполняя 10 подходов с одним повторением. Однако, следует отметить, что у данной системы был существенный недостаток – она являлась системой выживания на 100 процентов. В результате многие спортсмены страдали

от травм или испытывали непреодолимые нагрузки на нервную систему [7].

Советская система подготовки тяжелоатлетов отличалась ранним началом тренировок, где молодые спортсмены уже с юных лет вовлекались в систематическую физическую подготовку. Эта система также предусматривала специализацию в конкретной дисциплине, что позволяло развивать особенности и умения спортсменов наиболее эффективно. Кроме того, советская система подготовки тяжелоатлетов основывалась на научных исследованиях и использовала передовые методики тренировок, а также имела высококвалифицированных тренеров, способных максимально эффективно развивать потенциал каждого спортсмена [8].

Исходя из нашего исследования и практического опыта, казахстанские специалисты в области тяжелой атлетики, объединили различные элементы болгарской и советской систем тренировок. Мы изучили и проанализировали несколько советских и болгарских систем тренировок, адаптируя их к нашим потребностям. Наша разработанная система объединяет лучшие практики и методики, минимизируя травматичность тренировок для юных спортсменов. Она основана на казахстанских принципах, но включает в себя также элементы болгарской и советской систем. Месячный тренировочный план, предназначенный для юниоров, разработан с учетом индивидуальных особенностей каждого спортсмена и может иметь вариации в зависимости от руководства тренера. Уровень погрешности при определении тренировочных нагрузок всегда присутствует и внутренний контроль должен осуществляться самими спортсменами. В зависимости от целей и уровня подготовки, наша система может быть адаптирована для спортсменов различных категорий, включая кандидатов в мастера спорта и даже международных уровней. При создании системы мы учли болгарские и советские подходы, а также добавили собственные улучшения, основанные на нашем 20-летнем опыте. Наша система тренировок рассчитана на пятидневные циклы, которые были оптимизированы для снижения риска пере-

напряжения. Мы не стремились достичь 100% нагрузки, предоставляя некоторую резервную возможность при выполнении упражнений до 70-80 % максимальной нагрузки. Важно также отметить, что система требует корректной техники выполнения упражнений, что является отдельной задачей, требующей тщательной и последовательной работы, начиная с правильного основания.

Результаты

Мы изучили отечественную и зарубежную литературу и разработали программу, которая поможет повысить физическую подготовленность детей в возрасте от 11 до 16 лет, включая элементы тяжелой атлетики.

Цель программы: развитие физической подготовленности и силовых показателей у детей в возрасте от 11 до 16 лет с применением элементов тяжелой атлетики.

Задачи:

1. освоение основных техник тяжелой атлетики для развития координации, силы и выносливости;
2. увеличение силовых показателей через разнообразные упражнения с гирями, гантелями и штангой;
3. развитие гибкости, растяжки и подвижности, важных в тяжелой атлетике;
4. технические наставления и коррекция для обеспечения правильной техники выполнения упражнений и предотвращения травм;
5. подготовка к соревнованиям в тяжелой атлетике, включая тактику, стратегию и ментальную подготовку.

Ожидаемые результаты:

1. будет владеть основными приемами тяжелой атлетики, что позволит развить координацию, силу и выносливость;
2. повысится силовой потенциал через разнообразные тренировки с гирями, гантелями и штангой;

3. развивается гибкость, растяжка и подвижность, необходимые для успешной практики тяжелой атлетики;
4. овладеет правильной техникой выполнения упражнений и предотвратит возможные травмы;
5. готовится к соревнованиям по тяжелой атлетике, включая тактику, стратегию и ментальную подготовку.

Дни недели	Содержание
Первая неделя	
Понедельник	<ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка 2. Растяжка 3. Суставная разминка 4. Рывок классика <ul style="list-style-type: none"> • по 3 раза 60% 3 подхода, • по 2 раза 70% 2 подхода, • по 1 разу 80% 3 подхода 5. Толчок серия (1+1)2, 60 % 2 подхода, 70% 5 подходов, 80% 2 подхода. 6. Тяга рывковая 80% от рывка по 3 раза 4 подхода 7. Приседания 80% по 3 раза 4 подхода 8. Жим стоя 70% по 5 раз 2 подхода, 80% по 4 раза 4 подхода 9. Заминка
Вторник	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уход в сед рывковый 60 % 2 раза 2 подхода, 70% по 3 раза 5 подходов 2. Протяжка рывковая по 3 раза 5 подходов 70% от максимальной протяжки 3. На грудь + швунг жим (2+2) 60% от максимальной швунг жима 5 подходов. 4. Тяга станова легкая по 5 раз 5 подходов 60 % от максимального веса становой тяги 5. Прыжки в высоту либо на тумбу по 10 раз 5 подходов 6. Подтягивания 5 подходов по 5 раз 7. Брусья 6 по 6
Среда	<ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка суставная 2. Разминка на технику с палкой 3. Рывок с плитов 60 %, 70 %, 80% по 2 раза 3 атаки 4. Толчок со стоек по 2 раза 4 подходов 70%, 80% по 2 раза 2 подхода, 90% по 1 разу 1 подход 5. Присед на груди по 2 раза 60 %, 70 %, 80 % 3 атаки 6. Тяга передняя обратным хватом вес подбираете под себя по 7 раз 5 подходов вес должен быть средним 7. Наклоны на гиперэкстензии 10 кг по 7 раз 5 подхода 8. Заминка растяжка
Четверг	<p>Теоретическая часть «Как правильно делать проходку?»</p> <p>«Что такое система атак?»</p> <p>Рассказать вкратце чем отличается система болгарской тяжелой атлетики от российской. И чем отличается казахстанская система?</p> <p>Активный отдых</p>

Дни недели	Содержание
Пятница	<p>Проходка</p> <p>Первая тренировка:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Присед на плечах 60% по 2 раза 5 подходов 2. Швунг из-за головы рывковым хватом 50%-60% по 2 раза 5 подходов 3. Швунг на грудь + швунг жимовой 1+2 50% 3 поддона 60% 1+2, 2 подхода 4. Заминка <p>Вторая тренировка:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Растяжка 2. Рывок классика: первый подход: 20%, 30%, 40%, 50%, 60% (эти веса идут как разминочные, мы их просто не записываем, но они есть и их нужно проходить для более тщательной разминки атлета); 70% от максимального веса - 1 повторение, второй подход: 80% от максимального веса - 1 повторение, третий подход: 85% от максимального веса - 1 повторение. Вторая атака: повторение предыдущих весов. Третья атака 90%, 95%, 100% по 1 разу 1 атака. 3. Толчок классический: (1+1) – 2 атаки, 65%, 70%, 80%. Если, идет хорошо, третью атаку идем на максимум 85%, 90%, 95%, 100% и если атлет справляется, то идем на рекорд. 4. Присед на плечах: считаем процент от максимальных приседаний на плечах по 1 разу 60%, 70%, 80%. Три атаки, если идет хорошо, то 90%, 95%, 100% по 1 разу идем 1 атаку. 5. Наклоны со штангой со стоек: средний вес – 5 повторений, 4 подхода. 6. Заминка 7. Растяжка
Суббота	<ol style="list-style-type: none"> 1. Растяжка – 10-15 минут. 2. Кардио (эллипс, бег) – 1 час. 3. Плавание: 500 м – 1 км (для тех, кто умеет плавать) или ходьба 10000 шагов после растяжки. 4. Подсобные упражнения (например, пресс, отжимания, подтягивания)
Воскресенье	Выходной, отдых
Вторая неделя	
Понедельник	<p>Первая тренировка:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Приседание на груди – 60%, по 2 раза, 5 подходов. 2. Уход в сед рывковым хватом – 60%, по 2 раза, 4 подхода. 3. На грудь + швунг – 50%, 2+2, 4 подхода. 4. Отдых. <p>Вторая тренировка:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка 2. Растяжка 3. Рывок классический – 70% 1 раз по 2 подхода, 75% по 1 разу 2 подхода, 80% по 1 разу 3 подхода. 4. На грудь + швунг жимовой разминка перед выполнением упражнения толчок – 1+2 60% 3 подхода, 70%, 3 подхода (проценты берем от максимального швунга жимового) 5. Толчок классический – (1+1) 60% 4 подхода, 70% 2 подхода, 80% 3 подхода, 90% 2 подход. 6. Присед на плечах - 70% по 1 разу, 3 подхода, 80% по 1 разу 3 подхода. Если легко, можно добавить 85% на 1 подход 90% 1 раз 2 подхода.

Дни недели	Содержание
	<ol style="list-style-type: none"> 7. Наклоны со штангой на плечах – 80%, по 6 раз, 4 подхода. 8. Подтягивание с резинкой или на тренажере – широким хватом за голову, по 8 раз, 4 подхода 9. Пресс – 100 раз разнообразные 10. Заминка, работа на восстановление 11. Растяжка
Вторник	<p>Функциональная тренировка:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка, включая растяжку, активизацию суставов и кардио-упражнения. 2. Пробегка: 15 минут. 3. Рывок силой рук: 5 раз с малым весом (40-50% от максимальной силы). 4. Скакалка: 50 прыжков. 5. Подтягивание: 10 раз в стиле «баттерфляй». 6. Трастеры: 1 повторение на грудь + 3 обычных трастера. 7. Прыжки в высоту: 10 раз. 8. 5 кругов тренировки. 9. Контроль пульса: 220 – возраст. 10. Заминка + растяжка.
Среда	<ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка, включая упражнения для суставов и кардио. 2. Рывок с плитов: до 80% работаем по 2 раза по 2 подхода для хорошей разминки. 2 раза 5 подходов с 80% веса, с 85% веса 2 подхода по 2 раза 3. Толчок со стоек: 2 раза 5 подходов с 80% веса, 1 подход 90% веса, 1 подход 95% веса. 4. Тяга станова: 3 раза с 80% от максимального веса 5 подходов. 5. Жим стоя из-за головы: легкий вес. 60% по 7 раз 4 подхода. 6. Отжимания: 10 раз в 5 подходах. 7. Пресс: 150 повторений. 8. Заминка и растяжка с использованием валика для массажа и турника для повисания.
Четверг	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сауна 2. Растяжка 3. Прыжки в длину active recovery
Пятница	<p>Первая тренировка:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка 2. Присед на груди: 60% по 2 раза 5 подходов с составляющим. 3. Уход в сед рыковым хватом: выполнение 4 подходов по 2 раза с весом, также составляющим 60% от максимальной нагрузки. 4. На грудь+швунг (2+2) 50% 4 подхода. 5. Отдых. <p>Вторая тренировка:</p> <p>Подходка на усмотрение тренера если атлет не восстановился, то работаем по системе атак на 70%, 80%, 85% веса.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Рывок: выполнение проходки на 100% от максимума в рывке. 2. Толчок: выполнение проходки на 100% от максимума в толчке. 3. Тяга рывковая: выполнение проходки на 100% от максимума в рывке. Выполните каждое упражнение только один раз и выполните до трех подходов.

Дни недели	Содержание
Суббота	<ol style="list-style-type: none"> 1. Рывок силой рук простым хватом: 5x5 повторений с 40-50% весом от максимального рывка. 2. Тяга рывковая + рывковая протяжка: 5 подходов каждой с 3+2 рывками на 50% от максимального рывка. 3. Наклоны на гиперэкстензии: 6 повторений с оптимальным весом 5 подходов. 4. Жим лежа: 5x5 повторений средним весом. 5. Растяжка и заминка: работа над гибкостью и подвижностью суставов. 6. Ходьба на руках: упражнение для верхней части тела. 7. Сауна, бассейн и массаж: восстановление после тренировки.
Воскресенье	Отдых
Третья неделя	
Понедельник	<p>Первая тренировка:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка 2. Присед на плечах: 2 подхода по 2 повторения на 60%, 2 подхода по 2 повторения на 70%, 2 подхода по 1 повторению на 80% по 1 разу 3 подхода. 3. Рывок выше колена: 5 подходов по 2 повторения на 70%. 4. Взятие на грудь швунг жимовой: 5 подходов с (1+2) на 50% для разогрева. 5. Растяжка мышц подготовка к вечерней тренировке. <p>Вторая тренировка:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка. Разминка с палкой. 2. Уход в сед: 2 подхода по 3 повторения на 60%, 2 подхода по 2 повторения на 70%, 2 подхода по 2 повторения на 75%, 1 подход, на 80%, 85% и 90 % 2 атаки 3. Толчок классический: 3 атаки с 1+1 движениями на 60%, 70% и 80%. Последний подход на 85% 1 подход (1+1), 90%, если легко идет (1+1) 1 подход 4. Присед на груди: 5 подходов по 2 повторения на 80% 5. Пресс: 100-150 раз 6. Прыжки 7. Расслабление и растяжка
Вторник	<ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка 2. Рывок выше колена без прыжков: 60% 2 подхода 2 раза, 70% по 2 раза 2 подхода, 80% 4 подхода по 2 повторения. Работа на технику в ляжках. 3. Швунг жимовой: 1 повторение на грудь, 2 повторения с груди. 4 подхода на 50-60% от максимального веса. При наличии силы можно увеличить до 80% после понедельника. 4. Тяга в наклоне фронтальная: Оптимальный вес на 10 повторений, 3 подхода. 5. Жим из-за головы средним хватом: аккуратно подберите небольшой вес и выполните 4 подхода по 5 повторений. 6. Заминка и растяжка. 7. Сауна.
Среда	<ol style="list-style-type: none"> 1. Рывок с плинтов: выполняется по 2 раза. Начинают с 60% веса на 2 подхода, затем 65% на 2 подхода, 70% на 2 подхода, 75% на 1 подход, 80% на 1 подход, 85% на 1 подход, 90% на 1 подход. Если все идет хорошо, то можно подойти к 95-100% и сделать попытку. 2. Толчок со стоек из-за головы: выполняется с весом 70% на 2 раза, 3 подхода. Затем 80% на 2 раза, 2 подхода, 85% на 1 раз, 2 подхода и четко 90% на максимум, один раз.

Дни недели	Содержание
	<ol style="list-style-type: none"> Тяга толчковая легковая: выполняется с весом, равным 70% от максимального толчка. Проводится по 3 раза, 3 подхода. Растяжка, заминка и отдых для восстановления.
Четверг	Выходной. Прогулка. Растяжка
Пятница	<p>Первая тренировка</p> <ol style="list-style-type: none"> Разминка. Разминка с палкой. Присед на плечах: 3 подхода по 3 повторения. Разминка на 60%. Рывок протяжка: 5 подходов по 3 повторения на 70% от (протяжки). Работа с чувством и разминка суставов. На грудь +швунг классический: 4 подхода (2+2) на 60% Завершение тренировки и подготовка к вечерней тренировке. <p>Вторая тренировка</p> <ol style="list-style-type: none"> Разминка Рывок: 3 подхода по 1 повторению на 70%, 2 подхода по 1 повторению на 80%, 2 подхода по 1 повторению на 85%. Затем 1 подход на 90% с одним повторением. Не идти на максимальные веса. Толчок классический: 2 атаки на 60%, 70% и 80% с (1+1) движениями. Затем 2 подхода на 70% с (1+1+1) движениями. (на грудь+присед+толчок) Присед на груди: 3 атаки на 70%, 80% и 90% с одним повторением на 70% по 2 раза 2 подхода. Жим стоя: если остается сила, выполнить легкий вес по 5 повторений. Наклоны со штангой: 4 подхода по 4 повторения на 80% от максимального веса. Заминка. Восстановление.
Суббота	Функциональная тренировка. Разминка. Самостоятельная работа. Сауна бассейн, вело, кардио легкое.
Воскресенье	отдых
Четвертая неделя (*разгрузочная неделя)	
Понедельник	<ol style="list-style-type: none"> Растяжка с палкой. Присед на груди: 60%, 70%, 80% по 1 разу 3 атаки. Рывок классический: 60% по 1 разу 2 подхода, 70% по 1 разу 2 подхода, 80% по 1 разу 3 подхода. Толчок классический: (1+1) 3 атаки 60%, 70%, 80% Наклоны со штангой со стоек: 80% 3 раза 3 подхода, 90% 3 раза 2 подхода. Заминка и растяжка.
Вторник	Йога, день работы на растяжку мышц и суставов. Прыжки в высоту, спортивные игры
Среда	<ol style="list-style-type: none"> Присед на плечах 60% по 2 раза 2 подхода, 70% по 2 раза 2 подхода, 80% по 1 разу 3 подхода. Рывок ниже колен: 60% по 2 раза 2 подхода, 70% 2 раза по 5 подходов Швунг жимовой: (2+2) 60% 2 подхода, (1+2) 70% 5 подходов. Тяга рывковая: 70% от 3 раза по 3 повторения, 4 подхода без подрыва. Пресс: 150 повторений. Заминка и растяжка.

Дни недели	Содержание
Четверг	Растяжка. Сауна
Пятница	<ol style="list-style-type: none"> 1. Растяжка. 2. Рывок с максимальным весом (100%). 3. Толчок с максимальным весом (100%). 4. Присед на груди с максимальным весом (100%). 5. Можно устроить соревнования в стиле <i>weighlifting pro/underground</i>. 6. Пусть ребята оденут выступательную форму и соревнуются.
Суббота	Йога. Сауна. Прогулка. Активная разгрузка. Кино
Воскресенье	Отдых
Пятая неделя	
Понедельник	<ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка 2. Протяжка рывковая: 70% 3 раза 4 подхода. 3. Рывок классический: 70% 3 раза 5 подходов. 4. Швунг на грудь: (1+2) движения: 75% 5 подходов. 5. Тяга рывковая: 70% 3 раза, 5 подходов. 6. Подтягивание по 7 раз 10 подходов. 7. Пресс: 150 повторений.
Среда	<ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка 2. Рывок с плитов: 60% 4 раза 3 подхода; 70% 2 раза 3 подхода. 3. Швунг жимовой на грудь: (1+3) 70% 4 подхода; (1+2) 75% 2 подхода. 4. Присед на плечах: 60% 5 раз 5 подходов. 5. Подтягивания со жгутом, 10 повторений за голову, 5 подходов. 6. Передняя тяга обратным хватом, средний вес, 5 раз, 4 подхода. 7. Растяжка. 8. Заминка на валике.
Четверг	Отдых. Восстановление. Прогулка
Пятница	<p>Первая тренировка</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Растяжка. 2. Разминка. Разминка с палкой. 3. Присед на груди: 70% 2 раза, 5 подходов. 4. Протяжка рывковая: 70% 3 раза, 5 подходов. 5. Швунг жимовой на грудь: (1+2) 70% 4 подхода. 6. Заминка. <p>Вторая тренировка</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Разминка. 2. Растяжка. 3. Применение мазей. 4. Рывок классический: 60% 2 раза, 70% 2 раза, 80% 3 атаки. 5. Толчок классический: (1+1) 60%, 70%, 80% 3 атаки. 6. Присед на груди: 60% по 2 раза 2 подхода, 70% по 2 раза 2 подхода, 80% по 2 раза 5 подходов. 7. Пресс 150 раз

Дни недели	Содержание
Суббота	<ol style="list-style-type: none"> 1. ОФП (разминка, растяжка, комплекс упражнений). 2. Кардио (бег, велосипед, эллиптический тренажер). 3. Функциональная тренировка (упражнения для силы и гибкости). 4. Игровая тренировка (игры, соревнования).
Воскресенье	Отдых

Обсуждение

Разработка программы, направленной на улучшение физической подготовки детей в возрасте 11-16 лет с элементами тяжелой атлетики, основана на анализе и рассмотрении отечественной и зарубежной литературы, а также путем объединения различных элементов болгарской и советской систем тренировок. Выводы и идеи, полученные в результате обширного обзора, подготовили почву для разработки эффективного и комплексного режима тренировок. Интеграция методов тяжелой атлетики в программу имеет значительный потенциал в содействии общему физическому развитию детей. Используя фундаментальные упражнения с отягощениями, такие как рывок, толчок и приседания, обучающиеся могут улучшить свою координацию, силу и выносливость. Эти упражнения получили широкое признание благодаря своей способности задействовать одновременно несколько групп мышц, обеспечивая всесторонний и функциональный подход к физической подготовке. Кроме того, включение упражнений с отягощениями позволяет постепенно развивать силу. Постепенно увеличивая сопротивление и интенсивность тренировок, дети могут ощутимо улучшить свою мышечную силу и производительность. Такой подход с постепенной нагрузкой не только повышает физические возможности, но и вселяет в участников чувство выполненного долга и мотивацию, поскольку они сами наблюдают за своим прогрессом. Программа также подчеркивает важность гибкости и подвижности. Наряду с упражнениями с отягощениями, в программу включены специальные упражнения на растяжку и упражнения на подвижность для уве-

личения амплитуды движений, укрепления здоровья суставов и снижения риска травм. Такой целостный подход к физической подготовке обеспечивает сбалансированное развитие как силы, так и гибкости, способствуя общему атлетизму.

Кроме того, программа разработана таким образом, чтобы обеспечить индивидуальное руководство и коррекцию. Опытные тренеры внимательно следят за работой каждого участника, предлагая индивидуальные инструкции для обеспечения правильной техники и формы упражнений. Такое индивидуальное внимание помогает предотвратить травмы и способствует безопасным и эффективным тренировкам. Участвуя в этой программе, дети не только улучшают свою физическую форму, но и приобретают ценные навыки.

Заключение

В заключение следует отметить, что разработанная программа повышения физической подготовленности детей 11-16 лет с элементами тяжелой атлетики является уникальной системой тренировок для казахстанских детей с учетом нашей ментальности. Упор в программе на технику тяжелой атлетики, гибкость, индивидуальное руководство и целостное развитие направлены на то, чтобы дети стали всесторонне развитыми спортсменами, способствуя при этом их общему здоровью и благополучию.

Список использованных источников

1. Концепция развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образова-

ния Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249#z11> [Дата обращения 19.05.2023]

2. **Polevoy G.** The influence of speed and strength training at school on the indicators of attention switching in children aged 13-14 years with different typologies (2022) *Journal of Education and Health Promotion*, 11 (1), pp. 23.
DOI: 10.4103/jehp.jehp_413_21
3. **Huebner M., Arrow H., Garinther A., Meltzer D.E.** How Heavy Lifting Lightens Our Lives: Content Analysis of Perceived Outcomes of Masters Weightlifting (2022) *Frontiers in Sports and Active Living*, 4, art. no. 778491. DOI: 10.3389/fspor.2022.778491
4. **Gao Z., Xiang P., Lee M. A. & Harrison Jr. L.** Self-Efficacy and Outcome Expectancy in Beginning Weight Training Class Their Relations to Students' Behavioral Intention and Actual Behavior. Pages 92-100 | Published online: 23 Jan 2013 Download citation <https://doi.org/10.1080/02701367.2008.10599464>
5. **Botagariev T., Kolokoltsev M., Romanova E., Tissen P., Ustselema N., Tonoyan Kh., Bayankin O., Kubieva S., Mambetov N., Stepanova L., Tretyakova N.** (2021). National and regional component of physical education curricula for schoolchildren in Kazakhstan and Russia. *Journal of Physical Education and Sport*, 21(2), 860-867. doi: 10.7752/jpes.2021.02107.
6. **Khaustov, S., & Ilyin, I.** (2013). Muscular Strength Training Technique Peculiarities in Weightlifters Preparation. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 17(3), 382-386. DOI: 10.5829/idosi.mejsr.2013.17.03.12162
7. **Konchev M., Zaykova D.** Epidemiology of injuries of the Bulgarian national team of olympic weightlifting (2023) *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 24 (1), pp. 17 - 26.
8. **Большой, А. В., Загrevский, О. И.** Актуальные аспекты советской системы подготовки квалифицированных тяжелоатлетов к соревнованиям // *Вестник Томского государственного университета*. – 2022. – №. 478. – С. 145-153.

References

1. **Koncepciya razvitiya doshkol'nogo, srednego, tekhnicheskogo i professional'nogo obrazovaniya Respubliki Kazakhstan na 2023 – 2029 gody** [The concept of development of preschool, secondary, technical and vocational education of the Republic of Kazakhstan for 2023 – 2029] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249#z11> [Data obrashcheniya 19.05.2023]
2. **Polevoy G.** The influence of speed and strength training at school on the indicators of attention switching in children aged 13-14 years with different typologies (2022) *Journal of Education and Health Promotion*, 11 (1), pp. 23.
DOI: 10.4103/jehp.jehp_413_21
3. **Huebner M., Arrow H., Garinther A., Meltzer D.E.** How Heavy Lifting Lightens Our Lives: Content Analysis of Perceived Outcomes of Masters Weightlifting (2022) *Frontiers in Sports and Active Living*, 4, art. no. 778491. DOI: 10.3389/fspor.2022.778491
4. **Gao Z., Xiang P., Lee M. A. & Harrison Jr. L.** Self-Efficacy and Outcome Expectancy in Beginning Weight Training Class Their Relations to Students' Behavioral Intention and Actual Behavior. Pages 92-100 | Published online: 23 Jan 2013 Download citation <https://doi.org/10.1080/02701367.2008.10599464>
5. **Botagariev T., Kolokoltsev M., Romanova E., Tissen P., Ustselema N., Tonoyan Kh., Bayankin O., Kubieva S., Mambetov N., Stepanova L., Tretyakova N.** (2021). National and regional component of physical education curricula for schoolchildren in Kazakhstan and Russia. *Journal of Physical Education and Sport*, 21(2), 860-867. doi: 10.7752/jpes.2021.02107.
6. **Khaustov, S., & Ilyin, I.** (2013). Muscular Strength Training Technique Peculiarities in Weightlifters Preparation. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 17(3), 382-386. DOI: 10.5829/idosi.mejsr.2013.17.03.12162
7. **Konchev M., Zaykova D.** Epidemiology of injuries of the Bulgarian national team of olympic weightlifting (2023) *Journal of Environmental Protection and Ecology*, 24 (1), pp. 17 - 26.

Ауыр атлеттердің жас буынын даярлаудың қазақстандық жүйесі

И. А. Ильин

Илья Ильин академиясы,
Астана қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл мақала ауыр атлетика қағидаттарына негізделген 11 жастан 16 жасқа дейінгі балалардың дене шынықтыруын дамытуға арналған жаттығу бағдарла-

масын әзірлеуді ұсынады. Зерттеудің мақсаты балалардың дене шынықтыруын дамытудағы ауыр атлетика техникасын қамтитын осы бағдарламаның тиімділігі мен әлеуетін бағалау болды. Отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерге шолу жасалды, содан кейін ауыр атлетиканың негізгі элементтері, мысалы, серпіліс, сілкініс, отыру сияқты жаттығулардың кешенді бағдарламасы жасалды. Бұл бағдарламаның күтілетін нәтижелері үйлестіруді, икемділік пен төзімділікті жақсарту, сондай-ақ жаттығулардың дұрыс техникасын игеру және ауыр атлетика жарыстарына дайындық болып табылады. Жаттығудың қауіпсіздігі мен тиімділігін қамтамасыз ету үшін жеке басшылық пен түзетуге көп көңіл бөлінеді. Әзірленген бағдарлама балалардың дене шынықтыруын дамыту үшін әлеуетке ие және олардың жалпы дамуы мен әл-ауқатына ықпал етеді.

Тірек сөздер: дене шынықтыруды дамыту, білім алушылар, жаттығу бағдарламасы, ауыр атлетика.

Kazakhstan's system for training young weightlifters

Ilyin I. A.

Ilya Ilyin Academy,
г. Astana, Republic of Kazakhstan

Annotation. This article presents the development of a training program for the development of physical fitness in children aged 11 to 16 years, based on the principles of weightlifting. The purpose of the study was to evaluate the effectiveness and potential of this program, which includes weightlifting techniques, in the development of physical fitness in children. A review of scientific literature of both domestic and foreign origin was conducted, after which a comprehensive training program incorporating the basic elements of weightlifting, such as snatch, jerk, and squat, was developed. The expected results of this program are improved coordination, flexibility and endurance, as well as mastery of proper exercise technique and preparation for weightlifting competitions. Great emphasis is placed on individual guidance and correction to ensure safe and effective training. The program developed has the potential to develop children's physical fitness and promote their overall development and well-being.

Key words: physical fitness development, trainees, training program, weightlifting.

Материал поступил в редакцию 19.05.2023 г.

Ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізі

А. Қ. Құсайынов

Педагогикалық Ғылымдар Академиясы
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Аңдатпа. Мақалада ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесін пайдалана отырып және қазіргі ғылыми жаңашылдықтарды ескере отырып, өскелең ұрпақты тәрбиелеуді жетілдірудің өзектілігі мен маңыздылығы талқыланады. Қазіргі жағдайда мұғалімдерді тиімді қолдау және бағдарлау қажеттілігіне, сондай-ақ мектеп білім алушыларын дамыту мен тәрбиелеудің әртүрлі бағыттарына, соның ішінде құндылықтарды білім беру процесіне интеграциялауға, тәрбие іс-шараларын ұйымдастыруға және ұлттық рух пен құндылықтарды қалыптастырудың тиімді әдістері мен тәсілдерін қолдануға баса назар аударылады. Бұл мақала мектепте ұрпақ тәрбиесін жетілдірудің өзекті бағыттарына шолу болып табылады. Мақалада жас ұрпаққа тәрбие беру жұмыстарын 6 бағытта жүргізу қарастырылды: мектептің ұжымдық мәдени-тәрбиелік ортасы, отбасылық құндылықтар жүйесі, отбасылық құндылықтар жүйесі, ұлттық құндылықтар жүйесі, салауатты өмір салты, АКТ сауаттылық, адал кәсіпкерлік еңбек құндылықтары. Осы бағыттарды қолдау үшін бастауыш мектептен бастап жоғары сынып оқушыларына дейін білім берудің барлық деңгейлерінде қолдануға болатын сынып жетекшілеріне, ата-аналарға және оқушыларға арналған 14 әдістемелік құрал әзірленіп, олардың бағыттары мен күтілетін нәтижелері жазылған. Мақалада ұрпақты тәрбиелеудің әдістері мен тәсілдерін жаңғырту, рухани-адамгершілік құндылықтарды нығайту, ақыл-ой қабілеттерін дамыту және патриоттық тәрбие беру қажеттігін атап көрсетеді.

Кілтті сөздер: ұлттық тәрбие, құндылықтар, саналы ұрпақ, мектеп.

Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:

Құсайынов, А. Қ. Ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізі [Мәтін] // «Білім» ғылыми-педагогикалық журналы. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – №2. – Б. 131-141.

Кіріспе

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Bilim jáne Gulum!» атты тамыз конференциясының пленарлық отырысында сөйлеген сөзінде: «Ұлағатты ұрпақ тәрбиелеу – аса жауапты әрі күрделі міндет. Ұлттық құндылыққа қанығып өскен өреннің танымы терең, ділі берік болады», – деді [1].

Қазіргі уақытта, XXI ғасырда, қол жеткен жоғары жетістіктерге қарамастан қоғамда ұлттық рух әлсіреп, ана тіліне деген құр-

мет төмендеп, перзенттік және азаматтық борыш ұғымдарының мәні құнсызданып, жастар арасында зорлық-зомбылық, суицид және т.б. жағымсыз құбылыстар көбейіп барады.

Жастардың бойында рухани-адамгершілік қағидаларының толық сақталмауы, жалпы адами әдеп негіздерінің жетіспеушілігі, адал еңбек ету ниеттері мен ерік-жігердің төмендеуі, өмірлік мақсаттарының айқын еместігі, сабырсыздық, ашуланшақтық, қатыгездік, кек сақтаушылық,

өркөкіректік, әлсіздерге күш көрсету, т.с.с. жағымсыз қасиеттердің кең таралуы қоғамда алаңдатушылық туғызуда.

Мұндай жағдайлардың тамыры тереңге тартып, білім беру саласындағы ұрпақ тәрбиесінің дағдарысқа ұшырағандығын көрсетіп отыр. Қазіргі кезде саналы ұрпақ тәрбиесі болашағымыз үшін ең асыл мұра, ең қымбат құндылық. Дұрыс ұйымдастырылған тәрбиенің қуатына тең келетін басқа пәрменді құралды да, рухани күшті де табу өте қиын. Ұрпақ тәрбиесіне жұмсалған күш-жігер, уақыт, еңбек – болашаққа деген ең маңызды инвестиция, ең ұтымды үлес.

Халық даналығында «Ұрпақ болашағы – ұстаздан» – деп атап көрсетілгендей, жас ұрпақ тәрбиесін жетілдіруде қазіргі мектептерге үлкен жауапкершілік артылуда. Әр мектеп білім алушыларының әлеуметтік жетілген тұлғасын қалыптастыруға үлкен әсер ететін маңызды әлеуметтік институт, ал мұғалім – білім алушыларды тәрбиелеудегі жетекші тұлға, мәдениеттің қайнар көзі, ұлттық құндылықтардың жанашыр жаршысы болуы керек.

Материалдар мен әдістер

«Ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізі» тақырыбындағы зерттеу зерттеушілерге әртүрлі ұрпақтардағы құндылық бағдарларын қалыптастыру процестері туралы терең түсінік алуға мүмкіндік беретін әртүрлі теориялық әдістерді қамтыды. Зерттеу барысында әдебиетке шолу, яғни, зерттеудің бастапқы кезеңі білім мен құндылықтар тақырыбына қатысты ғылыми мақалаларға, кітаптарға және зерттеулерге шолу жасалынды. Сонымен қатар, салыстырмалы талдау, мазмұнды және жүйелік талдау әдістері ұрпақ тәрбиесіндегі тәрбие бағыттары мен құндылықтарды салыстырып, жүйелеп талдау жасауға мүмкіндік берді. Осы теориялық әдістердің үйлесімі ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтардың негіздері туралы түсінік алуға және уақыт өте келе, әртүрлі контексттерде құндылық бағдарларының

өзгеру динамикасын түсінуге мүмкіндік берді.

Белгілі педагог А. С. Макаренко «Біздің балаларымыз – біздің қарттық шағымыз. Дұрыс тәрбие беру – бұл біздің бақытты қарттық шағымыз, ал нашар тәрбие беру – біздің болашақтағы қайғы-қасіретіміз, бұл біздің көз жасымыз, бұл басқа адамдар алдындағы, еліміздің алдындағы біздің кінәміз». Осы ойды түйіндей келетін болсақ, жас ұрпақ тәрбиесінде жіберіліп отырған бүгінгі қателіктер, келешекте қоғамда рухани құндылықтар мен гуманистік қасиеттері төмен адамдардың көбеюіне және соның негізінде қоғамның адами капиталының сапасының әлсіздігіне әкеліп соғуы мүмкін [2].

М. Жұмабаев «Педагогика» еңбегінде: «Әрбір тәрбиеші баланы ұлт дәстүрімен тәрбиелеуге міндетті», – деген болса [3], Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев: «Білімі терең, ойы озық ұрпақты тәрбиелейтін мұғалімдер қауымына зор жауапкершілік жүктеледі», – деген болатын [1]. Саналы ұрпақ тәрбиесін жетілдіру, ертеңгі сапалы өмір кепілі болмақ. Басты мақсат – ертеңгі ұрпақ тәрбиесіндегі бүгінгі мүмкіндіктерді жіберіп алмай, кемелденген келешекті тәрбиелеуде кешігіп қалмау болса игі!

Отандық ғалым-педагогтер Р. К. Төлеубекова, Е. Жұматаева ұлттық құндылықтарды жетіге топтастырып қарастырады: отбасы, адамгершілік, білімге ұмтылу, табиғатпен үйлесімді өмір сүру, ана тілі мен мәдениеті, еңбекқорлық, сұлулық пен шығармашылық [4].

Қ. Әтемованың зерттеулерінде ұлттық құндылықтарды отбасы тәрбиесімен байланыстыру көзделген. Отбасылық тәрбиеде ұлттық құндылықтарды қолдану қазақ мәдениетін, дәстүрлері мен тілін сақтауға, сондай-ақ балаларда жағымды құндылықтарды қалыптастыруға ықпал ететінін зерттейді [5].

Әдебиеттер мен дереккөздерін талдай келе ұлттық құндылықтар мен тәрбие

егіз ұғым деген тұжырым жасауға болады.

Тәрбие қағидалары тәрбие мақсатын, міндеттерін, мазмұнын жүзеге асырудағы жетекші идеялар мен басшылыққа алынатын ұстанымдар, жалпы тәрбиелік үрдістерді жүргізудің негізгі бағдары болып табылады.

1. Гуманизм қағидалары – мектептің мәдени-тәрбиелік ортасында, мұғалімдер мен оқушылар арасында, мұғалімдер мен ата-аналар арасында, жалпы әлемге, қоршаған ортаға деген ізгілік-адамгершілік қағидаларының сақталуы.
2. Руханилық қағидалары – жас өспірімдердің ішкі жан дүниесіндегі ар-намыс тазалығын, адал ниеттілігін, жоғары адамгершілік мораль және рухани байлығын қалыптастыру.
3. Ынтымақтастық қағидалары – өзара сыйластық пен құрмет, өзара риясыз көмек пен қолдау көрсету, ізгі ниетті қарым-қатынас, береке-бірлік, басқа адамдардың құқықтарын құрметтеуге тәрбиелеу.
4. Патриотизм қағидалары – жас ұрпақтың өз еліне, жеріне, тіліне, дініне, діліне деген құрмет сезімдерін және ұлт болашағына алаңдайтын, оған адал қызмет етуге дайын парасатты ұлтжанды азаматтарды тәрбиелеу.
5. Бәсекеге қабілеттілік қағидалары – қазіргі күрделі, ауыспалы, өзгермелі, сынқатерлерге толы жаһандық әлемде жас ұрпақтың кәсіби еңбек нарығында еркін бағыт бағдарын анықтай алуы, өмір талабына сай кәсіпкерлік дағдыларын қалыптастырып, адал еңбек арқылы күрделі бәсекелестік жағдайларға дұрыс шешім қабылдауға бейімдеу.
6. Толеранттылық қағидалары – көп мәдени ортада басқа мәдениет өкілдеріне, басқа пікірлер мен көзқарастарға, басқа дін өкілдеріне деген ұстамды,

сабырлы, төзімді қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру.

7. Тәрбиенің өмірмен байланыстылық қағидасы – жас ұрпаққа тәрбие беру мақсаты мен міндеттері, тәрбиенің мазмұны оқушылар шынайы өмірлік қажеттіліктеріне және қоғам талаптарына сай болуы, жаңа жағдайда өмір сүру қабілеттерін қалыптастыруға бағытталуы [6].

Теориялық шолу негізінде мектеп білім алушыларында қандай құндылықтарды болу керек екенін ескере отырып, 6 бағытқа бөліп қарастырдық. Толығырақ нәтижелер бөлімінде жаздық.

Нәтижелер және талқылау

Сан ғасырлар сынынан өткен ұлттық тәрбие қағидаларын әлемдік озық тәрбие тәжірибелерімен ұштастыра отырып, бәсекеге қабілетті саналы ұрпақ тәрбиелеу жұмысын жетілдіру мақсатында, 2021 ж. Педагогикалық Ғылымдар Академиясы, Абай атындағы ҚазҰПУ және Алматы қаласы Білім басқармасы бірлесе отырып, «Мектептерде саналы ұрпақ тәрбиелеуді ғылыми-практикалық тұрғыдан іске асыру жолдары» жобасын әзірледі [6, 7, 8].

Жобаның жетекші идеясы – рухы мықты, ұлттық намысы жоғары, патриот, әлеуметтік жауапкершілігі қалыптасқан, парасатты, адал ниетті ұрпақ тәрбиелеу жұмыстарын іске асырудың ғылыми негізін жасап, оны практикалық тұрғыда жүзеге асыру механизмдерін дайындап, іске асыру болды.

Жобаны іске асыру мақсатында «Мектепте ұрпақ тәрбиесін жетілдірудің өзекті бағыттары» анықталды. Жас ұрпаққа тәрбие беру жұмыстарын 6 бағытта жүргізу қарастырылды: мектептің ұжымдық мәдени-тәрбиелік ортасы, отбасылық құндылықтар жүйесі, отбасылық құндылықтар жүйесі, ұлттық құндылықтар жүйесі, салауатты өмір салты, АКТ сауаттылық, адал кәсіпкерлік еңбек құндылықтары (1-кесте).

1-кесте. Ұрпақ тәрбиесінің бағыттары

№	Бағыттары	Әдістемелік нұсқаулықтар	Мазмұны
1	Мектептің ұжымдық мәдени-тәрбиелік ортасы	Ұрпақ тәрбиесі Ұлт болашағы – саналы ұрпақ.	Мектепте біртұтас тәрбиелеу кеңістігін қалыптастыру. Ұжымдық (корпоративтік) мәдениет. Мұғалім тәрбиеші ретінде. Үштік одақ: мектеп, отбасы, оқушылар ынтымақтастығы. Тәрбие процессінің мониторингі.
2	Отбасылық құндылықтар жүйесі	2.1. Ата-ана болу – ұлы міндет; 2.2. «Мектеп–ата-ана–оқушы» триадасы; 2.3. Қыз елдің көркі. Қыз бала тәрбиесі – ұлт болашағы.	Ата-ана абыройы. Перзенттік парыз. Текіден текті туады, тектілік тұқым қуады. Бала тәрбиесіндегі ұлттық құндылықтар. Отбасылық тәрбиелік дәстүрлер. Өз өмірің өз қолыңда. Қыз тәрбиесі – ұлт болашағы.
3	Ұлттық құндылықтар жүйесі	3.1. Бала тәрбиесіндегі ұлттық құндылықтар; 3.2. Ұлттың ұлы тұлғаларының даналық сөздері	Отанды сүю – отбасын сүю. Ана тілін қадірлемеу – сатқындықтың белгісі (Б. Момышұлы) Батыр бабаларымыздың ізгілік іздерімен. Азамат жолы – ар жолы. Сен – еліңнің ертеңісің. Имандылық тәрбиесі. Толық адам: нұрлы ақыл, ыстық қайрат, жылы жүрек. Жан сарайын жастайыңнан таза сақта. Бейбітшілік заманда да ерлікке орын бар. Көшбасшы болу өнері. Басқаларды басқару үшін алдымен өзінді басқаруды үйрен. Табиғатсыз адамзаттың күні жоқ, табиғаттың оны айтуға тілі жоқ.
4	Салауатты өмір салты	4.1. Өз өмірің өз қолыңда. Суицидтің алдын алу бойынша жасөспірімдерге арналған қойын кітапша; 4.2. Салауатты өмір салты	Денсаулық – сізге берілген аманат. Оны сақтамау – аманатқа қиянат! Суицидтің алдын алу жолдары. Оқушылардың стресске төзімділігін қалыптастыру. Дұрыс тамақтану ережелері – денсаулық кепілі. Жыныстық тәрбиенің маңыздылығы.

№	Бағыттары	Әдістемелік нұсқаулықтар	Мазмұны
5	АКТ сауаттылық	5.1. Оқушылардың интернетке тәуелділігінің алдын алу; 5.2. Интернет қауіпсіздігін қамтамасыз ету.	Интернет кеңістігіндегі қауіпсіздік. Интернетке деген тәуелділіктен қалай құтылуға болады? Уақыт – өмір өлшемі. Time менеджмент.
6	Адал кәсіпкерлік еңбек құндылықтары	6.1. Оқушылардың кәсіби бағдарын қалыптастыру негіздері. Саналы ұрпақ тәрбиесіндегі адал кәсіпкерлік еңбек құндылықтары; 6.2. Мамандық таңдау – маңызды шешім	Еңбек түбі жеңбек. Адам қабілетінің қайнар көзі. Мамандықты дұрыс таңдау тәсілдері. Кәсіпкерлік сауаттылық, Алғашқы мектептік стартап.

Осы бағыттарда нәтижелі жұмыс жүргізу мақсатында мұғалімдерге, сынып жетекшілеріне, ата-аналар мен оқушыларға арналған 14 әдістемелік нұсқаулық дайындалды. Әр әдістемелік нұсқаулық төменгі сынып оқушыларынан бастап жоғары сынап оқушыларына дейін тәрбие жұмыстарын жүргізгенде пайдалануға болатындай етіп жазылды.

Ұрпақ тәрбиесін жетілдірудің өзекті бағыттары мен әдістемелік нұсқаулықтарды дайындауға педагог-ғалымдар, әдіскер-тренерлер, психологтар мен тәжірибелі ұстаздар қатысты. Барлық әдістемелік нұсқаулықтардың бірін-бірі толықтырып отыруларына, қайталаулардың болмауына, мазмұндарының үндестігіне, ұстаздардың сұраныстарына жауап беретін қажетті нұсқаулықтар болуына ерекше көңіл бөлінді.

1. *Ұрпақ тәрбиесіндегі мектептің мәдени-тәрбиелік ортасын қалыптастыру* бағытында 2 әдістемелік нұсқаулық дайындалды: 1.1. Ұрпақ тәрбиесі; 1.2. Ұлт болашағы – саналы ұрпақ.

1.1. Саналы ұрпақ тәрбиесі. Нұсқаулықтың басты идеясы – ұлттық

және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде оқушылардың санасында отансүйгіштік, азаматтық борыш, әлеуметтік жауапкершілік сезімдерін қалыптастыру мақсатында мектептің мәдени-тәрбиелік ортасының дамытушы ықпалын күшейту.

Ол мұғалімдердің, оқушылардың, ата-аналардың өзара сенімділік, қолдау, ынтымақтастық қатынастарына негізделі отырып саналы ұрпақ тәрбиелейтін ортаға айналуы тиіс. Бала естігенін емес, көргенін істейді. Әр мектеп саналы ұрпақ тәрбиесіне деген жауапкершілікті ұлттық борыш деңгейіне дейін көтеруі қажет.

Мектептің корпоративті мәдениетін оқушылар санасында академиялық адалдық, білім құндылығы, өмірлік мұратқа жетелейтін қажетті дағдылар, сыни ойлау, әділетті шешімдер қабылдау, көшбасшылық, өзін-өзі басқару механизмдерін қалыптастыруға бағыттау жолдары көрсетілген.

- 1.2. Ұлт болашағы – саналы ұрпақ. Нұсқаулық мұғалімдерді өзгерістерге күзиретті болуға, кәсіби шеберліктерін шыңдауға, педагогикалық қарым-қатынастың қыр-сырын жетік меңгеріп, оқушыларға үлгі-өнеге көрсете алуларына бағытталған. Сонымен қатар, мұғалімдерге арналған тиімді тренингтік тәжірибелер, тренингтерді ұйымдастырудың ұтымды жолдары, семинарлық талдаулар, мұғалімдік қызметтің және мектептегі тәрбие жұмысындағы қателіктер мен кем тұстарын түсініп, қажетті қорытындылар шығаруға және бірлесе отырып тәрбие жүйесіндегі күрделі мәселелерді ұжымдық идеялармен ұштастыра отырып, олардың ұтымды шешімдерін табуға бағыттайды.
2. *Ұрпақ тәрбиесіндегі отбасылық құндылықтар жүйесі бағытында 3 әдістемелік нұсқаулық дайындалды:* 2.1. Ата-ана болу – ұлы міндет; 2.2. «Мектеп-ата-ана-оқушы» триадасы; 2.3. Қыз елдің көркі. Қыз бала тәрбиесі – ұлт болашағы.
- 2.1. Ата-ана болу – ұлы міндет. Ата-ана абыройы, ұрпақтар сабақтастығы, текіден текті туады, тектілік тұқым қуады, перзенттік парыз, ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас, отбасылық өмірге дайындық, ажырасудың салдары, ерте жүктіліктің алдын алудағы ата-ана білуге тиіс ақпарат тақырыптары жан-жақты ашылып қарастырылған.
- Нұсқаулықта отбасылық міндетті орындаудағы ата-ананың сана-сезіміне қозғау салатын маңызды тақырыптар көтеріліп, ата-ана ретінде тәрбиелеу тәсілдерін тереңірек білу, оларды түрлендіріп қолдану арқылы өз балаларының ішкі әлемін тануға, өздерін басқа қырынан танытуға қатысты құнды педагогикалық кеңестер жүйеленіп берілген. Нұсқаулық әр отбасының өзіне тән тәрбие жүйесін сыни бағалап, сапалық тұрғыда реттеуіне көмек көрсетуді мақсат етеді.
- 2.2. «Мектеп-ата-ана-оқушы» триадасы. Нұсқаулық сынып жетекшілеріне саналы ұрпақ тәрбиесінде ата-аналармен бірлесе жұмыс жасау жолдарын жетілдіру мақсатында жазылған. Себебі мектептің тәрбиелік кеңістігінің ұтымдылығы мектеп, отбасы, оқушыларынтымақтастығының дұрыс ұйымдастырылуына тікелей байланысты болады.
- Саналы ұрпақ тәрбиесіндегі «мектеп-ата-ана-оқушы» триадасының ынтымақтастығы, ұлттық құндылықтарды қалыптастырудағы отбасының негізгі қызметтері мен тәрбиелік мүмкіндіктері, сынып жетекшісінің ата-аналармен қарым-қатынас жасау ерекшеліктері, ата-ана мен бала арасындағы психологиялық байланыс, мектепте және отбасында балаларға қойылатын талаптар мен тыйымдар теңгерімі, отбасылық құндылықтарды насихаттайтын ғибратты әңгімелер, балалармен бірге тамашалайтын отбасылық құндылықтарды қалыптастыратын фильмдер жүйелі түрде қарастырылған.
- 2.3. Қыз елдің көркі. Қыз бала тәрбиесі – ұлт болашағы.
- Әдістемелік нұсқаулықтың басты мақсаты – қыз баланы тәрбиелеуде ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастыру жолдарын ұсыну.
- Қазіргі таңдағы қыз бала тәрбиесінде қоғамда орын алып отырған өзекті мәселелердің түйінін тарқату мақсаты көзделінген. Мұнда, қызбаланың қоғам келешегін жасаушы рөліндегі тәрбиелеу әдістеріндегі басымдықтар бойынша ұлтық тәрбие құндылықтары тірек ретінде алынып, жаңашыл тәсілдер мен модулдер ұсынылған. Қоғам дертіне айналған ерте жүктілік, ой мен бой тазалығы, болашаққа бағдарлану

жолдарындағы кедергілердің алдын алудағы тәрбие жүйелері ұсынылды. Әсіресе қызбаланың тәрбиесіндегі әкенің рөлі қандай болу қажеттігіне сай әкелерге арнайы тәрбиелеу тәсілдеріне ақпараттар берілген.

3. *Саналы ұрпақты тәрбиесіндегі ұлттық құндылықтар жүйесі* бағытында 2 әдістемелік нұсқаулық дайындалды: 3.1. Бала тәрбиесіндегі ұлттық құндылықтар; 3.2. Ұлттың ұлы тұлғаларының даналық сөздері

3.1. Бала тәрбиесіндегі ұлттық құндылықтар. Бала тәрбиесіндегі ұлттық құндылықтар, ұлттық тіл, ұлттық рух, ұлттық намыс, ұлттық діл, бабалар ерлігі мәнін ашатын тәрбие сағаттарының үлгісі, өнеге сағаттарында пайдалануға болатын қызықты деректер жан-жақты зерделенген.

Нұсқаулықтағы оқушылармен өткізілетін тәрбиелік іс-шаралар кезінде пайдалануға арналған тапсырмалар, кейстер, бірлесе талдауға арналған ғибратты әңгімелер баланың терең ойлануына, соның негізінде адал еңбектенуге талпынуына және рухани құндылықтарды меңгеруіне бағытталған.

- 3.2. Ұлттың ұлы тұлғаларының даналық сөздері. Қазақ халқынан шыққан дара тұлғалардың даналық сөздері жүйеленіп берілген. Онда мазмұны ұлтжандылыққа тәрбиелейтін афоризмдер, ана тілін құрметтеуге тәрбиелейтін нақыл сөздер, рухани-адамгершілік қасиеттерді қалыптастыратын даналық сөздер, ұлттық рухты күшейтетін ұлы адамдардың өсиет сөздері, ұлттық құндылықтарды қалыптастыруға арналған дәйек сөздердің маңызы терең түсіндірілген және оларды ұстаздар мен ата-аналардың бала тәрбиесінде, күнделікті тәжірибеде қолдануының тиімді жолдары ұсынылған.

4. *Саналы ұрпақтың салауатты өмір салты* бағытында 2 әдістемелік нұсқаулық дайындалды: 4.1. Өз өмірің өз қолыңда. Суицидтің алдын алу бойынша жасөспірімдерге арналған қойын кітапша; 4.2. Салауатты өмір салты.

- 4.1. Өз өмірің өз қолыңда. Қазіргі кезеңдегі жасөспірімдер арасындағы өзекті мәселелердің бірі – суицид және оның алдын алу жөнінде оқушының қойын кітапшасы ретінде жазылған. Түрлі дерек көздері, танымдық негіздегі ақпараттар ұсынылып, баланың өзін анықтауына, өмірді бағалауы мен оған бағытталуына қатысты кеңестер берілген. Балалар түсінігіне сай жатық, әрі қарапайым жазылған. Олар кітапшадан өз сауалдарына қатысты жауаптар тауып, оны қалай шешу және реттеу жолдарына қатысты кеңестер алады.

Нұсқаулықта баға жетпес құндылық, уақыт – өмір өлшемі, уақыт біздің өміріміз, өмірлік миссия, өмірлік мақсат, өзін-өзі анықтауға арналған кеңестер, сабыр түбі – сары алтын, сіз жалғыз емессіз, сенім телефондары, мектептегі буллинг, буллингтен қалай қорғану керек деген тақырыптар ашылып жазылған.

- 4.2. Салауатты өмір салты. Нұсқаулықта қазіргі кезде өте өзекті болып отырған денсаулық және салауатты өмір салты, денсаулықты күту және тамақтану, дұрыс тамақтану мәдениеті, денсаулық үшін маңызды қажеттіліктер, жасөспірім шақтағы жыныстық жетілу, денсаулық үшін шынығу, жаман әдеттер мен тәуелділік факторлары, зиянды тағамдарға құмарлықтан арылу, темекінің зияны және оны алдын алу жолдары, алкоголь мен есірткіге тәуелділікті болдырмау, лудоманияның негізгі белгілері және одан құтқару секілді тақырыптар қамтылған.

Жастарды салауатты өмір сүруге тәрбиелеу мәселелері теориялық және әдістемелік тұрғыда қарастырылған. Сынып сағаттарында және күнделікті сабақ мазмұнының тәрбиелік мақсатын толық жүзеге асыру үшін, ұстаздарға ақпараттық және практикалық тұрғыда көмек ретінде мәліметтер қоры жинақталып ұсынылған.

5. *Саналы ұрпақтың АКТ сауаттылығы* бағытында 2 әдістемелік нұсқаулық дайындалды: 5.1. Оқушылардың интернетке тәуелділігінің алдын алу; 5.2. Интернет қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

- 5.1. Оқушылардың интернетке тәуелділігінің алдын алу. Нұсқаулықта саналы ұрпақтың АКТ сауаттылығын жетілдіру интернетке тәуелділік, уақытты тиімді басқару, интернет кеңістігіндегі қауіпсіздік, цифрлы мәдениетті қалыптастыру мәселелері жан-жақты қарастырылған.

Интернетке тәуелділік, интернетке тәуелді болудың белгілері, интернетке тәуелді болу себептері, интернетке тәуелді болудан арылу, Интернетке тәуелділікті болдырмау жолдары, интернет кеңістігіндегі қауіпсіздік, Интернетте кездесетін қауіптер, интернеттің кері әсерлері, интернет кеңістігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету жолы, цифрлық мәдениетті қалыптастыру, цифрлық мәдениетті қалыптастырудағы құндылықтың рөлі, Time-менеджмент: интернеттегі уақытты тиімді қолдану тақырыптары қамтылған.

- 5.2. Интернет қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Саналы ұрпақ тәрбиесіндегі АКТ сауаттылығын қалыптастыруда Интернет қауіпсіздігін қамтамасыз етудің тиімді жолдары қарастырылған. Балалардың интернетті тиімді пайдалануына бағыт-бағдар бере отырып, одан келетін қауіптің алдын алу жолдары көрсетілген. Қауіптің алдын

алуда ата-анаға бала бос уақытын дұрыс ұйымдастыра білу жолдарынан кеңестер ұсынылады.

Баланың бос уақытын қадағалау, баланың демалыс уақытын ұйымдастыру, ақылы, қауіпті сайттар, виртуалды әлемдегі бала қауіпсіздігі тақырыптары қарастырылған. Нұсқаулықпен таныса отырып, ата-аналар отбасында болып жатқан өзекті мәселелердің бірі – баланың интернетке тәуелділігінің алдын алудағы мүмкіндіктермен танысып, тәрбие барысындағы өз әрекетіне керібайланыс ала алады.

6. *Саналы ұрпақ тәрбиесіндегі адал кәсіпкерлік еңбек құндылықтары* бағытында 2 әдістемелік нұсқаулық дайындалды: 6.1. Оқушылардың кәсіби бағдарын қалыптастыру негіздері. Саналы ұрпақ тәрбиесіндегі адал кәсіпкерлік еңбек құндылықтары; 6.2. Мамандық таңдау – маңызды шешім

- 6.1. Оқушылардың кәсіби бағдарын қалыптастыру негіздері. Саналы ұрпақ тәрбиесіндегі адал кәсіпкерлік еңбек құндылықтары. Оқушыларға кәсіби бағдар беру жұмыстарын іске асыру жолдары қарастырылған. Оқушылардың қабілеттері мен бейімділігі, жаңа мамандықтар жол картасы, қаржылық сауаттылық тақырыптары бойынша жүйелі ақпараттар ұсынылған.

Оқушылардың қабілеттері мен бейімділігі, адал табыс, адал еңбек, менің мамандығым – менің болашағым, оқушылардың кәсіби бағдарын қалыптастыру негіздері, мектеп оқушыларына кәсіби бағдар беру жұмысының кешенді бағдарламасының бағыттары, кәсіби бағдар жұмысын іске асыруға бағытталған іс-шаралар кешені, жаңа мамандықтар жол картасы, шетелдерде оқушылардың кәсіптік бейімделуін және өзіндік анықталуын ұйымдастыру тәжіри-

бесі, қаржылық сауаттылық, кәсіпкерлік әліппесі тақырыптары қарастырылған.

6.2. Мамандық таңдау – маңызды шешім. Қоғам талабына сай баланың даралық ерекшеліктерін дамыту, баланың өзін-өзі тануы табысқа жетелейді, баланың таңдауымен санасу, кәсіби бағдар беруде бала бойына сенім қалыптастыру, жүрек қалауы бойынша мамандық таңдауға шешім қабылдау, мамандықты шығармашылықпен игеру тақырыптары қарастырылған.

Сонымен қатар баланың мамандық таңдауына қатысты ата-аналардың міндеттері айтылған. Баланың өзін-өзі тануына жол сілтеу, кәсіби құзыреттіліктер мен қажетті біліктіліктерді бала бойына сіңіру жолдары туралы кеңестер берілген. Осы орайда оқушыларға жастайынан өздерінің өмірлік мұраттарын ертерек анықтап, сүйікті кәсіп түрін дұрыс таңдау жолдарын анықтауға көмектесу мұғалімдер мен ата-аналардың аса маңызды міндеттері екеніне баса назар аударылады.

Қорытынды

Ұрпақ тәрбиесін жетілдіру өзектілігі жас ұрпақтың тәлім-тәрбиесіне, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесін, қазіргі әлемдік ғылыми жаңалықтар тәжірибесін ұштастырумен негізделеді.

Ұрпақ тәрбиесінің жетекші идеясы – жас ұрпақ тәрбиесінде бүгінгі мүмкіндіктерді жіберіп алмау.

Рухы мықты, ұлттық намысы жоғары, әлеуметтік жауапкершіліктері қалыптасқан, парасатты, адамгершілігі жоғары қалыптасқан азаматтар тұлғасы мектеп партасынан бастап тәрбиеленуі қажет.

Ұрпақ тәрбиесін жетілдірудің негізгі бағыттары қазіргі қоғамда белең алып

бара жатқан, жағымсыз әлеуметтік құбылыстардың алдын алу мақсатында анықталған.

XXI ғасыр балаларының ерекше күрделі, өзгермелі, құбылмалы әлемде дамып жатқанын ескере отырып, мұғалімдер қауымына да жаңа кәсіби бағдар және ғылыми-әдістемелік қолдау көрсету қажеттілігіне баса назар аударылуда.

Қазіргі жағдайларда ұрпақ тәрбиесін жетілдірудің мынандай мүмкіндіктері бар:

- ұлттық құндылықтар жүйесін оқытудың мазмұнына кіріктіру;
- тәрбие сағаттарын, сыныптан тыс сабақтарды баланың ұлттық асыл қасиеттерді игеруіне ықпал ететіндей бағытта ұйымдастыру;
- тәрбиешілердің жүргізетін жұмыстарының бағдарламасына этнопедагогикалық өзгерістерді енгізу;

Бұл тұста, балаға ұлттық рух, патриотизмді, ұлттық құндылықтарды, салауатты өмір салтын, АКТ сауаттылығын, кәсіпкерлік еңбек құндылықтарын ұлттық нақышта меңгертудің жаңа әдіс-тәсілдері мен жаңа тұғырларын жандандыру қажет. Мектептерде пән оқытушысы мен қатар тәрбиеші-мұғалім, тәлімгер-мұғалім қызметтерін бөліп қарастыру көзделуде. Тәрбиенің тиімділігі тәрбиешінің шеберлігіне, оның оқушылармен тығыз сенімді қарым-қатынасына байланысты.

Қазіргі мұғалімдер мен ата-аналардың жұмысбастылығына байланысты оқушылармен ашық әңгімелесу, олардың ішкі күйзелістеріне мән беру, үлкендермен сұхбаттасу қажеттіліктеріне деген уақыт тапшылығы, тәрбие үрдісін кездейсоқ үрдіске айналдырып, оған деген немқұрайлы көзқарас қалыптасу қауіпі басым болып барады. Оқушы үні естілмей, оның тұлға ретінде дамуының дұрыс бағыттары ескерілмей қалуы, ертеңгі өкініштердің алғышарттарына айналу қауіпі де аз емес. Сондықтан, ұрпақ тәрбиесінде оқушылардың рухани-адамгер-

шілік құндылықтар жүйесін қалыптастыру, ақыл-ой қабілеттерін дамыту, моральдық тазалықты сақтауға үйрету, ұлттық рухты күшейту, Отанға адал қызмет ету сезімдерін күшейту міндеттерін шешудің жаңа әдіс-тәсілдерін жаңғырту жаппай қоғамның, мемлекеттің, білім беру мекемелерінің барлық деңгейлерінің, БАҚ-тың, ата-аналар қауымының, барлық әлеуметтік институттардың ортақ міндеті болуы керек.

Ұрпақ тәрбиесінің жүзеге асырылуы білім беру саласындағы кадрлар сапасын күшейтуден тұрады.

Бұл жұмыстар психологиялық-педагогикалық, ғылыми-әдістемелік, әлеуметтік-құқықтық, ұйымдастырушылық, материалдық-техникалық тұрғыдан қамтамасыз ету арқылы жетілдірілуі қажет.

Ұрпақ тәрбиесінің мазмұны шығармашылық тұрғыдан зерттеліп, озық тәрбие тәжірибелерімен толықтырылып отырылады.

Қолданылған деректер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Bilim және Gylым!» атты тамыз конференциясының пленарлық отырысында сөйлеген сөзі (электронды ресурс) // https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-bilim-jne-ylym-atty-tamyz-konferenciya-synyn-plenarlyk-otyrysynda-soilegen-sozi (қаралған күні 01.06.2023)
2. Макаренко, А. С. Правильно воспитывать детей. Как? [Текст]. – М.: АСТ, Астрель-СПб, 2013. – 320 с.
3. Жұмабаев, М. Педагогика [Мәтін]. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 160 б.
4. Toleubekova, R. K., Zhumataeva, E., Sarzhanova, G. B. The Role of Ethnopedagogy in Shaping Positive Attitudes towards Traditional Values of Kazakh People among Future Teachers in Kazakhstan (2022) *Koers*, 87 (1). DOI: 10.19108/KOERS.87.1.2430
5. Atemova, K., Kabekeyeva, K., Iskakova, P., Zhumadullaeva, A., Belgibayeva, G. Application of national values in family training of Kazakh people (2018) *Journal of Advanced Pharmacy Education and Research*, 8 (4), pp. 45 - 50.

6. Құсайынов, А. Қ. және т.б. Ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізі: әдістемелік нұсқаулықтар жинағы [Мәтін]. I бөлім. – Алматы: ПФА, 2022. – 202 б.
7. Құсайынов, А. Қ. және т.б. Ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізі: әдістемелік нұсқаулықтар жинағы [Мәтін]. II бөлім. – Алматы: ПФА, 2022. – 186 б.
8. Құсайынов, А. Қ. және т.б. Ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізі: әдістемелік нұсқаулықтар жинағы [Мәтін]. III бөлім. – Алматы: ПФА, 2022. – 168 б.

References

1. Memleket basshysy Qasym-Jomart Toqaevtyń «Bilim jáne Gylым!» atty tamyz konferentsiasynyń plenarlyq otyrysynda sóilegen sózi [The head of State Kassym-Jomart Tokayev said: «Bilim jáne Gylым!» speech at the plenary session of the August conference] (elektrondy resýrs) // https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-bilim-jne-ylym-atty-tamyz-konferenciya-synyn-plenarlyk-otyrysynda-soilegen-sozi (qaralǵan kúni 01.06.2023)
2. Makarenko, A. S. Pravit'no vospityvat' detej. Kak? [Tekst] – M.: AST, Astrel'-SPb, 2013. – 320 s.
3. Jumabaev, M. Pedagogika [Pedagogy] [Mátin]. – Almaty: Ana tili, 1992. – 160 b.
4. Toleubekova, R. K., Zhumataeva, E., Sarzhanova, G. B. The Role of Ethnopedagogy in Shaping Positive Attitudes towards Traditional Values of Kazakh People among Future Teachers in Kazakhstan (2022) *Koers*, 87 (1). DOI: 10.19108/KOERS.87.1.2430
5. Atemova, K., Kabekeyeva, K., Iskakova, P., Zhumadullaeva, A., Belgibayeva, G. Application of national values in family training of Kazakh people (2018) *Journal of Advanced Pharmacy Education and Research*, 8 (4), pp. 45 - 50.
6. Kúsainov, A. K. jáne t.b. Urpaq tárbiesindegi qundylyqtar negizi: ádistemelik nusqaulyqtar jinaǵy [The basis of values in the upbringing of offspring: a collection of methodological manuals] [Mátin]. I bólim. – Almaty: PǵA, 2022. – 202 b.
7. Kúsainov, A. K. jáne t.b. Urpaq tárbiesindegi qundylyqtar negizi: ádistemelik nusqaulyqtar jinaǵy [The basis of values in the upbringing of offspring: a collection of methodological manuals] [Mátin]. II bólim. – Almaty: PǵA, 2022. – 186 b.
8. Kúsainov, A. K. jáne t.b. Urpaq tárbiesindegi qundylyqtar negizi: ádistemelik nusqaulyqtar jinaǵy [The basis of values in the upbringing of offspring: a collection of methodological manuals] [Mátin]. III bólim. – Almaty: PǵA, 2022. – 168 b.

Основы ценностей в воспитании подрастающего поколения

А. К. Кусаинов

Академия Педагогических Наук
Республика Казахстан, г. Алматы

 Аннотация. В статье обсуждается актуальность и важность совершенствования воспитания подрастающего поколения с использованием системы национальных и общечеловеческих ценностей и с учетом современных научных новшеств. В современных условиях акцент делается на необходимости эффективной поддержки и ориентации учителей, а также на различных направлениях развития и воспитания школьников, включая интеграцию ценностей в образовательный процесс, организацию воспитательных мероприятий и применение эффективных методов и приемов формирования национального духа и ценностей. Данная статья представляет собой обзор актуальных направлений совершенствования воспитания поколений в школе. В статье рассмотрено проведение воспитательной работы подрастающего поколения по 6 направлениям: коллективная культурно-воспитательная среда школы, система семейных ценностей, система семейных ценностей, система национальных ценностей, здоровый образ жизни, грамотность информационно-коммуникационных технологий, ценности добросовестного предпринимательского труда. Чтобы поддержать эти области, было разработано 14 методических пособий для классных руководителей, родителей и учащихся, которые можно использовать на всех уровнях образования, от начальной школы до старшекласников, с указанием их направлений и ожидаемых результатов. В статье подчеркивается необходимость модернизации методов и приемов воспитания поколения, укрепления духовно-нравственных ценностей, развития умственных способностей и патриотического воспитания.

 Ключевые слова: национальное воспитание, ценности, сознательное поколение, школа.

The basis of values in educating generation

A. K. Kusainov

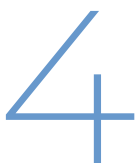
Academy of Pedagogical Sciences
Republic of Kazakhstan, Almaty

 Annotation. The article discusses the relevance and importance of improving the upbringing of the young generation using the system of national and universal values and taking into account modern scientific innovations. In modern conditions the emphasis is placed on the necessity of effective support and guidance for teachers, as well as various directions of development and education of schoolchildren, including integration of values into the educational process, organization of educational events and use of effective methods and techniques for the formation of national spirit and values. This article is a review of current areas of improvement in the upbringing of generation at school. The article considers the educational work of the young generation in 6 areas: the collective cultural and educational environment of the school, the system of family values, the system of national values, healthy lifestyle, information and communication technology literacy, the values of conscientious entrepreneurial work.

To support these areas, 14 methodological guides have been developed for classroom teachers, parents and students, which can be used at all levels of education, from elementary school to high school students, with their directions and expected results. The article emphasizes the need to modernize the methods and techniques of educating a generation, strengthening spiritual and moral values, the development of mental abilities and patriotic education.

 Key words: national education, values, conscious generation, school.

Материал баспаға 18.05.2023 ж. келіп түсті

Арнайы және инклюзивті білім беру

Специальное и инклюзивное образование

Special and inclusive education

МРНТИ 14.01.79

DOI: 10.59941/2960-0642-2023-2-143-154

Проблемы кадрового обеспечения работы с детьми, имеющими расстройства аутистического спектра

А. Р. Рымханова

Карагандинский университет
имени академика Е.А. Букетова,
Караганда, Казахстан

Аннотация. Цель статьи - изучение вопроса кадрового обеспечения коррекционно-педагогического процесса с детьми, имеющими расстройства аутистического спектра в Республике Казахстан. Имеющаяся практика показывает, что работодатели нуждаются в узкопрофильных специалистах, которые целенаправленно подготовлены для работы с детьми с РАС, владеющих навыками применения всех современных передовых зарубежных технологий, интенсивно внедряющихся в коррекционно-педагогическую практику. Подготовку специалистов для данной категории детей целесообразно рассматривать в контексте профессиональной педагогической подготовки с соответствующей квалификацией, т.к. краткосрочные курсы повышения квалификации не обеспечат ожидаемых фундаментальных знаний и навыков на должном уровне. Учитывая специфику работы с детьми с расстройством аутистического спектра, которая заключается в индивидуальном подходе, в единстве психолого-педагогического и медицинского воздействия, задача вузов – обновить и расширить направления подготовки специальных педагогов с учетом типов образовательных организаций и характеров деятельности, согласно занимаемой должности в специальных (коррекционных) и общеобразовательных организациях с обязательным привлечением в реализацию образовательных программ практических психологов и медицинских работников, т.к. клиническая картина РАС требует выхода за рамки педагогической деятельности. В результате можно удовлетворить запрос родителей, работодателей, государства и общества на специалистов способных для: осуществления психологических, медицинских скрининговых тестов и диагностических мероприятий с детьми в раннем возрасте; анализа и оценка эффективности зарубежных коррекционных методик и технологий; апробации и внедрения результатов передовых мировых опытов с учетом адаптации и модификации; своевременного признания неэффективности тех или иных методик, которые не могут содействовать получению желаемых результатов по причине несоответствия условий применения или особенностей системы образования; исследования и разработки собственных методик; обучения и социализации детей с РАС; полноценной реализации прав детей с РАС на доступное и качественное образование.

Ключевые слова: расстройство аутистического спектра, кадровое обеспечение, специальный педагог, аутизм-центр, клинический педагог.

Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:

Рымханова, А. Р. Проблемы кадрового обеспечения работы с детьми, имеющими расстройство аутистического спектра [Текст] // Научно-педагогический журнал «Білім». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – №2. – С. 143-154.

Введение

Одним из актуальных проблем в современном обществе является расстройство аутистического спектра (РАС) у детей, что требует фундаментальных исследований с точки зрения педагогического, психологического, медицинского и социального аспектов. Рост количества детей с расстройством аутистического спектра имеет тенденцию стабильного роста по всему миру. В этом плане Казахстан не исключение, за последние годы в нашей стране количество подтвержденных случаев растет в десятки раз, что подтверждает острую необходимость глубокого изучения вопроса ранней диагностики, психолого-педагогической коррекции, медицинской поддержки и социализации детей с расстройством аутистического спектра.

В последние годы проблема оказания помощи детям с РАС рассматривается в различных аспектах. Например, в исследованиях Кармалиевой А.Д. [1] представлены практические наработки приемов и методов обучения, развития и социализации для детей с РАС в преодолении социальных, пространственных и игровых стереотипий жизни. Ерсарина А.К., Джангельдинова З.Б., Айтжанова Р.К. [2] определили основные направления, методы и приемы психолого-педагогической работы.

Р.Б. Кенжегулова, О.С. Диганчина, А.Н. Хамзина, А.А. Наурызбаева, А.Б. Абилхадирова [3] отмечают необходимость обращение внимания на значимость проведения ЭЭГ-мониторинга для детей с РАС и дальнейшее тщательное наблюдение за ними на предмет выявления эпилепсии, проводить параллель между эпилептиформными изменениями на ЭЭГ и регрессом

психоречевого развития, социализации. Толстикова А.Ю. [4] указывает на взаимосвязи нейроиммунологических параметров с клинико-психопатологическими показателями депрессивных расстройств у больных (РАС) с деменцией позднего возраста.

Историей изучения аутизма и анализом ситуации в Казахстане занимались Садуакасова К.З., Енсебаева Л.З. [5], которые отмечали, что в Казахстане остро назрела необходимость создания системы, гарантирующей сопровождение детей с РАС с момента наиболее раннего выявления и на протяжении всей жизни.

Исследование современного состояния организации образовательного процесса детей с РАС проводили Рымханова А.Р., Туганбекова К.М., Кикбаева Н.И. [6].

К сожалению, не встречаются отдельные труды, посвященные вопросу подготовки педагогов к работе с детьми, имеющими расстройство аутистического спектра. Ведь кадровое обеспечение коррекционно-педагогического процесса не менее важно, чем учебно-методическая сторона. Поэтому, возникает необходимость изучения вопроса подготовки и переподготовки специалистов, которые могли бы работать с детьми данной категории, т.к. они представляют детей, особенности развития которых остаются малоизученными, соответственно, требует должной подготовки к профессиональной деятельности в психологическом и педагогическом плане.

Материалы и методы

В ходе данного исследования использованы общенаучные методы, как анализ

научно-методической литературы, нормативно-правовых актов, регламентирующих образовательный процесс детей с РАС и анализ практики подготовки специальных педагогов, проведения курсов повышения квалификации и переподготовки педагогов с учетом особенностей работы с детьми, рассматриваемой категории.

Результаты

Целью данной работы является изучение вопроса кадрового обеспечения коррекционно-педагогического процесса с детьми, имеющими расстройство аутистического спектра. Все дети имеют полное право на качественное образование и предоставление условий для доступной образовательной среды, поэтому вопрос квалификации педагогов имеет большое значение и напрямую влияет на результативность самого педагогического процесса.

Несмотря на большой рост числа детей с РАС, охват обучением государственными организациями образования крайне низок, основную нагрузку несут неправительственные организации (аутизм-центры, коррекционно-развивающие кабинеты/центры, общественные организации, фонды и т.д.), непосредственно созданные родителями детей с РАС, т.к. прием в общеобразовательные или специальные организации часто представляет собой перевод ребенка на домашнее обучение.

В стране отмечается тенденция роста неправительственных организаций, реализующих коррекционные программы для детей данной категории. Это объясняется тем, что государственные специальные (коррекционные) организации образования не в полной мере справляются с задачей обучения и воспитания детей с РАС или оказывают неэффективную психолого-медико-педагогическую помощь. Также родители сталкиваются с проблемой принятия ребенка в то или иное образовательное учреждение, так как дети с РАС сейчас являются самой «непонятной и трудной» категорией детей. Родителям

остается обращаться в частные коррекционные кабинеты и центры для получения психолого-педагогической помощи.

Одним из первых документов, регламентирующих процесс обучения детей с РАС, методических рекомендациях по определению детей с аутизмом в организации образования Республики Казахстан определены критерии, группы детей с РАС по степени сложности, также методические указания по комплектации групп/классов и условия организации процесса обучения и воспитания [7].

В последней редакции Типовых правил деятельности организаций дошкольного, начального, основного среднего, общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, специализированных, специальных, организациях образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, организациях дополнительного образования для детей и взрослых включена г.б. Порядок деятельности Центра поддержки детей с аутизмом (расстройствами аутистического спектра). Согласно чему «аутизм-центр является специальной организацией образования, который реализует индивидуально развивающие программы, включающие индивидуальный план развития, образовательную программу «Аутизм. Мир один для всех» для оказания психолого-педагогической поддержки детям с аутизмом (расстройствами аутистического спектра) и коррекционно-развивающие программы» [8].

Данная программа реализуется подведомственными аутизм-центрами и неправительственными организациями. Это «Асыл Мирас», «Дара», «Болашак», Национальная ассоциация «Autism Kazakhstan» и другие организации, которые не только работают по вышеуказанной программе, но и вносят большой вклад по открытию центров в регионах, кабинетов поддержки инклюзии, где помимо работы с детьми предусмотрены обучение педагогов различным технологиям, применяемым в мировой практике работы с детьми, имеющими РАС.

На данный момент можно говорить, что основными достижениями являются апробация и внедрение тех или иных технологий коррекции аутизма, но критически мало фундаментальных исследований, собственных диагностических и коррекционных методик с учетом особенностей детей относительно характера проявлений аутистических черт, сочетания РАС с другими нарушениями как умственная отсталость, задержка психического развития, сенсорные нарушения; условий здоровья, среды проживания и других возможных влияющих факторов в целом.

Сейчас очень распространены методы обучения детей умению общаться, обучаться, получения бытовых, трудовых, профессиональных и иных умений, которые важны для ребенка в его реальной жизнедеятельности, как эмоционально-уровневый подход, прикладной анализ поведения, сенсорная интеграция, ТЕАСН-программа, обучение основным реакциям, P.L.A.Y. Project, плавание, массажи, гипноз, игротерапия, холдинг-терапия, музыкатерапия, РЕТ-терапия и др.

Например «Асыл Мирас» свою работу реализует в шести основных направлениях:

- развитие речевых навыков (Jasper);
- развитие обучающих навыков;
- развитие социальных навыков;
- ранняя поддержка;
- диагностика;
- развитие жизненных навыков [9].

Следует отметить, что внедрение передовых опытов и новейших технологий не всегда может дать положительные результаты, поэтому речь должна идти не о полном переносе новшеств, а об адаптации применения тех или иных инноваций с нашими детьми, детьми проживающими и воспитывающимися в Казахстане. Те же методики, успешно применяемые в странах Америки или Европы, могут быть недостаточно приемлемыми, так как

сами системы образования вышеупомянутых стран сильно отличаются от системы образования в Республике Казахстан. Поэтому в первую очередь стоит говорить об адаптации и модификации. Реализуя вышеуказанную программу нельзя забывать о необходимости применения длительной поддерживающей терапии и не предпринимать попыток вылечить аутизм, а пытаться облегчить симптоматику, которая затрудняет социализацию детей с РАС.

Первой организацией, обеспечивающей научно-методические основы диагностико-консультативной, коррекционной и реабилитационной работы с детьми, имеющими особые образовательные потребности, является РГУ «Национальный научно-практический центр развития специального и инклюзивного образования». В функции которого, также входит повышение квалификации специалистов специального и инклюзивного образования, научно-исследовательская деятельность, разработка учебно-методических материалов, услуги со вспомогательными техническими средствами и обеспечение ими. Также это Национальная академия образования имени Ы.Алтынсарина, выполняющая миссию научно-методического и учебно-методического сопровождения образовательной системы.

Проблемы, относительно обучения и социализации детей с РАС, сейчас очень актуальны, т.к. помимо вышеуказанных вопросов, связанных с применением зарубежных методов и технологий, об их эффективности и, главное применимости в наших условиях, есть главная проблема как подготовка специалистов для реализации самого процесса обучения и воспитания детей с РАС. Ведь успешность, продуктивность, результативность и эффективность применения разных передовых технологий напрямую зависят от педагога, который осуществляет весь этот коррекционно-педагогический процесс. Педагог должен иметь определенную профильную подготовку применения различных методик, признанных в мировой практике как самые эффективные пути в работе с детьми, имеющими РАС.

Известно, что в стране ранее не существовали специальные (коррекционные) организации, деятельность которых была бы направлена на специфику контингента детей с РАС. В течение всего времени, как официально стало признаваться наличие РАС у ребенка, их дальнейшее обучение и воспитание осуществляется реабилитационными центрами, кабинетами ППК и надомным обучением, что указывает на то, что эта категория детей выпадает из полноценного образовательного процесса. Поэтому процесс образования и социализации детей с РАС в стране требует основательной проработки в научно-методологическом, учебно-методическом, организационном аспектах, что объясняется рядом существующих проблем:

1. ПМПК направляют детей с РАС в специальные организации образования в зависимости от состояния интеллектуального развития: задержка психического развития (ЗПР), легкая/умеренная умственная отсталость (ЛУО/УУО). Существующие модели образования и социализации детей с ЗПР и нарушением интеллекта механически перенесены на детей с РАС без учета особенности их развития.
2. В стране недостаточно положительного опыта включения данной группы детей в общеобразовательный процесс с условиями инклюзии, вследствие чего, доступность качественного образования становится невозможным.
3. Не разработаны подходы для проектирования вариативных специальных учебных программ для детей с сочетанными нарушениями (РАС и ЗПР, РАС и ЛУО/УУО), на уровне начального, основного среднего и общего среднего образования [10].
4. Существующие образовательные программы профессиональной подготовки специалистов, курсов повышения квалификации ВУЗов по работе с детьми с РАС требуют обновления в теоретической и практической части.

5. Есть необходимость открытия образовательных программ по подготовке специалистов конкретно для работы с данной категорией детей с учетом коррекции проблемного поведения, использования методов прикладного анализа поведения, применению поведенческого подхода, использованию инструментов формирования вербальных навыков, коррекции нежелательного поведения и др.

Поэтому перед системой профессионального и дополнительного образования поставлена одна из важных проблем - подготовка специалистов к психолого-педагогическому сопровождению детей с расстройствами аутистического спектра.

Было указано, что в данном вопросе есть и вклад НПО, например, фонд «Болашақ» начал реализовать курс повышения квалификации на основе методов прикладного анализа поведения для педагогов, работающих с детьми с РАС в сфере инклюзивного образования [11].

В решении этой проблемы немалая роль принадлежит системе повышения квалификации практикующих специальных педагогов и психологов, и этот вопрос актуален не только в нашей стране. С этой целью в организациях дополнительного профессионального образования разрабатываются программы повышения квалификации педагогов, осуществляющих психолого-педагогическое сопровождение детей с РАС [12].

Комплексная коррекционно-педагогическая работа включает участие группы специалистов различного профиля: клинического психолога, психиатра, невропатолога, специального педагога/психолога и логопеда. Поэтому важно определить роль и значение каждого специалиста в реализации программы педагогической коррекции при работе с детьми данной категорией. Это значит, что при подготовке педагогов необходимо привлечение специалистов разных профилей, которые могли бы сформировать основные компетенции для работы при

коррекции расстройств аутистического спектра.

Для подготовки педагогов, именно для рассматриваемого профиля целесообразно говорить о профессиональной подготовке специалистов для работы с детьми, имеющими РАС на уровне бакалавриата и магистратуры с соответствующей квалификацией, т.к. краткосрочные курсы повышения квалификации не обеспечат ожидаемых фундаментальных знаний и навыков на должном уровне.

Специфика работы с детьми с расстройством аутистического спектра заключается в индивидуальном подходе, единстве психолого-педагогического и медицинского воздействия и в сотрудничестве образовательной организации и семьи. В своей работе педагогам необходимо широко использовать методы формирования социально-коммуникативных навыков детей с РАС, как основная задача коррекционно-педагогической деятельности. Все рекомендуемые методы и технологий как метод прикладного анализа поведения Applied behavior analysis (ABA); PECS (Picture Exchange Communication System); метод социальных историй (Social Story); тренинг социальных навыков social skills training (SST); технология самоменеджмента self-management (SM); развитие навыков социальной перцепции и освоения коммуникативных стратегий; метод сенсорной интегративной терапии (Sensory integration therapy – SIT) и многие другие требуют формирования профессиональных компетенций, каким образом их правильно и успешно применять, осуществлять дифференцированный и индивидуальный подходы, оценивать эффективность и т.д.

Актуальность проблемы обучения и социализации детей с особыми образовательными потребностями имеет место в Концепции развития образования Республики Казахстан на 2022-2026 гг., где предусмотрено развитие специального и инклюзивного образования. Намечающаяся тенденция стабильного роста количества детей с РАС в стране

обостряет проблему и требует немедленной системной разработки.

Экс-министром просвещения (А.К. Аймагамбетов, 2022) отмечена важность проблемы коррекционной помощи детям с ограниченными возможностями. И как один из механизмов реализации расширения доступа к равному получению услуг образования, указал переобучение специалистов для работы с детьми с расстройствами аутистического спектра, в том числе отметил введение должности штата педагога-ассистента, которые назначаются ПМПК для сопровождения детей с РАС в учебном процессе в условиях общеобразовательных организаций.

Министром науки и высшего образования (С. Нурбек) обращено внимание на спрос на новые профессии и подготовки кадров на основе форсайт-прогнозирования, на развитие модели опережающего кадрового обеспечения [13].

Таким образом, кадровое обеспечение является одним из важнейших механизмов реализации коррекционно-педагогического процесса в целом.

Обсуждение

В Республике Казахстан с 2021 года введена должность педагога-ассистента, который осуществляет психолого-педагогическое сопровождение ребенка с особыми образовательными потребностями по рекомендации психолого-медико-педагогической консультации. Согласно Типовым квалификационным характеристикам должностей педагогов «педагог-ассистент:

- осуществляет психолого-педагогическое сопровождение ребенка с особыми образовательными потребностями по рекомендации психолого-медико-педагогической консультации;
- принимает участие в командной оценке специалистами и педагогами с целью оценки особых образо-

вательных потребностей у детей, а также в составлении индивидуальных образовательных и развивающих программ;

- оказывает помощь детям с особыми образовательными потребностями во время организованной учебной и иной деятельности в организации образования, в случае, когда их самостоятельная деятельность ограничена по состоянию здоровья и особенностям поведения, оказывает психолого-педагогическое сопровождение;
- осуществляет наблюдение и ведет сбор данных о ребенке с особыми образовательными потребностями в процессе обучения, воспитания и развивающей работы, проводит протоколирование результатов освоения образовательной программы, динамики формирования образовательных, социально-адаптивных (поведенческих) навыков и предоставляет информацию воспитателям и специалистам для мониторинга процесса обучения и социализации ребенка» [14]. Как мы видим, педагог-ассистент не осуществляет непосредственную коррекционно-развивающую работу, это относится к должностным обязанностям специальных педагогов/дефектологов.

Если в общеобразовательных организациях с инклюзивными условиями обучения должность педагогов-ассистентов предусматривается в штате, то в специальных (коррекционных) организациях этого нет с учетом основной направленности организации, т.е. основной штат педагогов данных организаций состоит преимущественно из специальных педагогов и считается, что нет нужды в ассистенте. Но, к сожалению, не учтены сочетанные нарушения, которые упоминались выше. Специальные педагоги, т.е. учителя начальных классов или учителя предметов также нуждаются в ассистентах при наличии обучающихся с сочетанными нарушениями, например, как ЗПР и РАС у одного ребенка. Отчего сильно

увеличивается нагрузка учителя и страдает качество образования.

В аутизм-центрах работа организуется несколько иначе и перечень должностей специалистов другой. Например, опыт организации коррекционно-педагогического процесса «Асыл Мирас» представляет следующее:

- «клинические педагоги осуществляют психолого-педагогическую поддержку по индивидуальному плану развития ребенка «Программа «Ранняя поддержка»;
- супервайзер (методист) оказывает методическую помощь в определении содержания, форм, методов психолого-педагогической помощи, координирует работу клинических педагогов по организации командной и индивидуальной оценки, разработке ИПР и программ помощи семье» [15].

Здесь понятно, что супервайзер – есть методист, который имеет профильное образование «специальный педагог/дефектолог» и «психолог». Но кто может занять должность клинического педагога и кто есть «клинический педагог»? Следовательно, возникает вопрос подготовки так называемых клинических педагогов на основе образовательных программ вузов или программ повышения квалификации и переподготовки. В связи с отсутствием сведений о подготовке данных специалистов в мире, об опыте их работы и о существовании их в целом, появляется необходимость изучения и уточнения самого названия данной должности рассматривая в психолого-медико-педагогических аспектах.

Система профессиональной педагогической подготовки обеспечивает спрос рынка труда, разрабатывая новые и инновационные образовательные программы согласно актуальности, востребованности и своевременности той или другой профессии. Современный мир требует новые виды услуг, в том числе образовательных, поэтому вполне ожидаемо появление новых педагогических профессий

как клинический педагог, если, конечно будет должное обоснование на то. Негосударственные организаций образования создают несколько иной штат педагогических работников как тьютор (не педагог-ассистент), клинический педагог, эрготерапевт, супервайзер и т.д. Подготовку эргопедагогов начали готовить на основе отдельной образовательной программы, для педагогов-ассистентов предусмотрены миноры внутри образовательных программ по Специальной педагогике. Не охваченными остаются вышеназванные должности, которые выполняют прямую функцию коррекции нарушений при расстройстве аутистического спектра.

Согласно Концепции развития высшего образования и науки в РК, «будет использован опыт создания Атласа новых профессий, в рамках которого будет продолжена разработка региональных стандартов по опережающей подготовке кадров. Инновационные образовательные программы будут разработаны на основе форсайт-исследований рынка труда и прогнозирования потребности в новых профессиях» [16].

Несомненно, что форсайт-исследования рынка труда указывают на потребность в новых профессиях, таких как введенных в негосударственных организациях образования, но возможно стоило бы предусмотреть запрос или заказ на профессиональную подготовку таких кадров. Существующая практика показывает, что работодатели нуждаются в узкопрофильных специалистах, которые целенаправленно подготовлены для работа с детьми с РАС, владеющих навыками применения всех современных передовых зарубежных технологий, которые интенсивно внедряются в коррекционно-педагогическую практику.

Соответственно, задача вузов – обновить и расширить направления подготовки специальных педагогов с учетом типов образовательных организаций и характеров деятельности, согласно занимаемой должности в специальных (коррекционных) и общеобразовательных организациях. Также, обязательно привлечь в

реализацию образовательных программ практических психологов и медицинских работников, т.к. клиническая картина РАС требует выхода за рамки педагогической деятельности.

Это будет способствовать формированию у обучающихся направления образовательных программ В\М\Д 019 – Специальная педагогика компетенций по организациям коррекционно-педагогического процесса с детьми конкретной категории, как РАС, также РАС осложненный сочетанными нарушениями и удовлетворению запросов родителей, работодателей, государства и общества в целом [17, 18].

Заключение

Таким образом, на данный момент вопросы подготовки кадров для работы с детьми, имеющими РАС являются достаточно актуальными, требующих решения. Причина – стабильное увеличение количества детей с этими особенностями развития, что в свою очередь, возрастает потребность в профессиональных специалистах для:

- осуществления психологических, медицинских скрининговых тестов и диагностических мероприятий с детьми в раннем возрасте;
- анализа и оценка эффективности зарубежных коррекционных методик и технологий;
- апробации и внедрения результатов передовых мировых опытов с учетом адаптации и модификации;
- своевременного признания неэффективности тех или иных методик, которые не могут содействовать получению желаемых результатов по причине несоответствия условий применения или особенностей системы образования.
- исследования и разработки собственных методик;
- обучения и социализации детей с РАС;

- полноценной реализации прав детей с РАС на доступное и качественное образование.

При своевременном обеспечении коррекционно-педагогического процесса педагогами, владеющими необходимыми компетенциями для работы с детьми данной категории, можно достичь полного охвата детей с РАС качественным, доступным образованием и положительной динамики развития ребенка с РАС, и его успешной дальнейшей социализации как полноценного члена общества [6].

Благодарность / информация о финансировании
Материал статьи подготовлен по теме АР19678524 «Моделирование процесса социализации детей с расстройствами аутистического спектра, осложненными сочетанными нарушениями, в условиях специального и инклюзивного образования» в рамках грантового финансирования МНВО РК на 2023-2025 годы.

Список использованных источников

- Кармалиева, А. Д. Практический опыт индивидуального подхода в воспитании аутичного ребенка // Вестник Западно-Казахстанского государственного университета им. М. Утемисова. - 2020г., - № 4 (80). - С. 133-138.
- Ерсарина, А. К., Джангельдинова, З. Б., Айтжанова, Р. К. Специальная развивающая программа для детей с аутизмом. - Алматы, ННПЦ КП, 2020. - 169 с.
- Кенжегулова, Р. Б., Диганчина, О. С., Хамзина, А. Н., Наурызбаева, А. А., Абилхадирова, А. Б. Распространенность эпилептиформной активности на электроэнцефалограмме у детей с расстройствами аутистического спектра // Нейрохирургия и неврология Казахстана. - 2019г., №2 (55). - С.60-63.
- Толстикова, А. Ю. Расстройства аутистического спектра при деменции позднего возраста (клинико-психопатологический и иммунологический подходы) // Вестник КазНМУ. -2018г., №1. - С. 172-174.
- Садуакасова, К. З. Енсебаева, Л. З. Аутизм. История развития. Ситуация в Казахстане (обзор литературы) // Вестник Казахского медицинского университета. - 2018. - С. 176-178.
- Рымханова, А. Р., Туганбекова, К. М., Кикбаева, Н. И. Современное состояние организации образовательного процесса детей с расстройствами аутистического спектра // Международный журнал экспериментального образования. - 2021. - № 3. - С. 71-75.
- Письмо Министерства образования и науки №4-02-4/1435 от 28 мая 2010 г. ННПЦ РСИО. <https://special-edu.kz>
- Об утверждении Типовых правил деятельности организаций дошкольного, начального, основного среднего, общего среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, специализированных, специальных, организациях образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, организациях дополнительного образования для детей и взрослых. Приказ Министерства просвещения Республики Казахстан от 31 августа 2022 года № 385.
- Официальный сайт Фонда «Асыл Мирас». <https://asylmirasast.kz/ru/>
- Рымханова, А. Р.** К вопросу об определении образовательных потребностей у обучающихся в инклюзивной среде // Включение (inclusion) детей с ограниченными возможностями в образовательный процесс: прошлое, настоящее, будущее: Материалы международной научно-практической конференции.- Алматы: ТОО «Центр САТР», 2021.- 332 с.
- В Казахстане впервые появился курс повышения квалификации по прикладному анализу поведения (электронный ресурс) // <https://bolashakcharity.kz/news/view/azastanda-alasharet-minez-lyty-oldanbaly-taldau-bojynshabiliktilikti-arttyru-kursy-pajda-boldy> (дата обращения 01.06.2023)
- Баранова, Г. А.** Профессиональная подготовка педагога к работе с детьми с расстройствами аутистического спектра./ Международный научный журнал «Инновационная наука» №10-2/2016 <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-podgotovka-pedagoga-k-rabote-s-detmi-s-rasstroystvami-autisticheskogo-spektra>
- Профессии будущего и слияние вузов – большое интервью министра науки и высшего образования (электронный ресурс) // <https://tobolinfo.kz/professii-budushhego-i-slijanie-vuzov-bolshoe-intervju-ministra-nauki-i-vysshego-obrazovaniya/> (дата обращения 01.06.2023)
- Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан Об утверждении Типовых квалификационных характеристик должностей педагогов от 13 июля 2009 года № 3 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.05.2023 г.)
- Об утверждении Перечня документов, обязательных для ведения педагогами организаций дошкольного воспитания и обучения, среднего, специального, дополнительного, технического и профессионального, послесреднего образования, и их формы (Приказ Министерства просвещения Республики Казахстан от 27 августа 2022 года № 382). <https://asylmirasast.kz/ru/>

16. Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023 – 2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 248.
17. **Stambekova, A., Zhakipbekova, S., Tussubekova, K., Mazhinov, B., Rymhanova, A., Shmidt, M.** Education for the disabled in accordance with the quality of inclusive education in the distance education process/ *World Journal on Educational Technology: Current Issues.*- Yeditepe University, Turkey: Birlesik Dunya Yenilik Arastirma ve Yayincilik Merkezi, 2022. –Vol. 14, Issue 1. P. 316-328. <https://un-pub.eu/ojs/index.php/wjet/index>
DOI: <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i1.6760>
18. **Kudarinova, A., Autaeva, A., Paylozyan, Zh., Rymkhanova, A.** Readiness of Pre-Service Teachers to Implement Inclusive Education. *Wisdom.* №1(25), 2023. P.145-155. <https://wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/article/view/967>
DOI: <https://doi.org/10.24234/wisdom.v25i1.967>

References

1. **Karmaliev, A. D.** Prakticheskij opyt individual'nogo podhoda v vospitanii autichnogo rebenka [Practical experience of an individual approach in the upbringing of an autistic child]// *Vestnik Zapadno-Kazahstanskogo gosudarstvennogo universiteta im. M. Utemisova.* - 2020g., -№ 4 (80). - S. 133-138.
2. **Ersarina, A. K., Dzhangeldinova, Z. B., Ajtzhanova, R. K.** Special'naya razvivayushchaya programma dlya detej s autizmom [Special educational program for children with autism]. - Almaty, NNPC KP, 2020. - 169 s.
3. **Kenzhegulova, R. B., Diganchina, O. S., Hamzina, A. N., Nauryzbaeva, A. A., Abilhadirova, A. B.** Rasprostranennost' epileptiformnoj aktivnosti na elektroencefalogramme u detej s rasstrojstvami autisticheskogo spektra [Prevalence of epileptiform activity on the electroencephalogram in children with autism spectrum disorders]// *Nejrohirurgiya i nevrologiya Kazahstana.* - 2019g., №2 (55). – S.60-63.
4. **Tolstikova, A. Yu.** Rasstrojstva autisticheskogo spektra pri demencii pozdnego vozrasta (kliniko-psihopatologicheskij i immunologicheskij podhody) [Autism spectrum disorders in late-life dementia (clinical, psychopathological and immunological approaches)]// *Vestnik KazNMU.* -2018g., №1. – S. 172-174.
5. **Saduakasova, K. Z., Ensebaeva, L. Z.** Autizm. Istoriya razvitiya. Situaciya v Kazahstane (obzor literatury) [Autism. History of development. The situation in Kazakhstan (literature review)]// *Vestnik Kazahskogo medicinskogo universiteta.* – 2018. – S. 176-178.
6. **Rymhanova, A. R., Tuganbekova, K. M., Kikbaeva, N. I.** Sovremennoe sostoyanie organizacii obrazovatel'nogo processa detej s rasstrojstvami autisticheskogo spektra [The current state of the organization of the educational process of children with autism spectrum disorders]// *Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya.* – 2021. – № 3. – S. 71-75.
7. Pis'mo Ministerstva obrazovaniya i nauki [Letter from the Ministry of Education and Science] №4-02-4/1435 ot 28 maya 2010 g. NNPC RSIO. <https://special-edu.kz>
8. Ob utverzhdenii Tipovyh pravil deyatel'nosti organizacij doshkol'nogo, nachal'nogo, osnovnogo srednego, obshchego srednego, tekhnicheskogo i professional'nogo, poslesrednego obrazovaniya, specializirovannyh, special'nyh, organizacijah obrazovaniya dlya detej-sirot i detej, ostavshihhsya bez popecheniya roditel'ev, organizacijah dopolnitel'nogo obrazovaniya dlya detej i vzroslyh. Prikaz Ministra prosveshcheniya Respubliki Kazahstan [About the approval of Standard rules of activity of organizations of preschool, primary, basic secondary, general secondary, technical and vocational, post-secondary education, specialized, special, educational organizations for orphans and children left without parental care, organizations of additional education for children and adults. Order of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan] ot 31 avgusta 2022 goda № 385.
9. Oficial'nyj sajt Fonda «Asyl Miras». <https://asylmirasast.kz/ru/>
10. **Rymhanova, A. R.** K voprosu ob opredelenii obrazovatel'nyh potrebnostej u obuchayushchihhsya v inklyuzivnoj srede [On the issue of determining the educational needs of students in an inclusive environment]// *Vklyuchenie (inclusion) detej s ogranichennymi vozmozhnostyami v obrazovatel'nyj process: proshloe, nastoyashchee, budushchee: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii.*- Almaty: TOO «Centr SATR», 2021.- 332 s.
11. V Kazahstane pervyye poyavilsya kurs povysheniya kvalifikacii po prikladnomu analizu povedeniya [A refresher course on applied behavior analysis has appeared in Kazakhstan for the first time] (elektronnyj resurs) // <https://bolashakcharity.kz/news/view/azastanda-alash-ret-minez-lyty-oldanbaly-taldau-bojynsha-biliktilikti-arttyru-kursy-pajda-boldy> (data obrashcheniya 01.06.2023)
12. **Baranova, G. A.** Professional'naya podgotovka pedagoga k rabote s det'mi s rasstrojstvami autisticheskogo spektra [Professional training of a teacher to work with children with autism spectrum disorders] / *Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Innovacionnaya nauka»* №10-2/2016 <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-podgotovka-pedagoga-k-rabote-s-detmi-s-rasstroystvami-autisticheskogo-spektra>
13. Professii budushchego i sliyanie vuzov – bol'shoe interv'yuu ministra nauki i vysshego obrazovaniya [Professions of the future and the merger of universities – a big interview with the Minister of Science and Higher Education] (elektronnyj resurs) // <https://tobolinfo.kz/professii-budushhego-i-sli->

- janie-vuzov-bolshoe-intervju-ministra-nauki-i-vysshego-obrazovaniya/ (data obrashcheniya 01.06.2023)
14. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan Ob utverzhdenii Tipovyh kvalifikacionnyh karakteristik dolzhnostej pedagogov [Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan On approval of Standard qualification characteristics of teachers' positions] ot 13 iyulya 2009 goda № 338 (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.05.2023 g.)
 15. Ob utverzhdenii Perechnya dokumentov, obyazatel'nyh dlya vedeniya pedagogami organizacij doshkol'nogo vospitaniya i obucheniya, srednego, special'nogo, dopolnitel'nogo, tekhnicheskogo i professional'nogo, poslesrednego obrazovaniya, i ih formy (Prikaz Ministra prosveshcheniya Respubliki Kazahstan [About the approval of the List of documents mandatory for teachers of organizations of preschool education and training, secondary, special, additional, technical and professional, post-secondary education, and their forms] ot 27 avgusta 2022 goda № 382). <https://asylmirasast.kz/ru/>
 16. Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya vysshego obrazovaniya i nauki v Respublike Kazahstan na 2023 – 2029 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan [On approval of the Concept of Development of Higher Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2023-2029. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan] ot 28 marta 2023 goda № 248.
 17. **Stambekova, A., Zhakipbekova, S., Tussubekova, K., Mazhinov, B., Rymhanova, A., Shmidt, M.** Education for the disabled in accordance with the quality of inclusive education in the distance education process/ World Journal on Educational Technology: Current Issues.- Yeditepe University, Turkey: Birlesik Dunya Yenilik Arastirma ve Yayincilik Merkezi, 2022. –Vol. 14, Issue 1. P. 316-328. <https://un-pub.eu/ojs/index.php/wjet/index>
DOI: <https://doi.org/10.18844/wjet.v14i1.6760>
 18. **Kudarinova, A., Autaeva, A., Paylozyan, Zh., Rymkhanova, A.** Readiness of Pre-Service Teachers to Implement Inclusive Education. *Wisdom*. №1(25), 2023. P.145-155. <https://wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/article/view/967>
DOI: <https://doi.org/10.24234/wisdom.v25i1.967>

Аутистік спектрлі бұзылыстары бар балалармен жұмыстың кадрлық қамтамасыз етілу мәселелері

А. Р. Рымханова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты - Қазақстан Республикасында аутистік спектрлі бұзылыстары бар балалармен түзету-педагогикалық процесті кадрлық қамтамасыз ету мәселесін зерттеу. Қолда бар тәжірибе көрсеткендей, жұмыс берушілерге түзету-педагогикалық практикада қарқынды енгізіліп жатқан барлық заманауи озық шетелдік технологияларды қолдану дағдыларын меңгерген, АСБ бар балалармен жұмыс істеуге мақсатты түрде даярланған бейінді мамандар қажет. Балалардың осы санаты үшін тиісті біліктілігі бар мамандарды даярлау ісін кәсіби педагогикалық даярлық контекстінде қарастырған жөн, өйткені біліктілікті арттырудың қысқа мерзімді курстары күтілетін іргелі білім мен дағдыларды тиісті деңгейде қамтамасыз етпейді. АСБ бар балалармен жұмыс істеуде психологиялық-педагогикалық және медициналық әсердің бірлігін сақтау ерекшелігін ескере отырып, жоғары оқу орындарының міндеті – арнайы (түзету) және жалпы білім беру ұйымдарына арнайы педагогтарды даярлау олардың болашақта атқаратын лауазымына, білім беру ұйымдарының типтері мен қызмет сипатына сәйкес кәсіби даярлау бағыттарын жаңарту және кеңейту. Сонымен қатар АСБ-ң клиникалық көріністері білім беру бағдарламаларын жүзеге асыруда практикалық психологтар мен медицина мамандарын тартуды қажет етеді. Нәтижесінде ата-аналардың, жұмыс берушілердің, мемлекет пен қоғам тарапынан қойылып отырған, яғни ерте жастағы балалармен психологиялық, медициналық скринингтік тесттер мен диагностикалық іс-шараларды жүзеге асыруға; шетелдік түзету әдістері мен технологияларының тиімділігін талдау мен бағалауға, озық әлемдік тәжірибелердің нәтижелерін

бейімдеу мен модификацияны ескере отырып сынақтан өткізуге және енгізуге қабілетті, білім беру жүйесін қолдану шарттарының немесе ерекшеліктерінің сәйкес келмеуі себебінен қажетті нәтижелерге қол жеткізуге ықпал ете алмайтын белгілі бір әдістемелердің тиімсіздігін уақтылы тануға; өз әдістемелерін зерттеу мен әзірлеуге; АСБ бар балаларды оқыту және әлеуметтендіруге; АСБ бар балалардың қолжетімді және сапалы білім алуға құқықтарын толыққанды іске асыруға қабілетті мамандарға деген сұраныстарды қанағаттандыруға болады.

Тірек сөздер: аутистік спектрлі бұзылыстар, кадрлық қамтамасыз ету, арнайы педагог, аутизм орталығы, клиникалық педагог.

Problems of staffing for work with children with autism spectrum disorder

A.R. Rymkhanova

Karaganda University named after Academician
E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan

Annotation. The purpose of the article is to study the issue of staffing the correctional and pedagogical process with children with autism spectrum disorder in the Republic of Kazakhstan. The existing practice shows that employers need highly specialized specialists who are purposefully trained to work with children with ASD, who have the skills to use all modern advanced foreign technologies that are intensively introduced into correctional and pedagogical practice. It is advisable to consider the training of specialists for this category of children in the context of professional pedagogical training with appropriate qualifications, since short-term refresher courses will not provide the expected fundamental knowledge and skills at the proper level. Taking into account the specifics of working with children with autism spectrum disorder, which consists in an individual approach, in the unity of psychological, pedagogical and medical impact, the task of universities is to update and expand the areas of training of special teachers, taking into account the types of educational organizations and the nature of activities, according to the position held in special (correctional) and educational organizations with mandatory involvement in the implementation educational programs of practical psychologists and medical workers, because the clinical picture of ASD requires going beyond the scope of pedagogical activity. As a result, it is possible to satisfy the request of parents, employers, the state and society for specialists capable of: carrying out psychological, medical screening tests and diagnostic measures with children at an early age; analyzing and evaluating the effectiveness of foreign correctional techniques and technologies; testing and implementing the results of advanced world experiences, taking into account adaptation and modification; timely recognition of the ineffectiveness of certain methods that cannot contribute to obtaining the desired results due to inconsistencies in the conditions of application or features of the education system; research and development of own methods; teaching and socialization of children with ASD; full realization of the rights of children with ASD to affordable and high-quality education.

Keywords: autism spectrum disorder, staffing, special teacher, autism center, clinical teacher.

Материал поступил в редакцию 16.05.2023

5

Үздіксіз педагогикалық білім беру

Непрерывное педагогическое образование

Continuous teacher education

МРНТИ 14.37.27

DOI: 10.59941/2960-0642-2023-2-155-165

Профессиональное развитие педагога как условие повышения качества обучения в школах

Ж. А. Караев^{*1}, А. И. Чокушева², И. У. Сагиндиков³

^{1,2,3} Национальная академия образования им. Ы. Алтынсарина, г. Астана, Казахстан

 Аннотация. В статье анализируется роль профессионального развития педагога в повышении качества образования. Профессиональное развитие педагога является ключевым фактором в повышении качества образования в школах. Когда педагоги активно совершенствуют свои навыки и знания, они становятся более компетентными и уверенными в своей работе, что положительно сказывается на процессе обучения и достижениях обучающихся. Профессиональное развитие педагога может включать различные формы обучения и обмена опытом, такие как участие в семинарах, тренингах, конференциях, мастер-классах, чтение профессиональной литературы и т. д. В статье также представлены критерии и показатели, которые обычно учитываются при оценке профессионального роста педагога. Портрет современного педагога, отражает совокупность его профессиональных качеств, навыков и ценностей, необходимых для успешной работы в современной образовательной среде. Карта профессионального роста педагога, описывающая развитие его Hard и Soft Skills навыков, может быть полезным инструментом для оценки и управления профессиональным развитием педагогов.

 Ключевые слова: профессиональный рост, профессиональные компетенции, саморазвитие, инновации в образовании, портфолио педагога, компетенции, эффективность школьных процессов.

 Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite: Караев, Ж. А., Чокушева, А. И., Сагиндиков, И. У. Профессиональное развитие педагога как условие повышения качества обучения в школах [Текст] // Научно-педагогический журнал «Білім». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – №2. – С.155-165.

Введение

Профессиональное развитие педагога является одним из ключевых факторов,

определяющих качество образования в школах. В современном образовательном контексте, где требования к уровню знаний и компетенций, обучающихся

ся постоянно растут, педагоги должны постоянно совершенствоваться и адаптироваться к изменяющимся образовательным требованиям. Профессиональное развитие педагога представляет собой процесс поиска оптимальных приемов обучения, освоения новых методик и подходов, а также расширения своего профессионального кругозора. Целью данной статьи является рассмотрение профессионального развития педагога как неотъемлемого условия повышения качества обучения в школах. Мы предлагаем проанализировать важность и роль профессионального развития педагогов в контексте современных образовательных трендов и вызовов.

В рамках статьи рассматриваются различные аспекты профессионального развития педагога, включая разработку критериев и показателей профессионального роста, методы исследования профессионального развития, а также организацию системы управления процессом профессионального развития педагогов. Мы также обсудим важность индивидуализации обучения и использование цифровых технологий в профессиональном развитии педагога. Исследования показывают, что педагоги, активно вовлеченные в профессиональное развитие, обладают более высокими уровнями компетентности и эффективнее выполняют свои обязанности. Они способны адаптироваться к изменениям в образовательной среде, применять инновационные методы обучения и оказывать положительное влияние на успехи обучающихся.

Материалы и методы

Исследование эффективности различных подходов к профессиональному развитию педагогов или выявление ключевых факторов, способствующих успешному профессиональному развитию педагогов. Методология профессионального развития педагога может варьироваться в зависимости от контекста и конкретных условий. Она направлена на обеспечение непрерывного развития и повышения качества образования через

активное вовлечение педагогов в свое профессиональное развитие. Авторы исследования опирались на социокультурный подход к организации профессионального развития педагога, концепции непрерывного обучения через всю жизнь, методологические подходы и методы, разработанные и применяемые в сравнительной педагогике. Осмысление и обобщение содержания материалов исследования производились на основе сравнительного международного анализа. Анализ различных документов, таких как планы уроков, портфолио педагогов, отчеты о профессиональном развитии и оценочные листы, может дать представление о процессе и результате профессионального развития педагогов. Групповые дискуссии и фокус-группы включают организацию структурированных групповых обсуждений с участием педагогов для обмена мнениями, опытом и идеями относительно профессионального развития. Это позволяет выявить общие тенденции, проблемы и потребности в профессиональном развитии.

Методология профессионального развития педагога включает ряд путей и стратегий, которые способствуют его профессиональному росту и улучшению качества обучения. В данной статье мы рассмотрим основные пути профессионального развития педагога. Один из ключевых путей профессионального развития педагога заключается в его постоянном обучении и самообразовании. Это включает в себя участие в профессиональных курсах, семинарах, конференциях и тренингах, а также чтение специализированной литературы и изучение новых исследований в области образования.

Взаимодействие с коллегами и обмен опытом являются важными компонентами профессионального роста педагога. Это может включать совместное планирование уроков, обсуждение методик преподавания, проведение совместных проектов и анализ результатов работы.

Менторская поддержка играет значительную роль в профессиональном развитии

педагога. Работа с опытным наставником помогает педагогу осваивать новые методики, получать обратную связь и советы, а также развивать свои профессиональные навыки и компетенции. Внедрение цифровых технологий в образовательный процесс предоставляет педагогам новые возможности для улучшения обучения и развития обучающихся. Это включает использование интерактивных учебных материалов, онлайн-курсов, вебинаров, а также сетевых платформ для обмена опытом и сотрудничества с коллегами. Проведение исследований в области образования помогает педагогам лучше понять принципы и эффективные методики обучения. Это может включать разработку собственных учебных программ, эксперименты на уроках, анализ результатов и их применение в практике.

Регулярное самоанализирование своей работы и рефлексия над применяемыми методами и подходами помогают педагогу осознать свои сильные и слабые стороны, выявить области для улучшения и развития, а также принять конструктивные изменения в своей практике. В целом, методология профессионального развития педагога основывается на постоянном обучении, взаимодействии с коллегами, использовании цифровых технологий, исследовательской деятельности и самоанализе. Эти пути позволяют педагогам повысить качество своей работы, а, следовательно, улучшить обучение в школах.

В мировой практике системе повышения квалификации педагогов отведена роль гибкого, мобильного механизма, обеспечивающего высокое качество образования на основе внедрения лучшего инновационного опыта.

Современная школа, работающая на основе инновационных подходов нуждается в учителях творческого типа, именно на профессиональное развитие потенциала таких учителей работает система повышения квалификации педагогов. Профессиональное развитие педагога – сложный процесс. Анализ мирового опыта показывает, что профессиональ-

ный рост состоит из 4-этапов: адаптация, становление, зрелость, стадия учителя-мастера или спада в зависимости от индивидуальности педагога. Каждому из этих этапов присущи специфические черты педагога. Первый этап характеризуется личными профессиональными затруднениями. Здесь молодому педагогу необходима помощь наставника – более опытной коллеги. Второй этап характеризуется особым вниманием учителя к своей профессиональной деятельности, накоплением педагогического опыта, появлением уверенности в себе в качестве педагога. Третий этап – возрастанием творческой потребности и активности, исследовательской работой учителя по интересующим его проблемам.

Наиболее сложный период профессионального роста педагога – четвертый этап, когда спад деятельности педагога обусловлен двумя воздействиями: кризисом вследствие рутинной работы, которая наступает в возрасте 32-34 лет, и кризисом учителя с опытом работы, начинающимся в 42-43 года. По статистическим данным количество учителей, возраст которых более 32-х лет составляет 76% от всего учительского состава, а тех, чей возраст превышает 42 года – 46%.

Мировой опыт показывает эффективность метода «Портфолио» для предотвращения спада деятельности педагога. Систематизируя свой педагогический опыт на основе метода «Портфолио», объективно оценивая собственный профессиональный уровень, учитель находит в себе новые возможности для самореализации. На это должен быть нацелен межкурсовый мониторинг профессионального роста, когда педагоги анализируют и оценивают свою деятельность по критериям, показывающим динамику профессионального роста.

Посткурсовый мониторинг предполагает наличие основных критериев и показателей профессионального роста и результативности деятельности педагога, прошедшего обучение на курсах повышения квалификации. Для мониторинга профессионального роста важно определить

сущность понятия «Профессиональная компетентность педагога». В работе [1] нами обоснованы компоненты профессиональной компетентности педагога такие, как: когнитивный, коммуникативный, личностный, методический, организационный, проектный и рефлексивный. Эти компоненты определяют совокупность личностных и профессиональных качеств педагога, необходимых для успешной педагогической деятельности, эффективного решения педагогических задач посредством рациональных способов.

Перечисленные компоненты служат основой разработки критериев и показателей профессионального роста педагога. Личный потенциал связан с профессио-

нальными знаниями учителей, личными качествами, ясностью цели и приверженностью профессиональным ценностям. Межличностный потенциал связан с участием учителей и развитием навыков построения и поддержания профессиональных отношений [2].

Качество профессионального роста педагога требует выражения в точных количественных показателях.

Для того чтобы оценить профессиональный рост педагога в количественном выражении, на основе характеристик вышеуказанных компонентов и анализа мирового опыта разработана следующая система критериев и показателей.

Таблица 1. Критерии и показатели профессионального роста педагога

Критерии	Показатели
1. Результаты освоения учащимися образовательных программ	1) учащиеся, освоившие ГОСО (не имеющие неудовлетворительную оценку) по итогам года 2) учащиеся, имеющие отметки «4» и «5» по итогам учебного года (качество знаний) 3) учащиеся, имеющие высокие результаты итоговой аттестации (государственный экзамен) 4) учащиеся, имеющие высокие результаты МОДО
2. Развитие способностей учащихся к интеллектуальной, исследовательской, научной и творческой деятельности путем их участия в олимпиадах, научных проектах, фестивалях, конкурсах, спортивных соревнованиях	1) достижения учащихся на предметных олимпиадах МОН РК 2) достижения учащихся в научных проектах по линии МОН РК 3) достижения учащихся на интеллектуальных, творческих, спортивных олимпиадах, фестивалях, конкурсах
3. Личный вклад педагога в повышение качества образования путем совершенствования методов обучения и воспитания, продуктивного использования инновационных технологий, трансляции опыта практических результатов своей профессиональной деятельности	1) использование инновационных педагогических технологий и методик в учебном процессе 2) использование современных ИКТ и информационных ресурсов в учебном процессе
4. Обобщение профессионального опыта и исследовательская деятельность педагога	1) обобщение и распространение собственного инновационного опыта 2) участие в исследовательской деятельности

Критерии	Показатели
5 Участие в разработке программно-методического сопровождения учебного процесса, профессиональных конкурсах и творческая деятельность педагога	1) участие в работе методических советов, объединений, педагогических советов организации образования, районного/городского или областного уровня, наставничество 2) участие в очных/дистанционных профессиональных конкурсах 3) разработка авторских учебных и методических продуктов, методик и технологий
6. Профессионально-личностное самосовершенствование	1) повышение квалификации на курсах повышения квалификации, переподготовка, второе высшее педагогическое образование 2) наличие в межкурсовой период грамот, поощрений, благодарственных писем по профилю работы 3) повышение квалификационной категории

Вместе с тем, совокупность критериев и показателей качества профессиональной деятельности, неразрывно связанной с результативностью процесса профессионального развития, определяет *портрет современного педагога (учителя)*.

Портрет современного педагога – это, по сути, совокупность критериев и показателей качества его профессиональной деятельности, которая неразрывно связана с результативностью процесса его профессионального развития.

Понятие «*портрет современного педагога*» введено нами с учетом понимания природы его компетентности. Во-первых, компетентность проявляется в деятельности; во-вторых, компетентность следует понимать, как ценность, которая обогащает педагогическую культуру.

Эти критерии и показатели позволяют оценить не только *Hard skills* навыки педагога (наличие базовых педагогических знаний и умений, сформированные навыки по применению новых методов обучения и воспитания и др.) но и *Soft skills* навыки, такие как: личностное развитие, лидерские качества, активность, межличностное общение, работа в команде и т.п. [6]

Методика расчета по критериям и показателям, представленная в Инструмен-

тарии, включает: а) список возможных проявлений показателей; б) перечень подтверждающих документов; в) рекомендации по оценке показателей (разбалловка); г) максимальные показатели в баллах по каждому из критериев [1].

Цель *посткурсового мониторинга* – определение эффективности курсов повышения квалификации на основе анализа посткурсовой деятельности педагогов посредством выбранной системы критериев и показателей профессионального роста.

Анализ научной литературы по вопросам мониторинга посткурсовой деятельности педагогов приводит к выводу о целесообразности использования его динамической модели, основанной на оценке критериев и показателей профессионального роста педагога «до» и «после» курсов в динамике, по истечении одного учебного года.

Профессиональный рост педагога Национальным центром «*Эрлеу*» определяется путем сравнения профессионального уровня педагога до прохождения курсов и через год после прохождения курсов, характеризуется результативностью его деятельности и мультипликативным воздействием курса на качество учебно-воспитательного процесса в школе.

Выбор «шага» мониторинга через год после окончания курсов обусловлен тем, что ниже следующие показатели целесообразно оценивать по прошествии учебного года:

- динамика изменения качества знаний учащихся (освоение учащимися полного курса программы по предметам), характеризующая инновационность освоенных педагогом новых методик во время курсовой подготовки;
- достижения учащихся педагога в олимпиадах и научных проектах, в крупных соревнованиях и фестивалях (республиканских, областных);
- оценивание профессиональных достижений педагога после курсовой подготовки;

- обобщение инновационного опыта как результата исследовательской деятельности.

Последующие два года педагог заполняет «Карту профессионального роста» и «Портфолио педагога» по итогам каждого учебного года и проводит самоанализ своей деятельности.

«Карта профессионального роста педагога» – это перечень профессиональных достижений педагога, прошедшего обучение на курсах повышения квалификации, представленный в табличной форме, с выведением средних баллов отдельно по каждому критерию профессионального роста и результативности его педагогической деятельности, заверенная руководителем организации образования [1].

Таблица 2. Карта профессионального роста педагога (с условными данными)

№ п/п	Критерии	Итоговая оценка в баллах по годам		
		2020 г. __	2021 г. __	2022 г. __
1	Результаты освоения учащимися образовательных программ	3,5	3,8	4
2	Развитие способностей учащихся к интеллектуальной, исследовательской, научной и творческой деятельности путем их участия в олимпиадах, научных проектах, фестивалях, конкурсах, спортивных соревнованиях	2	2,2	2,5
3	Личный вклад педагога в повышение качества образования путем совершенствования методов обучения и воспитания, продуктивного использования инновационных технологий, трансляции опыта практических результатов своей профессиональной деятельности	2,5	2,7	3
4	Обобщение профессионального опыта и исследовательская деятельность педагога	2,6	2,8	3
5	Участие в разработке программно-методического сопровождения учебного процесса, профессиональных конкурсах и творческая деятельность педагога	2,3	2,5	2,8
6	Профессионально-личностное самосовершенствование	3	3	3,5
ИТОГО		15,9	17	18,8

Руководитель
организации образования

М.П. _____ (Ф.И.О.)

Результаты и обсуждение

«Портфолио педагога» – развернутая «Карта профессионального роста педагога», содержащая сведения о педагоге, пакет подтверждающих документов по критериям и показателям карты, аналитический отчет педагога о своей деятельности [1].

Как было отмечено выше, в зарубежной практике это называется самооценка педагогом своей деятельности методом портфолио. Использование этого метода позволяет ему вносить корректировку в свою деятельность, планировать действия с целью повышения ее результативности и улучшения показателей профессионального роста, что способствует саморазвитию и самореализации педагога.

На очередной курс повышения квалификации педагог приходит с заполненной «Картой профессионального роста» за 3 года (заверенной подписью руководителя организации образования и печатью), которая вносится в базу данных «Профессиональный портрет педагога».

Инструментарий мониторинга профессионального роста обеспечивает осуществление повышения квалификации по индивидуальной программе, что позволяет учитывать познавательные запросы педагога, опыт, его профессиональные мотивы, личностные интересы, склонности, педагогические установки и личностные качества (Soft skills) навыки [7].

Использование карты профессионального роста педагога в качестве инструмента самооценки и саморазвития позволяет педагогу успешное преодоление негативных последствий вышеуказанных 4-х этапов профессионального роста.

Ежегодная динамика по всем критериям профессионального роста обеспечивает следующие *ступени профессионального развития педагога*: педагогическая умелость (формирование базового уровня компонентов профессиональной компетентности), *педагогический профессио-*

нализм (формирование продвинутого уровня компонентов профессиональной компетентности), *педагогическое творчество* (уровень успешной творческой самореализации), *педагогическое новаторство* (уровень разработки и внедрения собственной (авторской) инновации в процесс обучения и воспитания).

Предлагаемый инструментарий, обеспечивая индивидуальную траекторию развития профессиональной компетентности педагогов, содействует постепенному восхождению по ступеням профессионального развития: от «умелости» до «новаторства».

Таким образом, данный мониторинг позволяет прогнозировать рост педагога по ступеням профессионального развития. Он становится инструментом саморазвития и самосовершенствования учителя.

Карта профессионального роста педагога или развернутое ее представление в виде портфолио педагога могут служить эффективным механизмом и при аттестации педагога. Портфолио педагога систематизирует работу администрации школ по внутришкольному контролю и выведению рейтингов учителей по показателям качества знаний их учащихся.

Анализ нормативов по присвоению квалификационных категорий педагогам показывает, что в них отсутствует критерий, показывающий качество знаний обучающихся. Согласно Закона РК «О статусе педагога» «Обеспечить качество обучения в соответствии с требованием ГОСО» является главной ответственностью педагога (ст.15, п.1.2). Создается впечатление о том, что комиссию по аттестации педагога не интересует вопрос о степени исполнения основной обязанности учителя, определенной вышеуказанной нормой закона.

Главной причиной данного противоречия является отсутствие механизма объективной оценки качества знаний обучающихся. АОО НИШ в проекте «Обновленное содержание» заявив о наме-

рении внедрения критериальной системы оценивания учебных достижений учащихся, на практике не смогло организовать в полной мере реализацию данного новшества педквалиметрии. Поскольку, во-первых, не была обоснована взаимосвязь критериальной системы оценивания с иерархией качества знаний, показывающей степень соответствия уровней усвоения обучающихся к диагностично поставленным целям, которые можно точно опознать и измерить.

В монографии под редакцией М. М. Поташица [3] качество образования понимается как соотношение цели и результата, как меры достижения целей, при том что цели (результаты) заданы только операционально и спрогнозированы в зоне потенциального развития школьника.

Оценка учебных достижений - это оценка степени соответствия реально достигнутых учащимся результатов на основе поисково-познавательной деятельности, планируемыми целям обучения [4].

Критериальное оценивание - оценка учебных достижений учащихся в соответствии с заранее известными критериями оценивания, позволяющими корректировать индивидуальную траекторию обучения (развития) для достижения ожидаемых результатов в соответствии с целями обучения [4].

Как известно, критерий - это признак, основание, правило принятия решения по оценке чего-либо на соответствие предъявленным требованиям (мере). Следовательно, критериями оценивания учебных достижений учащихся могут служить характеристики (описание) учебных целей по таксономии Б.Блума, а также характеристики уровня усвоения (таксономии) В.П. Беспалько.

В работе [4] мы доказали, что при применении технологии трехмерной системы обучения ожидаемыми результатами являются уровни усвоения, т.е. правый крайний столбец дидактической матрицы, а целями обучения - таксономия Б.Блума, т.е. левый крайний столбец ди-

дактической матрицы. Их степень соответствия определяет, как было показано выше, качество обучения учащихся (см. рис.1).

Во-вторых, не были разработаны разноуровневые контрольно-измерительные материалы (КИМ) для СОР и СОЧ по предметам в разрезе классов. В работе [5] АОО НИШ констатирует о необходимости разработки разноуровневых измерительных материалов для суммативной оценки, однако не были составлены сборники контрольно-измерительных заданий по всем предметам соответствующие диагностично поставленным целям обучения.

Избегая процентомании в школах, которая допускается в условиях отсутствия действенного механизма внедрения критериальной системы оценивания, Комитет по обеспечению качества обучения МП РК убрали критерии «Динамика освоения учащихся образовательных программ» из числа требований к квалификационным категориям учителей, что не допустимо при оценке их квалификации.

В работе [4] нами разработана общая методика конструирования разноуровневых развивающих заданий и заданий-измерителей. Считаем необходимым педагогов-исследователей и педагогов-мастеров привлечь к разработке разноуровневых заданий-измерителей по своим предметам для СОР и СОЧ. Согласно квалификационным требованиям к данным категориям педагогов они должны владеть навыками разработки инструментов оценивания.

После подачи заявления педагогом на аттестацию региональный департамент по обеспечению качества обучения должен провести срезы по этим сборникам КИМ-ов по предметам, преподаваемым данным учителем. Результаты контрольного среза определяют показатели 1-критерия Карты профессионального роста данного педагога.

В работе [4] мы показали, что применение разноуровневых измерителей для

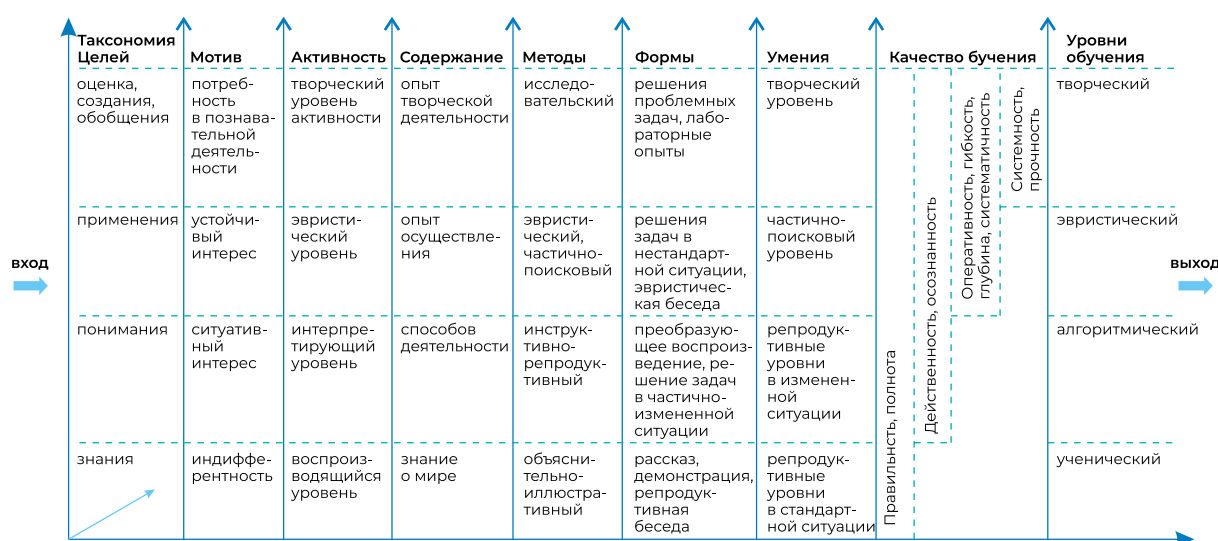

Рисунок 1 – Дидактическая матрица

критериальной системы оценивания позволяют оценивать не только качество знаний учащихся, но и уровень их функциональной грамотности. Данный подход, в свою очередь, способствует формированию навыков учащихся по решению задач TIMSS и PISA.

Таким образом, критерий, показывающий динамику учебных достижений обучающихся, где учебные достижения оцениваются критериально, должен войти в карту профессионального роста педагога. В таком случае карта профессионального роста педагога в комплексе решает следующие задачи: 1) объективная оценка профессионального роста педагога после курсов ПК; 2) объективная оценка квалификационной категории педагога при аттестации; 3) адекватная самооценка своей деятельности педагогом; 4) мотивирование педагога к его профессиональному развитию; 5) эффективная организация внутришкольного контроля руководством школ.

Поскольку карта профессионального роста педагога описывает в динамике развития его Hard и Soft Skills навыков, то педагогов с наиболее максимальным набором баллов в его карте, можно включить в электронную базу резервов руко-

водящих кадров.

Заключение

Профессиональное развитие педагога способствует его взаимодействию с другими педагогами, обмену опытом и совместному решению профессиональных задач. Взаимодействие в рамках профессионального сообщества позволяет педагогу получать поддержку, обратную связь и новые идеи, что содействует повышению качества обучения.

Профессиональное развитие педагога способствует его мотивации и профессиональной самореализации. Педагог, который активно развивается профессионально, чувствует большую уверенность в своих способностях, испытывает удовлетворение от своей работы и проявляет большую энтузиазм и позитивное отношение к обучению. Профессиональное развитие педагога является неотъемлемой составляющей повышения качества обучения в школах. Оно способствует росту компетентности и профессионального мастерства педагогов, что в свою очередь оказывает положительное влияние на образовательный процесс и результаты обучающихся. Рассматривая требования к профессиональному развитию педаго-

гов, прежде всего следует рассмотреть наиболее значимые профессиональные качества, присущие педагогу. Одним из наиболее значимых профессиональных качеств педагога является профессионализм.

В заключение, профессиональное развитие педагога является фундаментальным условием повышения качества обучения в школах. Педагоги, готовые к постоянному росту и развитию, способны эффективно адаптироваться к новым вызовам и требованиям современной образовательной среды. Постоянное обновление знаний, освоение новых методик и интеграция цифровых технологий позволяют педагогам стать более эффективными и успешными в своей профессии, а обучение в школах – более качественным и интересным для учащихся.

Список использованных источников

1. Караев, Ж. А. Мониторинг качества системы повышения квалификации педагогов [Текст]. – Алматы: Жиенай, 2021. – 64 с.
2. Frost D., Harris A. (2003). Teacher Leadership: towards a research agenda. November 2003, Cambridge Journal of Education 33(3):479-498.// DOI:10.1080/0305764032000122078
3. Поташник, М. М., Ямбург, Е. А. и др. Управление качеством образования [Текст]. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 448 с.
4. Караев, Ж. А., Кобдикова, Ж. У., Технология трехмерной методической системы обучения: сущность и применение [Текст]. – Алматы: Зерде, 2018. – 480 с.
5. Руководство по критериальному оцениванию для региональных и школьных координаторов [Текст]. – Астана, АОО НИШ, 2016. – 47 с.
6. Chekour, M., Zaoui, S. Y., Elomari, D., El Morabit, N., El-hassouny, E. Design of Blended Learning Course

Based on SPOC for Primary School Teachers: Case of Soft Skills (2023) Lecture Notes in Networks and Systems, 625 LNNS, pp. 127 - 137. DOI: 10.1007/978-3-031-28387-1_12

7. Soboleva, E.V., Suvorova, T.N., Chuprakov, D.V., Khlobystova, I.Y. Formation of "Teamwork Skills" in Future Teachers when Creating Didactic Games with Traditional and Digital Components (2023) European Journal of Contemporary Education, 12 (1), pp. 188 - 203. DOI: 10.13187/ejced.2023.1.188

References

1. Karaev, Zh. A. Monitoring kachestva sistemy povysheniya kvalifikatsii pedagogov [Monitoring the quality of the professional development system for teachers] [Tekst]. – Almaty: Zhienaj, 2021. – 64 s.
2. Frost D., Harris A. (2003). Teacher Leadership: towards a research agenda. November 2003, Cambridge Journal of Education 33(3):479-498.// DOI:10.1080/0305764032000122078
3. Potashnik, M. M., Yamburg, E. A. i dr. Upravlenie kachestvom obrazovaniya [Educational Quality Management] [Tekst]. – M.: Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 2000. – 448 s.
4. Karaev, Zh. A., Kobdikova, Zh. U., Tekhnologiya trekhmernoj metodicheskoy sistemy obucheniya: sushchnost' i primeneniye [Tekhnologiya trekhmernoi metodicheskoi sistemy obucheniya: sushchnost' i primeneniye] [Tekst]. – Almaty: Zerde, 2018. – 480 s.
5. Rukovodstvo po kriterial'nomu ocenivaniyu dlya regional'nyh i shkol'nyh koordinatorov [Guidelines for Criteria Assessment for Regional and School Coordinators] [Tekst]. – Astana, AOO NISH, 2016. – 47 s.
6. Chekour, M., Zaoui, S. Y., Elomari, D., El Morabit, N., El-hassouny, E. Design of Blended Learning Course Based on SPOC for Primary School Teachers: Case of Soft Skills (2023) Lecture Notes in Networks and Systems, 625 LNNS, pp. 127 - 137. DOI: 10.1007/978-3-031-28387-1_12
7. Soboleva, E.V., Suvorova, T.N., Chuprakov, D.V., Khlobystova, I.Y. Formation of "Teamwork Skills" in Future Teachers when Creating Didactic Games with Traditional and Digital Components (2023) European Journal of Contemporary Education, 12 (1), pp. 188 - 203. DOI: 10.13187/ejced.2023.1.188

Педагогтің кәсіби дамуы мектептерде оқыту сапасын арттырудың шарты ретінде

Ж. А. Караев^{*1}, А. И. Чокушева², И. У. Сагиндиков³

^{1,2,3} Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

 Аңдатпа. Мақалада білім беру сапасын арттырудағы педагогтің кәсіби дамуының рөлі талданады. Педагогтің кәсіби дамуы мектептердегі білім сапасын арттырудың негізгі факторы болып табылады. Педагог кәсіби дағдылары мен білімдерін белсенді түрде жетілдірген кезде, олар өз жұмыстарына сауатты және сенімді бола бастайды, бұл оқу процесі мен білім алушылардың жетістіктеріне оң әсер етеді. Педагогтің кәсіби дамуы оқыту мен тәжірибе алмасудың әртүрлі формаларын қамтуы мүмкін, мысалы, семинарларға, тренингтерге, конференцияларға, шеберлік сабақтарына қатысу. Мақалада сонымен қатар педагогтің кәсіби өсуін бағалау кезінде ескерілетін критерийлер мен көрсеткіштер келтірілген. Қазіргі педагог портреті оның қазіргі білім беру ортасында табысты жұмыс істеу үшін қажетті кәсіби қасиеттерінің, дағдылары мен құндылықтарының жиынтығын көрсетеді. Оның Hard және Soft Skills дағдыларының дамуын сипаттайтын педагогтің кәсіби өсу картасы педагогтердің кәсіби дамуын бағалау мен басқарудың пайдалы құралы бола алады.

 Тірек сөздер: кәсіби өсу, кәсіби құзыреттілік, өзін-өзі дамыту, білім берудегі инновация, педагог портфолиосы, құзыреттілік, мектеп процестерінің тиімділігі.

Professional development of a teacher as a condition for improving the quality of education in schools

Zh. Karaev*¹, A. Chokusheva², I. Sagindikov³

^{1,2,3} Y. Altynsarin National Academy of Education
Astana, Kazakhstan

 Abstract. The article analyzes the role of professional development of a teacher in improving the quality of education. The professional development of a teacher is a key factor in improving the quality of education in schools. When teachers actively improve their skills and knowledge, they become more competent and confident in their work, which has a positive effect on the learning process and the achievements of students. The professional development of a teacher can include various forms of training and exchange of experience, such as participation in seminars, trainings, conferences, master classes, reading professional literature, etc. The article also presents criteria and indicators that are usually taken into account when assessing the professional growth of a teacher. The portrait of a modern teacher reflects the totality of his professional qualities, skills and values necessary for successful work in a modern educational environment. The professional growth map of a teacher describing the development of his Hard and Soft Skills skills can be a useful tool for assessing and managing the professional development of teachers.

 Keywords: professional growth, professional competencies, self-development, innovations in education, teacher's portfolio, competencies, efficiency of school processes.

Материал поступил в редакцию 11.05.2023

Этический надзор в научной организации: анализ международных стандартов и проектирование содержания экспертизы

С. В. Мурзакулов*¹, А. К. Имангазиев²

^{1,2} Национальная академия образования им. Ы. Алтынсарина
г. Астана, Республика Казахстан

 Аннотация. Настоящая статья посвящена вопросам изучения основных норм и правил исследовательской этики, их соблюдения в зарубежных странах, таких как США, Великобритания, Финляндия. В целях анализа распространенности проблем, связанных с вопросами этического рассмотрения правильности проведения научных исследований, контроля за рисками в их осуществлении, в основном использовались первоисточники. Материалы были предоставлены посредством запросов в поисковиках Google и Google Scholar, также использовались смежные публикации и документы, предложенные указанными поисковиками. В статье представлена информация международных и страновых ассоциаций, в том числе специализирующихся по вопросам научной этики. Приведены примеры сопутствующих документов в проведении исследований по разным странам, при этом идентичные примеры не предлагались для рассмотрения разных документов. Также был рассмотрен отечественный опыт, за исключением организаций науки и высшего образования, обладающих особым статусом. На основании изученных материалов был предложен рабочий вариант структуры нормативного правового документа по реализации системы по соблюдению основных норм и правил исследовательской этики.

 Ключевые слова: исследовательская этика, этический надзор, риски научных исследований, нормы и правила.

 Қалай дәйексөз алуға болады / Как цитировать / How to cite:
Мурзакулов, С. В., Имангазиев, А. К. Этический надзор в научной организации: анализ международных стандартов и проектирование содержания экспертизы [Текст] // Научно-педагогический журнал «Білім». – Астана: НАО имени И. Алтынсарина, 2023. – №2. – С. 166-180.

Введение

В свете проводимых в стране реформ в сфере высшего образования и науки: разделения Министерства образования и науки на Министерство просвещения и Министерство науки и высшего образования актуализируется ряд насущных вопросов. Одним из подобных вопросов выступает проблема соблюдения основных норм и правил исследовательской этики научно-педагогического сообще-

щества страны. Это связано с усилением развития науки, интеграцией научных организаций и вузов, а также привлечением обучающихся и педагогов организаций среднего образования к проведению научно-исследовательских работ.

Академические интернет-ресурсы предоставляют множество источников в области этики исследований для анализа, однако большинство из них касаются в основном сферы здравоохранения.

Здесь вполне очевидно, что в нашей стране отрасль здравоохранения в этом направлении продвинулась намного дальше, чем сфера образования. В целом, проведенный литературный обзор продемонстрировал низкий уровень изученности данной темы в нашей стране. Слабое регулирование на уровне нормативно-правовых актов, недостаточное внимание этому вопросу со стороны организаций образования порождает проблемы плагиата, неэтичного поведения исследователей и вероятно нежелание авторов выкладывать в открытый доступ уже опубликованную и/или изданную ранее учебно-методическую и научную литературу.

Цель данной работы: 1) исследовать вопросы по соблюдению норм и правил исследовательской этики, контролю за научными разработками в сфере образования; 2) в конечном итоге разработать рабочий вариант структуры нормативного правового документа по соблюдению норм и правил исследовательской этики в Национальной академии образования им. И. Алтынсарина.

Задачи исследования: 1) изучить академическую и научную литературу; 2) провести сравнительный анализ полученных результатов; 3) провести выборку и структурировать наиболее приемлемые методы и подходы в единый формат.

Как сказано выше, исследование предполагает метод отбора информации, метод сравнительного анализа полученных результатов, сценарный метод при формировании комплекса мероприятий в области соблюдения этических норм.

Объектом исследования выступают организации образования, научные институты или объединения, регулирующие и осуществляющие научно-педагогические исследования и учебно-методические разработки.

Предметом исследования является анализ нормативной документации по регулированию норм и правил исследовательской этики в организациях,

проводящих научно-методологическое сопровождение учебно-познавательного процесса.

Материалы и методы

Изучение академической литературы было основано в поиске информации на интернет-ресурсах. Основным акцент ставился на поиск нормативных документов в области регулирования исследовательской этики в образовании, так как итогом исследовательской работы должна стать разработка нормативного документа в области научной этики. В этой связи посредством поисковиков Google и Google Scholar материалы были запрошены как Положения/Правила исследовательской этики в области образования. Поисковая система Google выдала более 10 web-страниц источников. Учитывая применение искусственного интеллекта Google, который при формировании запроса предпочтению в первую очередь отдает информации по локации (географическому положению) респондента – отразилась информация по нормативным документам организаций высшего и послевузовского образования. Поверхностный анализ этих документов показал существенные отличия в подходах к разработке норм исследовательской этики университетами.

Google Scholar также выдал более 10 web-страниц источников, однако они отличались академическим содержанием. Львиная часть полученных результатов имела отношение к исследовательским выводам ученых: публикации/статьи, руководства, стандарты, выдержки из научных трудов классиков прошлого века. Необходимо отметить, что даже при конкретном запросе по направлению образование, интернет-ресурс предоставляет источники в области здравоохранения, биологии, литературы, культуры и других направлений.

Отдельное внимание было уделено ассоциациям исследователей в области образования, которые имеют свои сайты. На этих сайтах размещена основная инфор-

мация, необходимая для изучения практики соответствующей ассоциации.

Результаты

Для всестороннего изучения вопросов исследовательской этики рассмотрим опыт зарубежных стран, который представляет интерес для нашего исследования. Изучение зарубежной и международной практики позволит рассмотреть принципы, механизмы, инструменты, модели построения системы исследовательской этики и выработать рекомендации для отечественной системы в целях совершенствования подходов исследовательской честности.

Анализ академической литературы и открытые интернет-источники приводят к изучению опыта разработки исследовательской этики по нескольким направлениям в ряде стран.

Этическое регулирование по направлению «Образование» представлено на официальных ресурсах следующих ассоциаций: Всемирной ассоциации исследований в образовании (World education research association, WERA) [1], Европейской ассоциации исследований в образовании (European educational research association, EERA) [2], Азиатско-тихоокеанской ассоциации исследователей в сфере образования (Asia-Pacific Educational Research Association (APERA)) [3].

Кроме Всемирной и региональных ассоциаций, в разных странах присутствуют национальные ассоциации исследований в образовании. Например, Ассоциация исследователей в образовании Сингапура (Educational Research Association of Singapore (ERAS)) [4], Турецкая ассоциация исследователей в образовании (Turkish Educational Research Association (TERA)) [5], Американская ассоциация исследователей в образовании (American Educational Research Association (AERA)) [6], Британская ассоциация исследователей в образовании (British Educational Research Association (BERA)) [7].

В нашей стране, в 2019 году на базе Высшей школы образования Назарбаев университета создано Казахстанское общество исследователей в области образования (KERA) [8]. В 2020 году KERA совместно с Высшей школой образования Назарбаев университета издает «Этический кодекс исследователей образования Казахстана» [9]. Однако, несмотря на молодость данной организации, в настоящее время не наблюдается активности данной структуры в стране. Возможно, это связано со сменой места работы некоторых членов ассоциации, ответственных за продвижение идей ассоциации среди исследовательского сообщества Казахстана. На сайте KERA не удалось выяснить состав ассоциации, условия вступления и выгоды членства в ассоциации, проведенные мероприятия и другие материалы вследствие неактивности вкладок сайта. Последние новости на сайте были размещены в марте 2021 года.

Возвращаясь к изучению зарубежного опыта отдельных стран, авторы исследования предлагают рассмотреть такие страны как Великобритания, США, Финляндия.

Великобритания является лидером в образовательных стандартах научных исследований. Параллельно с Великобританией такие же стандарты в образовании имеются в Австралии, Канаде, Новой Зеландии, где присутствуют британские традиции по проведению социальных исследований вследствие исторических событий. Основная функция по организации и проведению исследований в области образования, регулирования исследовательской этики, выработки основных направлений развития принадлежит BERA. У этой организации имеется исследовательский журнал *British Educational Research Journal*, в котором публикуются основные тренды и проблемы этики в исследованиях. Кроме того, BERA проводит международные мероприятия, в том числе конференции по вопросам исследовательской этики. Учитывая такую активность в продвижении исследовательской честности, Великобритания весьма существенно влияет на

принятие документов в области исследовательской честности в других странах. В Британии наиболее весомыми документами в области исследовательской этики являются «Ethical Guidelines recommend on Authorship» (Этические принципы: рекомендации в отношении авторства), который направлен на проблематику этических вопросов в области авторства [10] и «Ethical Guidelines for Educational Research» (Этические принципы проведения исследований в образовании), который регулирует этические принципы по организации и реализации исследований в образовании [11]. Последний документ в большей мере имеет рекомендательный характер, но судя по академическим источникам – его придерживаются все исследователи Великобритании.

В Соединенном Королевстве основная исследовательская нагрузка ложится на плечи британских вузов. Однако здесь присутствует достаточное количество конкурентоспособных организаций, которые принимают на себя обязательства по проведению исследований в области образования. Например, «Национальный фонд педагогических исследований (National Foundation for Educational Research - NFER), Шотландский совет исследований в образовании (Scottish Council for Research in Education - SCRE), Шотландская ассоциация педагогических исследований, Общество исследований высшего образования. Кроме того, действуют общества сравнительной педагогики (Британское и Лондонское)» [12].

Примечательно, что Шотландской ассоциацией исследователей в образовании (Scotland Educational Research Association, SERA) были разработаны и внедрены стандарты исследовательской этики в школьной среде. Документ имеет название: «Research in Schools Working Group: Starting points for Research in Schools» [13]. Указанные стандарты направлены на формирование взаимодействия, создания и укрепления отношений между педагогами и родителями, обучающимися разного уровня навыков и опыта.

К слову, в Казахстане одной из первых организаций среднего образования опубликовавшие свои правила по соблюдению исследовательской этики является АОО «Назарбаев интеллектуальные школы» (далее – НИШ). НИШ первый опыт разработки получил еще в 2012 году, документ именовался «Инструкция по этическим основам проведения исследований в области образования» («Білім беру саласында зерттеулерді жүргізудің этикалық негіздері жөніндегі нұсқаулық») [14].

В целом, все исследователи сосредоточены на соблюдении нескольких групп принципов: ответственность перед исследуемым, наукой и общественностью. Как правило, данные принципы принимаются за основу при разработке кодекса по исследовательской этике. В то же время британские исследователи отмечают излишнюю забюрократизированность системы проведения исследовательского цикла, но при этом все ученые и заинтересованные лица согласны с тем, что авторы будущего исследования в первую очередь должны ознакомиться с принципами исследовательской этики и основными трендами, озвученные Британской ассоциацией исследователей в образовании [12].

Структура содержания Ethical Guidelines for Educational Research (Этические принципы проведения исследований в образовании) состоит из 5 разделов: 1) Обязанности перед участниками; 2) Ответственность перед спонсорами, клиентами и заинтересованными сторонами в исследованиях; 3) Ответственность перед сообществом исследователей в области образования; 4) Ответственность за публикацию и распространение; 5) Обязанности исследователей. Каждый раздел раскрывает свои особенности и ответственность, подходы и методы в проведении исследований, риски и конфиденциальность используемых данных, права исследуемых людей.

В целом можно сказать, что документ в области исследовательской этики демонстрирует основные права и обязанности,

ответственность исследователей, а также права и гарантии для исследуемых. При этом рассмотрение Этическим комитетом, рекомендации научной организации и университета не снимают ответственности с самого исследователя по обеспечению достоверности, надежности, добросовестности и конфиденциальности, соблюдению прав и личных интересов респондентов при проведении научных исследований.

Соединенные Штаты Америки в отличие от британской системы исследовательской этики имеют более жесткие формы и нормативный характер. В США все исследования в области образования подлежат этической экспертизе, исключения составляют лишь образовательные тесты для обучающихся. В некоторых ситуациях от этической экспертизы могут получить освобождение по решению Этического комитета – исследования с архивными данными, информацией, находящейся в полном открытом доступе или наоборот, имеющие особый закрытый характер. Этические комитеты работают во всех научных и научно-исследовательских организациях: НИИ, вузах, колледжах и т.д. [12, 15].

Американские Этические комитеты в основном состоят из более чем 5 чел. При этом члены Этического комитета не могут быть одного пола, расы, возраста, принадлежат к одной социокультурной группе. Как минимум один из состава Этического комитета не должен быть связан с исследовательским учреждением и не должен быть ученым. Решение Этического комитета по допуску к проведению исследования выдается на один год, и если проект не завершён к этому времени, то исследователем подается заявка на продление сроков исследования. При подаче документов на рассмотрение Этического комитета требуется получение необходимых сопровождающих документов: письмо от декана или руководителя отдела с указанием научной ценности, наличие необходимых ресурсов для корректного и качественного исполнения исследования [16].

В американской системе этической экспертизы функционирует определенный порядок рассмотрения заявок исследователей. Это позволяет эффективно и без каких-либо проблем проводить экспертизу исследования.

Первая категория – ускоренное рассмотрение. К ним относятся ходатайства о продлении опроса участников, а также исследования, которые не имеют определенных рисков для участников или эти риски минимальные. На заседаниях Этической комиссии достаточно кворума от всего состава членов Этического комитета. Решение принимается большинством голосов.

Вторая категория. Сюда относят заявки на исследования, представляющие какую-то опасность для опрашиваемых, а также исследования с участием социально-уязвимых слоев населения (пожилые люди, дети, люди с ООП). Запрос выносится на рассмотрение Этического комитета только при полном присутствии всех членов данного комитета. Итоговое решение принимается простым большинством голосов. Междисциплинарные, межстрановые и международные исследования также рассматриваются по второй категории.

Если в исследовании в качестве опрашиваемых задействованы дети – то эксперимент можно провести по двум направлениям: в школе и вне школы. Для внешкольного исследования детей необходимо разрешение родителей или опекунов и согласие самого ребенка. При этом, родителей полностью погружают в идею исследования, а ребенку объясняют общую концепцию. Школьный эксперимент позволяет обойтись без разрешения родителей, но с разрешения администрации школы. В данном случае исследование не должно касаться политических тем, половых (сексуальных отношений), религиозных направлений, критическая оценка близких людей (родственников, друзей), правонарушений и других острых тем общественности.

В третью категорию можно отнести исследования, в которых нет участия человека или вопросы не приводят к размышлениям людей, мозговой активности респондентов. К этой категории также причисляют исследования, связанные с обработкой и анализом открытых источников информации (например, статистическая информация), архивными данными и т.д. [16].

Вне зависимости от категории любое исследование сопровождается информированным согласием, в котором коротко говорится о проводимом исследовании и его условиях. «Информированное согласие включает в себя описание следующих компонентов:

- 1) цель исследования;
- 2) процедура участия в исследовании;
- 3) процедура отказа от участия в исследовании;
- 4) возможные риски и неудобства для участника исследования (например, дискомфорт);
- 5) польза от исследования для общества и/или участника исследования;
- 6) продолжительность исследования;
- 7) компенсация за участие (если применимо);
- 8) контактная информация;
- 9) конфиденциальность информации;
- 10) заявление о том, что участие является добровольным и что отказ от него не приведет к каким-либо негативным последствиям» [16].

Согласие на участие в исследовании чаще всего дается путем прочтения и подписания формуляра «информированного согласия».

Кроме того, если исследование проводится в каком-то учреждении, то требует-

ся согласие или разрешение руководства данной организации в письменном виде.

Таким образом, подводя итог рассмотрения американской системы исследовательской этики можно выделить следующее: любое официальное исследование подлежит рассмотрению Этическим комитетом. Состав Этического комитета не должен быть однородным по возрасту, образованию и другим признакам. Решение Этического комитета действительно один год и не снимает ответственности за проведение исследования с автора. Наличие кворума и решение Этического комитета также зависит от сложности планируемого исследования. Перед началом любого исследования необходимо получить информированное согласие от исследуемого. Также требуется разрешение на проведение исследований если оно проходит в организациях образования – у администрации учебного заведения, вне учебного заведения с детьми несовершеннолетнего возраста – у родителей или опекунов.

В **Финляндии** вопросы исследовательской этики регулирует Финляндский национальный совет по научной этике (TENK) [17], который был основан в 1991 году постановлением Парламента страны. В TENK входят 10 экспертов предложенные научным сообществом и утвержденные Министерством образования и культуры Финляндии. Учитывая гендерные вопросы, научное сообщество рекомендует в состав совета кандидатов, имеющих особые заслуги в науке, исключая политические достижения кандидатов, минимизируя политическое влияние на совет от руководящей элиты страны, отраслевого уполномоченного государственного органа и научных организаций. Постановлением предусматривается наличие экспертов из различных областей науки, юристы и специалисты по исследовательской этике. TENK имеет секретариат, который ведет все дела совета. Необходимо отметить, что членам и секретариату TENK не выплачивается и считается как дополнительной нагрузкой к основной работе. Мотивирующим моментом является членство в такой

престижной организации, т.к. уровень доверия населения к науке и исследовательской деятельности весьма высокий.

TENK разработал Руководство «Добросовестная практика научных исследований и рассмотрение подозрений в нарушении ее принципов в Финляндии». В академической литературе может встречаться другое название данного документа – «Руководство по ДПН». Документ корректировался несколько раз. Изначально данный документ был издан в 1994 году. Затем в 2012 году был усовершенствован. В 2019 году TENK подготовил специальную версию для международных научных сообществ.

Согласно данному документу, в Финляндии применяют два подхода по выявлению научного мошенничества и принятию соответствующих мер: 1) модель, основанная на законодательстве; 2) модель саморегулирования научного сообщества.

В первом случае расследование может быть основано на законодательном уровне и иметь серьезные правонарушения (преступная деятельность или мошенничество). Сюда относятся известное в мире FFP (fabrication, falsification и plagiarism – фабрикация, фальсификация, плагиат), другие. Специфическим моментом является выделение пункта присвоение идеи и плана исследований другого автора.

Во втором – научное сообщество само регулирует факты нарушений и ограничивается академическими методами. Речь идет об игнорировании принципов добросовестности в научных исследованиях, небрежность в исследовательской деятельности, самоплагиат, неуказание ссылок на автора работ, чьи труды использовались при исследовании. Здесь также возможно рассмотрение преувеличение собственных заслуг перед другими исследователями, введение в заблуждение посредством СМИ. Санкции в данном случае назначаются в соответствии утвержденными нормами организации [17].

Данное руководство безоговорочно используется всем финским научным сообществом: университеты, научные организации, исследовательские учреждения и другие. В указанных принципах подробно описана процедура проведения этической экспертизы по социальным, гуманитарным и поведенческим направлениям исследований.

TENK, после принятия высшими учебными заведениями, научными учреждениями, а также организациями, осуществляющими финансирование исследований принципов исследовательской этики, инициировал создание университетом и научно-исследовательским организациям создать при себе этические комитеты. Структуру, штат и другие условия создания этического комитета было предоставлено на выбор данных организаций.

Кроме того, по инициативе ректоров университетов и при поддержке всего научного сообщества, были созданы региональные комитеты с целью объединения мелких НИИ и университетов прикладных наук, находящихся в одном регионе для снижения количества этических комитетов и повышения их статуса и роли.

Как и в других странах, в Финляндии отдается предпочтение квалифицированным кадрам при проведении исследований с детьми до 15 лет. Это условие обязательно указывается при подаче заявки на этическую экспертизу проекта. Также как в Великобритании, США и любой другой стране, имеющей принципы этического регулирования научных исследований – передача ответственности не допускается, и она полностью сосредоточена на исследователе. Само проведение экспертизы исследовательской этики позволяет рассмотреть и оценить возможные риски для респондентов и помочь исследователю их преодолеть с минимальными потерями.

С одобрения ректоров университетов Национальный консультационный совет проводит этическую экспертизу обра-

зовательных программ высших учебных заведений по различным направлениям социальной научной деятельности.

Более того, Национальный консультационный совет на постоянной основе проводит научно-практические мероприятия, конференции для публикации результатов научно-исследовательских работ, на которых поднимаются острые вопросы этического регулирования научных исследований, часто возникающие вопросы находят решение именно на таких встречах. Например, участниками одной из конференций приняты такие решения по снижению этических проблем как кодирование косвенных идентификаторов (организация образования, должность, место жительства) параллельно с прямыми идентификаторами (имена, личные данные, социальный статус). Инициировано установить жесткие ограничения по использованию данных вторично, для повышения уровня защищенности личной жизни участников исследования. Вместе с тем финны используют критерии хранения и распространения данных исследования. В этом вопросе на Национальный консультационный совет и региональные этические комиссии возложена сложная и важная задача по сохранению неприкосновенности личной жизни, психологически комфортного состояния участников исследования.

Подводя итоги краткого изучения финского опыта, можно констатировать, что в Финляндии вопросы исследовательской этики регулируются на государственном уровне с усилением роли научного сообщества. Состав Этического комитета является разнонаправленным и утверждается на уровне министерства образования и культуры страны. Рабочим органом TENK является секретариат, в состав которого помимо ученых входят специалист по этике и юрист. Нарушения исследовательской этики рассматриваются с двух позиций: тяжкое и менее тяжкое нарушения. Имеются свои специфические моменты при выделении пунктов контроля. В целом, рассмотрение нарушения научной этики происходит как в

других странах Европы с изучением всех сопутствующих документов для Этического комитета и исследуемого контингента.

Изучая **отечественный опыт**, можно сказать, что в массовом большинстве научных организаций, исследовательских учреждений, университетов присутствует документ по регулированию научной этики внутри организации. Анализ вузовской системы также показал наличие внутренних нормативных документов в области исследовательской этики. Вузами данные документы разработаны в основном в виде Положения и, как правило, направлены на функционирование Этического комитета/комиссии в организации. Вместе с тем, в данных документах отражаются поверхностные вопросы деятельности Этической комиссии. Следовательно, говорить об исследовательской честности некоторых ППС при написании научных трудов может вызывать сомнения даже у начинающего исследователя, наставником которого является его более опытный коллега. Необходимо отметить, что такие документы не имеют статуса особого регулирующего документа, на который должен ориентироваться исследователь при проведении своих изысканий.

Необходимо отметить, что анализ этического регулирования проводился на среднестатистических организациях, в исследование не вошли такие организации как Назарбаев университет и другие организации, имеющие особый статус и повышенное финансирование.

Помимо научных организаций и вузов, необходимо выделить организацию деятельности Национальных научных советов, рабочим органом которого является АО «Национальный центр государственной научно-технической экспертизы» (далее – АО «НЦГНТЭ»). Приказом Президента АО «НЦГНТЭ» утвержден Кодекс этики эксперта в сфере научно-технической экспертизы [18]. Действие Кодекса направлено на конкретных экспертов, от которых зависит деятельность многих ученых страны: как начинающих

(магистрантов, аспирантов), так и состоявшихся ученых. Эксперты влияют на итоговое решение о присуждении исследовательского гранта, одобрения программно-целевого финансирования по конкурсной заявке, а также на продолжение реализации проекта по итогам предыдущего календарного года. При этом Кодекс необязателен для применения другими исследователями, так как был разработан как внутренний нормативный акт организации.

Кроме того, на сайте АО «НЦГНТЭ» размещен Кодекс этики членов национальных научных советов, который «устанавливает морально-этические ценности, принципы, нормы и правила нравственного и профессионального поведения, обязательные к соблюдению членами национальных научных советов» [19]. Опять же данный документ направлен на конкретную категорию ученых конкретной организации.

Таким образом, каждый изучаемый авторами данного исследования документ по исследовательской этике в стране относится к конкретной организации и имеет свои особенности.

Обсуждение

Как показало проведенное исследование, в настоящее время в республике не разработан единый стандарт в области исследовательской этики. Хотя в практике деятельности отдельных научных организаций и вузов распространены внутренние нормативные документы по созданию Этических комитетов или комиссий, которые формально выполняют такую функцию. Как правило, в таких документах не прописаны/отработаны специальные требования для проведения исследований в области образования, решения данных этических комитетов не являются обязательными при выполнении исследований, требования к членам Этических комитетов, критерии этических норм. Университетские правила или положения по соблюдению исследовательской этики являются формальными и носят декларативный характер,

поэтому крайне редко выполняют свое предназначение – регулирующую функцию [12]. Отсюда формируется вывод, что соблюдение общепринятых этических принципов становится ответственностью самого исследователя, его статуса, самосознания и отношения к науке.

Также разработан «Этический кодекс исследователей образования Казахстана», который не имеет юридической силы и носит рекомендательный характер. Данный Кодекс не получил должного внимания со стороны научного сообщества, которое может быть связано с такими причинами, как отсутствие PR-кампании в отношении документа, переход авторов разработки на другую работу, недостаток управленческих решений и других моментов.

Необходимо отметить, что Этический комитет не должен перенимать ответственность исследователя за организацию и реализацию исследования. Данный комитет, проводя экспертизу проекта исследования, оценивает степень риска объекта и предмета (участников) исследования и призван помочь максимально безболезненно преодолеть возникающие барьеры для исследователя и исследуемого (испытываемого). Члены Этического комитета/комиссии должны иметь соответствующие знания и умения по проведению этической экспертизы, что напрямую отражается на качестве замечаний и рекомендаций по представленному исследовательскому проекту.

Следует помнить, что практически все исследования в области педагогики так или иначе связаны с участием людей, что считается острой проблемой практически в любой стране. Если исследователь указывает конкретную организацию образования, конкретную образовательную программу или предмет, конкретную группу участников с обозначением их статуса или семейного положения и т.д. – создается дополнительный риск для участников исследования: педагогов, преподавателей, обучающихся и других лиц, напрямую задействованных в таком исследовании. Например, риск может

быть связан с возможным давлением на исследуемых по принятию решения, которое противоречит мнению опрашиваемого, но так необходимо его руководству, работодателю или другому заинтересованному лицу. Такая ситуация накладывает особую ответственность на исследователя и членов Этического комитета/комиссии соответствующей организации за соблюдение и правильное применение принципов и инструментов исследовательской этики, а также предоставление корректного направления и области исследования.

Учитывая рассмотренную академическую литературу и источники в области исследовательской этики, можно определить примерный проект структуры будущего

документа в области исследовательской этики в Национальной академии образования им. И.Алтынсарина. Примерная структура документа представлена в Таблице 1.

Необходимо отметить, что Национальная академия образования им. И.Алтынсарина является научной организацией, ведущей научно-методологическое сопровождение организаций среднего образования. В этой связи все исследования связаны с детьми, школами и другими организациями, имеющими отношение к обучению, воспитанию и обеспечению досуга детей. В этой связи проект структуры документа по исследовательской этике направлен на соблюдение условий корректной работы с детьми.

Таблица 1- Проект структуры документа по исследовательской этике

	Глоссарий
I	Общие положения
II	Ценности исследовательской этики сотрудников Академии
III	Цель и задачи исследовательской этики сотрудников Академии
IV	Принципы исследовательской этики сотрудников Академии
V	Академическая честность
VI	Права и обязанности сотрудников Академии в области исследовательской этики
VII	Корректность в управлении научным коллективом
VIII	Взаимодействие с другими структурами Академии
IX	Информированное согласие
X	Требования к публикации в журналах, сборниках материалов конференций Академии
XI	Ответственность за несоблюдение исследовательской этики
XII	Заключительные положения
	Приложение

Ограничения, связанные с объемом публикации не позволяют в полной мере раскрыть структуру проекта. Ниже приведена краткая информация о содержании каждого раздела, остальная информация будет раскрыта в последующих публикациях по данной теме:

Общие положения – раздел включает общую информацию о документе, ее направленность и ответственных лиц;

Ценности исследовательской этики сотрудников Академии – представляет

основные ценности, а также условия проведения исследований;

Цель и задачи исследовательской этики сотрудников Академии – раздел раскрывает цели и задачи соблюдения научной этики;

Принципы исследовательской этики сотрудников Академии – описаны основные принципы, которыми руководствуется все мировое научное сообщество: академическая честность, открытость, профессиональная компетентность, объективность, добропорядочность и т.д;

Академическая честность – представляет информацию о соблюдении порядочности в проведении исследования и исключении фактов научного мошенничества: фальсификации, фабрикация, дублировании, плагиата и манипулировании исследовательскими данными;

Права и обязанности сотрудников Академии в области исследовательской этики – описывает права и обязанности сотрудников при разработке темы исследования и процесса проведения исследования;

Корректность в управлении научным коллективом – раздел включает рекомендации для руководителей по созданию и поддержке благоприятной академической среды для исследований и основных требований к работе подчиненных;

Взаимодействие с другими структурами Академии – описывается взаимодействие Этического совета с другими советами Академии: Ученым советом, Научно-методическим советом, структурными подразделениями Академии;

Информированное согласие – приводится образец и описание требований к содержанию информированного согласия;

Требования к публикации в журналах, сборниках материалов конференций Академии – раздел представляет информацию по направлению проектов статей

в журналы Академии для публикации. Данный раздел дополняет требования редакционных коллегий журналов по приему статей;

Ответственность за несоблюдение исследовательской этики – раздел информирует о возможном наказании за несоблюдение научной этики.

Авторы данного исследования не утверждают о конкретности и точности представленной позиции, так как в процессе получения новой информации и источников структура документа может быть усовершенствована или подлежит существенной корректировке.

Заклучение

Проведенный анализ дает возможность сказать о наличии большого опыта в развитых странах касательно практики исследовательской этики. Каждая страна имеет специфические подходы, методы, инструменты и механизм воздействия на исследователей. В странах Европы и США вопросы научной этики регулируются на уровне государства с усилением роли научного сообщества. В зависимости от масштаба государства и численности ученых и исследователей создаются региональные филиалы этических комитетов по рассмотрению нарушений и обеспечению контроля за проведением исследований на должном уровне.

Научно-исследовательские организации и высшие учебные заведения заинтересованы в обеспечении качества проводимых исследований и использовании их в политике и деятельности государственной власти, жизни общественности. Проведение исследований в данных организациях опираются на документы в области научной этики, и исследователи заинтересованы пройти этическую экспертизу для сохранения своего авторитета и научных достижений.

Как отмечают некоторые авторы, вопросы этического рассмотрения исследований

имеют свои особенности и трудности в странах постсоветского пространстве.

Исследование в данном направлении продолжается. Текущие материалы будут дополнены по мере изучения и автором будет проведена попытка разработки проекта документа по соблюдению исследовательской этики в Национальной академии образования им. Ы.Алтынсарина с возможной передачей накопленного опыта в данном направлении.

Благодарность / информация о финансировании

Статья выполнена в рамках программно-целевого финансирования исследования OR 11465474 «Научные основы модернизации системы образования и науки», осуществляемого Национальной академией образования имени Ы. Алтынсарина в период с 2021 г. по 2023 г. Авторы благодарят Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан за предоставленную возможность опубликовать результаты исследования.

Список использованных источников.

- World education research association, WERA [электронный ресурс]: <https://www.weraonline.org/> (дата обращения: 31.01.2023);
- European educational research association, EERA [электронный ресурс]: <https://eera-ecer.de/> (дата обращения: 31.01.2023);
- Asia-Pacific Educational Research Association (APERA) [электронный ресурс]: <https://uia.org/s/or/en/1100049075> (дата обращения: 01.02.2023);
- Educational Research Association of Singapore (ERAS) [электронный ресурс]: <http://eras.org.sg/> (дата обращения: 01.02.2023);
- Turkish Educational Research Association (TERA) [электронный ресурс]: <http://www.eab.org.tr/eab/pages/home.php?lang=EN> (дата обращения: 31.01.2023);
- American Educational Research Association (AERA) [электронный ресурс]: <https://www.aera.net/> (дата обращения: 28.01.2023);
- British Educational Research Association (BERA) [электронный ресурс]: <https://www.bera.ac.uk/> (дата обращения: 27.01.2023);
- Казахстанское общество исследователей в области образования (KERA) [электронный ресурс]: <https://kera.kz/> (дата обращения: 18.01.2023);
- Казахстанский Кодекс этики исследователей образования (Елдос Нурланов, Алима Ибрашева) [электронный ресурс]: <https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1597990902/eldos-nurlanov-alima-ibrasheva-sotrudniki-nugse---kazhastanskiy-kodeks-etik.pdf> – (дата обращения: 18.01.2023);
- Ethical Guidelines recommend on Authorship [электронный ресурс]: <https://www.research-integrity.admin.cam.ac.uk/research-integrity/guidance/guidelines-authorship> (дата обращения: 02.02.2023);
- British Educational Research Association (BERA), (2018). Ethical Guidelines for Educational Research, fourth edition, London. [электронный ресурс]: <https://www.bera.ac.uk/publication/ethical-guidelines-for-educational-research-2018> (дата обращения: 30.01.2023);
- Заир-Бек Е.С. Этические проблемы исследований в области образования // The Emissia. Offline Letters - Электронное научное издание (научно-педагогический интернет-журнал) [электронный ресурс]: <http://www.emissia.org/offline/2014/2160.htm> (дата обращения: 11.02.2023);
- Guidelines for Research in School. SERA-SEED Research in Schools Working Group: Starting points for Research in Schools: January 2007 (information on guiding principles of good practice for researchers coSERAnducting research in schools) [электронный ресурс]: <http://www.sera.ac.uk/publications/> (дата обращения: 27.01.2023);
- Білім беру саласында зерттеулерді жүргізудің этикалық негіздері жөніндегі нұсқаулық. Назарбаев зияткерлік мектептегі Педагогикалық шеберлік орталығы, 2012 ж. [электронный ресурс]: <https://kt.nis.edu.kz/wp-content/uploads/2021/12/NIS-Kokshetau-uncategorized-4256.pdf> (дата обращения: 17.05.2023);
- Харламов В.Э., Харламова Т.М. Этика научного исследования: зарубежный опыт. Научный журнал «Фундаментальные исследования». Раздел «Психологические науки», №5, 2014 г. [электронный ресурс]: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33890> (дата обращения: 12.01.2023);
- The ethical principles of research with human participants and ethical review in the human sciences in Finland. Finnish National Board on Research Integrity TENK guidelines 2019 (pdf) [электронный ресурс]: https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ethical_review_in_human_sciences_2020.pdf (дата обращения: 11.01.2023);
- Практическая модель саморегулирования в сфере научной этики: русско-английское издание Руководства по научной этике в Финляндии// Публикации Финляндского национального совета по научной этике TENK 4/2019

[электронный ресурс]: https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/TENK_RCR_rus_eng_pdf.pdf (дата обращения: 17.05.2023);

18. Кодекс этики эксперта в сфере научно-технической экспертизы [электронный ресурс]: <https://www.ncste.kz/assets/files/kodeks-nauchnoy-etiki-ekspertov.-11-01-2019-16-39-11.pdf> (дата обращения: 20.05.2023);
19. Кодекс этики членов национальных научных советов [электронный ресурс]: <https://www.ncste.kz/ru/kodeks-etiki> (дата обращения: 20.05.2023).

References

1. World education research association, WERA [electronic resource]: <https://www.weraonline.org/> (accessed: 31.01.2023);
2. European educational research association, EERA [electronic resource]: <https://eera-ecer.de/> (accessed: 31.01.2023);
3. Asia-Pacific Educational Research Association (APERA) [electronic resource]: <https://uia.org/s/or/en/1100049075> (accessed: 01.02.2023);
4. Educational Research Association of Singapore (ERAS) [electronic resource]: <http://eras.org.sg/> (accessed: 01.02.2023);
5. Turkish Educational Research Association (TERA) [electronic resource]: <http://www.eab.org.tr/eab/pages/home.php?lang=EN> (accessed: 31.01.2023);
6. American Educational Research Association (AERA) [electronic resource]: <https://www.aera.net/> (accessed: 28.01.2023);
7. British Educational Research Association (BERA) [electronic resource]: <https://www.bera.ac.uk/> (accessed: 27.01.2023);
8. Kazakhstanskoe obshchestvo issledovatelei v oblasti obrazovaniya [Kazakhstan education research association] (KERA) [electronic resource]: <https://kera.kz/> (accessed: 18.01.2023);
9. Kazakhstanskii Kodeks etiki issledovatelei obrazovaniya (Eldos Nurlanov, Alima Ibrasheva) [Kazakhstan Code of Ethics for Education Researchers (Eldos Nurlanov, Alima Ibrasheva)], [electronic resource]: <https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1597990902/eldos-nurlanov-alima-ibrasheva-sotrudniki-nugse---kazakhstanskiy-kodeks-etik.pdf> – (accessed: 18.01.2023);
10. Ethical Guidelines recommend on Authorship [electronic resource]: <https://www.research-integrity.admin.cam.ac.uk/research-integrity/guidance/guidelines-authorship> (accessed: 02.02.2023);
11. British Educational Research Association (BERA), (2018). Ethical Guidelines for Educational Research, fourth edition, London. [electronic resource]: <https://www.bera.ac.uk/publication/ethical-guidelines-for-educational-research-2018> (accessed: 30.01.2023);
12. Zair-Bek E.S. Eticheskie problem issledovaniya v oblasti obrazovaniya [Zair-Bek E.S. Ethical problems of research in the field of education]// The Emissia. Offline Letters – Elektronnoe nauchnoe izdanie (nauchno-pedagogicheskii internet-jurnal) [Electronic scientific publication (scientific and pedagogical online magazine)], [electronic resource]: <http://www.emissia.org/offline/2014/2160.htm> (accessed: 11.02.2023);
13. Guidelines for Research in School. SERA-SEED Research in Schools Working Group: Starting points for Research in Schools: January 2007 (information on guiding principles of good practice for researchers coSERAnducting research in schools) [electronic resource]: <http://www.sera.ac.uk/publications/> (accessed: 27.01.2023);
14. Bilim berý salasynda zertteýlerdi júrgizýdiń etikalyq negizderi jónindegi nusqaýlyq. Nazarbaev ziatkerlik mekteptegi Pedagogikalıq sheberlik ortalyǵy, 2012 j. [Guidelines on the ethical basis of conducting research in the field of Education. Nazarbayev Intellectual school, Center for pedagogical excellence, 2012], [electronic resource]: <https://kt.nis.edu.kz/wp-content/uploads/2021/12/NIS-Kokshetau-uncategorized-4256.pdf> (accessed: 17.05.2023);
15. Harlamov V.E., Harlamova T.M. Etika nauchnogo issledovaniya: zarubejnyi opyt. Nauchnyi jurnal «Fundamentalnye nauki», razdel «Psichologicheskie nauki», №5, 2014 g. [Kharlamov V.E., Kharlamova T.M. Ethics of scientific research: foreign experience. Scientific journal "Fundamental Research". Section "Psychological Sciences", No. 5, 2014] [electronic resource]: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33890> (accessed: 12.01.2023);
16. The ethical principles of research with human participants and ethical review in the human sciences in Finland. Finnish National Board on Research Integrity TENK guidelines 2019 (pdf) [electronic resource]: https://tenk.fi/sites/default/files/2021-01/Ethical_review_in_human_sciences_2020.pdf (accessed: 11.01.2023);
17. Prakticheskaya model samoregulirivaniya v sfere nauchnoi etiki: russko-angliiskoe izdanie Rukovodstva po nauchnoi etiki v Finlyandii [Practical model of self-regulation in the field of scientific ethics: Russian-English edition of the Guide to Scientific Ethics in Finland]// Publikatscii Finlyandskogo natsionalnogo soveta po nauchnoi etike TENK 4/2019 [Publications of the Finnish National Council for Scientific Ethics TENK 4/2019], [electronic resource]: https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/TENK_RCR_rus_eng_pdf.pdf (accessed: 17.05.2023);
18. Kodeks etiki eksperta v sfere nauchno-tehnicheskoi ekspertizy [Code of Ethics of an expert in the field of scientific and Technical expertise], [electronic resource]: <https://www.ncste.kz/assets/files/kodeks-nauchnoy-etiki-ekspertov.-11-01-2019-16-39-11.pdf> (accessed: 20.05.2023);

19. Kodeks etiki chlenov natsionalnyh nauchnyh sovetov [Code of Ethics for Members of National Scientific Councils], [electronic resource]: <https://www.ncste.kz/ru/kodeks-etiki> (accessed: 20.05.2023).

Ғылыми ұйымдағы этикалық қадағалау: халықаралық стандарттарды талдау және сараптама мазмұнын жобалау

С.В. Мурзакулов*¹, А.К.Имангазиев²

^{1,2} Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Астана қ., Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл мақала зерттеу этикасының негізгі нормалары мен ережелерін, оларды АҚШ, Ұлыбритания, Финляндия сияқты шет елдерде сақтау мәселелеріне арналған. Ғылыми зерттеулердің дұрыстығын этикалық тұрғыдан қарау, оларды жүзеге асырудағы тәуекелдерді бақылау мәселелерімен байланысты проблемалардың таралуын талдау мақсатында негізінен бастапқы көздер пайдаланылды. Материалдар Google және Google Scholar іздеу жүйелеріндегі сұраулар арқылы ұсынылды, сонымен қатар аталған іздеу жүйелері ұсынған іргелес басылымдар мен құжаттар қолданылды. Мақалада халықаралық және елдік қауымдастықтар, оның ішінде ғылыми этика мәселелері бойынша маманданған қауымдастықтар туралы ақпарат берілген. Әр түрлі елдер бойынша зерттеулер жүргізуде ілеспе құжаттардың мысалдары келтірілген, әр түрлі құжаттарды қарау үшін бірдей мысалдар ұсынылмаған. Сондай-ақ, ерекше мәртебеге ие ғылым және жоғары білім беру ұйымдарын қоспағанда, отандық тәжірибе қаралды. Зерттелген материалдар негізінде зерттеу этикасының негізгі нормалары мен ережелерін сақтау жүйесін іске асыру бойынша нормативтік құқықтық құжат құрылымының жұмыс нұсқасы ұсынылды.

Тірек сөздер: зерттеу этикасы, этикалық қадағалау, ғылыми зерттеулердің тәуекелдері

Ethical supervision in a scientific organization: analysis of international standards and design of the content of expertise

S. Murzakulov*¹, A. Imangaziev²

^{1,2}National Academy of Education named after I. Altynsarın
Astana, Republic of Kazakhstan

Annotation. This article is devoted to the study of the basic norms and rules of research ethics, their observance in foreign countries, such as the USA, Great Britain, Finland. In order to analyze the prevalence of problems related to the issues of ethical consideration of the correctness of scientific research, risk control in their implementation, primary sources were mainly used. The materials were provided through queries in Google and Google Scholar search engines, and related publications and documents proposed by these search engines were also used. The article presents information from international and country associations, including those specializing in scientific ethics. Examples of accompanying documents in conducting research in different countries are given, while identical examples were not offered for consideration of different documents. The domestic experience was also considered, with the exception

of organizations of science and higher education that have a special status. Based on the materials studied, a working version of the structure of the regulatory legal document for the implementation of the system for compliance with the basic norms and rules of research ethics was proposed.

Keywords: research ethics, ethical supervision, risks of scientific research

Материал поступил в редакцию 12.05.2023

2023 ж. сәуір-маусым айларында қорғалған диссертациялар тізімі (педагогикалық ғылымдар)

Список защищенных диссертаций в апреле-июне 2023 г. (педагогические науки)

List of defended dissertations in the period between April and June 2023 (pedagogical sciences)

6D010100 / 8D01201 - Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу

Ақынова Жібек Мұхтарқызы

- Болашақ мектепке дейінгі ұйым педагогтерін ертегі терапиясы арқылы балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға даярлау

Scopus[®]

Мамытбаева Жанат Абдиманаповна

- Болашақ мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің зерттеушілік іс-әрекетін жобалап оқыту технологиясы арқылы дамыту

Scopus[®]

Нурбекова Салтанат Молотовна

- Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың креативтік әлеуетін ойын арқылы дамыту

Scopus[®]

Тайтелиева Лаура Рахатовна

- Болашақ мектепке дейінгі ұйым тәрбиешілерінің инновациялық іс-әрекетке даярлығын дамыту

Scopus[®]

6D010200 / 8D01301 – Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі

Каратаева Татьяна Олеговна

- Подготовка будущего учителя к развитию интеллектуально-творческого потенциала младшего школьника

Scopus[®]

Кусайнова Маржангүл Амантаевна

- Бастауыш сынып оқушыларын ұлттық құндылықтар арқылы тәрбиелеудің деонтологиялық негіздері

Scopus[®]

Онтуганова Шынар Шералиевна

🔗 Логикалық амал-тәсілдер арқылы бастауыш мектеп оқушыларының ойы мен тілін дамыта оқыту

Scopus®

Казиева Аида

🔗 Психолого-педагогические условия формирования стрессоустойчивости у студентов первого курса

Scopus®

Сармантаев Аян Сапарович

🔗 Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділіктерін дене шынықтыру сабақтарында ұлттық қозғалмалы ойындар арқылы қалыптастыру

Scopus®

Қуатбеков Асхат

🔗 Психолого-педагогическое сопровождение формирования медиакомпетентности будущего менеджера образования

Scopus®

**6D010300 / 8D01101 –
Педагогика және психология****Атем Маржан Нурланқызы**

🔗 Орта білім беру сапасын арттырудың педагогикалық негіздері

Scopus®

Курманбекова Маншук Беркиновна

🔗 Подготовка будущего педагога-психолога к вовлечению подростков в проектно-исследовательскую деятельность

Scopus®

Әбдімуса Жұлдыз Нұрланқызы

🔗 Психолого-педагогическая оценка эмоциональных состояний студентов вуза

Scopus®

Майлыбаева Жазира Сырлыбайқызы

🔗 Болашақ педагог-психологтердің нарративке қабілеттілігін дамыту ерекшеліктері

Scopus®

Джанисенова Алия Мейрбековна

🔗 Формирование предпринимательской культуры студенческой молодежи в системе университетского образования

Scopus®

Сулеева Карина Мадиевна

🔗 Формирование толерантности детей школьного возраста к эмоциональному стрессу в условиях соревновательной деятельности

Scopus®

Желдибаева Райгуль Сериковна

🔗 Жаһандану жағдайында болашақ педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілігін дамыту

Scopus®

Шакирова Арайлы Далеловна

🔗 Әлеуметтік-психологиялық тренинг арқылы білімгерлердің педагогикалық қабілеттерін дамыту

Scopus®

6D010900 / 8D01501 – Математика**Калыбекова Жанар Абдыхалиевна**

 Методические особенности профессионально–направленного обучения математике студентов технических вузов

Scopus[®]

6D011000 / 8D01504 – Физика**Жусипбекова Шолпан Ерлепесовна**

 Медициналық жоғары оқу орындарында «Электротехника және электроника негіздері» пәнін оқыту әдістемесі

Scopus[®]

6D011100 / 8D01507 – Информатика**Баумуратова Диларам Бекбулатовна**

 Бұлттық шешімдер технологияларын техникалық және кәсіптік білім беру жүйесінде қолданудың теориялық және практикалық негіздері

Scopus[®]

Беделов Камбар Амангельдиевич

 Болашақ информатика мұғалімдерін кәсіби қызметінде бұлттық технологияларды пайдалануға даярлаудың әдістемелік жүйесі

Scopus[®]

Буканова Асель Кайратовна

 Білім беруді цифрландыру жағдайында болашақ информатика мұғалімдеріне информатика тарихын оқытудың әдістемелік негіздері

Scopus[®]

Курмангалиева Нургуль Айтбаевна

 Білім беру қызметін ақпараттандыру технологияларын интеграциялау негізінде цифрлық педагогикалық университет қалыптастыру

Scopus[®]

Нурбекова Гульмира Фазылгаламовна

 Жоғары оқу орнында білім алушыларды үлкен көлемді деректер бойынша даярлаудың теориялық-практикалық негіздері

Scopus[®]

Рахимжанова Мира Бейсенбаевна

 Болашақ информатика мұғалімдерін компьютерлік графикаға оқытудың әдістемелік жүйесі

Scopus[®]

6D011300 – Биология**Ералиева Жанар Муратовна**

 Биология мамандығы студенттерінің зертханалық және оқу-далалық практика жағдайында кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру

Scopus[®]

8D01601 / 8D01601 – Тарих**Жакибаева Гульдана Балгабаевна**

 Методика использования архивных материалов в процессе преподавания истории Казахстана в вузе (на примере документов о завоевании юга Казахстана Российской империей)

Scopus[®]

**6D011700 / 8D01701 –
Қазақ тілі мен әдебиеті****Кожаметова Гулим Бакберовна**

- 🔗 Оқушыларға сөйлеу типтерін меңгерту әдістемесі (8-9 сынып)

Scopus®**6D011800 / 8D01702 –
Орыс тілі мен әдебиеті****Аманов Амиркул Шаукатулы**

- 🔗 Развитие нарративных навыков устной русской речи тюркоязычных учащихся-билингвов

Scopus®**Гао Яньжун**

- 🔗 Обучение русскому языку китайских студентов на основе сопоставления предложно-падежных конструкций со значением места в китайском и русском языковом сознании

Scopus® **Нусупбекова Айжан Сейсеналовна**

- 🔗 Аксиологический компонент школьных учебников по русскому языку и литературе

Scopus®**6D011900 / 8D01721 –
Шет тілі: екі шет тілі****Альжанова Айнаш Оралбаевна**

- 🔗 Теоретико-технологические основы комплексной полиязычно-базируемой подготовки учителей иностранного языка

Scopus®**6D012300 / 8D01801 – Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану****Алибаева Жулдыз Еркиновна**

- 🔗 Социокультурное развитие студентов на основе диалогового подхода

Scopus®**Куатов Азат Кадырович**

- 🔗 Формирование временной перспективы как фактор успешной ресоциализации осужденных

Scopus®**Махамбетова Жамиля Таргиновна**

- 🔗 Формирование профессиональных компетенций будущих социальных педагогов к работе в условиях инклюзивного образования

Scopus®**Сағатбекқызы Жансұлу**

- 🔗 Болашақ әлеуметтік педагогтарды ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды сүйемелдеуге даярлау

Scopus®**Садыкова Айгуль Кудайбергеновна**

- 🔗 Болашақ әлеуметтік педагогтарды әлеуметтік серіктестік жағдайында дайындауды сүйемелдеу технологиялары

Scopus®

6D010500 – Дефектология**Ибатова Гаухар Биржановна**

- Сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың сезжасам дағдыларын дамыту

Scopus***Махамбетова Алия Бердехановна**

- Арнайы педагогты дуальді-бағдарлық оқыту процесінде даярлау

Scopus***Усенова Малика Эрмухамматовна**

- Заттық-тәжірибелік оқыту сабақтарында есту қабілеті зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік белсенділігін дамыту

Scopus***8D01401(6D010800) – Дене шынықтыру және спорт****Бахтиярова Саягул Жаксыбаевна**

- Қазақстанның дене шынықтыру және спорт мамандарын дайындау жүйесіндегі олимпиадалық білім беру

Scopus***Гусаков Илья Вячеславович**

- Методика совершенствования силовой и скоростно-силовой подготовки пловцов высокой квалификации

Scopus***6D012000 – Кәсіптік оқыту****Кошкинбаева Нургуль Рыспаевна**

- Көркем-шығармашылық бағыттағы болашақ педагогтардың бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру

Scopus*

Біздің авторлар

Ақтанова Айман Советовна – ф. ф. к., Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының зертхана меңгерушісі, Астана қ., Қазақстан Республикасы

✉ Aktanova_aiman@mail.ru

Албытова Назымгул – Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Педагогика» кафедрасының профессор м.а., педагогика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан, Астана қ.

✉ nalbytova@mail.ru

Амирова Рена Агамир кызы – техника ғылымдарының кандидаты, Әзірбайжан техникалық университетінің доценті, Әзірбайжан, Баку қ.

✉ renamath@mail.ru

Архыматаева Айнұр Жаксылыковна – PhD, Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Қоғамдық-гуманитарлық бағыты пәндері зертханасының меңгерушісі. Астана, Қазақстан

✉ a.arhymataeva@uba.edu.kz

Арыстанбек Айзат Асқарбекқызы – Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, «Педагогикалық квалиметрия және халықаралық зерттеулер» орталығының сарапшысы, Қазақстан, Астана қаласы

✉ aizat.arystanbek@nu.edu.kz

Ахметова Ботагөз Саликовна – биология ғылымдарының кандидаты, Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының жетекші ғылыми қызметкері, Астана қаласы

✉ akhmetovabotagoz@mail.ru

Әдиет Қайыркен Балтағұлұлы – Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Қоғамдық-гуманитарлық бағыты пәндері зертханасының аға ғылыми қызметкері, Астана, Қазақстан

✉ kairken82@gmail.com

Әлиев Натиг Латиф оглы – физика-математика ғылымдарының кандидаты, Әзірбайжан Мұнай және өнеркәсіп университетінің доценті, Әзірбайжан, Баку қ.

✉ n.aliyev@dim.gov.az

Баймишова Перизат Умиржановна – Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ физика мұғалімдерін дайындау мамандығының 2 курс магистранты, Қазақстан, Астана қаласы

✉ peri-kzl@mail.ru

Бахишева Светлана Мендығалиевна – Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің профессоры, педагогика ғылымдарының докторы, Қазақстан, Орал қ.

✉ sbakhish@mail.ru

Еркебұлан Гүлнұр Тұратайқызы – PhD, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің «Компьютерлік ғылымдар» кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

✉ Erkgulnur@mail.ru

Жагпарова Сая Жараскызы – Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, «Педагогикалық квалиметрия және халықаралық зерттеулер» орталығының сарапшысы, Қазақстан, Астана қаласы

✉ s.zhagparova@uba.edu.kz

Ильин Илья Александрович – Илья Ильин Академиясының негізін салушы, философия докторы (PhD)

Имангазиев Арыстан Кенжесович – Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, «Білім және ғылым жүйесін жаңғыртудың ғылыми негіздері» БНҚ жобасы бойынша аға ғылыми қызметкер, Қазақстан, Астана қаласы

✉ arystan.imangaziev@mail.ru

Кажибоева Гүлден Кенесовна – ф. ф. к., Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің қауымдастырылған профессоры, Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы

✉ guldenkgk@mail.ru

Конкаева Назгүл Нурболатовна – п.ф.м, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің оқытушысы, Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы

✉ nazgul_28kz@mail.ru

Кошербаева Айгерим Нуралиевна – Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің «Педагогика және психология» кафедрасының меңгерушісі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан, Алматы қаласы

Қайыпбаева Айгуль Токтарбайқызы – Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Қоғамдық-гуманитарлық бағыты пәндері зертханасының аға ғылыми қызметкері Астана, Қазақстан

✉ a.kaiypbaeva@uba.edu.kz

Қараев Жаумбай Амантұрлыұлы – Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА Орта білім мазмұны институтының «Дидактика» зертханасының бас ғылыми қызметкері, физика-математика ғылымдарының кандидаты, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Халықаралық педагогикалық білім беру ғылымдары академиясының академигі

✉ zh.karaev@uba.edu.kz

Құсайынов Асқарбек Қабыкеноұлы – Педагогикалық Ғылымдар Академиясының басқарма төрағасы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан, Алматы қаласы

✉ kusainov_apnk@mail.ru

Махадиева Асель Каратаевна – Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Педагогика» кафедрасының доцент м.а., PhD, Қазақстан, Астана қаласы

✉ aselek2287@mail.ru

Мукушев Абзал Базарбекович – PhD, Қазақ технологиялар және бизнес университетінің «Есеп және қаржы» кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

✉ abzal-kz@mail.ru

Мурзакулов Серик Валерьевич – Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, «Адами капиталды дамыту және кәсіби бағдарлау» зертханасы меңгерушісінің м.а., Қазақстан, Астана қаласы

✉ MurzakulovSV@gmail.com

Мұқышев Базарбек Ағзашұлы – С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің «Компьютерлік ғылымдар» кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

✉ mba-55@mail.ru

Мұқышев Серік Базарбекулы – С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің «Дене тәрбиесі» кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

Нугманова Фарида Бағадиевна – п.ф.к. қауым., профессор, Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Қоғамдық-гуманитарлық бағыты пәндері зертханасының жетекші ғылыми қызметкері., Астана, Қазақстан

✉ farida.nugman@mail.ru

Рымханова Айнагүл Рымбекқызы – PhD, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті арнайы және инклюзивті білім беру кафедрасының меңгерушісі, қауымдастырылған профессоры, Қарағанды, Қазақстан

✉ ainagul_rymkhanova@mail.ru

Сағындыков Исатай Әмірзақұлы – Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА «Педагогикалық квалиметрия және халықаралық зерттеулер» орталығының бас сарапшысы, педагогика ғылымдарының кандидаты,

✉ i.sagindikov@uba.edu.kz

Сламбекова Толкын Сламқуловна – Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Педагогика» кафедрасының профессор м.а., педагогика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан, Астана қаласы

✉ tolkyn_1969@mail.ru

Тәржібаева Сәуле Кеңесбекқызы – медицина ғылымдарының кандидаты, диетолог дәрігер, Е. Д. Дәленов атындағы профилактикалық медицина ғылыми-зерттеу институтының доценті, «Астана медицина университеті» КеАҚ, Астана қаласы

✉ Sauletard@gmail.com

Чокушева Әлия Иағалиқызы – Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА-ның орта білім мазмұны жөніндегі вице-президенті, PhD, Қазақстан Республикасы, Астана қ.

✉ a.chokusheva@uba.edu.kz

Шаматов Дуйшон – Назарбаев университетінің жоғары білім беру мектебінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы, Қазақстан, Астана қ.

✉ duishonkul.shamatov@nu.edu.kz

Наши авторы

Адиет Каиркен Балтагулулы – старший научный сотрудник лаборатории дисциплин общественно-гуманитарного направления Национальной академии образования имени И. Алтынсарина МП РК, Астана, Казахстан

✉ kairken82@gmail.com

Актанова Айман Советовна – к. ф. н., заведующая лабораторией Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, г. Астана, Республика Казахстан

✉ Aktanova_aiman@mail.ru

Албытова Назымгул – Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, факультет социальных наук, и. о. профессора кафедры «Педагогика», кандидат педагогических наук, Казахстан, г. Астана

✉ nalbytova@mail.ru

Алиев Натиг Латиф оглы – кандидат физико-математических наук, доцент Азербайджанского Университета Нефти и Промышленности, Азербайджан, г. Баку

✉ n.aliyev@dim.gov.az

Амирова Рена Агамир кызы – кандидат технических наук, доцент Азербайджанского Технического университета, Азербайджан, г. Баку

✉ renamath@mail.ru

Архыматаева Айну́р Жаксылыковна – PhD, заведующая лабораторией дисциплин общественно-гуманитарного направления Национальной академии образования имени И. Алтынсарина МП РК, Астана, Казахстан

✉ a.arhymataeva@uba.edu.kz

Арыстанбек Айзат Аскарбековна – эксперт департамента «Педагогической квалиметрии и международных исследований» Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, Казахстан, г. Астана

✉ aizat.arystanbek@nu.edu.kz

Ахметова Ботагоз Саликовна – кандидат биологических наук, ведущий научный сотрудник Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, г. Астана

✉ akhmetovabotagoz@mail.ru

Баймишова Перизат Умиржановна – магистрант 2 курса специальности подготовка учителей физики ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Казахстан, г. Астана

✉ peri-kzl@mail.ru

Бахишева Светлана Мендыгалиевна – профессор Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета, доктор педагогических наук, Казахстан, г. Уральск

✉ sbakhish@mail.ru

Еркебулан Гүлнұр Тұратайқызы – PhD, старший преподаватель кафедры «Компьютерные науки» Казахского агротехнического университета имени С. Сейфуллина, Республика Казахстан, г. Астана

✉ Erkgulnur@mail.ru

Жагпарова Сая Жараскызы – эксперт департамента «Педагогической квалиметрии и международных исследований» Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, Казахстан, г. Астана

✉ s.zhagparova@uba.edu.kz

Ильин Илья Александрович – основатель Академии Ильи Ильина, доктор философии (PhD)

Имангазиев Арыстан Кенжесович – старший научный сотрудник по проекту ПЦФ «Научные основы модернизации системы образования и науки» Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, Казахстан, г. Астана

✉ arystan.imangaziev@mail.ru

Кажыбаева Гулден Кенесовна – к. ф. н., ассоциированный профессор Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика Казахстан

✉ guldenkgk@mail.ru

Кайыпбаева Айгуль Токтарбаевна – старший научный сотрудник лаборатории дисциплин общественно-гуманитарного направления Национальной академии образования имени И. Алтынсарина МП РК, Астана, Казахстан

✉ a.kaiypbaeva@uba.edu.kz

Караев Жаумбай Амантурлиевич – главный научный сотрудник лаборатории «Дидактика» Института содержания среднего образования НАО им. И. Алтынсарина, кандидат физико-математических наук, доктор педагогических наук, профессор, академик Международной академии педагогических наук образования

✉ zh.karaev@uba.edu.kz

Конкаева Назгуль Нурболатовна – магистр, преподаватель Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Республика Казахстан

✉ nazgul_28kz@mail.ru

Кошербаева Айгерим Нуралиевна – заведующий кафедрой «Педагогика и психология» Казахского национального педагогического университета имени Абая, доктор педагогических наук, профессор, Казахстан, г. Алматы

Кусаинов Аскарбек Кабыкенович – Председатель Правления Академии Педагогических Наук, доктор педагогических наук, профессор, Казахстан, г. Алматы

✉ kusainov_apnk@mail.ru

Махадиева Асель Каратаевна – Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, факультет социальных наук, и. о. доцента кафедры «Педагогика», PhD, Казахстан, г. Астана

✉ aselek2287@mail.ru

Мукушев Абзал Базарбекович – PhD, заведующий кафедрой «Учет и финансы» Казахского университета технологий и бизнеса, Республика Казахстан, г. Астана

✉ abzal-kz@mail.ru

Мукушев Базарбек Агзашевич – профессор кафедры «Компьютерные науки» Казахского агротехнического университета имени С. Сейфуллина, Республика Казахстан, г. Астана

✉ mba-55@mail.ru

Мукушев Серик Базарбекович – старший преподаватель кафедры «Физическое воспитание» Казахского агротехнического университета имени С. Сейфуллина, Республика Казахстан, г. Астана

Мурзакулов Серик Валерьевич – и. о. заведующего Лабораторией развития человеческого капитала и профессиональной ориентации Национальной академии образования им. И. Алтынсарина, Казахстан, г. Астана

✉ MurzakulovSV@gmail.com

Нугманова Фариды Багадиевна – к. п. н., ассоц. профессор, ведущий научный сотрудник лаборатории дисциплин общественно-гуманитарного направления Национальной академии образования имени И. Алтынсарина МП РК, Астана, Казахстан

✉ farida.nugman@mail.ru

Рымханова Айнагуль Рымбековна – PhD, заведующий, ассоциированный профессор кафедры специального и инклюзивного образования Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

✉ ainagul_rymkhanova@mail.ru

Сагиндиков Исатай Умирзакович – главный эксперт Центра педагогической квалификации и международных исследований НАО им. И. Алтынсарина, кандидат педагогических наук,

✉ i.sagindikov@uba.edu.kz

Сламбекова Толкын Сламкуловна – Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, факультет социальных наук, и. о. профессора кафедры «Педагогика», кандидат педагогических наук, Казахстан, г. Астана

✉ tolkyn_1969@mail.ru

Тарджибаева Сауле Кенесбековна – кандидат медицинских наук, врач-диетолог, доцент Научно-исследовательского института профилактической медицины им. Е. Д. Даленова, НАО «Медицинский университет Астана», г. Астана

✉ Sauletard@gmail.com

Чокушева Алия Иагалиевна, вице-президент по содержанию среднего образования НАО им. Ы. Алтынсарина, PhD

✉ a.chokusheva@uba.edu.kz

Шаматов Дуйшон – ассоциированный профессор Высшей школы образования Назарбаев университета, доктор философии (PhD), Казахстан, г. Астана

✉ duishonkul.shamatov@nu.edu.kz

Our authors

Adiet Kairken Baltagululy – senior Researcher at the Laboratory of Social and Humanitarian Disciplines of the I. Altynsarin National Academy of Education of the ME RK, Astana, Kazakhstan

✉ kairken82@gmail.com

Aktanova Aiman Sovetovna – Candidate of Philological Sciences, Head of Laboratory, I. Altynsarin National Academy of Education, Astana, Republic of Kazakhstan

✉ Aktanova_aiman@mail.ru

Albytova Nazymgul – L. N. Gumilyov Eurasian National University, Faculty of Social Sciences, acting professor of the Department “Pedagogy”, candidate of Pedagogical Sciences, Kazakhstan, Astana

✉ nalbytova@mail.ru

Aliev Natig Latif oglu – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Azerbaijan University of Oil and Industry, Azerbaijan, Baku

✉ n.aliyev@dim.gov.az

Amirova Rena Agamir kyzy – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of Azerbaijan Technical University, Azerbaijan, Baku

✉ renamath@mail.ru

Arkhyamatayeva Ainur Zhaksylykovna – PhD, Head of the Laboratory of Disciplines of the Social and Humanitarian direction of the I. Altynsarin National Academy of Education of the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

✉ a.arhymataeva@uba.edu.kz

Arystanbek Aizat Askarbekkyzy – Expert of the center of “Pedagogical qualimetry and

international studies” of the National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Kazakhstan, Astana

✉ aizat.arystanbek@nu.edu.kz

Akhmetova Botagoz Salikovna – Candidate of Biological Sciences, Leading researcher of the National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Astana

✉ akhmetovabotagoz@mail.ru

Bakhisheva Svetlana Mendygalievna – Professor, West Kazakhstan Innovative Technological University, Doctor of Pedagogical Sciences, Kazakhstan, Uralsk

✉ sbakhish@mail.ru

Baymishova Perizat Umirzhanovna – 2nd year Master’s student of the specialty training of physics teachers of the L. N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Astana

✉ peri-kzl@mail.ru

Chokusheva Aliya Iagaliyevna – Vice-President for the content of Secondary Education of the National Academy of Education named after Y. Altynsarin, PhD

✉ a.chokusheva@uba.edu.kz

Ilyin Ilya – founder of the Ilya Ilyin Academy, Doctor of Philosophy (PhD)

Imangaziev Arystan – Senior researcher on the project of Program-targeted financing «Scientific foundations of modernization of the education and science system» of the National Academy of Education named after I. Altynsarin, Kazakhstan, Astana

✉ arystan.imangaziev@mail.ru

Kankaeva Nazgul Nurbolatovna – Master of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Republic of Kazakhstan

✉ nazgul_28kz@mail.ru

Karaev Zhaumbai Amanturlichevich – Chief Researcher of the laboratory “Didactics” of the Institute of Secondary Education Content of the National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the International Academy of Pedagogical Sciences of Education

✉ zh.karaev@uba.edu.kz

Kayypbaeva Aigul Toktarbaevna – Senior Researcher at the Laboratory of Social and Humanitarian Disciplines of the I. Altynsarin National Academy of Education of the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

✉ a.kaiypbaeva@uba.edu.kz

Kazhibayeva Gulden Kenesovna – Candidate of Philological Sciences, associated professor of the Kokshetau University named after S. Ualikhanov, Kokshetau, Republic of Kazakhstan

✉ guldenkgk@mail.ru

Kosherbayeva Aigerim Nuralievna – Head of the Department of Pedagogy and Psychology, Kazakh National Pedagogical University named after Abay, doctor of pedagogical sciences, professor, Kazakhstan, Almaty

Kusainov Askarbek Kabykenovich – Chairman of the Board of the Academy of Pedagogical Sciences, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kazakhstan, Almaty

✉ kusainov_apnk@mail.ru

Mahadyieva Assel Karataevna – L. N. Gumilyov Eurasian National University, Faculty of Social Sciences, acting associate professor of the Department of Pedagogy, PhD, Kazakhstan, Astana

✉ aselek2287@mail.ru

Mukushev Abzal Bazarbekovich – PhD, Head of the Department «Accounting and Finance» of the Kazakh University of Technology and Business, Republic of Kazakhstan, Astana

✉ abzal-kz@mail.ru

Mukushev Bazarbek Agzashevich – Professor of the Computer Science Department of the Kazakh Agrotechnical University named after S. Seifullin, Republic of Kazakhstan, Astana

✉ mba-55@mail.ru

Mukushev Serik Bazarbekovich – Senior lecturer of the Department of «Physical Education» of the Kazakh Agrotechnical University named after S. Seifullin, Republic of Kazakhstan, Astana

Murzakulov Serik – Head of the Laboratory of «Human Capital Development and Career Orientation» of the National Academy of Education named after I. Altynsarin Kazakhstan, Astana

✉ MurzakulovSV@gmail.com

Nugmanova Farida Bagadievna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading researcher of the Laboratory of Social and Humanitarian Disciplines of the National Academy of Education named after I. Altynsarin ME RK, Astana, Kazakhstan

✉ farida.nugman@mail.ru

Rymkhanova Ainagul Rymbekovna – PhD, Head, Associate Professor of the Department of Special and Inclusive Education, Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan

✉ ainagul_rymkhanova@mail.ru

Sagindikov Isatai Umirzakovich – Chief Expert of the Center for Pedagogical Qualimetry and International Studies of the National Academy of Education named after Y. Altynsarina, Candidate of Pedagogical Sciences

✉ i.sagindikov@uba.edu.kz

Shamatov Duyshon – Associate Professor of the Higher School of Education of Nazarbayev University, Doctor of Philosophy (PhD), Kazakhstan, Astana

✉ duishonkul.shamatov@nu.edu.kz

Slambekova Tolkyun Slamkulovna – L. N. Gumilyov Eurasian National University, Faculty of Social Sciences, acting professor of the Department “Pedagogy”, candidate of Pedagogical Sciences, Kazakhstan, Astana

✉ tolkyn_1969@mail.ru

Tarjibayeva Saule Kenesbekovna – Candidate of Medical Sciences, dietitian, Associate Professor of the E. D. Dalenov Research Institute of Preventive Medicine, Astana Medical University, Astana

✉ Sauletard@gmail.com

Yerkebulan Gulnur Turataykyzy – PhD, Senior Lecturer of the Computer Science Department of the Kazakh Agrotechnical University named after S. Seifullin, Republic of Kazakhstan, Astana

✉ Erkgulnur@mail.ru

Zhagparova Saya Zharaskyzy – Expert of the center of “Pedagogical qualimetry and international studies” of the National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Kazakhstan, Astana

✉ s.zhagparova@uba.edu.kz

«Білім» ғылыми-педагогикалық журналының авторларға арналған ережелері

Мақаланы жариялау шарттары:

- Ғылыми зерттеулердің тұтастығын қамтамасыз ету үшін авторлар ғылыми жарияланымдардың халықаралық стандарттарын ұстануы қажет.
- Мақала ұсынылған кезде автор мақаланың түпнұсқа екендігіне, бұрын басқа дереккөзде ағымдағы немесе ұқсас түрде жарияланбағанына, мақала басқа баспагерлерге берілмегеніне кепілдік береді. Басқа тілдерде жарияланған мақалалардың аудармалары қабылданбайды.
- Зерттеу нәтижелері нақты, бұрмаланбаған мәліметтермен болуы керек, материалдарды жинау, іріктеу және өңдеудің тәртіптік ережелері сақталуы керек.
- Мақалада авторлардың орналасу тәртібін авторлардың өздері анықтайды және редакцияға тапсырғаннан кейін өзгеріссіз қалады. Редакциялау кезеңдерінде авторларды қосуға немесе алуға жол берілмейді. Редакция мақаланы қабылдағаннан кейін авторларды өзгертуге рұқсат етілмейді.
- Нөмірге бір автордан немесе авторлар ұжымы құрамындағы сол автордан бір қолжазбадан артық емес рұқсат етіледі.
- Бір мақаланың тең авторларының саны – 4-тен аспайды.
- Мақаланың бірегейлік дәрежесі кемінде 70% болуы тиіс (редакциялық алқаның шешіміне сәйкес).

Егер мақаланың бірегейлігі төмен немесе рецензенттен ескерту болса, мақала авторға қайта қарау үшін қайтарылады.

Автор мақаланы плагиатқа қарсы тексеруге немесе рецензиялауға 1 рет қайта жібере алады.

Мақаланың мазмұнына автор жауапты.

Редакция мақаланы әдеби және стилистикалық өңдеумен айналыспайды.

Талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар жариялауға қабылданбайды және авторларға қайтарылады.

Мақаланың түскен күні оның редакцияның соңғы нұсқасын алған күні болып есептеледі.

Қолжазбаны дайындауға ең көп интеллектуалды үлес қосқан адам (екі немесе одан да көп бірлескен авторлармен болған жағдайда) корреспондент-автор болып табылады және «*» деп белгіленеді.

Егер әр түрлі оқу орындарының авторлары болса, онда ол 1,2 сандарымен көрсетіледі.

Мақалалар келіп түсуіне байланысты жарияланады. Журналдың 1 санындағы мақала саны 30-дан аспайды.

Басым бағыттар:

- 1) Білім беру үдерісіндегі білім беру саясаты, инновациялар және цифрландыру;
- 2) Орта білім берудегі менеджмент;
- 3) Пәндерді оқыту әдістемесі;
- 4) Тәрбие теориясы мен практикасы;
- 5) Білім беру жүйесіндегі психология мәселелері;

6) Арнайы және инклюзивті білім беру;

7) Үздіксіз педагогикалық білім беру.

Жарияланым тілі: қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз және түрік.

Ғылыми мақала – бұрын жарияланбаған және жаңалығы бар авторлық әзірлемелерді, қорытындыларды, ұсыныстарды қамтитын ғылыми зерттеудің, эксперименттік немесе талдамалық қызметтің өзіндік қорытындылары мен аралық немесе түпкілікті нәтижелерін баяндау; немесе жалпы тақырыппен байланысты (жүйелі шолу) бұрын жарияланған ғылыми мақалаларды қарауға арналған.

Ғылыми мақаланың құрылымына тақырып, аңдатпа, кілтті сөздер, кіріспе, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылау, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер тізімі кіреді.

Аннотацияларды, кестелерді, суреттерді, математикалық формулаларды және библиографияны қоса алғанда, мақаланың көлемі компьютерде терілген мәтіннің 15 бетінен аспауы тиіс (Microsoft Word редакторы); мақаланың ең аз көлемі – 10 бет.

Ғылыми мақалалар ГОСТ 7.5-98 «Журналдар, жинақтар, ақпараттық басылымдар. Жарияланатын материалдарды баспа ресімдеу», ГОСТ 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар мен құрастыру ережелері».

Редакцияға мақаланың электрондық нұсқасы ұсынылады.

Авторлық түпнұсқаға қойылатын талаптар

- Пішім – WINDOWS жүйесіне арналған Microsoft Office Word.
- Гарнитура – Times New Roman (орыс және ағылшын тілдері үшін), KZ Times New Roman (қазақ тілі үшін).

• Негізгі мәтіннің кегль өлшемі – 14 нүкте, қаріп түсі қара.

• Өрістер: сол – 30 мм, оң – 15 мм, жоғарғы – 20 мм, төменгі – 20 мм.

• Мәтінді парақтың еніне туралау.

• Абзац шегінісі – 1,0.

• Негізгі мәтіннің жоларалық интервалы – 1,0. Абзацтар арасында қосымша жоларалық бос орындар мен аралықтар болмауы керек.

• Теру кезінде стильдерді қолдануға жол берілмейді және бағандар орна-тылмайды.

• Ескертулерді өрістерге шығаруға жол берілмейді.

• Қабылданған таңдау – *курсив*, **қалың** қаріп.

• Дефис сызықшадан өзгеше болуы керек.

• Иллюстрациялар, суреттер тізбесі және оларға сызбалық жазулар мақала мәтіні бойынша ұсынылады. Электрондық нұсқада суреттер мен иллюстрациялар TIF немесе JPG форматында кемінде 300 dpi ажыратымдылығымен ұсынылады.

• Математикалық формулаларды Microsoft Equation Editor-да теру керек (әр формула бір объект).

Мақаланың құрылымы (толығырақ «мақалаларды ресімдеу үлгісі» бөлімін қараңыз):

• FTAMP (ғылыми техникалық ақпараттың мемлекетаралық айдары) <https://grnti.ru/>;

• мақаланың атауы (бас әріптер, қалың қаріп, үш тілде: қазақ, орыс, ағылшын);

• автордың аты-жөні және тегі – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (қалың қаріп);

- қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде аффилиация жасау (жұмыс/оқу орны, қала, ел) ;
- аңдатпада зерттеудің мақсаты, негізгі нәтижелері және тұжырымдары қысқаша баяндалуы керек. Аңдатпа бұл бір абзацта жазылған бүкіл мақаланың қысқаша мазмұны (100-300 сөз (курсив, қаріп өлшемі – 12). Аннотация ақпараттық және құрылымды болуы керек. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде беріледі.
- кілтті сөздер – объект, ғылыми сала және зерттеу әдістері тұрғысынан мәтін мазмұнын көрсететін сөздер жиынтығы. Кілтті сөздердің ұсынылатын саны – 4-8, кілтті сөз тіркесінің ішіндегі сөздердің саны – үштен аспайды, олардың маңыздылығы бойынша беріледі, яғни мақаланың ең маңызды кілтті сөзі тізімде бірінші болуы керек.

Мақаланың құрылымы:

- **Кіріспе.** Кіріспе бөлім зерттеу тақырыбының өзектілігі, зерттеу тақырыбы бойынша әдебиеттерге шолу, зерттеу мәселесін қою, зерттеудің мақсаты мен міндеттерін тұжырымдауды қамтиды.
- **Материалдар мен әдістер.** Материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылған әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек.
- **Нәтижелер.** Ғылыми мақалада эксперименттердің немесе тәжірибелердің кезеңдері, аралық нәтижелер және математикалық немесе статистикалық түсініктеме түріндегі жалпы қорытындының негіздемесі сипатталады. Жүргізілген зерттеулер тек эксперименталды түрде ғана емес, теориялық тұрғыдан да көрнекі түрде ұсынылады. Бұл кестелер, схемалар, графикалық модельдер, диаграммалар және т. б. болуы мүмкін. Формулаларда, теңдеулерде, суреттерде, фотосуреттерде және кестелерде атауы немесе тақырыбы болуы керек.

- **Талқылау.** Талқылау бөлімінде алған зерттеу нәтижелерін талдау және талқылау болуы керек. Зерттеу барысында алынған нәтижелер бойынша қорытындылар келтіріледі, негізгі мәні ашылады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі. Онда өз жұмысының нәтижелерін талдау және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және қорытындылармен салыстырғанда тиісті нәтижелерді талқылау қажет.
- **Қорытынды.** Жүргізілген зерттеулердің негізгі жетістіктері туралы тезистер жиналады. Олар жазбаша түрде және анықталған негізгі заңдылықтарды сипаттайтын кестелер, графиктер, сандар және статистикалық көрсеткіштер түрінде ұсынылуы мүмкін. Қорытынды авторлардың түсіндіруінсіз ұсынылуы керек.
- **Алғыс / қаржыландыру туралы ақпарат** (бар болса).
- **Қолданылған дереккөздердің тізімі.** Осы журналға арналған әдебиеттер тізімінде мақала мәтінінде сілтеме жасалған дереккөздер ғана көрсетілуі керек. Тізімді жасамас бұрын, тізімдегі барлық дереккөздердің мақалада болғандығын тексеру керек. Сондай-ақ, ел ішіндегі зерттеулер мен жарияланымдарға негізделген жұмыстарды қоса алғанда, отандық көздердің болуы міндетті. Сонымен қатар, әр түрлі елдерде жүргізілген ғылыми жарияланымдар мен зерттеулердің кең спектрін қамтитын PubMed, Scopus немесе Web of Science сияқты халықаралық ғылыми дерекқорлардың дереккөздерін әдебиеттер тізіміне қосу керек.

Әдебиеттер тізімі ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 сәйкес ресімделуі керек. Барлық сілтемелер түпнұсқа тілінде берілуі керек. Мақалада келтірілген сілтемелер нөмірленген және төртбұрышты жақшаға салынған. Кириллицада ұсынылған жұмыстардың әдебиеттер тізімінде болған жағдайда, әдебиеттер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: бірін-

шісі – түпнұсқада, екіншісі – американдық психология қауымдастығына сәйкес романизацияланған алфавитпен (References) <http://www.apastyle.org/> (қазақ тілінен латын қарпіне <https://qazlat.kz>, орыс тілінен латын әліпбиіне транслитерация үшін ұсынылатын тегін сайт <https://translit.ru>).

- **References** (қалың, қаріп өлшемі – 14). **Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесідей болуы керек:** автор (лар) (транслитерация) → транслитерацияланған нұсқадағы мақаланың атауы → [мақаланың атауын төртбұрышты жақшаға ағылшын тіліне аудару] → қазақ тіліндегі немесе орыс тіліндегі дереккөздің атауы (транслитерация немесе ағылшын атауы – бар болса) → ағылшын тіліндегі белгілері бар шығыс мәліметтері.

Жеке бетте автор туралы мәліметтер болуы керек («Біздің авторлар» бөлімінде жариялау үшін):

Авторлар туралы мәліметтер келесі мәліметтерді қамтиды:

На казахском: - аты, әкесінің аты және тегі; – ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі (бар болса); – лауазымы немесе кәсібі; – жұмыс орны (ұйымның атауы); – қаласы, елі; – электрондық мекенжайы (e – mail); – телефон нөмірі (ұялы).

На русском: – имя, отчество и фамилия; – ученое звание, ученую степень (при на-

личии); – должность или профессию; – место работы (наименование организации); – город, страна; – электронный адрес (e-mail); – номер телефона (сотовый).

На английском: – name, patronymic and surname; – academic title, academic degree (if available); – position or profession; – place of work (name of the organization); – city, country; – email address (e-mail); – phone number (cell).

Автордың аты-жөні атау септігінде беріледі. Барлық ақпарат толық нысанда көрсетіледі. Авторлар туралы ақпарат үш тілде (қазақ, орыс және ағылшын) беріледі.

Мақаланың электрондық нұсқасы журналдың сайты арқылы қабылданады: <https://bilim-uba.kz/>

Байланыс телефондары: 87172725882

Реквизиттер: РНН 600900611860,
БИН 080940006848, ИИК
KZ44826Z0KZTD2004082, БИН
080940006848, КБЕ 16, БИК HSBKZKX,
АО «Қазақстан Халық Банкі»

Мақалаларды авторлар мұқият тексеріп, өңдеуі керек. Жариялауға қойылатын талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар қабылданбайды. Редакция мақаланы әдеби және стилистикалық өңдеумен айналыспайды.

Правила для авторов научно-педагогического журнала «Білім»

Условия публикации статьи:

- Для обеспечения целостности научных исследований авторам необходимо придерживаться международных стандартов научных публикаций.
- При предоставлении статьи автор гарантирует, что статья является оригинальной, ранее не публиковалась в другом источнике в текущем или аналогичном виде, статья не была передана другим издателям. Переводы статей, опубликованных на других языках, не принимаются.
- Результаты исследований должны быть конкретными, с неискаженными данными, должны быть соблюдены дисциплинарные правила сбора, отбора и обработки материалов.
- Порядок расположения авторов в статье определяется самими авторами и после подачи в редакцию остается без изменения. Добавление или удаление авторов на этапах редактирования не допускается. Не разрешается менять авторов после принятия статьи редакцией.
- В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.
- Количество соавторов одной статьи – не более 4.
- Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 70 % (согласно решению редакционной коллегии).

Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом статья возвращается

автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензирование 1 раз.

Ответственность за содержание статьи несет автор.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Если авторы разных учебных заведений, тогда указывается цифрами 1,2.

Статьи публикуются по мере поступления. Журнал формируется исходя из количества не более 30 статей в одном номере.

Приоритетные направления:

- 1) Образовательная политика, инновации и цифровизация в образовательном процессе;
- 2) Менеджмент в среднем образовании;
- 3) Методика преподавания дисциплин;
- 4) Теория и практика воспитания;

- 5) Вопросы психологии в системе образования;
- 6) Специальное и инклюзивное образование;
- 7) Непрерывное педагогическое образование.

Язык публикаций: казахский, русский, английский, немецкий, французский и турецкий.

Научная статья – изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащее авторские разработки, выводы, рекомендации ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Объем статьи, включая аннотации, таблицы, рисунки, математические формулы и библиографию, не должен превышать 15 страниц текста, набранных на компьютере (редактор Microsoft Word); минимальный объем статьи – 10 страниц.

Научные статьи должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

В редакцию предоставляется электронная версия статьи.

Требования к авторскому оригиналу

- формат – Microsoft Office Word для WINDOWS.
- Гарнитура – **Times New Roman** (для русского и английского языков), **KZ Times New Roman** (для казахского языка).
- Размер шрифта основного текста – **14** пунктов, цвет шрифта черный.
- Поля: левое – 30 мм, правое – 15 мм, верхнее – 20 мм, нижнее – 20 мм.
- Выравнивание текста по ширине страницы.
- Абзацный отступ – **1,0**.
- Межстрочный интервал основного текста – **1,0**. Между абзацами не должно быть дополнительных межстрочных пробелов и интервалов.
- При наборе текста не допускается использование стилей и не задаются колонки.
- Недопустимы выносы примечаний на поля.
- Принятые выделения – курсив, полужирный шрифт.
- Дефис должен отличаться от тире.
- Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.
- Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

Структура статьи (подробнее см. «Образец оформления статей»):

- МРНТИ (межгосударственный рубрикатор научной технической информации) <https://grnti.ru/>;
- название статьи (*жирный шрифт, на трех языках: русском, казахском, английском*);
- инициалы и фамилию (-и) автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (*жирный шрифт*);
- аффилиацию (место работы/учебы, город, страна) на казахском, русском и английском языках;
- В аннотации должны быть кратко изложены цель исследования, основные результаты и основные выводы. Аннотация представляет собой содержательное резюме всего документа, написанный в одном абзаце (100-300 слов (*курсив, нежирный шрифт, 12 кегль*)).

Аннотация должна быть информативной и структурированной. Дается на казахском, русском и английском языках.

- ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования. Рекомендуемое количество ключевых слов – 4-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более трех, даются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке.
- Текст статьи излагается в определенной последовательности его частей и включает в себя:
- **Введение.** Во введении отражаются результаты предшествующих (смежных) работ ученых, методы исследования, процедуры, параметры измерения и т.д.
- **Материалы и методы.** Должны состоять из описания материалов и хода

работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты.** В научной статье описываются стадии и этапы экспериментов или опытов, промежуточные результаты и обоснование общего вывода в виде математического, физического или статистического объяснения. Проводимые исследования представляются в наглядной форме не только экспериментально, но и теоретически. Это могут быть таблицы, схемы, графические модели, графики, диаграммы и др. Формулы, уравнения, рисунки, фотографии и таблицы должны иметь подписи или заголовки.
- **Обсуждение.** В разделе Обсуждение – приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.
- **Заключение.** Собираются тезисы об основных достижениях проведенных исследований. Они могут быть представлены в письменном виде и в виде таблиц, графиков, цифр и статистических показателей, характеризующих выявленные основные закономерности. Заключение должно быть представлено без интерпретации со стороны авторов.
- **Благодарность / информация о финансировании** (при наличии).
- **Список использованных источников.**

В списке литературы для данного журнала должны быть указаны только те источники, на которые ссылаются в тексте статьи. Перед составлением списка следует проверить, что все перечисленные источники были упомянуты

в статье. Также обязательным требованием является наличие отечественных источников, включая работы, основанные на исследованиях и публикациях внутри страны. Кроме того, следует добавить в список литературы источники из международных научных баз данных, таких как PubMed, Scopus или Web of Science, содержащие широкий спектр научных публикаций и исследований, проведенных в различных странах.

Список литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003. Все ссылки должны быть даны на языке оригинала. Ссылки и сноски, приведенные в статье, пронумеровываются и заключаются в квадратные скобки. В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (**References**) в соответствии с American Psychological Association <http://www.apastyle.org/> (рекомендуемый бесплатный сайт для транслитерации с русского на латиницу <https://translit.ru>, с казахского на латиницу <https://qazlat.kz>).

- **References** (жирный шрифт, 14 кегль).

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом: автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

На отдельной странице приводятся сведения об авторе (для публикации в разделе «Наши авторы»):

Сведения об авторах включают следующие элементы:

На казахском: – аты, әкесінің аты және тегі; – ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі (бар болса); – лауазымы немесе кәсібі; – жұмыс орны (ұйымның атауы); – қаласы, елі; – электрондық мекенжайы (e – mail); – телефон нөмірі (ұялы).

На русском: – имя, отчество и фамилия; – ученое звание, ученую степень (при наличии); – должность или профессию; – место работы (наименование организации); – город, страна; – электронный адрес (e-mail); – номер телефона (сотовый).

На английском: – name, patronymic and surname; – academic title, academic degree (if available); – position or profession; – place of work (name of the organization); – city, country; – email address (e-mail); – phone number (cell).

Имя автора(ов) приводят в именительном падеже. Все сведения указывают в полной форме. Информация об авторах приводится на трех языках (казахском, русском и английском).

Электронный вариант статьи принимается через по средством сайта журнала: <https://bilim-uba.kz/>

Контакты: 87172725882

Реквизиты: РНН 600900611860,
БИН 080940006848, ИИК
KZ44826Z0KZTD2004082, БИН
080940006848, КБЕ 16, БИК HSBKZKX,
АО «Народный Банк Казахстана»

Статьи должны быть тщательно выверены и отредактированы авторами. Статьи, оформленные с нарушением требований к публикации, не принимаются. Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Журналдың құрылтайшысы:
Қазақстан Республикасы
Оқу-ағарту министрлігінің
«Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім
академиясы» ШЖҚ РМҚ.
Журнал 2000 жылдың мамырынан
шыға бастады.

Басылым 3 айда бір рет шығады.

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және Қоғамдық даму
министрлігінің Ақпарат комитетінде
қайта есепке қойылған (2023 жылғы
20 ақпандағы Мерзімді баспасөз
басылымын, ақпарат агенттігін және
желілік басылымды қайта есепке қою
туралы №KZ94VPY00064976 куәлік).

Құрметті оқырмандар мен авторлар!

Журналда жарияланған
материалдар редакцияның
көзқарасын білдірмейді.
Фактілер мен мәліметтердің анықтығына,
сондай-ақ стилистикалық қателерге
авторлар жауапты.
Журналға шыққан материалдарды
редакцияның келісімінсіз
көшіріп басуға болмайды.

Мекенжайы:

010000, Астана қ.,
Мәңгілік Ел даңғ., 8/2
«Алтын Орда» БО.

E-mail: bak@uba.edu.kz

Басуға 09.06.2023 қол қойылды.

Пішім 60*90 1/8

ш.б.т. - 25,5. RISO басылым.

Таралымы - 300 дана.

Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА-ның
Дизайн және полиграфиялық қызметтер
бөлімінде басылып шығарылды

Учредитель журнала:

РГП на ПХВ «Национальная академия образования им. И.Алтынсарина» Министерства просвещения Республики Казахстан.
Журнал издается с мая 2000 года.
Периодичность 1 раз в 3 месяца.
Журнал поставлен на переучет в Комитете информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан (Свидетельство №KZ94VPY00064976 о переучете периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания от 20 февраля 2023 года).

Уважаемые читатели и авторы!

Опубликованные в журнале материалы не отражают точку зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях, а также за стилистические ошибки несут авторы.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только с согласия редакции.

Наш адрес:

010000, г. Астана,
пр. Мәңгілік Ел, 8/2,
БЦ «Алтын Орда».

E-mail: bak@uba.edu.kz

Подписано в печать 09.06.2023

Формат 60*90 1/8

усл.печ.л. - 25,5. Печать RISO.

Тираж - 300 экз.

Отпечатано в Отделе дизайна
и полиграфических услуг
НАО им. И. Алтынсарина.